

M. Şerif Fırat

DOĞU İLLERİ VE VARTO TARİHİ

(ETİMOLOJİ - DİN - ETNOGRAFYA - DİL VE ERMENİ MEZALİMİ)

(BEŞİNCİ BASKI)

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Institut kurde de Paris

LIV. Tur. 2617

IV - 152

M. ŞERİF FIRAT

07/09/2016

1250 FIR DOĞ

DOĞU İLLERİ

v e

VARTOTARİHİ

(ETİMOLOJİ—DİN—ETNOGRAFYA—DİL VE ERMENİ MEZALİMİ)

(BEŞİNCİ BASKI)

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

**Kapak Kompozisyonu : Malazgirt Kalesi, Muş Öğretmen Okulu
Folklor Ekibi**

Institut kurde de Paris

Yayınlayan : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
17. Sokak No. 38 Bahçelievler - ANKARA, Tef. : 13 41 35

Dizilip Basıldığı Yer : Ayyıldız Matbaası A. Ş.,
Tandoğan - ANKARA, 1983

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	V
Sunuş	XIII
Önsöz (Birinci Baskının Önsözü).....	XVII

BÖLÜM : I

Yakın Çağda Kürt Adını Alan Dağlı Türklerimiz	1
Kormançolar	4
Zazalar	6
Kürtçe ve Zazaca	12

BÖLÜM : II

Doğu İllerindeki Alevîler, Kızılbaşlar, Bektaşiler	19
--	-----------

BÖLÜM: III

Tarih Bakımından Doğu İlleri ve Varto	53
Varto Kasabası ve Varto Adı	56

BÖLÜM : IV

Varto Halkı ve Kabileler	65
Cıbranlılar	65
Lolanlılar	68
Abdalan Kabilesi	70
Çerkesler	71
Hormek Kabilesi	72

BÖLÜM: V

Selçukîler ve İlhanîler Devrinde Doğu İlleri, Dersim'e Sığınan Türk Aşiretleri ve Hormek Kabilesi	83
---	-----------

BÖLÜM : VI

Osmanlılar ve Akkoyunlular Devrinde Doğu İlleri ve Dersim	89
Feraşat - Fero	103

Varto ve Kiğı'de Hormekiler ve Doğu İllerindeki Resmi Beylikler	105
---	-----

BÖLÜM : VII

İstibdat Devrinde Doğu İlleri, Hamidiye Alayları ve Aşiret Kavgaları	123
--	-----

BÖLÜM : VIII

Meşrutiyet Devri ve Birinci Dünya Savaşında Doğu İlleri, ve Varto	141
Ermeniler'in Mezalimi	151

BÖLÜM : IX

Cumhuriyet Devrinde Doğu İlleri ve Varto, Şeyh Sait İsyanı	161
--	-----

BÖLÜM : X

Doğu İlleri ve Varto Alevîlerinde Eski Tarikat Töreleri	199
--	-----

BÖLÜM : XI

Eski Örf, Âdet, İnançlar ve Millî Oyunlar	205
---	-----

BÖLÜM : XII

Varto Halkının Konuştıkları Dil, Erkek, Kadın ve Soyadları	221
--	-----

BÖLÜM : XIII

Coğrafi Bakımdan Varto	225
Varto Alanındaki Nehir ve Çaylar	229

BÖLÜM : XIV

Varto Bingöl Dağları	231
Dip Notları	237
Kaynaklar	271
Endeks	273
Sözlük	297
Doğru - Yanlış Cetveli	306

Ö N S Ö Z

“Doğu illeri ve Varto Tarihi” için yapılan sürekli istekler bizi bu eserin 5. baskısını hazırlamaya yöneltti. Böylece sahasındaki temel kaynaklardan biri olan eserin yeni baskısı çıkmış oldu.

Eserin 2. baskısına Devlet Başkanlarımızdan Cemal GÜRSEL bir önsöz yazmışlardı. Yazı konuya ilişkin gerçekleri açıklıyordu. Devlet Başkanlarımızın bu tarz yaptıkları birçok açıklama vardı. Bu hal bize Devlet Başkanlarımızın konuya ilişkin görüşlerini içeren beyanatlardan bir metin çıkarma fikrini verdi ve böylece bu metin çıktı. Metnin Devlet Başkanlarının konuya ilişkin tüm görüşlerini yansıtmadığını ve yansıyanların da gereken hassasiyetle değerlendirmede farkındayız. Amacımız iddialı bir metin çıkarmak değil, devlet büyüklerinin herbiri bir değer olan görüşlerinden bilistifade tekrar yararlanmaktı.

Yer vermeğe çalıştığımız bir diğer husus da eserin ismi ile münasip bazı dökümanların esere alınmaları idi. Doğu illeri tarihini bir cilde sığdırmak mümkün olmadığı gibi belki de sadece Varto'nun Kurtuluş Savaşı destanına bile bir kitap dar gelirdi. Bu arada eserde ismi geçenlerin resimlerine kitapta imkân nisbetinde yer verilebilirdi. İşte yapılan diğer husus da budur.

Ozellikle okul çevreleri bu kitaba yardımcı ders kitabı gözü ile bakıyorlardı. Eserde Türk Milletine sokulmak istenen mezhep ayrımcılığı fikri, bölgesel ayrıcalık zihniyeti, ihmalden doğmuş alt kültür tabakaları, Ermeniler'in yaptıkları zulümler, Rus işgalleri anlatılmış ve Oğuzlar'dan evvel Anadolu'ya gelen diğer Türk boyları, mahalli motiflerle, canlı misallerle işlenmişti.

Gönül, böyle eserlerin Anadolu'nun her kasabası için hazırlanmasını istiyor. Esasen yeterince malzeme var. Hatta her biri bir ke-

nara itilmiş ve farklı şekilde yayınlanılmış bu sahada birçok eser de var. Bütün mesele bunları tek elden geçirip insicamlı bir şekilde sokup, tekrar yayınlamaktır.

Bu tür bir hizmete yönelmesi tahmin edilenden çok daha fazla yarar sağlayacak ve olumlu sonuçları kısa süre sonra gözlenebilecektir.

Kitabın 5. baskısının hazırlanmasında; teknik, döküman temini ve açıklayıcı bilgilerin temini suretiyle yardımlarını esirgemeyen Adnan MÜDERRİSOĞLU ve her türlü desteği için Atillâ FIRAT'a teşekkür ederim.

Şükrü Kaya SEFEROĞLU

“Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlâtları, hep aynı cevherin damarlarıdır.” (X)

ATATÜRK

“Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür; oysa bu iddiayı Kürtler’in Turan kökenli olduğunu kabul eden Encyclopaedia Britannica yalanlamaktadır.

Zaten Anadolu’yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından, Kürtler hiçbir yönden Türklere farklı değildirlir. (XX)

İNÖNÜ

“Şark vilâyetlerimiz bütün tarihimiz boyunca çok ehemmiyetli vazifeler görmüş, muhtelif istilâ tehlikelerine karşı, memleketin bütünlüğünü ve devletin varlığını korumuşlardır. Memleketin diğer yerlerine nisbetle nüfus kesafetinin azlığının ve imana daha çok muhtaç olmasının sebep ve âmili, vatan müdafaasına ait vazifelerinin buralarda yaşayan yurttaşlarımıza yüklediği ağır can ve mal fedakârlıklarıdır. Güzel diyarımız, ortaçağda ve hatta daha sonraki asırlarda, dünya medeniyetinin mevcut sahalarından biri idi. Devletlerimizin yadigârı olan muazzam sanat eserleri ve hattâ onların habeleri, o eski parlak devirlerin hazin birer şahidi sıfatıyla halâ karşımızda yükselmektedirler.

Bir takım zaruretler neticesi olarak bakımsız kalan bu güzel ve fedakâr yurt parçasını tekrar kalkındırmak, göğsünde sakladığı maddi ve mânevi kabiliyetleri yeniden kıymetlendirerek lâyük oldukları mevkie yükseltmek bize bir borçtur.” (XXX)

Celâl BAYAR

(X) K. Kemal KOP, 1923-Atatürk Diyarbakır’da, s.4.

(XX) Seha Meray, Lozan Konferansı Tutanakları, 1/1 s. 346.

(XXX) Demokrat Parti Başkanı Celâl BAYAR’ın Erzurum Söylevi.

“Doğu Anadolu’da oturan, İstanbul Türkçesine benzemeyen bir dil ile tanıştıkları için kendilerini Türk’ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımız su katılmamış Türkler’dir.”

“Dünya üzerinde Kürt diye adlandırılabilir müstakil hüviyetli bir ırk yoktur.

Kürtler, yalnız vatandaşımız değil, soydaşlarımızdır da.” (X)

Cemal GÜRSEL

“Bölmek ve bölünmekten kaçınınız. Düşünce ve inançlarımız yönünden tam olarak anlayamadığınız kişi ve grupların da bu toprakların insanları olduklarını unutmayınız.”

“Öğreticilerin kendilerine emanet ettiğimiz çocukları ve gençleri en iyi bir şekilde yetiştirerek memleketin geleceğini mutlu kılacaklarına, millî birlik ve beraberliği kuvvetlendireceklerine inanıyorum.” (XX)

Cevdet SUNAY

“Dış tehlikeler sadece hararetini yüzümüzde hissettiğimiz Ortadoğu Savaşı değildir. Parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu’ndan, medeniyet âlemine parlak bir güneş gibi doğmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kalkınmasından gocunan, bizi bölmeye ve siyasi kavgalar içinde çökertmeye çalışan ve Türk toplumunun içinde de gaflet ve delâlet halinde bulunanlardan, şöhret ve ihtiras peşinde koşanlardan, gençliğin boş bırakılmış temiz ve engin heyecanından yararlanan düşmanların yarattığı tehlike, elbette Ortadoğu Savaşından da büyüktür.” (XXX)

Fahri S. KORUTÜRK

(X) M. Şerif FIRAT, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 4. Baskı, SUNUŞ, ANKARA, 1981.

(XX) Gençlik ve Spor Bayramı Mesajı, 19 Mayıs 1968.

(XXX) 14 Ekim 1973 Seçimlerinin sonuçlanması dolayısıyla yaptıkları konuşma, 20 Ekim 1973.

“O halde ne yapılacaktır? Böl, parçala ve yut. işte politika budur.

Asırlar boyu, 600 küsur seneden beri bir arada kucak kucağa yaşamış ülkemizin insanların “Sen Kürtsün, Sen Lâzsın, Sen Çerkezsin” denilerek bölünmeleri için her türlü gayret sarfedilmiştir. Biz bilerek veya bilmiyerek bunlara alet olmuşuz.” (X)

Kürtler Orta Asya’dan gelen Türk kavimlerinin bir koludur.” (XX)

Kenan EVREN

Institut kurde de Paris

(X) Kara Harp Okulu’nun 1980-1981 Eğitim ve Öğretim Yılına Başlaması Dolayısıyla Düzenlenen Törende Yaptıkları Konuşma, 30 Eylül 1980.

(XX) Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan EVREN’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980 - 12 Eylül 1981), Ankara/1981.

Institut kurde de Paris

Ö N S Ö Z

— Dördüncü Baskı İçin —

“Her şeyden evvel kendinizin dikkat ve itina ile seçeceğiniz vesikalara dayanınız. Bu vesikalar üzerinde yapacağınız tetkiklerde her şeyden ve herkesten evvel kendi inisiyatifinizi ve milli süzgecinizi kullanınız.” 1931

K. ATATÜRK

T.K.A.E., M. Şerif FIRAT'ın “Doğu İlleri ve Varto Tarihi” isimli eserini yeni şekli ile okuyucuya sunarken, bu sahada yeni tür bir yayın başlatmıştır. Çalışma; 1940'lı yıllarda ve bir köy öğretmeninini hiç bir destek görmeden sınırlı kişisel imkânları ile yürütülmüş olması bakımından özel bir değer taşımaktadır.

Eser; ayrıca birçok önemli tespiti de ihtiva etmektedir ki, bu tespitler üzerlerinde müstakil çalışmaları gerektirecek derecede önemli, ciddi ve milli hususlardır. Yayınından sonra geçen zaman zarfında alınan mesafenin, bu alanda alınması gereken boyutlarda olmadığını itiraf etmek gerçeği yansıtmak olur.

Yazarın kırk yıl evvel ortaya koymaya çalıştığı hususlar arasında şunlar sıralanabilir.

Malazgirt'ten evvel biz Türkler Anadolu'da yaşam sürdürürken maddî ve manevî kültür olarak neler bırakmışız, eski Türk dinlerinin İslâm-Türk Anadolu'da izleri nelerdir, çok eski Türk dilleri ile günümüzün Anadolu Türkçe ağızları arasındaki bağ nedir, bu dillerin izlerini hangi yörelerimizde görebilmekteyiz, Saka'ların, Hun'ların veya diğerlerinin Anadolu'da bize bıraktıkları kültür mirası nelerdir, uzak

geçmişte bize kısa ve uzun süreli yurtluk yapan Anadolu'ya hangi Türk boyları, aşiretleri ve kabileleri ile gelmişiz, günümüzde varlıklarını sürdürenler ile bunlar arasındaki bağın ayrıntısı nedir?

Bu soruların cevabı Türkiye Cumhuriyeti'nin birliği ve dirliği açısından araştırılıp, bulunup, tasnif edilip, yıkıcı dış propagandanın taarruzuna maruz gençlerimizin istifadesine sunulmalıdır.

T.K.A.E., bu maksatla başlattığı çalışmalar cümlesinden "Doğu İlleri ve Varto Tarihi" isimli eseri yeniden basarken bazı açıklayıcı mahiyette notlar eklemeyi yararlı görmüştür. Bu arada Doğu Anadolu Türk Kültürünün binlerce yıllık kanıtı sayılabilen koç'lu heykellerden bir resim, bu heykellerin Varto havalisine, sık rastlanan köylerini gösteren harita, eserin endeksi, metindeki bir kısım kelimelerin günümüzdeki karşılıklarını içeren bir kısa sözlük ve yazarının kısa hal tercümesi türünden ilâveler yapılmıştır. Bu konuda bizden desteğini esirgemeyen yazarın varislerinin vekili ve oğlu Atilla FIRAT'a teşekkür ederiz.

T.K.A.E.

S U N U Ş

Bu eser, yalnız dikkatle değil, aynı zamanda ibretle okunmaya değer bir önem taşımaktadır. Bilgin ve idealist bir öğretmen olan yazarı, doğup büyüdüğü bölgenin tarihi oluşumunu karanlıktan kurtarmak gayreti ile kaleme sarılmış fakat parlattığı meş'alenin aydınlığından korkanlar tarafından insafsızca şehit edilmiştir. İfade ettiği mana bakımından Türk aydınlarının bu olay üzerinde dikkatle durmaları icabeder.

Neşrinden bir hafta sonra bu kanlı cinayeti işleyen gizli eller aldıkları intikam ile yetinmemiş kitabı da piyasadan toplayarak yok etmişlerdir. Bu idealist insan, şimdi uğdunda hayatını kaybettiği kutusal vatan topraklarında huzur içinde yatmaktadır.

Bugün, Millî Eğitim Bakanlığımızca 2 nci baskısı yapılan bu eserin, bütün Türk aydınları tarafından okunması büyük faydalar sağlayacaktır. Çünkü; bu eser, Doğu Anadolu'da oturan, Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkârına imkân bırakmayan ilmi deliller ile...

Tarihin hiç bir devrinde, Doğu İllerimize bugünkü sakinlerini tortu olarak bırakacak yabancı bir göç vaki olmamıştır. Dünya üzerinde "Kürt" diye adlandırılacak müstakil hüviyetli bir ırk yoktur. Kürtler, yalnız vatandaşımız değil, soydaşımızdır da... Fakat, asırlarca devam

eden kötü idare ve ihmaller, onlarında kapalı yaşama itiyatları maa-
lesef bu neticeyi doğurmuştur. Türk Milletini ve Türk Vatanını par-
çalayarak yok etmek sevdasında olanlar, bundan faydalanmanın pe-
şinde koşuyorlar.

Bütün Türk aydınları, şunu kesin olarak bilmelidirler ki, "Kürt-
lük" tahriki düşman kaynaklardan fıskımakta ve milli bütünlüğümüzü
sarsarak bizi yıkmayı hedef tutmaktadır. Buna elbette müsaade et-
memeliyiz. Çünkü, Doğu İlleri vatanımızın hem kapısı, hem kalesidir.
Biz ihmal eder, gerçekleri bu öz kardeşlerimize götürmez, onları ay-
dınlatmazsak, düşman propagandası karşısında silahsız ve müdafaasız
kalırlar. Sonunda alçakça bu propagandaların tesiriyle ikiye bölü-
nürüz. Doğu İlleri elimizden çıkarsa Orta ve Batı Anadolu'da tutun-
mamız kolay olmaz. Bu dava, Türk Vatanı ve Türk Milletinin istikbali
bakımından son derece mühim, son derece ciddidir.

Bütün Türk aydınlarının bu durum karşısında vazifelerinin ne
olduğunu tayin etmeleri zamanı gelmiştir. Bilhassa, bu ve buna ben-
zer aslı astarı olmayan propagandalara kanmış, aldanmış, neticede
yollarını şaşırılmış Doğu Türklerinin kendilerini aydınlığa çıkaracak
bu kitabı dikkatle okumaları, canevine çekilip derin derin düşünme-
leri lâzımdır. Bu takdirde hakiki ve doğru yolu bulacaklarına inan-
yorum.

Tarihin karanlıklarına ilmin ışığını tutarak bize milli benliğimizi
gösteren ve öğreten büyük Türk mütefekkeri Ziya Gökalp nerelidir?
Tahrikçilerin, propagandacıların hayallerindeki devletin merkezi say-
dıkları Diyarbakır'lı değil mi? Bu gerçek, bizi, başlı başına bu kitapta
yazılı olanlar kadar düşündürecek ve aydınlatacak bir vakıadır.

Doğulu, Batılı, Güney ve Kuzeyli vatandaşlar, artık uyanmalı ve
birbirimizi uyandırmalıyız. Büyük, önemli, ciddi ve hayati bir mesele

olan bu davayı, Millî Birliğimizi ve toprak bütünlüğümüzü sağlayacak duygu, düşünce ve imkân beraberliğine ulaştırmadıkça istikbalden emin olmaya hakkımız yoktur.

Rahmetli ve büyük idealist M. Şerif Fırat'ın uğrunda can verdiği bu ülkü, Türk aydınları tarafından bekamızın teminat bayrağı olarak ebediyen dalgalandırılmalıdır. Hem de imkânlarının son haddi olan yüksekliklerde.

Devlet Başkanı ve Başbakan
Cemal GÜRSEL

1961

Institut kurde de Paris

Ö N S Ö Z

(Doğu İlleri ve Varto Tarihi) başlığı altında yazdığım bu eserde, ilkönce, doğu illerimizde oturan dağlı Türk aşiretlerine niçin Kürt denildiğini ve doğu illerimizin Milâttan önceki durumunu ve bu dağlı Türklerin tarihi ve gerçek soylarını ve bu halkın sonradan hangi çeşit zorlamalar altında kalarak Kormancı ve Zaza dillerini vücuda getirdiklerini ve niçin Türkçe dillerini yitirmek veya bozmak zararına uğradıklarını ve bu halkın birkaç yüzyıl önce neden kendilerini Türkten ayrı bir yığın sandıklarını, Osmanlı siyasetinin, derebeylik ve Hamidiye olayları devrinde doğu illerimizde yarattığı kötülükleri, Meşrutiyet devri ve Birinci Dünya Savaşında, doğudaki tarihi savaş ve olayları ve Şeyh Said isyanını anlatacağım.

Yine bu eserimde, doğu illerinin çeşitli bölgelerinde oturan Alevi ve Bektaşî aşiretlerinin tarihi soylarını ve bu Türklerin yakın çağda nerelerden doğu illerimize geldiklerini ve bunların bu illerde hangi zorlamalar altında öz Türkçe dillerini karmakarışık edip Kormancı veya Zaza lisanını öğrendiklerini, Alevilik, Bektaşîlik ve Kızılbaşlığın ne demek olduğunu ve bu akidelerin Türklere nasıl aşılandığını, Osmanlı İmparatorluğunun Alevilik ve Bektaşîliğe karşı güttüğü siyaseti ve Bektaşîliğin Türk kültüründe gördüğü görevleri, açıklamaya çalışacak ve bütün konuların tarihi olaylarını sıra ile kovalayacağım.

Bu eserimin tarihi olayları; ilkönce Varto ilçesinden başlamış en çok Varto'da oturan kabileler ve bütün doğu aşiretleri ve Hormek kabilesi hakkında geniş bilgiler verilmiştir.

Tarihimin son bölümlerinde doğu illerimizdeki Türk boyları arasında halen yaşamakta olan Türkün eski töre, örf ve âdetlerini ve Şamanilikten gelen birçok milli oyunları sıralamış, Varto'nun ve doğu

illerinde meşhur olan Bingöl dağlarının coğrafi durumlarını geniş ölçüde sayın okuyuculara sunmuşum.

Tarihin ilk devirlerinden başlayarak, en çok Selçukiler çağından 1928 yılına kadar doğu illerimizde cereyan eden tarihi olayları içine alan bu kitabı yazmağa beni zorlayan biricik ülkü, gerçekte asil Türk kanını taşıyan ve Türk oğlu Türk olan Varto halkıyla doğu illerimizin çeşitli bölgelerinde oturan Türk ve Türkmen boylarına mensup halkın, bu çiftçi köylümüzün halen Kormanci ve Zaza dil hamurlarıyla konuşmaları derdi olmuştur.

Bu halkın hepsi de bugün Türk soyundan olduklarını bildikleri halde, Acem, Arap, Ermeni, Keldani kelimeleriyle dolmuş ve bu suretle anlaşılmaz bir hale gelmiş, aslında Türkçe olan bu karışık ve manasız dilleri bir türlü söküp atamamışlardır.

Ben bu eserimle, bu yurttaş ve kandaşlarımın fikirlerini daha fazla aydınlatacak ve onlara gerçek soy ve dilleri hakkında geniş bilgiler sunmaya çalışacağım.

Her bir karış toprağı Türk ecdadımızın kanlarıyla sulanan ve her bir dağında, ovasında, bel ve geçidinde binlerce Türk şehidi yatan ve her yanı bu şehitlerin adlarıyla anılan, arslanlar yatağı doğu illerimizin, dünyanın kuruluşundan beri Türk'ün özyurdu olduğunu tarihi kaynaklara ve gerçekliğe dayanarak ispat etmiş bulunmaktayım.

Büyük Atatürk, Milli Şef İnönü ve milli Cumhuriyetin açtığı milli çığır üzerinde milli birlik ve bütünlüğe doğru yürümek, bu dağlı Türk kardeşlerimizin de yurdu ve milli ödevleridir. Bu ödev, bize en doğru yol ve tarikatı, Cumhuriyet ve yurt sevgisini, milli birlik ve bütünlüğün korunmasını buyruklamıştır. Türküz, Türkçe konuşacağız. Türk Cumhuriyeti ve Türk yurdunun savunması için ovasında sapan işletecek, dağlarında yelesi arslanlar gibi yurdumuza saldıranlarla dövüşerek, ya gazi veya şehit olacağız.

15 Şubat 1945

Muş İli Varto İlçesi Kasman Köylü
M. Ş. FIRAT

Ulu Önder Atatürk bir konuşmasında "Beni görmek demek kesinlikle yüzümü görmek değildir. Benim düşüncelerimi, benim duygularımı anlıyorsanız ve sezinliyorsanız bu yeterlidir." demiştir.

Şu halde Atatürk'ü anlamak demek, düşüncelerini anlamak ve onda duygu haline gelmiş olan bu düşünceleri duymak demektir.

Atatürk'ün söylediği bütün özdeyişleri ve seslenişleri Türk Ulusu için unutulma-

ması gereken bir yol göstericidir ve çağdaşlaşma yönünü aydınlatan bir ışıktır. Gösterilen yönde ilerleyecek olan bireyler ve bunların oluşturduğu Türk Ulusu, Atatürk'ün gösterdiği çağdaşlaşma yolunda engele uğramadan yürüyerek amacına daha kolaylıkla ulaşabilecektir. Böylece Türk Ulusunu oluşturan bireylerin derlenen özdeyişlerini ve seslenişlerini uygulamaları, Türk Milli Gücünü de etkilemiş olacaktır.

Atatürk, tarihte uğradığımız en zalim ve haksız itham gününde meydana atılmış, Türk Milletinin mâsum ve haklı olduğunu iddia ve ilân etmiştir. İlkönce ehemmiyeti kavramamış olan gür sesi, asla yıpranmayan bir kuvvetle nihayet bütün cihanın şuuruna nüfus etmiştir.

En büyük zaferleri kazandıktan sonra da Atatürk, Ömrünü, yalnız Türk Milletinin haklarını, insaniyete ezeli hizmetlerini ve tarihe hakkettiği meziyetlerini ispat etmekle geçirmiştir. Milletinin büyüklüğüne, kudretine, faziletine, medeniyet istidadına ve mükellef olduğu insaniyet vazifelerine sarsılmaz itikadı vardı. "Ne Mutlu Türküm Diyene" dediği zaman, kendi engin ruhunun, hiç sönmeyen aşkını, en mânalı bir surette hulâsa etmişti.

Fena zihniyet ve idareyle geri bırakılmış Türk Cemiyetini, en kısa yoldan insanlığın en müttekâmil ve temiz zihniyetleriyle mücehhez modern bir devlet haline getirmek, onun başlıca kaygusu olmuştur. 1982 Anayasasının 2. maddesinde yer alan, değiştirilemeyen ve değiştirilmesi teklif edilemeyen Atatürk İlkeleri; bugün vatandaşların vicdanlarında yerleşmiştir. Bu ilkeler, bize bütün evsafiyle Atatürk'ün en kıymetli emanetidir.

Büyük kurtarıcımız, Cumhuriyetimizin kurucusu, yarattığı siyasal, sosyal ve kültürel inkilâplarla Türk tarihinin ve Dünya tarihinin akışına yeni bir yön veren, uygarlık ufuklarımızın ışığı insanlığın seçkin evladı, milli kahraman ve büyük devlet adamı Mustafa Kemal Atatürk'ün koyduğu ilkeler; belli bir kalıba sokulmaya veya dondurulmaya tabi tutulmadan hayat gerçeğinden alınmış ve zamanın gereklerine göre yine inkilâpçı bir anlayışla kendi yönlerinde geliştirilmesi gereken prensiplerdir. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Inkilâpçılık gibi ana ilkeler Türk inkilâbının temelleridir. Bu ilkelerin sağladığı uyum ve bütünlük "Kemalizm" dediğimiz dünya görüşünü ortaya çıkarır.

Uluslar, Dünya ulusları arasında kendilerini, devletler hukukunun verdiği hak ve yetkiyle, siyasal yönden bağımsızlık sahibi olmakla kanıtlarlar. Atatürk bu durumu daha 1919'da Samsun'a çıktığında; "Ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türkiye Devleti kurmak" parolası ile açıklamış ve bu yolda milleti seferber ederek bunu azimle yerine getirmiştir. Atatürk'ün milli egemenlik ve halkçılık ilkeleriyle bağlantılı olan Cumhuriyetçilik ilkesi Türk siyasal hayatında demokrasiye yönelişin ve hazırlanışın bir işa-

retidir. Atatürk şöyle der; "Demokrasi ilkesinin en çağdaş ve en mantıklı uygulamasını sağlayan hükümet şekli Cumhuriyettir."

Türk Ulusu, kendi tarihinin derinliklerinden gelen sesi, bildiriği duymalıdır ve çağdaş dünya üzerindeki yerini almalıdır. Türk Ulusu, geriliklerin, yoksullukların, karanlıkların utancıyla yaşayamaz, onun insanlık tarihinden gelen uygarca bir yeri vardır. Türk ulusu bu yeri almalıdır, insanlığa uygarlığın bahçesinden seslenmelidir. İşte, Atatürk'ün çağdaşlaşma ilkesi budur.

Atatürk bir milliyetçiydi. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı bencil değildir. Irkçı değildir. Dağıtıcı değil, toplayıcı ve bütünleştiricidir. O'nun milliyetçiliği Türkiye sınırları içinde yaşayan insanların kaderde, kıvançta, tasada bir olmanın mutluluğundan doğan yepyeni ve gerçekçi Türk Milliyetçiliğidir.

Atatürk'ün halkçılık ilkesini de bu görüş açısından ele almak lazımdır. Çünkü O, halkı, ne ulus içinde ayrı ayrı sınıf ve gruplar, ne de egemen bir gücün yönettiği kitle olarak kabul etmiştir. Halk, Büyük Kurtarıcımızın "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına, Türk Ulusu denir." sözü ile belirlediği gibi, Ulusumuzun doğrudan doğruya kendisi, sınıfsız ve ayrıcalıksız, kaynaşmış bir kitle olarak tümüdür. Halkçılık ilkesi de herşey halk için, halkla beraber anlayışı ile bu bütüne yönelik bulunmaktadır.

Atatürk'ün devletçilik ilkesi Türkiye'nin gerçeklerinden esinlenen bir tutum ifadesi olarak kabul edilebilir. Bu ilke, ekonomide Türkiye'nin koşullarına uygun bir ekonomik politika olarak anlaşılmalıdır. Türk halkının ihtiyaçlarını karşılamayı esas alan bu ilkede Atatürk az zamanda milleti refaha, ülkeyi bayındırlığa götürecek seçmeler yapmış ve sosyal adalete yer vermiştir.

Laiklik, dinsizlik demek değildir. Laiklik, vicdan özgürlüğüdür. Laiklik, dinin devlet işlerindeki sınırının çizilmesidir. Atatürk'e göre islâm dini akla, bilime ve fenne uygundur. Atatürk 1923'lerde "Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir, ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin doğal olması için akla, fenne, bilime

ve mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz, bunlara tamamen uyar." demiştir.

Atatürk'ün laiklik ilkesinde dinin siyaset aracı olarak kullanılması akıl ve mantık dışıdır.

Atatürk, inkilâpçılık ilkesini de katmakla felsefesini, bazı dini, siyasi ve felsefî kuramlarda olduğu gibi katı ve dar çerçeve içinde kalmaktan kurtarmış; değişme ve gelişmeyi reddeden tutucu Komünizm, Faşizm, Nazizm gibi rejimlerin aksine olumlu ve sosyal yapıya uygun her türlü yeniliğe açık bırakmıştır.

Bununla beraber, bu özelliğinden yararlanarak, O'nu aşırı sağa veya sola çekebilmek, ilkeleri arasında kurulmuş çok hassas denge dolayısıyla asla mümkün değildir.

Böyle bir girişim Atatürkçülüğü ya hiç anlamamak veya bazı basit çıkarlar uğruna bilerek saptırmaya çalışmak ve sömürmek olur.

O'nun uygarlığa açık pratik ve gerçekçi yapılarıyla sonsuza kadar uygulanabilme yeteneğine sahip "ILKELERİ" bizleri bugün de, yarın da, her türlü bunalım ve engeli aşarak, zafere ve Atatürk ideale götürecektir.

Bu nedenledir ki, Türk Ulusu, O'nun çizdiği yoldan asla ayrılmayacak, O'ndan başkasına inanmayacak, ILKELERİNİ ve DEVRİMLERİNİ daima bu azim ve inançla yaşatacak ve koruyacaktır.

Devletimizin bânisi ve Milletimizin fadakâr, sadık hadimi; insanlık idealinin âşık ve mümtaz siması; Eşsiz Kahraman ATATÜRK, vatan sana minnettardır.

BÖLÜM : I

Yakın Çağda Kürt Adını Alan Dağlı Türklerimiz

Doğu illerimizin çeşitli bölgelerinde ve en çok dağ eteklerinde, sarp ve arızalı arazide ve yüce dağların çevirdikleri ova ve zengin yaylalarda yaşayan ve bugün çiftçilik ve koyunculukla geçinen eski Türk ve Türkmen aşiretler, bugün Kormancı ve Zaza dilleriyle söyledikleri için bunlara Kürt denilmektedir. Gerçekten Türk soyundan olan bu dağlı Türkler hakkında ilk önce genel tarihlerin ve bilginlerimizin görüşlerini inceledikten sonra, uzak ve yakın çağ Türkleri bakımından bunları çeşitli şubelere ayıracağız.

Türk en az yedi bin yıldanberi Otokton ahali olarak iç ve doğu Anadolu'da yerleşip buraları kendilerine yurt edindiklerini ve bu halka ait medeniyetin İsa'nın doğuşundan 4.000 yıl önce başladığını (Türk tarihi ana hatları) adlı gerçek tarihimiz, çok kuvvetli olarak ispat etmiş, tarafsız ecnebî tarihleri ve doğu Anadolu-Kafkas ilmî heyeti; doğu illerimizin ve Kafkas sakinlerinin yedi bin yıl önceden Türk ve Turanî olduklarını belirtmişlerdir.

Gerçekten Yavuz Sultan Selim çağında Kürt diye vasıflanan bu dağlı Türk kardeşlerimiz ayrı ayrı şubelere mensup uzak ve yakın çağ Türkleridir. Doğu illerimizdeki bu dağlı Türkler, boy bakımından üç şubeye ayrılmışlardır. Baba-kürdiler, Kormancılar, Zazalar.

Biz, bu şubelerden ilk önce Baba-kürdilerin tarihlerini ele alalım.

Ahmet Refik umumî tarihi, Baba-kürdilerin iki bin yıl milâttan önce Van gölü, İran, Irak hududundaki dağlarda yaşayan Kussilerin ahfadından olduklarını ve bunların Asurilerle çarpışarak birkaç muharebe kayıt ettiklerini yazmakta ise de, Ahmet Refik'in "Kussî" dediği bu halkın Hatti-Hitit Türklerinden kopan Hatti'ler olduğunu ve

milâttan binlerce yıl önce Orarto havalisine yerleşip, Toşpa-Van şehrinde büyük bir Türk hükümeti kuran bu halkın Asurîlerle 17 büyük muharebe yaptıkları, bugün açılıp okunan Asur kitabelerinden anlaşılmıştır. Bu hükümetin ülkesi olan Orarto, bildiğimiz gibi, Milâttan altı yüz yıl önce doğuya gelen Ermeniler tarafından istilâ edilmiş, Ermeniler bu Türk halkıyla birlik olarak bir hükümet kurmuşlardı. Ermeni hükümetinin Romalılar tarafından sona erdirilmesiyle, İran hâkimiyeti altına giren Halti Türklerinin Lohorto-Kurtbaba şubesi İran dilini öz Türkçelerine karıştırıp serhatlerin sert ikliminde Türk, Acem ve çeşitli dillerden topladıkları bir Kormanci dilini meydana getirmiş ve Kurtbaba şubesi, sonradan Baba-kürdî namını almıştır. Bu şubeye mensup halkın bir kısmı; bugün İran'ın güney hududuyla Kerkük ve Süleymaniyenin dağlarında ve doğu illerimizin Pervari, Gâvaş, Şemdinan, Cizre, Hizan, Beşiri, Garzan, Sason ve Muş dağlarının birçok kesimlerinde oturmaktadır.

Kitabımızın dokuzuncu bölümündeki tarihî olaylar arasında, yerlerinden ve ayrıldıkları kabile ve boyları; bugünkü mezhep ve tarikatları hakkında bilgi verdiğim bu şubeye mensup aşiretlerin ecdadı olan Halti Türkleri, ilk önce milâttan binlerce yıl evvel Çin'in şimalinden, Hatay'dan gelip, iki Zap nehriyle Van gölü, Ağrı-Kafkas dağları eteklerine kadar yayılan Orarto havalisine yerleşmiş, yukarıda yazdığımız gibi Toşpa şehrini hükümet merkezi yaparak asırlarca Asurîlerle çarpışmışlardı.

Haltiler bir aralık, Anadolu'da: Boğazköy, Kargamış, Ankuva-Ankara'da büyük bir imparatorluk kuran Hitit-Eti Hükümetiyle müşterek bir idare kurup Kafkas dağlarından Sakarya'ya kadar geniş bir ülkeye hüküm etmişlerdir.

Haltiler; sonradan Partlarla İranilerin savaşlarında İran'ın hâkimiyeti altına girip yüz yıllarca Acemlerin hârs ve dili içinde ezilerek, öz Türkçe dillerini Acem ve sair dillerle doldurup millî benliklerinden uzaklaştırılmışlardı.

Halife Ömer çağında, İranilerle Araplar arasında yapılan meşhur Kadisiye savaşından sonra Arap orduları İran ülkesini baştan başa istilâ ederek, Hali Lohorta dağı Türkleri, Acemlerin idaresinden kurtarmış, bu halk yıllarca doğunun sarp dağlarında Arap ordularına karşı savunmaya başlayarak en son Araplara teslim olup, bu dağlarda çeşitli beylikler ve ağalıklar halinde yaşamıştı.

Doğunun ıssız dağlarında İslâmiyeti kabul eden bu halk, haydutluk hayatına pek fazla bağlanıp din ve İslâmiyetten pek az bilgiler edinmiş ve bu az bilgileri, İslâm dinindeki Arapça kelimeleri, bir ziynet olarak kendi dillerine almış, Türkçe, Acemce, Arapça ile karışık bir Kormancı dilini konuşmuşlardı.

Haltiler, Abbasiler ve Selçukiler devirlerinde bazen kendi hudutlarını geçmemek üzere bu devletlerin ordularına karışmış, fakat daima yerlerinin sarplığından faydalanarak ve kendi kabuğuna çekilerek haşin bir aşiret sistemi altında ve bazen birbirleriyle kanlı boğuşmalar yaparak yüz yıllarca yaşamışlardır.

Osmanlı Padişahları doğu illerine el uzatırken Hali-Lohorta dağı Türklerin o gün konuştukları Kormancı dilini ve onların hayat ve haydutluklarını, bu aşiretlerin birer derebeyi kuvvetlerini gözönünde tutarak bunları Şah İsmail'e ve Alevî Türk kabilelerine karşı bir silah gibi kullanmışlardır.

Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Şah İsmail ordusunu Çaldıran ovasında yenip doğu ilerimize dönerken, İdris-i Bittisî'nin (*) delâ-

(*) İdris-i Bittisî Hali-Lohorta Türklerinin kurt-baba şubesine mensuptur. Bu adam o çağda ilim tahsili için Bağdad'a gitmiş, oradan Şafii ve Nakşi tarikatını alıp doğu ilerimize dönerken bu mezhep ve tarikatı bütün "Lohorta" kurt-baba şubesine mensup aşiretlere aşılıp büyük bir manevî nüfuz kazanmış ve dolayısıyla o çağda doğuda esen Alevilik ve Şillîğe karşı kıskanç bir hasım olarak harekete geçmiş, bu fikir uğrunda padişahla görüşerek kendisine bağlı olan bütün aşiret ağalarını padişaha götürüp hem onların beyliklerini ve hem de Şillîğe karşı koymalarını temin etmişti.

letiyile Haldi-Lohorto, dağlı Türk aşiretlerinin reislerini huzurunda kabul ederek, bunların başları olan "Kurtbaba" aşiretine Baba-kürdi adını takmış. Bunları çeşitli derebeyliklerine ayırıp "Kürt" namı altında isimlendirerek şah İsmail ve şiiliğe cephe almalarını sağlamıştı. Doğu illerinin yüce dağlarında bu Şekil imtiyaz altında bağımsız bir halde istediğini yapan bu aşiretler, tamamen millî birlik ve Türklük duygusundan uzaklaştırılarak, kendilerini gerçekten Kürt ve Baba-kürdi sanmışlardı.

Yavuz Sultan Selim devrinden önce yazılmış tarih ve haritalarda; doğu illerimizin yukarı kısımlarına "Orarto" denilmekte iken, Yavuz' dan sonra yazılan tarihlerde bu Türk yurduna; Kürdistan, buradaki Türk halkına da Kürt diye aslı astarı olmayan bu hayalî adlar takılmıştı. Bu sahte adlar altında inleyen doğu illerimiz bütün Osmanlı padişahları devrinde, yabancılığa sürüklenmiş, Türk millî birliğinden uzaklaştırılmış, bu illerdeki Türk halkı felâketten felâkete sürüklenmiştir.

Yavuz Sultan Selim doğu seferinden Anadolu'ya dönerken Baba-kürdileri takviye etmek için, onları şah İsmail'e ve şiiliğe karşı koyacak bir üstünlüğe çıkarmak için, iç Anadolu'dan birçok Türk aşiretlerini kaldırıp doğu illerimize göndermişti. Bu yakın çağ Türk aşiretleri doğu illerinde yerleştikten sonra Baba-kürdilerle kaynaşıp öz Türkçe dillerini ve millî varlıklarını aşiret ve Kürdistan urvanına feda edip (Kormanco)lar adını almışlardı.

KORMANCOLAR

Kormancolar, yukarıda açıkladığım gibi, Çaldıran zaferinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından İç Anadolu'dan kaldırıp doğu illerimize gönderilen yakın çağ Türk ve Türkmen aşiretleridir.

Yavuz Selim, İdrisi-Bitlisli'nin önderliğiyle Haldi-Lohorto, Kurt-baba dağlı Türklerine Baba-kürdi ve doğu illerimize de Kürdistan adını taktıktan sonra, Anadolu'ya dönmüş, Konya, Karaman, Teke, Ankara, Kayseri bölgelerinde göçebe bir halde dolaşan, Millân, Berazan, Ka-

rakeçi, Cibran, Hasenan, Sipkan, Hayderan, Zilan, (1) Celâli aşiretlerini Viranşehir Varto, Muş, Hınıs, Eleşkirt, Patnos, Ağrı, Erciş, Van oylumlarına göndermiştir. Bu yakın çağ Türk aşiretleri Baba-kürdi şubesiyle birleşip Şah İsmail'e ve doğu illerindeki Alevî aşiretlere karşı kuvvetli bir cephe kurmuşlardı. Yavuz, bunlardan başka, o çağda Sason, Motki, Çapakçur gibi sarp dağlarda yaşayan Part Türklerinin Zaza-dümbeli şubesine mensup kabileleri de bu kuvvetlere kattırmıştı.

Anadolu'dan doğu illerine kaldırılan bu Türk ve Türkmen aşiretleri, yarım asır sonra, Kürdistan adının, ve derebeylik unvanının verdiği gurur içinde Kürtlük ve aşiret beyliğinin şöhret ve hevesine dalarak, aşiret reisleri kendilerine Arap ve eratına Kürt demiş ve Baba-kürdi şubesiyle kaynaşıp öz Türkçe dillerini bunların Kormancı dilleriyle karıştırıp, bunların dilinden daha sade ve yarısından fazlası Türkçe olan bir Kormancı dili ile konuşup kendilerine de "Kormanco" unvanını takmışlardı.

Kormanco şubesine dahil olan bu yakın çağ Türk aşiretleri de, Baba-kürdilerden Şafîî mezhebini almış ve bir asır sonra da bunların bir kısmı Nakşi tarikatını, Zaza-dümbeli şubesinin şeyhi olan Palolu Şeyh Ali'den, almışlardı. Bu şubeye mensup bütün aşiret ağaları Zaza ve Baba-kürdiler şubelerinde olduğu gibi, kendilerini Halidi Seyyit, Abbasi sülâlesinden sanmış ve bu suretle aşiret erasından daha yukarı bir mevkiî elde etmeye çalışmışlardı. Bu aşiretler bütün Osmanlı Devlet çağında birer derebeylik halinde yaşamış, tanzimat devrinde, istibdat devrinde iş bütün çığırından çıkmış, Sultan Hamit, tanzimat Türklerine ve ittihatçılara karşı koyabilmek için yalnız "Kormanco" şubesinden 36 hamidiye aşiret alayını kurmuş, bin ikişer yüz atlı mevcutlu olan bu alaylar ve bu yakın çağ Türk aşiretleri ikinci bir defa Sultan Hamit tarafından Kürtlük fikriyle zehirlenmiş, bu tarihten sonra bunların Türklük hakkındaki duyguları tamamen silinmiş, onlar kendileriyle Sultan Hamid'in Kürtleri diye övünmüşlerdi.

Doğu illerinde 36 bağımsız derebeylik halinde kurulan bu Hamidiye alayları Sultan Hamid'in amansız siyaset ve istibdadiyle sarhoş olarak diğer şubelerdeki aşiretlere ve doğu illerindeki Alevilere, şe-

hırlı ve çiftçi halka ve hatta birbirlerine saldırıp, yıllarca aşiret kav-galarında yüzlerce Türk'ün kanını akıtmışlardır.

Kitabımın dokuzuncu bölümüne gelecek tarihi olaylar arasında açıkladığım gibi Mil, ve Zil Partilerine ayrılan bu şubedeki aşiretlerin Mil partisi, şeyhleri olan Şeyh Saitle 1925 irtica hadisesini vücade getirmiş ve Zil partisi de Zilan ve Ağrı'da isyan etmişlerdi. Bu şubeye mensup aşiretler, Viran-şehir, Ergani, Suruç, Varto, Bulanık, Hınıs, Karayazı, Tatos, Karlıova, Muş, Patnos, Eleşkirt, Ağrı, Eriç Malazgirt il ve ilçelerinin birçok kesimlerinde oturmaktadırlar.

ZAZALAR

Milâttan yarım asır önce, Bahteriyân ve Belh, havalisinden İran'a akan Part Türkleri, bugün Zaza-dümbeli dediğimiz dağlı Türklerin atalarıdır. Zazaların bir kısmı da "Eti" Türklerinden İran hudutlarına çıkan boylara mensuptur.

Part Türkleri ilk önce İran, Mıdyâ, Babil'i almış, bir müddet sonra da bunlardan birkaç kabile Halti Türkleriyle İran arasındaki bölge-de kalmış ve İran toprağına yerleşmişlerdi. Bu Türkler, bir taraftan kendi ırkdaşları olan Halti-Lohorto dağlı Türklerle işbirliği yapmış-ken, diğer taraftan İranilerin içtimaî hayatına katılmış, Acemlerin dil ve kültür çokluğu karşısında sarsılarak kendi dillerini Acemce ile dol-durmuşlardı.

Bugün yüzde altmışı acemce ve arta kalanı Türkçe ve diğer dillerle kurulmuş bir Zazaca ile konuşan ve Zaza, Dümbeli, Yezidi adlarıyla adlanan bu eski Türk halkı, tarihin her devrinde çok yiğitçe davranmış, yıllarca Acemlerle savaşmış ve Kadisiye savaşından sonra İran'a giren Arap ordularıyla şiddetli çarpışmalar yaparak İran ser-hatlerinden doğu illerimizin, Sason, Motki, Çapakçür, gibi sık meşeli sarp ve yalçın dağlı arazisine sığınarak burada barınmışlardı.

Zaza şubesi, son zamana kadar Arap hars ve dilinden uzak yaşamış ve İslâm dininden pek az şey bilmiş, bu korkunç dağlarda kendi başlarına yaşamışlardı. Yavuz, Çaldıran zaferinden sonra bu şubeye mensup aşiretleri de, Baba-kürdi şubesi ağaları vasıtasıyla elde etmişti. Bu halk tarihten sonra civarındaki Baba-kürdi ve Kormanco şubeleriyle temasa gelerek Şafiî mezhebini kabul etmiş, bu sarp dağlardan kopan birçok Zaza kabileler, Ergani, Maden, Siverek, Palo, Mardin, Hazzo, Lice, Genç, Diyarbakır bölgelerine yayılmışlardır. Bütün Zazalar; Hicrî 11 nci yüzyılda asi Şeyh Said'in dedesi olan Palolu Şeyh Ali elinden Nakşi tarikatını kabul ederek bu aileye mürit olmuşlardı. Şeyh Ali bunlarla beraber tarikatını Kormanco şubesinin Mil partisine de aşlamıştır.

Arap orduları önünden dağılan Part Türkleri (Zazalar) şubesinden ayrılan Yezidiler; o çağlarda doğu illerinin serhatlarından güney doğuya geçerek cenupta Sincar dağlarına, Alagöz dağlarıyla, Karabağ ve Şengal ovalarına yayılmış ve bunlar son zamana kadar Arap ordularına ve İslâmiyete karşı koydukları için bir türlü İslâm dinini kabul etmeyip Yezidi namını almışlardı.

Doğu illerindeki aşiretlerin birçoğuna Zaza ve Dümbeli şubesine, Şafiî ve Nakşiliği aşılaman Palolu Şeyh Ali, Melekan ve Çan Şeyhleri, Zaza oldukları için bu şubenin şeyh ve ağaları bu manevî üstünlüğe kapılarak kendilerini diğer iki şubedeki aşiretlerden daha kutsal bilmiş, bunlar kendilerini "Halidi" ve "Abbasi" diye vasıflandırmış ve en son bu zehirli fikirler altında birleşip şeyhleri olan Şeyh Sait'le Millî Hükûmete karşı isyan edip büyük zarara uğramışlardı.

Gerçekte Türk ve Türk soyundan olan, ancak yukarılarda açıkladığım gibi Osmanlı Padişahları tarafından Kürt diye vasıflandırılan ve yabancılığa sürüklenen bu üç şubeye mensup dağlı Türk aşiretler; yüzyıllarca kalıptan kalıba girmiş ve çeşitli zorlamalar altında ezilerek doğunun ıssız dağlarında dillerini ve millî varlıklarını bozduktan sonra milliyetlerini tayin etmekte büyük güçlük çekmiş, umumî görünüşte Kürt diye anıldıkları halde, onlar her şeyden önce din, şeriat, hilâfet

ve Nakşilik akidesinin tesiri altında kalarak en fazla Arap Halidi ve Seyidi olmaya heveslenmişlerdir.

Biz, şimdi bu gerçekliği daha fazla aydınlatan iki tarihçimizin, bu üç şubedeki dağılı Türklere hakkındaki genel görüşlerini inceleyelim.

Doğu illerimizde araştırmalar yapan bilginlerimizden Kadri Kemal Kop, (Düşünce ve Araştırmaları) adlı eserinde: Kürtlerin, kurt unvanını taşıyan Part Türklerinden ayırdıklarını ve bu halkın ilk önce Gildani ve Zint dillerinden ve daha sonra Acem ve Arapçadan öz Türkçe dillerini doldurup bu yabancı lisanlardan Zaza ve Kormanco adlı dil halitalarını meydana getirdiklerini ve zaman zaman Oğuz boylarına mensup birçok kabilelerin bu dağılı Türklere karışarak bunlardan Zaza ve Kormanci dillerini öğrendiklerini ve Osmanlı İmparatorluğunda din siyaseti güdüldüğü için bu halkın tarihi menşelerini, ırk ve kültürlerini aramayı hatırlarına bile getirmediklerini, tabiatın bu hasin ikliminde bu halkın, huylarına uygun gelen aşiret sistemine ısınıp kaldıklarını ve bunların Osmanlı padişahlarından gördükleri ayrılık yüzünden her şeyden önce kendilerini İslâm olarak tanıdıklarını, hulâsa ettikten sonra bu eserinin 65 nci sahifesinde diyor ki :

(— Bir zamanlar Kızılırmak kıyılarından Dersim'in bir dağına veya Hakkâri'nin bir vadisine göçüp yerleşen bir Türkmen aşireti, Sakarya'dan kalkarak Mardin'in bir çölüne kapağı atan bir Türkmen oymağı, can ve başını daha sağlam koruyabilmek için adını ve dilini de yitirmekten çekinmemiştir. Bunun için buradaki sözümün gerçekliğini kuvvetlendirecek bir iki örnek daha yazayım : Ne ibretle karşılanacak bir gerçektir ki; vaktiyle Konya, Karaman yaylalarından Ağrı dağı eteklerine gelip yerleşen Türkmen Celâli aşireti denilen aşiretin bugünkü çehresi gözönünde duruyor... Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim çağlarında XVI. yüzyılın başlarında Orta Anadolu'nun Ankara taraflarından birçok Türk oymakları kaldırarak Gaziantep ve Urfa oylumlarına götürülüp yerleştirilmişlerdi. "Türk Yurdu. Sayı :

202. Sahife : 27'' Bunlar o çağda doğudan esen Şillik ve Kızılbaşlık akınına karşı bir tampon vazifesini görsün diye gönderilmişlerdi.)

Yine bu konu üzerinde birçok Alman ve İngiliz eserlerini inceleyen ve Van tarihinden parçalar okuyan Emekli Miralaylarımızdan M. Rıza, (Benlik ve Dilbirliğimiz, sahife : 12-13) adlı eserinde; hülasa olarak :

(— Milâttan on üç asır önce "Orarto"da oturan ve Halti-lohorta, adıyla anılan Goto-Hitit Türklerinin asırlarca Asurilerle savaşarak 17 büyük muharebe kaydettiklerini ve bunların Orarto'da büyük bir hükümet kurduklarının Asur kitabelerinden anlaşıldığını, İngiliz eserlerinin verdikleri bilgiye göre : Orarto'da oturan bu kavmin ilk önce Gotto, yani kavgacı adıyla tanınmış olduğunu ve Gotto adının, Asuriler tarafından Gerdo'ya çevrildiğini ve Gerdo sözünün de döne do-laşa Kürdo şeklinde konuşulduğunu ve tarihçilerin en çoğunun da, kürdo sözünün (Lohorto)dan alındığını, kabul ettiklerini anlatıyor ve diyor ki : — Lohorto Türkleri, Cengiz'in bey anlamında kullandığı kürt sözünü, kendi ağalarına takmışlardır. Ve doktor Sipi Çise, Kürt kelimesinin, Lohorto'dan çıktığını kabul etmiştir. Hort, bugünkü Türkçede (yiğit) demektir. Bu halk eskiden millî adları olan Lohorto'nun başından (lo) hecesini alarak, kürtçenin bütün ismi haslarında ve edat nidası yerine kullanmışlardır. Kürtler hâlâ birbirlerine, -lohordo, Lohorto yani ey yiğit diye çağırırlar...)

Sayın M. Rıza, bu konuşmasını şöylece bitiriyor :

(— Lo sözü, dağlı Türk'ün millî teranesi, sevimli ve tatlı hita-besidir. Ve lo kürdo, millî adının kısa bir ifadesi, her söze yapışık irade ve kuvvet nişanesidir. Lo sözü, dağlı Türk'ün acı, tatlı, sevinç, sevgi gibi bütün duygularını ifade eder. Mâniler, gazeller, destanlar ve şarkılar hep lo, lo ile başlar, lo lo, ile biter. Bu dağlı Türkler, Lohorto'nun, baş hecesi lo'yu alarak millî bir işaret yapmış, kalan kürdiyi, bir addan ziyade, dağlı manasına bir sıfat olarak bırakmıştır. Bu kürdo sıfatı, zamanla kısaltılarak kürt olmuştur. Sayfa : 20)

Sayın M. Rıza, eserinin diğer bölümlerinde : Kürt adının kurt kelimesinden çıktığını ve aynı zamanda lohorto dağlı Türklerinden

ayrılan ve Hatay'dan gelerek Anadolu'da merkezi Boğazköy-Hatuzası, şehrinde Ankuva-Ankara, Kargamış-Cerablûs'de kuvvetli bir imparatorluk kuran "Eti" Türklerinden birçok aşiret ve boyların o çağda ayrılarak doğu illerinde Lohorto Türklerine karıştıklarını ve Lohorto Türklerinin, Hitit-Halti, soyadlarını binlerce yıl mukaddes bir ülkü halinde sakladıklarını ve bunların İslâmiyeti kabul ettikten sonra, kendilerine dinî bir şeref vermek için, Halti adını, Arap kumandanı Halitbini Velit, adıyla değiştirip soylarına (Halidî) nesebini yapıştırdıklarını ve gerçekte ise bu halkın "Halidî" değil, "Halti" olduklarını, hatta bu halktan bugün Çal, Hoşap, Zernak beyleriyle Bedirhanilerin, Kirvari, Guyan ve Cizre beylerinin ve Hasenanlı ağalarının kendilerini Halidi olarak bildiklerini ve halbuki, bunların Arap kumandanı Halitbini Velid'le hiç bir ilgileri olmadığını ve şimdi Ahlat ve Siirt arasında bulunan (Halti) dağının, bu eski Türk kavminin ataları adını taşıdığını, geniş olarak anlatmaktadır.

Halti ve Halidî adları üzerinde ben de görüşlerimi ve bildiklerimi açıklamak için bu konuyu biraz daha genişletmeyi faydalı buldum. Şöyle ki :

Yavuz Sultan Selim devrinden Şeyh Saîd isyanına gelinceye kadar muhitimizde ve bütün doğu illerimizde toplu bir aşiret sistemi altında çeşitli derebeylik ve aşiret ağalıklarına ayrılan Babakürdi, Kormanço ve Zaza şubelerinin bütün ağa ve şeyhleri, kendilerini en çok Halidî ve daha sonra Abbasî, Seyyit ve birkaç aşiret de Emevî neslinden bilmişlerdi. Bu ağa, bey ve şeyhler kendilerine taktıkları bu nesepl adlarıyla öğünür ve bu suretle aşiret eratından üstünlüklerini korurlardı.

Sayın M. Rıza'nın yukarıda saydığı aşiret ağalarından başka, mürtecî şeyh Said'in mensup bulunduğu Palolu şeyh Ali ailesi ve Solhan Zazalarının en büyük şeyhleri olan Melekânli şeyh Abdullah ailesi ve Çapakçür'ün Çan şeyhleri, Hazzo ve Farkın beyleri, Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesi, Zazaların bütün ileri gelenleri, Kormanço şubesinin bütün ağaları ve Kormanço şubesinin Zırkan, Hasenan ağaları kendilerini Halidî ve kısmen de Abbasî ve Seyyit diye vasıflandı-

dırıldılar. Zazaların Zikiî ve Girnos ağaları Emevilerden, Kormanço-
ların ocak başları olan Millan aşireti de Seyyitlerden olduklarını iddia
ederlerdi. Babakürdilerin yalnız Bedirhanileri, Cizre ve Bohtan bey-
leri, Abbasî ve bu şübeye ait diğer aşiret ağaları tamamen Halidî ol-
duklarını söylemişlerdi.

Bu dağlı Türk kardeşlerimizin, tamamen Arap nesline doğru kay-
mış olan bu iddialarında, Arap saçı gibi karmakarışık olduğunu söy-
 söylemek zorundayım. Yukarıda saydığımız bu aşiret ağa ve şeyhleri,
 söyledikleri gibi, Halidî, Abbasî, Emevi ve Arap iseler, doğu illerine
 ve bu dağlı Türklere takılan Kürt ve Kürdistan adı nereden çıkıyor?...
 Bu durum karşısında doğu illerinden ben kürdüm diyecek tek bir aşi-
 retten nişan kalmamış olur. Esasen tarihin gerçek sahifelerinde; Türk
 soyundan kopan bu halktan başka Kürt adıyla tanınmış bir millet yok-
 tur. Ve bu millet tip, çehre, ırk, kan, örf, âdet itibariyle hiç bir vakit
 Arap olamaz.

Görülüyor ki, bu asil kanlı Türk milleti, Türk halkı olan dağlı
 aşiretlerimiz, yüzyıllarca çeşitli milletlerin idareleri altında ezilerek
 millî varlıklarını zayıflattıktan sonra, Osmanlıların idareleri altına geç-
 miş ve Osmanlı idaresinde her şeyden önce din ve İslâmiyet siyaseti
 yürüdüğü için, bunlar da kendilerini İslâmiyetin ve Arapların tanınmış
 simalarına bağlayarak, kendilerinin Halti olan soy adlarını Hâlidîye
 çevirmiş ve diğer aşiret ağa ve beyleri de, bunlardan geri kalmamak
 için kimisi, Abbasî, kimisi Emevî ve hatta Seyyit olmağa yeltenerek,
 gūya emsallerinden geri kalmamışlardır. Bu sahte adlar o çağlarda
 aşiret, ağa ve şeyhlerinin işlerine yaramış, bunlar aşiret etrafında
 üstün bir mevki elde ederek dinî bir telkin ve saygı ile halkı kendilerine
 sımsıkı bağlamışlardır. Zamanımızda yalnız biz Halidîyiz diyen aşi-
 retlerin sayısı doğu illerimizin yarısını dolduracak çokluktadır. Eğer
 Halid'in bu kadar zürriyeti de Arabistan'da varsa, bu adamın ikinci
 adının Nuh Peygamber olduğuna iman etmek gerekir.

Bu gerçek örnekler de gösteriyor ki, dağlı Türk kardeşlerimiz
 vaktiyle pek çok aldanmışlar ve Osmanlı padişahlarının kurdukları

tuzağa düşerek acı bir sui-kasta uğramışlardır. Ve bu zorlama iledir ki, milliyetlerini yabancı ırklara kadar sürüklemişlerdir. Bunlar yüzyıllarca ancak islâmlık ve din için yaşamış, milli duygulara hiç önem vermemişlerdi. Çünkü, bu halk Emevî ve Abbasiler devrinde yazılıp Islâmların arasında yer alan sahte kitapların tılsımlı ve büyülü yazılarına kanarak gerçekten dine ve insanlığa bile hayırları dokunmayan ve saltanatları için peygamberin ailesini ve kendi milletini yok eden ve asırlarca yüzbinlerce Türk'ün kanını akıtıp Türkistan'ı ve Islâmiyeti talan eden zalim ve dinsiz Emevîlerle, soyguncu ve müstebit Abbasilerin, Peygamberin vefatından sonra onun çocuklarına ve ehli beytine muhalefet eden Halid bini Velid'e kadar neseplerini götürmekle bir şeref kazanacaklarını ummuşlardır.

Bu dağlı Türklerimiz, muhakkak ki, Arap olmadıklarını ve Halilerin de Halidî olmadığını bilmişlerdi. Yine onlar doğu illerinin Kürdistan ve kendilerinin de Kürt olmadığını bilmişlerdir. Fakat bu iki lakap ve unvan, bu aşiretin ağa ve şeyhlerinin işlerine pek çok yaramış, onlara bağımsız beylikler verilmiş, aşiret eratı kendilerine kul gibi el pençe divan durmuş, onlar bu şahsî şöhrat ve menfaat mukabilinde bu yabancı duyguları seve seve kabul etmişlerdir.

Bugün ortada güneş gibi gizlenmeyecek bir hakikat vardır. Bu gerçek görüş: Dağlı Türk kardeşlerimizin hiç bir aşiret veyahut ailesinin ne Halidî, ne Abbasî ve ne de Emevî değil, Türk oğlu Türk olduklarıdır. Koskoca cihanı titreten Gök Hakan Türk'ün şanlı adı dururken, Türk halkının yabancı milletlerin büyüklerinin adlarından şeref ve paye beklemeleleri bütün dünya huzurunda gülünç olur sanırım.

KÜRTÇE VE ZAZACA

Bugün Babakürdilerle Kormanço şubeleri adını alan dağlı Türklerimizin konuştukları dile (kürtçe) Kormanci ve Zazaların konuştukları dile zazaca denilmektedir. Kormanci dili ilk önce -Kurt Baba-Babakürdiler arasında konuşulmuş, Yavuz Sultan Selim tarafından

doğuya kaldırılan Türk aşiretleri yani Kormanço şubesi bu dili Babakürdilerden öğrenmişlerdir.

Kormançi-kürtçe, dili aslında tarihte var olan ve herhangi bir millete mahsus olan tarihî bir dil değildir. Yukarı bölümlerde anlattığımız gibi bu dil, aslında Türkçeden ve sonrası birçok milletlerin dillerinden toplanmış özel bir lisanıdır. Dağlı Türklerimizin ecdadları olan Halti - Lohorto Türklerinin Asuriler çağında Türk dili ile konuştuklarını yirminci asrın bilginleri ispat etmişlerdir.

Halti - Lohortolar; milâttan bir asır önce İranilerin idaresinde ve komşuluğunda kalarak, konuşması kolay olan Acem diline özenerek ve hattâ zorlanarak bu dili öz Türkçelerine pek fazla karıştırmışlardır. Bu şekilde kurulan Kormançi dili, Osmanlılar çağında Babakürdilerin özel lisanları kabul edilmiştir.

Acemler, Halti - Lohorto Türklerini İranileştirmeye çalıştıkları sırada Part Türklerinden olan Zaza - Dumbeli aşiretleri de İran toprağına gelip yerleşmişlerdi. Bu halk hem Acem, hem de Babakürdilerle kaynaşıp her iki dilden ve en çok farsîden aldıkları sayısız kelimelerle öz Türkçe dillerini doldurmuş ve bu suretle Zaza dilini vücade getirmişlerdi.

Zazalar; Arapların istilâsından ötürü İran'ı terk edip doğunun sarp dağlarına gelip yerleştikten sonra, Türk kültüründen ve hatta medeniyetten uzak kalan bu ıssız yerlerde kendi keyiflerine göre kelimelere ayrı manalar vererek ve sert lehçeleri icat ederek çoğu farsîce olan Zaza dilini karmakarışık bir hale sokmuş ve her mıntıka halkı bu dili başka şekillerde konuşmaya başlamışlardır.

Zazalar Orartodan ayrılıp doğu illerimizin Motki, Çapakcür havalisinin sarp dağlarına gelip yerleşirken, Babakürdiler; Van ve Musul havalisinde Araplarla kaynaşıp İslâm dini ve Arap dilinden aldığı yeni kelimeleri Kormançi diline dizmiş, bu dili; yukarıda yazdığımız şekilde Anadolu'dan gelen Türk aşiretlerine, yani Kormanço şubesine aşlamışlardır. Bu şubeye mensup aşiretler yakın çağda Anadolu'dan

geldikleri için öz Türkçe dillerinin bir kısmını koruyabilmiş ve bu suretle Babakürdilerden daha açık bir Kormancı ile konuşmuşlardı. Kormanço şubesine mensup aşiretlerin bugün konuştukları Kormancı dilini yüzde altmışı eski Asya ve İç Anadolu Türkçesidir. Bu dilin yüzde kırkı Acem ve Arapçadır.

Babakürdilerin konuştukları Kormancı dilinin yüzde kırkı, eski Asya Türkçesi, yüzde otuzu Farsîce ve yüzde otuzu da Arapçadır. Yurdumuzun Van ili güney bölgesinde Hakkâri, Şernak, Hizan kısmen Bitlis ve Muş, Cizre, Garzan, Beşiri, Midyat, Şemdinan, Van'ın hudut boyunda olan aşiretler tamamen bu dille konuşurlar, yukarıda adlarını yazdığımız bu aşiretlere Babakürdiler denir. Bu şubenin Irak ve Suriye hududunda olan aşiretleri, ya tamamen Arapça veyahut yarısından fazlası Arapça olan Kormancı dili' de konuşurlar.

Van ilinin Muradiye, Patnos, Seray ilçelerinde Ağrı Karaköse, Eleşkirt, Erciş, Malazgirt havalisinde Bulanık Hınıs, Karlıova, Karayazı, Viranşehir, Urfa, Suruç bölgelerinde oturan ve Yavuz Sultan Selim tarafından buralara kaldırılan Türkmen aşiretlerinden olup yukarıda yazdığımız gibi sonradan Kormanço adını alan aşiretlerde, yüzde altmışı Türkçe olan Kormancı dili ile konuşurlar. Bu şubenin de Suriye'ye yakın aşiretleri dillerini Arapçadan doldurmuşlardır.

Zazacaya gelince: Bu dilin yüzde ellisi Acemce, yüzde kırkı, eski Türkçe, yüzde onu Arapçadır. Zazacada olan Acemce kelimelerin çoğu Türk heceleriyle karışıktır. Sason, Motki kısmen Muş ve Bitlis dağlarında oturan aşiretler ile Lice, Farkin, Hazzo, Diyarbakır havalisinin sarp dağlarında, Genç, Solhan, Çapakçür, Palo il ve ilçelerinin bütün köylerinde oturan Zazalar ve Ergani, Maden, Elâzığ, Mardin havalisinin birçok köyleri Zazaca konuşurlar.

Biz, kormancı ve Zaza dillerinin şimdiki durumunu yoklarken, bunlardaki eski Türkçe kelimelerin şiveye göre pek çok değiştirildiğini ve bu dillerin kökünden Türkçe olduklarını ve bazen bir kelimenin ilk hecesinin Türkçe ve son hecesinin Acemce veya Arapça olduğunu görüyoruz. Meselâ: Eski Türkçede yiğit, Kormancıda âğit, Zazacada

İgit ve Türkçede köpek; kormancoda kûçik; Zazacada kûtik, -eski Türkçede od, Kormancide agir, Zazacada odır, Türkçede eski bir hastalığın adı olan kurudert, Kormancide kureder, kurredert, Zazacada kurredert- karnakısı, Türkçede bir illet anlamına gelen yanıkara, Kormancide anıkara, Zazacada ankara, bigi.

Türkçe kelimelere bağlanan Arabî ve Farisî hecelere gelince; Zazaca ve Kormancide sık sık konuşulan kuru-iftira, deştü-gedik, ardu-asman, gülü-çimen, espi-boz, sorgu-sual, tanazu-şepal, levendü-fırar, gibi.

Daha başka meselâ: Türkçede ay, Kormancide hiv-meh; Zazacada, ayma, asma, aşme, şeklinde konuşulur. Görülüyor ki, aslında Türkçe olan bu kelimelerin hepsi de gelişigüzel bir konuşma şekliyle değiştirilmiştir. Yalnız eski Türkçede sonu R. T. P. K. gibi sert ve NA gibi yükseğe kaldırılmış harflerle biten kelimeler, hem Kormanci ve hem de Zazacada bir türlü değişmemiştir. Çor, kor, şor, tor, bor, çir, çeper, çığır, aygır, zencir, çadır, bakır, nahır, ahır, gibi... Sepet, şerbet, merak, tezek, kepek, petek, kelek, gerek, ördek, emek, inan, derman, duman, yaman, tufan, aslan, ceylan, can, zozan, gibi...

Kormanci ve Zaza dillerinde gösterdiğimiz bu Türkçe kelimelere benzer yüzlerce örnek gösterebiliriz. Bunlardan başka bu dillerde ev ve aile eşyası çift koşumu hayvanları, ehlileştirme için kullanılan malzeme, kuşlar ve yabancı hayvanların ve eski hastalık ve ilaçların, otların, yüzde doksan adları Türkçedir. Bu dillerde, en fazla zerdüş dilinin kutsal törelerinden olan Farisîce kalimelerle, ve daha sonradan Arapçadan alınan dinî tâbirler vardır. Fakat bu dağlı Türkler bu kelimeleri de yine kendi şivelerine göre değiştirip konuşmuşlardır. Meselâ; Farisîce, asuman, Kormancoda, azman, Zazacada asmin, ve Arapçada ard - arz, Kormancoda erd, Zazacada hard, Arapçada ciran (komşu) Kormancoda cinar, Zazacada cirani, Farisîce hüdâ, Kormancice hudı, Zazacada homa - hakko, gibi.

Kürt dili bahsında : M. Rıza, (Benlik ve Dil Birliğimiz, sahife : 17 - 18) adlı eserinde : Kürt diye anılan bu dağlı Türklerin Zaza ve

Kormanca diye İkiye ayrıldıklarını ve bu her iki dilde, ayrı ve çeşitli lehçelerin mevcut bulunduğunu, ve Kürtçenin başlı başına bir dil olmayıp, çeşitli dillerden yığılan bir dil yığını olduğunu, Rus ve Alman dillerince bastırılan lûgat kitabında yazılı olan 873 sözden 3080 kelimesinin eski Türk ve Türkmençe ve geri kalanın Rabî ve Farisi dillerinden alındığını, ve bu dağılı Türklerin dillerinin çok değişmesi dolayısıyla, bu eski Asya Türkçesini bugün çok geç ve yanlış olarak konuşuklarını ve iklimin sertliği dolayısıyla bu halkın daima kelimeleri boğazlarından sert ve karışık çıkardıklarını, ve misâl olarak Kürtçenin "Kunt" dedikleri köy, adının aslının Kent olduğunu, ve doktor Firiç ile Profesör Veberin, "Kürt dili bir dil hamuru değil, bir söz yığınıdır." dediklerini ve kürt dilinin hiçbir tarihi veya herhangi bir milletin belli-başlı varlığını gösteren bir dil olmadığını ve bu dilin ancak bazı aşiret kavgaları öven destanlardan ibaret kaldığını, ve aslında Türkçe olan bu dilin, Acem komşuluğunda Fars dili ile dolduğunu ve hükümetin zoriyle yüz benzetişlerini ve dillerini fazlaca değiştirmek ve kendilerine Kürt demek zorunda kaldıklarını, ve sonradan bu dilin Lohorto Türkleri (Kürtler) vasıtasıyla doğu ve orta Anadolu'daki yakın çağ Türk ve Türkmenleri (Kormançolar) arasında yayıldığını ve bugün bu Türklerden İran hududunda olanların fazlası Farisîce ve Arap hududunda olanların fazlası Farisîce ve Arap hududunda bulunanların Arapça konuştuğunu, uzun uzadıya anlatıyor.

Bugün yakından konuşup incelediğimiz Kormanca ve Zaza dilleri, yukarıda açıkladığımız gibi, o kadar karışık ve anlaşılmaz bir hale gelmiştir ki, onu herhangi bir milletin dili olarak vasıflandırmakta büyük bir yanlışlık vardır. Bu dili konuşan Babakürdi, Kormanca ve Zaza şubelerine mensup aşiretlerin her biri ayrı ayrı şivelerle konuşur, bunlardan pek çokları birbirlerinin konuşmalarını anlamakta büyük bir zorluk çekiyorlar. Her aşiret ve bölge bu dilleri çeşit çeşit şekillere sokmuşlar, bu karışık şekiller hiçbir suretle tesbit edilemez. Her boy ve oymak kendi keyfine göre konuşmuştur. Bazen bir aşiret ağasının kendine has olarak çıkardığı edalar ve gelişigüzel süslü kelimeler, aşiretin içinde halk dili makamına girmiş, bir hocanın konuştuğu

yarım Arabî ibareli bir üslûp, derhal halk tarafından ezberlenmiş bu dillere karışmıştır.

Hatta Cumhuriyet devrinde büyüklerimizin dile verdikleri önemin tesirleri, hemen bu dillerde kendini göstermiştir. Şimdi doğu illerimizin çoğu ve aydın aileler; aile ocaklarında öz Türkçe konuşmakta ve büyük Dil Kurultayının onardığı birçok Türkçe kelimeler Kormonço ve Zaza dillerine karışmış bulunmaktadır.

Hiç bir millet, bu dağlı Türk kardeşlerimiz kadar millî birliğin ana duygularından ayrılmak akibetine bu kadar uğramamıştır. Araplar; Arabîce, Acemce; Farsîce ve her millet kendi dilince konuşmakta iken, nasıl olur da, dünyanın en asil ve ulusoylu bir milleti olan Türk, yabancı dillerle konuşmaya tenezzül etmiştir. Bu acı ve ibret verici kusur, bugün düzelmelidir. Buna millî bir gayret ve aşk ister. Bizi artık millî vicdan ve sağduyudan ayıracak hiç bir engel yoktur. Bütün dünyada herkes milliyetçidir. Biz bugün herkesten daha çok milliyetçi ve halkçıyız. Bu millî gayret ortada varken en iyisi, bu dağlı Türk kardeşlerimiz kendilerinin ulu soylarına yakışmayan ve bugün hiç bir kıymet ve mana ifade etmeyen bu söz yığını dilleri söküp atmalıdırlar. Ben bunu bir ırkdaş ve yurttaş sıfatıyla, doğunun bütün genç ve asil Türk neslinden rica ederim.

Institut kurde de Paris

BÖLÜM : II

Doğu İllerindeki Aleviler, Kızılbaşlar, Bektaşiler

Bütün tarih ve bilginlerimizin bildirdikleri gibi, bugün doğu illerimizin birçok kesimlerinde oturan, Kormonço ve Zaza dilleriyle konuşan, Alevî, Kızılbaş ve Bektaşî diye adlanan halk, tamamen Türktür. Bunlar Oğuz boylarından Selçuk ve Harzem Türklerinden ayrılan Türk ve Türkmen kabilelerdir. Bu kabileler, milâdın 9-10 ve 11 nci yüzyıllarında Türkistan, Horasan, Nişabur ve Harzem ovasından ve kısmen de daha sonra İç Anadolu'dan doğu illerimize gelip yerleşmişlerdir.

Bu bahis üzerinde önemli bilgiler veren Kadri Kemal Kop, (Doğu ve Güney Doğu İllerimiz) ve (Doğuda Araştırmalarım, sayfa : 21) adlı eserinde hülâsa olarak; Milâdın dokuzuncu yüzyılında Türkistan'dan hicrîte başlayan birçok Türk ve Türkmen kabilelerin Anadolu'ya geçtiklerini ve bunlardan bir asır sonra gelen Kayıhanilerle birlikte yine birçok Türk oymaklarının Fırat ve Dicle vadilerine göçüp yerleştiklerini ve Alparslan'ın Malazgirt zaferinden sonra, yine Türkistan'dan pek çok Türk boylarının, Selçuk ve Harzem kabilelerin doğunun çeşitli oylumlarına, Dersim ve Erzincan havalisine gelip yurtlandıklarını ve milâdın on üçüncü yüzyılında Oğuz neslinden olan Ak ve Karakoyunluların Ahlât ve Malazgirt'te kuvvetli bir hükümet kurduklarını, on üçüncü yüzyılın başında Moğolların önünden kaçıp doğunun Erzincan, Dersim, Akçadağ, Maraş gibi sarp bölgelerine sığınan aşiretlere, Moğollar, İlhaniler ve Osmanlılar tarafından sayısız zulümler yapıldığını bu kabilelerin Kızılbaş adı altında millî birlikten uzaklaştırıldıklarını ve doğunun ıssız dağlarına kaçırılan bu Türklerin en çok Osmanlılardan gördükleri sürekli kötülükler yüzünden kendi-

lerini yabancı sanıp millî duyularını ve dillerini yitirmekten hiç bir acı ve endişe duymadıklarını Sünnilikle, Şiîliğin karşı karşıya birer siyasî fırka halinde yürüdüğü o çağda, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanacağından korkan Padişah Yavuz Sultan Selim'in, Doğu Anadolu'daki Kızılbaşlığı yoketmek kastiyle harekete geçerek İç ve Doğu Anadolu'daki Alevîlerden kır bin kişinin kanını akıttığını ve 92-1504 tarihinde Çaldıran ovasında, Yavuz, Şah İsmail'i yenip dönerken, Fırat'tan Umraniye'ye kadar ele geçirdiği oylumlarda oturan Bektaşî ve Kızılbaş Türklere çatıp bunları doğunun sarp dağlarına kaçırdığını, bu suretle dağlara kaçıp sığınan bu Türk ve Türkmen boyların, Selçukîlerden önce doğu illerimize gelip medeniyet kuran Türklere olduğunu ve bu Türklere sonradan bu ıssız ve sarp dağlarda benliklerini kaybettiklerini, yazıyor.

Besim Atalay, (Bektaşîlik ve Edebiyat) adlı eserinde: Doğu yaylasında bulunan Alevî ve Bektaşîlerle Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılan Bektaşî Türkler hep bir soydandır. Yalnız İç Anadolu'daki Bektaşîler, komşuları olan Sünnî Türklere varlığından faydalanarak Türkçe dillerini sağlamışlardır. Doğunun sarp dağlarına sığınan Osmanlılardan sayısız kötülük gören Alevîler, İran dilinin tesiri altında kalarak dillerini karmakarışık bir hale getirmişlerdir. Bütün Alevî, Bektaşî ve Kızılbaş Türklere kabul ettikleri Bektaşîlik an'anesi içinde henüz Türklere eski dilleri olan Şamanliğin akidesi yaşamaktadır. Bektaşî tarikatı Türklere öz malıdır, Bektaşîliğin mevcut olmadığı çağlarda bile Anadolu'da bugünkü Bektaşî edebiyatına benzer bir edebiyat vardı. Şeklinde uzun uzadıya yazılar yazmış ve bu gerçekliği açıklamıştır.

Emekli Miralay, M. Rıza'nın (Benlik ve Dilbirliğimiz) adlı eserinden hülâsa ettiğim yazılarında aşağı yukarı şöyle denilmektedir (Sayfa : 26) :

(— Tatarlar Asya'dan garba doğru akışlarında ilk önce Harzem Türklere karşılaşıp pek kanlı bir surette çarpışmışlar. En son Tatar önünden kaçan bu Türk aşiretleri canlarını kurtarmak için doğu

illerimizin sarp dağlarına sığınıp buralarda kendilerini müdafaa etmişlerdir. Ve hatta bu Türk aşiretleri öç almak için zaman, zaman bu dağlardan inip Tatar ordularının yollarını kesmişler ve çarpışmışlardır. Bu tarihten bir asır sonra başlayan Timurlenk akınına bütün şiddetiyle yine doğu yaylarında oturan bu Türk ve Türkmen Aleviler uğraşmışlardır. Ve bugün pek yanlış olarak Kürdistan denilen şarkî Anadolu'nun o günkü sahipleri bu Türk ve Türkmenlerdir. Ve bu kabilelerden bir kısmı, Timur'dan kaçarak doğunun sarp dağlarına sığınmışlardır, doğu illerinin ovalarında kalan ikinci kısım Türk ve Türkmen kabileler, üçüncü defa Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'in, Akkoyunlu padişahı Uzun Hasanla Bayburt-Otluk belinde yaptığı savaşta, bunlardan birkaç aşiret İran'a doğru kaçmış, diğerleri doğunun sarp dağlarına sığınmışlardır. Ve Uzun Hasan'dan sonra sarp dağlarına sığınmışlardır. Ve Uzun Hasan'dan sonra İran tahtına geçen Şah İsmail, Osmanlı padişahlarının Türkmenleri yoketmek siyasetinden faydalanarak, doğu ve hatta İç Anadolu'daki Bektaşilerin sevgilerini kazanmıştır. Bu durumdan endişelenen Yavuz Selim Sünniliği ele alıp bu Bektaşî Türkleri yabancı ve İranî saymış ve bunları yoketmeğe kalkışıp kırkbin Türkün kanını akıtmıştır. İç Anadolu, Sivas havalisinde ve Erzincan'da bu salgından kurtulan birçok Türkmen aşiretler, Yavuz Sultan Selim'e karşı koymak için doğunun Dersim gibi sarp dağlarına sığınmışlardır. Bu halk Yavuz'dan gördüğü kötülük karşısında yüz, dil ve ülkelerini değiştirip, aldıkları Zaza dilini kendi Türkçelerine karıştırmış ve dillerini karmakarışık bir hale getirmişlerdir. Ve bugün Kızılbaş adı alan bu halk, Hınıs, Varto, Kiği, Dersimi geçtikten sonra, Fırat'ın sağ tarafında Tercan, Bayburt arasındaki dağlardan, Çardaklı Boğazıyla, Refahiye, Kuruçay ve Koçgiri'den Hafik ve Toros kıyılarına ve Eğin'in şimalinden, Fırat'ın sağına geçerek Arapkir, Divriği, Kangal dağlarından Malatya'nın garbinden Akçadağ, Elbistan ve Gürün dağlarından yine Binboğa dağlarına uzanan oylumlarda ve Kayseri'nin şarkında Kızılırmak sağ kıyısından Akdağmadeni, Yozgat, Kırşehir civarından Haymana'ya kadar sarkan çeşitli bölgelerde oturmaktadırlar. Bu halkın çoğu Zazaca ve az bir kısmı Kormanci dili konuşmaktadırlar.

Kadri Kemal Kop, Besim Atalay ve M. Rıza'nın yukarıda hülâsa ettiğimiz görüşleriyle beraber diğer tarihçi ve bilginlerimizin belirttiklerine bakılırsa, doğu illerimizdeki bu Alevî aşiretler, üçyüz yıl öncesine kadar tamamen Türkçe konuşmuş Türkmenlerdir. Bunlar ancak son çağlarda Osmanlı padişahlarından gördükleri kötülük karşısında her şeyden önce Aleviliğe fazla bağlanmış kendilerini ne Türk, ne Kürt, veyahut herhangi bir millet değil, yalnız Alevî bilmişlerdir. Bunlar son zamanda Yavuz Selim'den sonra Kormanço ve Zaza şubelerinden bu dilleri öğrenmiş oldukları halde, Türkçelerini yine bu dillere hâkim tutmuş, kabile, köy, yer, kişi adlarını ve tarikattaki, öz Türkçe töre ve deyişlerini değiştirmeden toplu bir idare değil, birer ayrı aşiret birliği altında yaşamışlardır.

Bu bağımsız Türk aşiretlerini bir ülkü içinde kaynaştıran Alevîlik-Bektaşiliğe gelince: Aşağı bölümlerde hakkında daha geniş bilgi vereceğimi ümit ettiğim bu tarikat, milâdın 11 nci yüzyılında aslında Şîâ ve Caferî mezhebi kanalından Türkistan'a sızan Aleviliğin, tasavvuf ve vahdeti vücut esasından doğmuş, Türk bilginleri buna atalarının eski dinleri olan Şamanilikten bazı, kâideler karıştırarak, Horasan, Nişabur ve Türkistan'daki aşiretler arasında yaymışlardır. Hak yolunda fâni olmak anlamına gelen bu tarikat; ilk önce Seyyitlerin Abbasîler tarafından sıkıştırılarak Türklere iltica etmeleriyle ve büyük serdar Horasanlı Ebûmüslimin, Abbasî halifesi Ebûcaferi-Mansur'un sarayında bayağılıkla şahadetinden sonra, Arapların hem Türkleri, hem de Seyyitleri yoketmek siyasetini gütmeleriyle başlamıştır.

Bu tarikatı Türkistan-Horasan'a Nişabur ve havalisine yayanlar; Şeyh Lokmani Horasanî, Ebûlasımı Gürgânî, Muhammed Estan et Tusi, Şeyh Abdülfarmidi, Şeyh Bayeziti Bistami, Ebû Hasan Hurkanî'dir. Bu tasavvuf akidesinin ikinci, üçüncü, dördüncü şubeleri Erdebil, Geylan ve Belh tekkeleridir.

Bu akide ve tarikat Türkistan ve İran havalisine tamamen yerleştikten sonra büyük bilgin Haccâ Ahmed Yesevî onu daha fazla genişletmiş, esaslı bir tarikat halinde, o gün Arapların, Abbasîlerin, Eme-

vilerin bir yoketme aleti gibi ellerinde kullandıkları şeriatın fetvalarına karşı, millî bir siper gibi kullanmışlardır. Bu tarikat birçok kısımlarda şeriata mugayir, millî bir vicdanı ilâhî bir duyuş ve Türk kültürünü, yabancı dillerin tesirinden kurtarmak için, millî bir ülkü şeklinde tanzim edilmiştir. Hacı Ahmet bu tarikat ve ülküyü kendisinin damadı ve sırdaşı olan Hacı Bektaş Veli'ye teslim etmişti.

Daha Hacı Bektaş doğmamışken yukarıda adlarını sıraladığımız Türk tekiye ve bilginlerinin elinden bu tarikatı kabul eden birçok Harzem ve Selçuk kabileleri milâdın 12 nci yüzyılı başında Horasan'dan doğu illerimize göçmüşlerdi. Aşağıda gelecek bölümlerde, doğu illerimizin tarihî olayları arasında göstereceğim belgelerden anlaşılacağı gibi, Horasan'dan doğu yaylamıza göçen bu aşiretler, birer tarikat halifesiyle gelmiş ve bu halifelerin mürşitlik veya rehberliği 628-1212 tarihinde Selçuk Sultanı Alâettini-Keykubat tarafından tasdik edilmiştir. Alâettin'in bunlara verdiği tarihî şecerelerde; birçok Türk aşiretlerini bu babalara çirak hakkını vermeye mecbur tutmuş, bu mürşit ve rehberlerin manevî nüfuzlarına teslim etmiştir. Aradan bir asır geçtikten sonra, Mevlâna Celâettini-Rumî'nin babası olan Muhammed Bahaüddin Belh şehriden ve Hacı Bektaş Veli de birkaç yıl sonra birçok Türk halife ve aşiretleriyle birlikte Nişabur'dan harekete geçerek tarikatlarını doğu illerindeki Türk boyları arasında yayarak İç Anadolu'ya geçmişlerdir.

Daha önce tasavvuf ve vahdeti vücut felsefesini Hosaran ve havalisinde kabul edip tarikat pîrleriyle doğu illerimize gelen ve Alâettini-Keykubat tarafından bu tarikatın mürşitlerine bağlanan Türk aşiretleri; ikinci defa bu tarikatı -Bektaşilik- unvanı altında Hacı Bektaş Veli'den kabul ettikten sonra, o çağda doğu illerine akan Moğolların akınlarına uğrayarak Dersim, Akçadağ ve Maraş havalisinin dağ eteklerine doğru kaçmışlardı. Bir müddet sonra başlayan Timur'un istilâsı, dağ eteklerine sığınmış bu aşiretlere birkaç aşiret daha katmış ve en son Yavuz'la Şah İsmail arasında savaş başlarken, Yavuz, İç Anadolu'daki Bektaşileri kırmış, Sivas, Kemah, Erzincan ve hatta Dersim civarında bu dağlı Bektaşî Türklere saldırmıştı. Bu aşiretler Yavuzla

çarpışarak ve kanlı savaşlar yaparak eteklerden; Dersim, Akçadağ, Gürün ve Maraş dağlarına kaçıp kuytu meşelere ve sarp kayalara sığınmışlardı.

Bu tarihten sonra Yavuz'un Mısır'dan Hilâfeti alması ve kendisine bir Türk hakani değil, bir İslâm Halifesi ve padişahı sıfatı takınması, devlet idaresinde din ve şeriatın yürürlüğe girmesi, hükümetin resmî dilinde Arapça ve Acemcenin yerleşmesi, Osmanlı İmparatorluğunun Türklük duygusunu tamamen yıkmış ve yoketmişti. Artık devlet tabasına Sünnî Türkler ve doğunun sarp dağlarına kaçıp sığınan Alevilere Kızılbaş, Rafizî, Zındık ve Kürt diye çeşitli adlar takılmıştı. Bu zümrenin malı ve canı, devlet ve tabası gözünde helâl görülmüş, birçok Osmanlı padişahı, böylece tanıdıkları ve Türkten ayrı bir yığın sandıkları bu Alevî Bektaşî Türkler üzerine ağır ordular sevkederek aradan kanlı boğuşmalar olmuştu. Bu yeni kanlar döküldükçe dağlardaki bu Türk aşiretleri yüreğinde içli kin ve düşmanlıklar kökleşmiş, bunların Türklüğe doğru millî duyguları tamamen silinmişti.

Bu dağlı ve Alevî Türkler Yavuz Sultan Selim devrine kadar tamamen Türkçe konuşur ve Türk olduklarını bilirlerdi. Yavuz'un Sivas, Erzincan ve Kemah kalesinde ve Dersim eteklerinde bu halkı kırmaya başlayıp katliamlar yapması, bu aşiretleri Türklükten ürkütmüş, bunlar artık kendilerini Türk değil, Alevî olarak kabul ederek millî birliğe karşı nefret duymuş, o çağda Palo, Çapakçür bölgelerinde oturan ve Yavuz Selim'den iyilikler görmüş olan eski Part Türklerinin Zaza, Dümbeli şubesi halkıyla temasa gelmiş ve bunların Zaza, dilini, öz Türkçeleriyle karıştırıp yüzde yetmiş Türkçe olan bir Zazaca ile konuşmağa başlamışlardı.

Bu Alevî aşiretler, Aleviliğin kendileri için doğurduğu bu felâketten bıkmayarak, devlet ve Sünnîlikten gördükleri yoketme siyaseti karşısında, onlara Osman ve Yezit, diye hitap etmiş, kendilerini de ne Türk, ne Kürt, ne İslâm, yalnız Alevî, Bektaşî ve Hüseyini olarak bilmişlerdir.

Sultan Hamit devrine kadar Kürtlük bu aşiretlerin hatır ve hayalinden geçmemiş, ancak Sultan Hamit, doğudaki Kormanço şu-

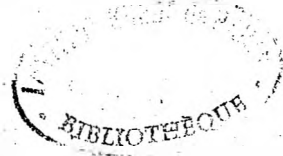
besine Hamidiye alayları kaymakamlık ve paşalık rütbelerini dağıtırken, Alevîler de bu payelere imrenerek Erzincan'a yakın olan birtakım aşiretler, biz de kürdüz demişlerdir' Bunlardan Koçgirili Mustafa Paşa ile Çarekli Haydar beye birer rütbe verilmekle iktifa edilmişti.

Yukarıda açıkladığım gibi Türk Kültüründen ve millî duyuştan uzaklaştırılan Alevîler: Zazaca ve Kormanço dillerini öğrenmek zorunla kaldıkları halde, yine de Türkün inanç ve akidesini ve Türk dilini kutsal bilmiş ve Bektaşî tarikatında mevcut olan Türkçe gülbank ve töreleri deyiş, nefes ve aynicem'deki edep, erkân usullerini ve millî törelerde, Şamanîlikten kalan birçok eski Türk âdetlerini ve aşiretlerinin soy, boy, kadın, erkek, köy ve yurt adlarını yabancı kelimelerden saklamışlardır. Bu halk konuştukları Zazacanın yüzde yetmişini Türkçe ile doldurmuş ve tarikat ayinindeki Türkçe deyiş ve merasimi Kur'anın ayetleri kadar mukaddes saymış, hatta bunlar, Muhammed'le Ali'nin aralarındaki gizli konuşmalarda Türkçe konuştuklarına itikat etmişlerdi.

Akçadağ, Maraş, Zara, Gürün ve Sivas'ın diğer çevrelerinde oturan Alevîler, komşuları Kormanço şubesiyle temasa gelerek Kormanço dilini öğrenmişlerdir. Bunların konuştukları dilin yüzde sekseni Türkçe ile doludur. Bu halk, aynı zamanda kendi aralarında hem Türkçe ve hem Kormanço dilleriyle söyler, çocuklarına her iki dili de ana lisanı gibi öğretirler. Bu aşiretlerin aydınları ocakları başında ve toplantılarda tamamen Türkçe konuşurlar.

Dördüncü Sultan Murat, doğu illerimizdeki Alevî aşiretler hakkında millî bir duygu beslemiş, onları okşamıştır. Bu padişah 1044-1628 tarihinde Dersim'deki Türk aşiret ağalarının bir kısmını Erzincan'da huzuruna kabul ederek, bunların doğu yaylasının geniş ovalarına çıkmasını teklif etmiştir. Bu tarihten sonra Dersim'den ayrılan yirmi kadar Türkmen aşireti, Hınıs, Varto, Tercan, Kiği, Bayburt, Erzincan, Erzurum, Sivas'ın ova ve dağ eteklerine yayılmışlardır. (*)

(*) Tarihi olaylar arasında bu aşiretlerden bilgi verilecektir.

Bu aşiretler, bu suretle doğu illerimizin birçok geniş yaylalarına yayıldıktan sonra yine Osmanlı padişahlarının ve en çok Sultan Hamid'in birçok zulümlerine uğramışlardı. Sultan Hamit, dağlı Türklerin Kormanço şubesinden 36 süvari Hamidiye alayı teşkil etmiş, bu alayları Alevî aşiretlere saldırtmıştır. Sultan Hamit'ten aldıkları paye, rütbe, silah ve selâhiyetle deliren Hamidiye alayları, Kızılbaz Türklerin mal ve canına kastedip bunların köylerine saldırmış yıllarca ardı arkası gelmeyen akınlar olmuş, sellercesine kan akmıştır. Sultan Hamid'in içi bu kadarla serinlememiş, bir kerre de bütün Hamidiye alaylarını Dersim üzerine tahrik etmiştir.

Doğu illerimizdeki bu Alevîler hariçten bu çeşit zorlamalar altında sıkışırken, iç yaşayışlarında da, birçok güçlükler altında ezilmiş Türklükten gelen saf akide ve inançlarını bozarak millî birlikten uzaklaşmışlardı. Şöyle ki, yukarılarda açıkladığım gibi bunların kendilerini yalnız Alevî bilmeleri ve Alevî-Bektaşî akidesine göre Hazreti Peygamber ve İmam Ali evlâtlarına karşı sonsuz bir sevgi ve saygı göstermeleri, rastgele ben Seyyidim diyen bazı Alevî babalarının işlerine yaramış, bunlar aslen Türk oldukları halde neseblerini Peygambere kadar uzatıp halk üzerinde büyük bir nüfuz kazanmışlar ve asırlarca halkı birtakım vergilere bağladıkları gibi, Bektaşîlik ve Türk inaniş ve akidesinin aslından olmayan birçok hürâfe ve batıl töreleri Alevîlik âyinine sokarak, onların maddeten, mânen zarar görmelerine ve Türk milletinden tamamen küskün kalmalarına yardım etmişlerdir.

Bu suretle babaların ve toplu yaşamak için de aşiret ağalarının nüfuzları altında sıkışan Alevîler, doğu illerimizin çeşitli bölgelerinde ve en çok Dersim dağlarında derebeylik idaresi altında yaşamış, her aşiret ağası kabilesine istediği gibi hüküm ve buyruğunu yürütmüş, onların sırtından geçinmiş ve öz menfaati uğrunda diğer bir aşiret ağasıyla uyuşmamış, nihayet türlü aşiretler arasında başlayan iç savaşları yıllarca sürmüş, bu yüzden yüzlerce Türk'ün kanı akmıştır.

Aşiret ağaları ve babalar müşterek menfaatlerini korumak için daima birlik olmuşlar, genel durumda aşiret eratını, halkı hükümetten, Türklükten ürküterek onları şekâvet ve soygunculuğa sevk ederek en

son millî hükümete karşı ayaklanmaya ve felâketlerine sebep olmuşlardır.

Bu satıra gelinceye kadar yazdığım yazılarda: Doğu illerimizde oturan Alevî ve Bektaşîlerin Türklüklerini, gerçek menşe, soylarını ve oturdukları bölgeleri, dil ve tarikatları hakkında biraz bilgi vermiş olduğumu sanırım. Biraz da, bu zümrenin inanışları, Alevî ve Bektaşî esrarı ve aşiret adları üzerinde durmayı ve bunlar hakkında yazılan muhtelif eserlerde yürütülen türlü düşünceleri karşılaştırıp bu konuyu daha fazla genişletmeyi faydalı buluyorum.

İlk önce bu konuyu, en fazla doğu illerimizdeki Alevî-Bektaşî halkı ilgilendiren Erzincan tarihini ele alalım: 15 Ağustos 1931'de bu tarihi yazan eski Erzincan Valisi Ali-Kemalî, bu eserini yabancı bir silah gibi Dersim halkı üzerine uzatmış onları, Kürt, Kızılbaş diye vasıflandırıp Türklük duygularını tamamen silmiş, yanlış duygularını kabartmış ve belki de bu halkın son felâkete sürüklenmelerine sebep olmuştur.

Şöyle ki :

Ali-Kemalî, tarihinin birçok bölümlerinde Dersim'deki Türk aşiretlerini, Kürt, Seyyit, Emevî, Arap diye vasıflandırırken, millî hürâfeler bahsinde; bu halkın hiç bir tarikat ve eski Türk ananesine bağlı olmadığını ve ancak bunların kendilerince icat ettikleri birtakım bâtil akideler altında yaşadıklarını iddia ettikten sonra, ırkları hakkındaki hürâfede: Kalmamsır adlı bir Kürt veya Seyyidin, Horasan'dan gelerek Dersim'in Kalmamsır köyünde oturduğunu ve bu köyde kızını yanındaki hizmetçisi Şeyh Hasan adlı bir adama verdiğini, Şeyh Hasanla bu kızdaki türeyen, Keçeluşağı, Baluşağı, Abauşağı, Gâvuşağı, Koçuşağı, Sarunluşağı, Demenanluşağı, Bezkaruşağı, Karabâliuşağı, Gülabiuşağı, Seyyitkemaluşağı, Laçınuşağı, Ferhatuşağı, Karakalıuşağı, Kurmeşeliuşağı, Bütükahinliuşağı, Arslanuşağı, Maksunuşağı, Bahtiyaruşağı, Hayderanlı, Lolanlı, Arılı Demenanlı, Şahveliyanlı, Alanlı, Hıranlı, Küreyşanlı, Rutanlı, Balabanlı, Caferli, Sisanlı, Şadili, İzollu, Çarikli, Hormekli, Kimsorlu, Kardanlı, Şeyh Mahmu-

danlı, Memânli, Suranlı, Maskanlı, Hırdıklanlı, Hasananlı, OkçıAyanlı, Gâzili, Dersimli, Lertikli, Zimtekli, Kobatlı ve Pilvenk aşiretlerini de (Dersimli) diye anıldıklarını bildiriyor.

Erzincan tarihinin kayıt ettiği bu iddia tamamen asılsız olsa gerektir. Bir kerre Horasan'dan gelen bir adam Kürt olamaz. Sonra Kalmamsır'da bir kürt veya Seyyit adına benzemez. Nihayet dörtyüz yıl içinde Kalmamsırla Şeyh Hasan'dan Dersim'deki sayısız aşiretler türemezdi. Biz bu aşiretlerin çeşitli çağlarda Horasan, Türkistan'dan akıp gelen Oğuz boyları, Selçuk, Harzem, Ak ve Karakoyunlu Türklerden koştuklarını ve bunların sonradan Dersim dağlarına gelip sığındıklarını, aşağılarda yazacağımız tarihî olaylar arasında belirteceğiz. Kalmamsır'la Şeyh Hasan'dan ibaret olan bir ev halkının yalnız başına gelip bu korkunç dağlarda barınmaları akla sığmaz. Ancak bu iki kişinin Türkistan'dan gelip Dersim'e sığınan Türk boylarından birisinin başı olduklarına inanılır ve inanılabilir.

Erzincan tarihi; Şeyh Hasanlı ve Dersimli şubelerine ayırdığı aşiretlerden birçoğunu Kürt ve birkaçını da Emevilerden Zor Zalim adlı bir şahsın sülâlesinden ve bazılarını da, Seyyit olarak vasıflandırıyor, Mazgirt civarında oturan izollü aşiretini Hazollu diye kabul ediyor. Halbuki, Elâzığ'la Malatya arasında ve Diyarbakır'la Siverek'in birçok köylerini dolduran Hazollo aşireti dağlı Türklerimizin Kormanço şubesine mensup Sünnî bir aşirettir. İzol kabilesi, Koçgiri, Hormek, Hıran şubesine dahil Alevî ve Türkmen boydandır.

Erzincan tarihinin Kürt diye vasıflandırdığı Hormek, Hıran, Koçgiri, İzol, Karsanlı, Şadili, Arılı, Alanlı, Demenanlı aşiretlerinin Horasan'dan gelip Dersim dağlarına sığındıklarını Alâettini - Keykubat tarafından Derviş Beyaz adlı bir Alevî babasına verilen tarihî bir şecere ispat etmektedir (*).

Erzincan tarihini Dersimli ve Kalmamsır şubesine ayırdığı Balaban aşiretinin Dimtoka'dan gelerek evvelâ Dersim'e ve sonra da Balaban deresine yerleştiklerini birçok tarihler yazar.

(*) Bu şecerenin bazı tarihî kısımlarını aşağı fasıllardan kitabımıza alacağız.

Yine Erzincan tarihinin, Kalmamsır ve Dersimli şubesine ayrıldığı Hasananlı, Okçıyanlı, Gâzili, Zimtekli, Lertikli aşiretlerinin de, ne Dersimli ne Kalmamsırlı ve ne de Alevî olduklarını ve bu aşiretlerden Hasananlı aşireti; Doğu Malazgirt'te oturan Kormanço şubesine mensup on bin nüfuslu bir kabiledir. Akçıyanlı, Lertikli, Zimtekli, Lel-tikli oymakları ise Zaza Dümbeli şubesine mensup Sünnî aşiretlerdir.

Erzincan tarihi, bütün kısımlarda, Erzincan, Dersim, Sivas ve doğunun muhtelif bölgelerinde oturan ve bu illerde Türk unsurunun çokluğunu teşkil eden bütün Alevî aşiretleri Kürt diye vasıflandırdıktan sonra, Yavuz Sultan Selim'in icraatı fasıllarında hâlâ doğu illerimize de Kürdistan demekten kendisini alamamış, bu halka Kürt, Kızılbaş ve yurtlarına da Kürdistan adlarını perçinliyerek onları Türklüğe ve Türklere karşı düşman safına yerleştirip bu gayretle yersiz hükümlere girişmiştir.

Bu tarihi yazan vali Ali Kemâlî, Yavuz Sultan Selim'in İç Anadolu'da, Sivas, Erzincan ve Kemah kalesinde bu Türk aşiretlere çaldığı kılıcı, yerinde buluyor ve bu darbelerden sevinir gibi, katliamları tavsif ederken, Kızılbaş kafasından minareler yapıldı diyor.

Evet, kahraman Yavuz'un, İran tahtına ve bütün yabancı hasımlarına çaldığı o kudretli kılıç ve dünya kahramanları içinde yaptığı eşsiz yiğitlik ve mertlikle övünmek her Türkün hakkıdır. Biz yalnız idarî ve millî bakımdan Yavuz'un, Türklere ve Türklüğe çaldığı kılıcı övmeyiz. Ve sevinmeyiz. Çünkü Hilâfetin zehriyle sulanan bu kılıç, iki baştan Türk kanını akıtmıştır.

Yavuz'un kudretli kılıcı altında ezilerek doğunun sarp dağlarına kaçan, dillerini ve millî duygularını bu çeşit zorlamalar altında kaybedip Kızılbaş adını alan bu aşiretler, Erzincan tarihinin dediği gibi Kürt, Kızılbaş ve dinsiz değil, özbeöz Türk ve Türkmen olan Alevî ve Bektaşilerdir. Bunların oturduğu yer Kürdistan değil, doğu Anadolumuzun bölünmez bir parçasıdır. O şerefli yurt parçası, karış, karış bütün tarih boyunca Türk kaniyle sulanmıştır. Doğu illerimizin yüksek dağlarında, dar geçitlerde, özel tepeler, pınarbaşlarında yapılmış binlerce mezar

ve çevirmelerde yüzbinlerce Türk şehidi yatıyor. Bu illerin bütün dağ ve ovaları hâlâ bu mukaddes Türk şehitlerinin adlarıyla anılıyor, Munzur dağları, Bağır - baba, Düzgünbaba, Sultanbaba, Bayındırbaba ve bunlara benzer yüzlerce canlı eser meydanda gözleri kamaştırmaktadır. Bu canlı eserler ve gerçeklik, yalnız Alevîlerin bulunduğu bölgelerde değil, doğu illerimizin bütün kesimlerinde bütün ihtişamıyla kendisini göstermektedir. Doğunun her dağında, ovasında, köyünde, kasabasında birer Türk hanı, hakanı, boybeyi, ilağası yatıyor. Daha dün yani 1938 yılında Atatürk heykelinin kuruluşu için, Muş hükümet konağı karşısında açılan meydanda bir metre derinlikte meydana çıkan Halil bey ibni Belitan adlı bir Türk hanının mezar taşı üzerinde şu Arapça yazılar görüldü :

(Hazihi, liravzatul - muttahara velmiratül - celili münevver, Biemrilcelil merhum, birahmetil celilil - mübin. Elneziril - meşur. Halil bey ibni mağfurul - Biltan. Ve hüvve min sulâletül Bayındırhan. Tâbe sacâh, kâd hakemedû fil - Medinetü Muş. Mahsura leşireteyni.

Mâte fişşehri mübarek ğayeyi şabanu - Muazzam Fl, tarih. Sabâ Samânine mite hicri.)

Bayındır han sulâlesinden olan Halil bey ibni Biltanın 780 inci hicri tarihinde Muş'ta hükümet sürdüğü ve orada vefat ettiği sabit oldu.

Ele aldığımız bu konu üzerinde gerçek bir eser yazan Kadri Kemal Kop, Doğuda Araştırmalarım adlı eserinin onuncu sahifesinde :

(13 üncü asrın sonlarında Oğuz ailesinden olan Ak ve Karakoyunlu Türkleri, akın, akın doğu vilâyetlerimize ve ezcümle Van gölü garbına ve Dersim cihetlerine taştilar ve istilâ ettiler. Fırat ve Dicle vadilerinin yukarı kısmalarına yerleştilediler. Hattâ Karakoyunlular bu sırada Ahlat ve Malazgirt'te kuvvetli bir hükümet kurdular.)

Kadri Kemal, yine bu eserinin Alevîlere ait faslında :

(Maraş, Dersim, Akçadağ yaylalarında oturan birçok Türk kabileleri Kızılbaşlığı almışlardır diye Osmanlılar Türkten ayrı bir yığın

sanmışlardır. Bunlar da, kendilerini öyle sanmış ve zamanla öz dillerini yitirmekten bir acı ve endişe duymamışlardır) diyor.

Sayın bilgin Besim Atalay, Bektaşilik ve Edebiyatı adlı eserinde : — Öz Türk soyundan olan Bektaşî, Alevî ve Kızılbaşların bir buçuk milyon nüfusları olduğunu ve bu miktarın yediyüz binin Zazaca ve Kürtçe, sekizyüz bininin de Türkçe konuşmakta olduklarını ve Anadolu'da bulunan Bektaşî Türklerin, ırkdaşları olan Sünnî Türklerin varlığından faydalanarak ana lisanlarını kurduklarını, doğu Anadolu'da bulunan Alevîlerin de komşuları olan Kürt kabilelerinin âdetlerine uyarak ve İran edebiyatının tesiri altında kalarak lisanlarını karmakarışık bir hale getirdiklerini ve bu kısım Alevîlerin konuşmakta oldukları Zazacanın yüzde altmışının öz Türkçe kelimelerle dolu bulunduğunu hülâsa ederek Dersim'deki aşiretleri bu kısma dahil ediyor.

Erzincan tarihi, birçok kesimlerde, mezhep bakımından doğu illerinde ve Dersim'de bulunan Alevîlerin Şîâ ve İrani akideli olduklarını ve bunların bu gayretle Şah İsmail'e yardım ettiklerini ve bu yüzden Yavuz'un kahrına uğradıklarını yazmaktadır. Halbuki : tarih bize gösteriyor ki, Fatih Sultan Mehmet, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Han'ı Bayburt Otluk belinde yendikten sonra Osmanlı idaresine geçen ve hattâ ikinci Bâyezit devrinde büyük bir varlık gösteren doğu beylikleri, her zaman Osmanlı oğullarına yardım etmiş ve Erdebil Tekkesinin eski müridi olan Harput hâkimi Zülkadir oğlu Alâvüddevle bile kızını Şah İsmail'e vermiyerek onunla çarpışmış, Yavuz Sultan Selim'i Şah İsmail'e tercih etmiştir.

Yavuz'la Şah İsmail arasında savaş başlayınca Şah İsmail'in ordusunda bulunan İran ve Azerî Türklerden başkası Şah İsmail'e yardım etmemiştir. Yavuz harekete geçerken, o çağda doğu illerimizde bulunan Ak ve Karakoyunlu beyliklerden kopmuş aşiretler, Zülkadiroğulları idaresindeki oymaklar ve Oğuz boylarına mensup çeşitli Alevî kabileler, Yavuz'a karşı bir Türk hakanına lâyük itaat ve sempatiyi göstermişlerdi. Çoğu Alevî ve Bektaşî olan bu Türk aşiretleri Şah İsmail'in de bir Türk ve hattâ birçok Türk aşiretleri irşat eden bir tarikat müridinin oğlu ve Erdebil tekkesinin sahibi olduğunu ve Türkleri Alevîlik

perdesi altında birleşmeye çalıştığını biliyorlardı. İş ve gerçeklik böyle iken, bu Alevî ve Türk aşiretler; yalnız Şah İsmail'in İran ordusu başında bulunan bir İran şahı olduğunu düşünerek ve Yavuz Selim'in de bir Türk hakani olduğunu bilerek Yavuz'a uymuşlardı. Eğer böyle olmasaydı, bu Türk aşiretler daha önceden gidip Şah İsmail'in ordusuna katılmazlar mı idi? Halbuki onlar Yavuz'dan hiçbir şüphe ve korku çekmemişlerdi. İleride uğrayacakları felâketi hatırlar ve hayâllerine bile getirmemişlerdi. Yavuz Sivas'a doğru hareket ederken, yolda uğradığı bu Alevî Türkleri katli-âm etmemiş olsaydı, şüphesiz ki, onlar padişahın ordusuna katılarak Şah İsmail'in karşısına çıkacaklardı. Fakat böyle olmadı, Yavuz onları öldürdü, korkuttu, kaçırdı, onlar da, canlarını kurtarmak için Kemah kalesine ve doğunun birçok yerlerinde Osmanlı ordusuna karşı koydular. Ve padişahın korkusundan Dersim ve Akçadağ gibi sarp dağlara kaçıp sığındılar.

Dersim, Erzincan ve Sivas havalisinin sarp dağlarına sığınan bu aşiretler, bir asır içinde temas ettikleri Kormanço ve Zaza şubelerine mensup kabilelerin dillerini öğrenmeye başlamış, bu dili öz Türkçelerine karıştırıp ana dillerini karmakarışık bir hale getirmişlerdi. Bu halk geçmiş yüzyıllar arasında Yavuz Sultan Selim'den ve ondan sonra gelen Osmanlı padişahlarından gördüğü sonsuz zulüm ve yok-etmeler karşısında millî duygularını ve Türklüklerini unutmuş, kendilerini ne Kürt, ne Türk, ve ne de Arap sanmış, ancak Alevî olduklarını kabul ederek Osmanlı Türklerine, Osman, Yezit, diye hitabetmişlerdi. Hatta onlar son zamanlara kadar Osmanlı hanedanını Halife Osman'ın zürriyeti olarak bilmişlerdi. Ve bu gayretle de hiç bir zaman Osmanlı idaresine ısınmamış daima güvensizlik ve korku içinde yaşamış ve sırası geldikçe hükümete karşı koymuşlardı.

Bu halk, bu kadar zorlamalar altında yine Türk kültürüne karşı sadık kalmış, köy, dağ, ova, bucak, bölüm, kadın, erkek adlarında ve ismi-haslarda olan pek eski Türkçeyi ve Bektaşîlik tarikatındaki Türkçe edep-erkân törelerini canlarından daha kıymetli saklamış buralara Kur'an âyetleri kudsiyet vermişlerdi. Bütün sohbet ve âyin toplantılarında Türkçe bir deyiş veya gülbânk okundu mu, oradaki ke-

limelere karşı el bağlanır, kelle kesilir ve o buyruğa göre hareket edilirdi. Halk millî destanlarını ve aşiret yiğitlerinin menkıbelerini Türkçe kelimelerle nakışlar, onlara güzide bir edebiyat süsünü verir ve hiç Türkçe bilmeyen bir dağlı, konuşurken, farkında olmadan konuştuğu Zaza dilinden yüzlerce eski Türkçe kelimenin ağzından fırladığı görülürdü.

Yavuz Sultan Selimle Şah İsmail'in siyasi çarpışmalarından sonra Anadolu'da ve doğu illerimizde korkunç bir sığfata bürünen Alevilik ve Sünnilik davalarında her iki tarafın ve en çok Alevilerin uğradıkları zarar pek büyük olmuştur. Doğunun sarp dağlarına kaçıp canlarını kurtaran Aleviler; canlarından daha kıymetli olan öz Türkçe dillerini kaybetmiş ve üstelik de sık sık, katliâmlara uğramışlardı. Rum-ili, İç Anadolu, Sivas, Tokat, Çorum, Yozgat, Aydın, Isparta gibi güney Anadolu'ya dağılan Aleviler, tarihin muhtelif çağlarında Osmanlı padişahları tarafından ezdirilmiş, öldürülmüş ve fakat öz komşuları olan Sünnî Türklerin varlığından faydalanarak öz dillerini, millî birlik ve varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Rumeli ve İç Anadolu'da kalan Bektaşî ve Aleviler öz dillerini, Türkün eski şiir ve edebiyatını kurmak suretiyle millî ozanlar yetiştirmiş, bu ozanlar birer halk şairi, Bektaşî babası ve millî şair olarak kültürümüze büyük hizmetler yapmışlardı. Bu kısım Aleviler, Osmanlı padişahlarından gördükleri sayısız kötülük ve zulüm karşısında devlet idaresine ve Sünnî Türklere karşı çok içli ve gizli bir kin beslemişler ve gördükleri acıyı zaman zaman şiirlerinde açığa vurmuşlardı. Bu halkın o çağlarda taassup yüzünden ne dereceye kadar hırpalandıklarını ifade eden Kadri Kemal Kop, eserinin 50 nci sahisinde :

(İlk çağlarda Doğu Anadolu'da, sonraları Rumeli'de, ve ardısıra Orta Anadolu'da Türkmen Kızılbaşlar çok acıklı bir biçimde kırılıp geçirilmişlerdir. Hıdır Paşa adlı bir softa yetişmesi, önce Rumeli'de sonra da Anadolu'da ve Sivas taraflarında Kızılbaşları yoketmeyi buyruklaştırmış, Hıdır Paşa bu işten çok canlar yakmış ve pek çok bark yıkmıştır. 9 ncu yüzyıllardan sonra Osmanlılar tarafından Şii Türk-

menlere karşı güdülen bu sürekli kötülük ve yoketme siyaseti özge bir korkunçluk gösterir. Bu siyaset Türkmenleri Osmanlılardan soğutmuş ve uzaklaştırmış ve onları öz ulusal varlıklarını gizlemeye, hele Türkçeden ayrı diller bile öğrenip konuşmaya zarlamıştır.) diyor.

Kadri Kemal Kop, 17 nci asır Bektaşî ozanlarından Pirsultan Abdal'ın (2), Hıdır Paşa'nın zulmüne karşı haykırışını aşağıdaki be-yitle bize gösteriyor :

**Hıdır Paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapılar Şaha gidelim.
Siyaset günleri gelip yetmeden,
Açılın zindanlar Aliye varalım.
Kalenin kapısı daştır açılmaz,
Yüksek penceresi Şaha bakılmaz
Bir benim ölümümle cihan yıkılmaz,
Açılın kapılar Aliye gidelim.
Her nereye gitsem yolum dumandır,
Kement boynum kesmiş halim yamandır,
Bizi böyle kılan ikrar-imandır,
Açılın kapılar Hakka gidelim.
Bu zindanda Hakka eylerim niyaz,
Yıkılsın viran olsun şu kanlı Sivas.
Kâtip ahvalimi Şaha böyle yaz;
Yıkılın zindanlar Şaha varalım.
Gönül çıkmak ister Şahın köşküne,
Can boyamak ister gönül müşküne;
Kim bakacak benim gibi düşküne (*)
Açılın kapılar Şaha varalım.
Pir Sultan Abdalın hey Hıdır Paşa
Gör ki, neler gelür sağ olan başa,
Hasret koydun bizi kavmu-kardaşa
Kâtip ahvâlimi Şaha böyle yaz.**

(*) Kadri Kemal Kop eserinde Pir Sultan Abdal'ın iki değişini birleştirerek yazmıştı. Ben bunların eksik kalan parçalarını da ekledim.

Biz, Bektaşî edebiyatı nûmunelerini incelerken çeşitli çağlarda söylenmiş buna benzer acıklı deyiş ve nefeslere sık sık rastlıyoruz. Yine Sivas'ta Abdal Pir Sultan'dan sonra asılan Kamber oğlu ile Selânik'ten Kütahya'ya gelip oruç yediği için boğazına kurşun akıtılıp öldürülen Deli Şükrü babanın beyitlerinden bir tanesini de ben kitabıma yazıyorum :

**Şaha doğru giden kervan,
Şeritten al indir beni
Düşmüşüm elden ayağa,
Al elimden kaldır beni.**

**Al elimden düşmiyelim,
Doğru yoldan şaşmayalım,
Derdimiz çok taşmıyalım,
Böyle bildir Şaha beni.**

**Al elimden ferman eyle,
Gel derdime derman eyle
Götür Pire kurban eyle
Öldür derse öldür beni.**

**Anyım baldan ayrıldım,
Bülbülüm gülden ayrılıım,
Bir şirin dilden ayrıldım
Gülüstana kondur beni.**

**Yandı sefilin yandı bağı
Derdime tay olmaz ağrı
Çek katarı Şaha doğru,
Önüsıra söyle beni.**

**Kamber oğul her hâloldum.
Yandım ateşte kül oldum.
Ne bir günahkâr kul oldum.
Böyle bildir Şaha beni.**

**Derdim vardır diye neye ağlarsın.
Aliyi sevenin derdi mi olur.
Derdinden kime şikâyet eylersin.
Aliyi sevenin derdi mi olur.**

**Muhammed Alidir Ali Muhammed,
Hasan ile Hüseyin çektiler zahmet.
Aliden özgeye eylemem minnet,
Aliyi sevenin derdi mi olur.**

**İmam Zeynel bakır ile göründü,
İmam Cafer hâl yüzüne büründü,
Aleviler yüz üstüne süründü,
Aliyi sevenin derdi mi olur.**

**İmam Kâzım, Rıza Şahi Horasan,
İmam Taki Naki dertlere derman
Bizden yakın bize olşahi merdan
Aliyi sevenin derdi mi olur.**

**İmamın Askeri, Mehdiyi zaman
Erenler etmekte daima cevân,
Deli Şükrü dertsizlerin bu meydan,
Aliyi sevenin derdi mi olur.**

Görülüyor ki: Bu korkunç dava, yüzyıllarca ulusal birliği kemiren tehlikeli bir mikrop gibi Türklüğü kemirmiş ve yıkmıştır. Alevî ve Bektaşîler; Osmanlı Türklerin gözünde, malı, canı helâl birer kâfir Kızıbaş ve Osmanlı Türkler de; Bektaşîlerin gözünde; Yezit, Osman, düşman görünmüşlerdir. O çağda yapılan yoketmeleri vasıflandıran Osmanlı tarihçileri, Bektaşî Türklere ve hatta Ak ve Karakoyunlu padişahlara; Ertaki-Napâk, taifei-bağîye, Zümrei-rafiziye, gürühü-eşkiya. Ve Osmanlı padişahlarına; — Sultanı Akalimi-rum ve Sipahilere Dilâverâni-rum diye ad takmışlardı.

Bu sakat siyaset yüzyıllarca Türkün millî varlığını baltalamış, bir taraftan Türk idare ve topluluğunun lâıyk olduğu üstünlüğe eriş-

mesine engel olduğu gibi, diğer taraftan da sayısız Türk aşiretlerini, millî bütünlükten ayırıp onları yabancı ırklara kadar sürükletmiş, millî duygularını yoketmiştir.

Yavuz'un Mısır'dan Hilâfeti alışından sonra Osmanlı devleti idaresinde güdülen dinî siyaset; Sünnî ve Bektaşî ayrılığını temin etmiş, saltanat, hilâfet ve aşiretin amansız fetvaları pek çok Türk kanını dökmüştür. Bu korkunç ve kanlı siyaset, Türk milletinin yedi yüz yıl gerilemesine sebep olmuştur.

Türk milletinin tarihte geçirdiği bu duraklama ve gerileme karşısında acı bir üzüntü duymak her Türk vatandaşının millî bir ödevi, olmasına rağmen Vali Ali Kemal, Cumhuriyet devrinde yazdığı Erzincan tarihinin çeşitli yerlerinde hâlâ doğu illerimize Kürdistan, demekte ve eserinde bir Sünnî-Kızılbaş davası gütmekte, Erzincan, Der-sim ve Doğu Anadolu'daki Alevî aşiretlere Kürt, Kızılbaş diye gelmiş bu Türk kabilelerinin millî birlik ve bütünlükten ayrılmalarına ve felâkete sürüklenmelerine sebep olmuştur. (*)

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılıyor ki, Erzincan tarihinin Alevî ve Bektaşîleri, Kürt, Kızılbaş, İranî ve Şîî diye vasıflandırması ve onları Şah İsmail'in askeri tanıması tamamen yanlıştır. Esasen Şah İsmail'in Türk topluluğuna ve Türk kültürüne karşı bir kasti yoktu. Eski Erdebil tekiyesinin sahibi olan Şah İsmail'i, İran hars ve edebiyatından fazla bir Türk şairi olarak yetiştirmişti. Tasavvuf akidesine bürünen bu zat, Şah olduktan sonra yazdığı bütün şiir, nefes, koşma, deyiş ve gülbânklerinde Anadolu'daki Alevî şairler gibi konuşmuş, birçok âyin-cem törelerini kurmuştur.. Bu ozan bütün deyişlerine bir kelime Arabî ve Fariş katmadan eski Türkçe ile yazmıştır. Şah İsmail bu öz Türkçe edebiyatıyla Acemlerden fazla Türk-

(*) Bu meyanda doğu illerimizin sarp dağlarına sığınan bu alevî Türk aşiretler de büyük hatalar işlemiş, kendilerinin tip, örf, âdet, soy ve boylarından ve son tarihî araştırmalardan; Türk olduklarını anladıkları halde millî sevgi ile yürekleri çarpmamış, Cumhuriyetin Büyük şefkâti karşısında Millî ödevlerini yapmamışlardır.

leri ve en çok Horasan, Türkistan ve Azerî Türk kabilelerini kendisine bağlamış, bu sade ve gönülcü deyişler Türk halkının ruhlarına zevk verdiği için bunlar "Şah, hatayı" mahlesi altında Anadolu köylerinde ve hatta İstanbul saraylarında vecitle okunmuş, Padişah İkinciBâyezit ve çoğu Alevî, Bektaşî olan Yeniçeriler bu nefeslere kelle kesmişlerdi.

Şah İsmail'in, Arabistan'dan İran'a geçen ve tasavvufia karışık bir şeriat ve Kur'an ahkâmı üzerinde kurulan Şiîliğe büyük bir hizmeti yoktur. Bugün Acem dili ile yürüyen Şiîlik şu esaslar üzerinde kurulmuştur :

— Kudret ve kuvveti akıllara şıgmayan şeriksiz ve kadir Tanrı, ibtidasisiz ve intihasisizdir. O büyük hâlik bilinmek için kendi varlığını âyana çıkarmak istemiştir. Ve kâinatı yaratmazdan önce Muhammed-Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve on iki imam ervahını yaratmış, kendi nurundan bunlara nur vermiş ve bunların hatırına cihanı ve diğer ervahı hâlik etmiştir. Ve bunun için Kur'an da ((**levlâke, levlâke, lemâhalekatuleflak**) demiştir. Kendi keremiyle bunlara can vermiş, kerâmeti bunlarla hâlik etmiş, bu sebepten (**velekâd keremne benî âdeme**) âyeti nazil olmuştur. Peygamber ve ehli beytinin (*) sevgisini kullarına farz bırakmış ve bu sebeple (**kullâ eselüküm âleyhi ecrün illel müveddeti filkurba**) âyetini indirmiştir. Ve ehli beyti için bütün mahlûkattan üstün ve eşref yaratmış, bunun için (**Innema yeridüllâha lizeyhup ankümül ricse ve ehlibeyti yutahirüküm tathıra**) âyeti inmiştir.

Büyük Hâlik cismanî şekilde ilk önce Adem'i yaratmış, Muhammed-Ali'nin nurunu ona emanet bırakmış bu nur bütün Peygamberleri dolaşarak Abdulmuttalip'te ikiye ayrılmış, Nübüvvet kısmı; Hazreti Muhammed'e ve İmamet kısmı Hazreti Ali'ye geçmiş. Bu bölünen nur Fatıma'da tekrar birleşmiş. İmam Hasan ve İmam Hüseyin ile on iki

(*) Ehli beyti Peygamberi : Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'dir.

imamda (*) dolaşarak son imam olan Mehdi'de karar kılmıştır. Mehdi ise, Sermen Ray kasabasında sır olmuş, kıyamette zuhur edecektir.

Hazreti Peygamberle Ali bir nurdan ve sırdan yaratıldıkları için daha ana rahminde iken peygambere itaat etmiş ve onun kucağında büyümüş, bütün esararı ilâhiye ve mirâç hâdisesi onların da arasında geçmiştir. Bu sebeple, Peygamber, Ali'ye: **"Enne ve Ali Min nuru vahidîn."** Lâhmike, lâhmi. Cismike, cisma. Rûhike, ruha diye buyurmuştur. Peygamber, son haç yılı Kâbe'yi tavafa giderken Gadırhum mevkiinde; **(Men kün-te mevlâhû fe'âli mevlâhû)** hâdisini okuyarak Ali'i kendisinden sonra İslâmların mevlâsı ve vâris tâyin etmiş, Kur'ânını ve evlâdını İslâmlara emanet etmiş ve "Benden sonra sakın küffâr gibi iki partiye ayrılıp birbirinizin boynunu vurmayın" diye emir buyurmuş. Ve hazır olan bütün eshâp bunları kabul ve ikrar ettikleri halde, Ebubekir, Ömer, Osman, Peygamberin vefatında cenazesi başında Ali'yi yalnız bırakarak Hilâfeti gasp etmişler, Ali Peygamberin emirlerine sadık kalarak kılıç çekmemiş ve her üç Hâlife devrinde bu hakkını aramamıştır. Hilâfetin bu suretle hakkı olmayanlara geçmesinden ve bunlardan, Emevîlerin eline düşmesinden ötürü Peygamber ailesinin üzerine belâlar yağmış ve Kerbelâ faciasını doğurmuştur. Kur'anın âyetine ve Peygamberin hâdisine karşı aykırı hareket edip Peygamber ve evlâdına cefa edenler hakkında Tevellâ-teberrâ, her İslâm için farzdır. (**)

Yine Şiâ mezhebine göre: Bu mezhep Hazreti Peygamber zamanında varmış, Şiâ; Arapça ehlibeytin dostu demekmiş, diğer üç halife hilâfeti gasbettikten sonra bu mezhepten çıkmışlardır. Bu mezhep Ali ile yaranları arasında gizli bir sır halinde kalmış ve mezhep Ali evlâtlarından beşinci imam İmani Câferi Sadık tarafından düzenlenerek İran'a geçmiştir. Sonradan Emevî ve Abbasiler tarafından

(*) On iki İmam: Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Caferisadık, Musayi-Kâzım, Ali-Rıza, Mûhammed Taki, Ali-Nakl, Hasanıl-askeri, Muhammed Mehdi'dir.

(**) Tevallâ, Muhammed-Ali'nin dostlarına dost, teberrâ düşmanlarına düşman gözûyle bakmaktır.

kurulan mezhepler birer siyasî mezheptir. Bunlar Ali-Resulün hakkını ketim etmişlerdir. Şiâ ve Câferî mezhebinde Kur'anın ahkâmı tatbik edilir. Beş vakit namaz, ramazan orucu, hac, zekât ve kelime-i şehâdet. Bunların cümlesi Câferî mezhebi üzerine kılınır. Namazda el bağlanmaz, secde yerine ehlibeytin adı yazılı bir taş konur. Kelime-i şehâdetin sonunda "Eshedü enne Aliyün-veliyullâh" denir. Hac ise, hem Kâbe, hem de Kerbelâ ile Meşhede gidilir. Ayrıca üç gün Muharrem orucu ile Muharrem'in 1 ncu günü Aşure aşını pişirir ve o gün İmam Hüseyn'in yas ve matemi için âyin yaparlar.

Şiilerin mezhebinde tasavvuf âkidesi de mevcut olmakla beraber, Câferî mezhebi üzerine kurulmuş bir şeriatla, Kur'anın ahkâmına tamamen riayet edilir. Onlar ancak bir ahkâmda ehlisünnet ve fıkıh ilimleriyle uğraşmaz ve Kur'anı ellerindeki düsturla tefsir eder. Onlar ehli fıkıh bilginlerinin, Kur'anı Muâviyenin teziyle tefsir ettiklerine ve kullandıkları hâdislerin birçoğunun uydurma olduğuna, ehli beytin fazileti hakkında inen Kur'an âyetlerinin yanlış tefsir edildiğine, hatta Halife Osman çağında Kur'anın âyetleri toplanırken Ali'nin elinde bulunan tam Kur'anla işlem yapılmayarak toplanan şûrada ehli beytin şanına inen birçok âyetlerin yok edildiğine inanırlar. İmam Ali'den Caferî Sadık'a geçen tefsirin, Fatimiye halifelerinden İran'a geçtiğini iddia ederler. Şiâ mezhebinde; Mitâ usulü ve dokuz kadın almak helâl sayılır.

Alevî ve Bektaşîlerin mezhep ve tarikatlarına gelince :

Alevî ve Bektaşîlerin itikadına göre, dünya var olmazdan önce yeşil kandildeki Bezmi-eleste hak, Muhammed-Ali arasında olan bu esrarı ezeli, Peygamberin zuhurunda meydana çıkmış ve Mirâç yolundan sonra Muhammed-Ali'nin aralarında konuştukları gizli sırdan Şiâ-dost mezhebi şeklinde, Muhammed-Ali yaranları arasında yayılmış, ehli beyti Peygamberleri ile beraber buna kırk kişi iştirak etmiştir ki, bunlara (kırklar) denilmiştir. Kırklar gizli cemlerinde engür şerbetini ezerek bâde yapmışlar ve aşkı ilâhî ile mest olup varlıktan geçmişler, bunların kırk bir, biri kırk olup birliğe ve hakka ermişler

ve ölmeyen önce ölüm hakkın didârını görmüşlerdir. Kırklar ceminin başı Muhammed-Ali imiş. Bunlarda şöhret, şehvet, nefis kalmadığı için kendi aralarında zahiri taattan el yumuş, hakikatta hâk ile hâk olmuşlardır. Peygamberin vefatından sonra bu mezhep Alevilik adı altında İmam Ali'nin yaranları ve talibleri arasında kökleşmiş, bu mezhep saltanattan uzaklaşarak İmam Ali, İmam Hasan ve İmam Hüseyin tarafından batın ve aşkı ilâhî yoluyla yürütülmüş, beşinci İmam olan Caferî-Sadık tarafından Caferî mezhebi adını almıştır. Alevilik, bu mezhebin yanında ehlibeyt'in tarikati olarak kalmış, İmam Cafer, Kur'anın batın mânası olan ledün ilmini mezhebinin esasına yerleştirmiş, bu ilimden ve Alevilik esrarından tasavvuf ve vahdeti-vücut inanışını meydana çıkarmıştır. Bu mezhebin tasavvufu karışık olan, şeriatin ahkâmı İranilere, Şiâ ve Caferî mezhebi şeklinde geçmiş, yalnız tasavvuf ve Alevilik esrarına dayanan, Caferî ve Alevî (yol) Türkistan'a ve Türklere geçmiştir.

Aslında, Hâk Muhammed-Ali sevgisi olan tasavvuf ve vahdeti-vücuttan çıkan Alevilikte; şeriat, tarikat, marifet, hakikat adlı dört kapı ile bu kapıların edep ve erkânından olan kırk makam vardır. Talib'i bu kapılara götürecek bir tarikat rehberi, pir ve mürşit vardır. Bu yolda ilk önce şeriat babında ilim tahsil edilir ve hâk, Muhammed-Ali sevgisi yürekte yerleştirilir. Şeriat köprüsünden tarikata geçilir. Burada rehber, pir ve mürşit tutulur. İkrar verilir, nasip alınır. Talib, dünyadan geçer, marifet kapısında irfâna erer, oradan hakikat şehrine girer. Hakikat Hâk, Muhammed-Ali'ye vâsıl olur. Tanrı ile birleşir, (fenafilliâh) ve (baka-billâh) olur. O can dünyada imtihanını başarı ile verdiği için, ona mânevî ölüm yoktur. Ölürken, don değiştirir, vahdet âleminde, arş ve küste seyran eder, her yerde hazır ve nazır olur.

Alevilik, Hasan Basri'den sonra, Emevîler ve Abbasîler devrinde Türkistan'a geçen İmam Ali evlâtlarıyla Türklere geçmiş, Horasan, Nişabur ve Türkistan'ın İran'a yakın kısımlarında yayılmıştır. Erdebil'de Safevîler, Zahidi Gevîlânî ve Belh tekiyeleri, Şeyh Osman Mağribî, Hasan Ebu Ali Bin Muhammet, Şeyh Ebülkasımî Gürgânî, Mu-

hammet Estem et Tûsi, Bâyezitî Bistamî, Yusuf Hemedanî, Şeyh Lokmanil Horasanî ve Ebül Hasan Hurkânî (3), gibi Türk bilginleri Alevîliği ve tasavvufu gittikçe genişletmiş ve bu âkidelere eski atalarından kalmış Şamanilikten bazı töreler katarak, Türk halkını irşâde başlamışlardır. Hâce Ahmed Yesevî (4), son bir düzeltme ile bu tarikatı kendisinin sındaşı ve damadı olan Sadattan Hacı Bektaşî Veli'ye devir etmiştir. Hacı Bektaş Alevîliğin ana hatlarına dokunmadan ona bazı edep, erkân kaidelerini katarak (Bektaşî) tarikatı adıyla intişara başlamış ve 680-1264 tarihinde Anadolu-Kırşehirine geçerek tarikatını Doğu ve İç Anadolu ve Rumeli'ndeki Türklerin çoğuna aşılarmıştır (5).

Yukarıda açıkladığımız gibi âslından bir olan Alevîlik ve Bektaşîlikte: Bütün mevcudat ve mahlûkattan kutsal insandır. Ulu Tanrı, Âdem'i yarattırken, kendi nurunu ve cemâlini ona vermiştir. Tanrı insanî-kâmilin özünde ve yüreğindedir. Cihan varolmadan Cenabı Hak, Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ervahını yaratmış, bunları fezâda yeşil kandilde asmış, on iki imam on dört masumu bunlarda saklamış ve esrarî-ilâhî elest-bezminde bu kandilde Hak, Muhammed-Ali arasında konulmuş, bu muhabbet-aşk, esrarından doğan muhabbet cevherinden kâinat varolmuştur. Bu sebepten ehlibeytin, on iki imam ve on dört masumu pâkin sevgisi mahlûkâta farz olmuştur. Her kul için bu sevgi ve aşkı ezell ile kendini yakıp Allaha kavuşmak mümkündür. "— Menarafa, nefsehu fekad arafa rabbehu." kelâmına uyup nefsini bilenler Allahını bilir. Hırs, nefis, şöhrat, şehvet, bütün kötülüklerden ve dünyadan el çeker. Kalbini kötülükten silerek Tanrıya mekân eyler. Kalbîn gözünü açar, zahir batın her şey ona aşikâr olur. Böyle bir insanî-kâmilin işleği, özü sözü haktır. Bu makama erişenlere, "insanî-kâmil" denir. Eğer Peygamber evlâdı ise "mürşidî-kâmil" olur. Talibin bu mertebeye erişmesi ve o mürşide varlığını teslim ederek ikrar ve nasip alması, Hak, Muhammed-Ali, on iki imam, on dört masûma imam etmesi şarttır, denilmektedir.

İkrar ve nasip : Hak, Muhammed-Ali'ye ikrar, iman, ve bütün günahlara tövbe, eline, beline, diline sahip olmak demektir, Bektaşî

şilik esrarı hakkında yazılan bazı eserlerde okuduğumuz gibi ikrar alacak can, meydanın kapısına kadar gelir, burada rehberin kestiği nasip kurbanının kanına boyanmış on iki telli bir ip (tigibent) rehber tarafından boğazına takılarak meydana, pirin huzuruna getirilir. Dinî bir merasimle tövbe ettirilir. Cem tutulur, sazlar çalınır, kurbanlar kesilir, ikrar verilir. İkrar veren can dünyanın kötü işlerinde ölmüş sayılır.

Alevî ve Bektaşî tarikatının içtimaî esaslarında : Âyin-Cem en başta gelir. Âyin-Cem, dem ve muhabbet, aşk, kırklardan kalmadır. Bu yola girenler gürühü-nacidir. Gürühü naciye mensup olan talib ve müminler âyin-cem meydanında toplanırlar. Meydan özel surette yapılmış büyük bir damdır. Burada pir, veyahut mürşit ile rehber postu vardır. Mürşit veya pir, âyin-doğru başıdır. Rehber taliblerin maddî ve manevî kılavuzudur. Bunların her birisi postunda oturur, âyin-cem'e evvelce ikrar almış ve ya o gün alacak kadın ve erkekler gelebilir. Bunlar ikişer, dörder, meydan kapısından içeri girer, meydanın ortasında dikilirler. Her grubun elinde meyve ve çörek gibi (niyaz) adı verilen bir lokma var. Bunlar pirin emriyle rûkûâ gelir. Bir taraftan verilen Türkçe bir gülbânk duasından sonra piri tavaf ederek ve bütün cemaât tam toplandıktan sonra pir veya mürşit tarafından on iki hizmetçi tutulur. Bunların her birisinin ayrı ayrı bir Türkçe gülbânkle duaları ve ödevleri verilir.

Hizmetçiler şunlardır : Halife, kapıcı, çırağcı, niyazcı, aşçı, saka, selman üznükçü, çavuş, zakir ve kurbancıdır. Bektaşî ve Alevîler, serini ver, sırrını verme buyruğuna fazla bağlı oldukları için, ilk önce kapıcıyı kapıya diker ve bu suretle yabancıların âyin-ceme girmelerine mani olurlar. Çavuş, âyin-cemi gözler. Birisinden yolsuzluk çakar veya birisinin bir bacıya kötü gözle baktığını görürse hemen pir'e haber verir. Ceza tertip edilir. Diğer hizmetçilerin her birisi öz hizmetine canla başla başlar. Zakir pirin emriyle sazını ele alır, kulhümme, Hatayî, Viranî, Nesimî, Noksanî, Seyranî, gibi Alevî-Bektaşî ozanlarının deyiş ve nefeslerini söyler, herkes susar ve vecitle dinler. Bu fasıldan sonra, saki su veya dem dağıtır. İkinci fasılda semâ deyişleri söylenir, se-

mâlar döner, pirden başka bütün cem ayağa kalkar, hak, hak sedaları ortalığı çınlatır. Semâdan sonra, diz üstü edep, erkân oturulur. On iki imamların Hak, Muhammed, Âli'nin adlarını terennüm eden deyiş ve nefesler söylenir. İmam Hüseyin aşkında yazılan mersiyele okunarak göz yaşları akıtılır ve pirin verdiği bir dua ile merasime son verilir, et, pilâv, niyaz ve lokmalar ceme dağıtılarak son bir gül-bânkle ceme son verilir.

Deyiş söylemede, niyaz dağıtmada, gülbânk vermede, sigara içmek, su istemek konuşmak yasaktır. Böyle yapanlar dara kalkar, ceme niyaz getirirler. Yol ve erkân için pirin cemdeki buyruğuna itiraz yoktur.

Bektaşilikte bâde helâldir. Âşıkta aşk, fasıka fısktır. Hak aşkına içilirse, gönül cilâ bulur. Ceme ilâhî aşk gelir. Gözlerden yaş akar. Allahın yarattığı kullardan hiç kimse hor ve kâfir değildir. Her milletin dini ve süreği kendisine haktır. Bunlar arasında kendisini bilenler ve ehli-hâl olanlar Allaha kavuşabilir. Özünü pişirmeyenler yabanda kalır ve hakkın didârına yetmezler. Bir talib herkesten aşağı olarak kendini görür. Yalnız Ali ve evlâdına kaseden yezit, kanlıdır ve domuzdur. Yezide, Muhammed-Ali düşmanlarına karşı teberrâ şarttır. Ali'yi sevenlere ve hakikata erenlere karşı tevellâ-muhabbet, buyruktandır. Bir talib, herkesten önce kendi kusurlarını görmeli ve kendisini cemde oturanların hepsinden küçük bilmelidir. Bütün cem, bir öz, bir ceset ve bir candır. Bu birlik pir, veya mürşidin özünde birleşmiştir. Pirin buyruğu, özü, sözü haktır. Rehber, pirin buyruğuyla taliblere hak yolunu gösteren bir tarikat delilidir. O her yıl bütün talibleri gezer, yoklar, işledikleri suçları pir'e haber verir. Ağır suç işleyenler hak yolundan sapanlar varsa; bunları pirin huzuruna getirir, cezalar verilir ve tövbe ettirilir. Yalan giybet, zina, hırsızlık, katil için en ağır cezalar tertip edilir. Cemde, gönül kırmak, şehvete dalmak, riyâ ve kibir göstermek, hiddetli olmak, haram lokma yemek, muhabbette aşırı söz konuşmak yasaktır. Bir talib, her yerde ve işleğinde eline, beline, diline sahip olmalıdır. Ve nefsinin yularını sıkı tutmalıdır. Nefsi yıpratmak için onu aç bırakmak, aşkı ilâhî ateşiyile

kendini yakıp pişirmek lâzımlır. Hakka ve ehlibeyte kavuşmak için yegâne çare aşk ve göz yaşıdır. Ehlibeytin katarına karışmak için Hüseyin'in aşkına kanlı yaşlar döküp varlığından geçmek lâzımdır. Mürşidin eteğini tutmak ve evlâdı resule sevgi göstermek farzdır. Çünkü onlar Seyyidülbeşerdir.

Alevilik ve Bektaşilikte (tenâsüh) de vardır. Hakikata ve irfana erenler, aşka girip nefislerini hak yolunda yok edenler, yani ölmeyen önce ölenler, gözlerini ebediyete yumdukları zaman kalıbı değiştirirler, gerçekte böyleleri ölmezler, ebediyen hayattadırlar, hakikata ermeyenler, Hak Muhammed-Ali'ye iman etmeyenler mürşide ikrar vermeyenler, dünyaya tapanlar, insanları incidenler, nefisleri uğruna dünyaya kötülük yapanlar. Hakkın buyruğunu tutmayanlar, öldükleri gün onların ruhları kötü hayvanlara girer, kalıptan kalıba geçer, bu şekilde azap görürler.

Alevilik ve Bektaşilikte hurufilik de vardır. Aleviler. "levlâk, levlâke" âyeti gereğince, kâinat ve mevcudatın varlığına sebep olarak Muhammed-Ali ve evlâdını bildikleri için, bunları mevcudatın aslı olarak görürler. Cenabı Hak. Muhammed-Ali ile ilk kelâmı söyleşirken, esrarı-ezeliyesinin ve kâinatın vücudunu kelâm ile emir etmiştir. Sonradan inen Kur'an ve kelâmın mahsulüdür. Kur'andaki kelâmın aslı ise yirmi dokuz harftir. Hazreti Muhammed ve İmam Ali ile beraber on iki imam, on dört masûmu-pâk (*) Hatice, Fatıma 29 eder. Kâinatın aslı ve aşkı ilâhînin mânası bunlardır. Cenabı Hak kendisini bunların yüzünde ve Âdem'in vechinde göstermiştir. Âdem, insan, Tanrının timsalidir. Ve mahlûkatın eşrefidir. Âdem'in yüzünde (se-balmesani) denilen yedi kat ile (esmai-hüsna) vardır. Bu sebeplerdir ki, bir insan, bir insanı-kâmil bir kâinattır. Gerçek Kâbe, (beytullah) bir mürşidi-kâmilin özüdür.

Bütün Alevî-Bektaşî törelerini ve bu yolun gizli inanılarını kitabımıza alamadık. Çünkü, bu uzun bilim konumuzun dışına çıkabilirdi. Bu bilgi ve izahtan kastım, Erzincan tarihinin iddia ettiği gibi, Alevî

(*) Masûmu Pâklar : On iki imamın evlâtlarıdır.

ve Bektaşîlerin Kürt, İranî ve Şîf olmadıklarını belirtmektir. Ve bu tarikatın ancak Türklere mahsus bir yol olduğunu, Alevî-Bektaşî şâirlerin geçmişte edebiyat ve kültürümüze, Türklüğe önemli hizmetler gördüğünü, ispat etmektir. Ve bu kısım üzerinde biraz daha duracağım.

Alevî ve Bektaşî ozanlar, Türk devleti idaresinin ve resmî dilin Arapça ve Acemce ile olduğu çağlarda bile, deyişlerini millî vezinle söylemiş, yabancı kelimelerden sakınarak Türklükleriyle övünmüşlerdir. Binlerce örneği olan bu deyişlerden yalnız Elmâli tekiyesi sahibi Abdal Musa Sultan'ın bir deyişini kitabıma alayım :

**Kim ne bilir bizi nice soydanuz,
Ne zerre ottan, ne hod sudanuz.
Bize meftûn olan marifet söyler,
Biz Horasan mülkündeki boydanuz,
Hızır İlyas bizim yoldaşımızdır,
Ne zerre günden ne hod aydanuz.
Yedi tamu bize nevbahar oldu,
Sekiz uçmak içindeki köydenüz.
Yedi deniz bizim keşkülümüzde,
Hacem umman ise biz de göldenüz.
Bizim zahmımıza merhem bulunmaz,
Biz kudret okuna gizli yaydanüz.
Türda Musa durup münacât eyler,
Neslimizi sorsan bizi (Hoy) danüz.
Ali geldim Musa adım bahane,
Güvercin donunda kondum cihane.
Abdal Musa oldum geldim zamane,
Arif anlar bizi nice sırdanüz.**

Yalnız bu deyiş, Alevî ve Bektaşilerin, Türk dili ve millî duygulara ne biçim bağı bulduklarını bize gösteriyor.

Bu konu üzerinde önemli araştırmalar yapan Aksaray mebusu sayın Besim Atalay, (Bektaşilik ve edebiyatı) adlı eserinde diyor ki :

(Bektaşilikte hemen bütün istilâhlar Türkçedir, nefesler, ilâhiler, Türkçedir. Başka tarikatlardaki İran hars ve lisanının tesiri Bektaşilikte görülmez. Bu hemen Türklere mahsus bir tarikattır. Harsı, dili, vezni, duygusu ve edebiyatı Türkündür ve Türkçedir. Hattâ Bektaşiliğin mevcut bulunmadığı zamanlarda bile, Anadolu Türkleri arasında bugünkü Bektaşi edebiyatına benzeyen bir edebiyat vardı. Bektaşiliğin Türk halkı arasında bu kadar sağlam yayılmasına başlıca sebep, Bektaşi babalarının halktan doğmuş ve halk gibi sade, basit ve teklifsiz bulunmalarıdır. Filhakika, şarktan gelen babalar, Seyyitler, Nakipler, Pirlar, Mürşitler, Aleviliği Anadolu'da o kadar ehemmiyetle neşre başladılar ki, Yavuz Sultan Selim'in zavallı Türklüğe çaldığı keskin kılıcından olmasaydı, bugün bütün Anadolu'da yalnız bir Bektaşî tarikatı vardı. Bu tarikat Türklerin öz malıdır. Bazı tortuların karışmış olması bu hüküm ve kaideyi bozamaz. Türk bu öz edebiyatının karşısında derin bir vecit duyar. Bedii bir haz alır âdeta gaşşolur.)

Yine Besim Atalay bu eserinde Türklerin niçin Aleviliği kabul ettikleri bahsinde : (Türklerin Kuteybe tarafından cahil bırakıldıklarını ve kitaplarının yakıldığını, yazılarının yağma edildiğini ve aklı erenlerin öldürüldüğünü, halkın tamamına dinin telkin edilmediğini ve Türkmenlerin dinî telkinattan çok uzak kaldıklarını, bunların eski dinlerinden pek çok şeyler unutmayıp Anadolu'ya geçişlerinden sonra İran'da teessüs eden kuvvetli bir Türk edebiyatını, Türk dilinden söylenmiş mersiyeleri, nefesleri, şarktan gelen Türkler vasıtasıyla öğrettiklerini ve eski dinlerinden metruk kalan birçok âdetlerini bunlarla birleştirerek bir felsefe halitasını vücude getirdiklerini) hülâsa ederek ve :

(Zaman zaman, şarktan Anadolu'ya geçmiş olan davetçilerden birisi, bu suretle etrafına beş on köy toplamış ve onlara reh-

ber olup kalmış, bu davetçilerin en son gelenleri de, Hacı Bektaşî Velî'nin şuraya, buraya göndermiş olduğu halifeleri ve arkadaşları olmuştur) diyor.

Kadri Kemal Kop, (Düşünce ve Araştırmalarım) adlı eserinin 46 ncı sahifesinde :

(13 ncü yüzyıldan sonra Türkmenler arasında aslında Şamanilikten alınan birtakım yeni akideler sokmağa başlanıldı. Bunların hepsi de köylü kafasının kolayca anlayabileceği şeylerdi. Aynı zamanda Şif kaide ve inanışlarına çok uygundu. Anadolu Türkmenleri bu kaide ve anelerin tesiri altında kalarak çeşitli adlarla adlandılar. Babailer, Bektaşîler, Kızılbaşlar, Tahtacılar ve Çipniler) diyor.

Türklerin niçin, nasıl Alevîliği kabul ettikleri hakkında ben de tarihimde bir bilgi vermeyi faydalı buluyorum.

Türklerin Alevîliği kabul etmelerinin birinci sebebi :

Tarihin her bir çağında gerektiğince, düşkünlere ve haksızlığa uğramışlara yardım etmekle insanî ve vicdanî bir zevk duyan mert ve fedakâr Türk milleti, Emevîler ve Abbasîler tarafından yoketme siyasetine uğrayan ve bu sebeple Türklere sığınan Peygamber evlâdına karşı büyük bir ilgi ve sevgi göstererek onları Arapların saldırılarından kurtarmışlardır.

Hazreti Muhammed'in vefatının birinci gününde Emevîlerin entrikalarıyla başlayan Hilâfet davasında ve kan dökmekten, manevî bir esrar ve insanî bir kemalle uzaklaşan ve maddî saltanat ve şöhretten en çeken İmam Ali ile kendisinden sonra aynı yolda yürüdedek fazilet, hak ve adalet uğrunda canlarını feda eden Ali evlâtları İmam Hasan ve İmam Hüseyin ve evlâdının tanrıya kavuşmak için kurdukları Alevîlik ve terki-tecrit, yolundaki (Mûtu-kable-entemûtu), (ölmeden önce ölmek); (Men arafa nefsehu, fekad arafa rabbehu), (Nefsini bilen Allahını bilir) düsturlarını, kendilerine bir akide tanıyarak bu şart yolunda tuttıkları yokluk menzili, bu menzilden Allaha kavuşmak çıkışı üzerinde kurdukları tasavvuf akidesini ve bu akidenin doğurduğu ah-

lâki kemal ve insanî fazilet kapısından, insanları feragate doğru götüren gönül, âlam ve aşkının ilâhî nağmelerini, bir tasavvuf edebiyatı halinde Türk halkına aşılamlışlardı. Türk halkının yüreklerinde yer tutan bu temiz inan ve saf sevgi, onları Peygamber ailesine, Alevîlik ve tasavvufa sıkı bir şekilde bağlatmıştı. Türkler bu suretle Alevîlik ve tasavvufun hür aşkı ve özel edebiyatının tesiri altında kalmışlardı.

Her üç Halife çağında gizli ve kendi halinde yaşayan Alevîlik, Safin Savaşı ve Kerbelâ faciasından sonra müfrit bir şekil alarak Emevîlerin kurdukları Nasibî-Sünnî akidesine ve dört mezhebe karşı içli bir hasım gibi meydana atılmış, bu tarikat Ali evlâtlarından beşinci İmam Caferî-Sadık tarafından Alevî-Caferî mezhebi şeklinde düzenlenip Türkistan'a geçmiştir. Türkler Peygamber evlâdına ve dolayısıyla Türkistan'a karşı güdülen yoketme siyasetine karşı koyarak Ebûmüslimi Horasanî kumandası altında Emevîleri ortadan kaldırmış ve Hilâfeti Ali evlâtlarına vermek istemişlerdi. Feragati nefis yoluna giden Ali evlâdı, bu makama geçmeyi kabul etmedikleri için bu saltanat makamı Abbasîlere verilmişti. Hilâfet ve saltanat Abbasîlerin eline geçince, bunlar da Emevîler gibi evlâdı Ali'ye ve Türklere düşman kesilerek Ebûmüslimi ve Seyyitleri bayağılıkla şehit etmiş ve Türkistan'da yoketmelere başlamışlardı. Gerek bu katli-amlarda ve gerekse Bermekiler gibi, evlâdı resulü himaye edenlerin bu yüzden akıtılan kanlarıyla; her gün kafileler halinde öldürülen Ali evlâdının kanları birbirine karışmış, bunlar ayrılmaz et ve tırnak haline gelmişlerdi.

Bu kanlı hadiseler karşısında Horasan ve bütün Türkistan'da ardi arkası gelmeyen isyânlar başlamış ve Ali evlâdının tahta geçmesi istenilmişti. Bu siyasî durumdan korkan Abbasî Halifesi Memun, Ali evlâtlarından sekizinci imam olan İmam Ali-Rizayı veliaht tayin ederek "Rey" şehrine götürmüştü. Memun'un bu siyaseti, bütün Abbas oğullarını telâşa düşürmüş, bunlar Memun'u kınayarak yaptığına pişman kılmışlardı. Memun'un bu zorluk karşısında İmam Ali-Riza'nın hayatına kastedip, 22-786 tarihinde Tus şehrinde İmamı zehirleyerek öldürmüştü. İmam Ali-Riza'nın kimsesiz kalan ve yoketmek istenilen evlâtları ve kardeşleri Horasan ve Nişabur'a kaçıp Türklere

sığınmışlardı. O çağdan sonradır ki, Türkistan'da Alevilik tam yerleşmiş. Batını, Ahi, Hurufu, gibi aynı inan üzerinde kurulan çeşitli tarikatlar Türkistan'ı doldurmuş, Aleviliği, tasavvufu ve bu tarikatları; Erdebil'de; Safeviler, Horasan, Nişabur ve Geylan'da; Zahidi Geylânî Şeyh Yusufülhemedanî ve Bâyezidî Bestamî ile devrin Seyyitleri idare etmişlerdi. Bu Alevilik ve tasavvufu akide en son büyük Türk bilgini Hacı Ahmedî Yesevî tarafından düzenlenerek H. 677 yılında İmam Ali Rıza evlâtlarından Hacı Bektaşî Veli'ye geçmişti.

Hacı Bektaş, tarikatını uğradığı yerlere yayarak H. 680 nci yılında Nişabur'dan çıkmış, maiyetindeki sayısız Horasan pir ve erleriyle İç Anadolu'ya geçmiş Osmanlı Padişahları Sultan Murat ve Sultan Orhan'dan yardım görmüş ve hatta yeniceyi ordusuyla Anadolu Türkleri Bektaşîliği kabul etmişlerdi.

İkinci sebep olarak : Haccac ile Kut heybe ve Abbasî serdarlar, Türkistan'da katli-amlar, yağmalar yaparken, bu hareketlerinin Gazacihat ve şeriata uygun olduğunu ve kendilerinin "ehli sünnet" olduklarını ileri sürmüş ve bu perde altında teslim olan ve hatta İslâmiyeti kabul eden Türk halkına sonsuz zulümler yapmışlardı. İdare başında bulunan Abbasî ve Emevî halifeler; "biz peygamber vekiliyiz" diye övünürken ve bu zulümleri görmüş ve işitmiş bulunurken, halkın feriyadını işitmez ve üstelik olarak Türklerin yokedilmesine çalışırlardı. İslâmiyeti yeni kabul eden Türkler, bu zulümleri gördükçe, bunların "Ali ve evlâdına" sövdüklerini ve canlarına kastettiklerini işitince, bu zümrelerin gerçekten İslâm ve Peygamber vekili olmadıklarını anlamışlardı. Türk halkı, İslâmlık ve şariat perdesi altında kendilerine yapılan bu zulümü, Peygamber ailesine reva görülen yoketmeyi gördükçe ehli sünnet ve şeriattan öğrenerek, Türkistan'a kaçan Ali evlâtlarıyla birlik olmuş ve şeriata aykırı giden Aleviliğe bağlanıp kalmışlardır.

Şimdiye kadar, Bektaşîlik ve Alevilik hakkında birçok eserler yazılmış ve bu eserlerin bazılarında, Alevilikle Bektaşîlik akideleri ayrı ayrı olarak vasıflandırılmış ve Bektaşî esrarı üzerinde muhtelif fikirler yürütülmüştür. Gerçekte bir olan Alevî ve Bektaşîler yalnız

Babailerle, Çelebiler, Belden gelme ile Ocakzadeler, mücerret ile müttehîl noktalarna ihtilâf çıkarmışlardır. Kuruluş, inanış, töre, edep, erkân ve bütün merasimi birdir. Bu gerçekliği daha fazla genişletmek, Alevî ve Bektaşî erkânının tomarını yazmak konumuzun dışında kaldığından tarihimizin diğer kısımlarına geçiyorum. (*)

(*) Alevîlik-Bektaşîlik, tarihi ve esrarı için yazılan eserlerin en gerçekleri Üstat Ziya Şâkir'in mezhepler tarihi ile öğretmen M. Tevfik Oytan'ın Bektaşîliğin iç yüzü adlı eserleridir.

Institut kurde de Paris

BÖLÜM : III

Tarih Bakımından Doğu İlleri ve Varto

Bu konu üzerinde Ürer kitap yazan birçok tarihçilerimizin görüşlerini ve doğu illerimizin eski bir Türk yurdu olduğunu, bu kitabımızın birinci bölümünde tarihî kaynaklara dayanarak belirttiğimi sanıyorum. Kitabımızın tarihî olaylarına geçerken yine bu konu üzerinde tamamlayıcı bilgiler vermeyi gerekli buldum.

Bu bahis üzerinde araştırmalar yapan Kadri Kemal Kop, (Doğuda Araştırmalarım) adlı eserinin 9 ncu sahifesinde :

(— Dünyanın dört köşesinde Türk kavimlerinin akınlarına başladığı, Maverayi-nehir, taraflarından şimale, batıya, cenuba doğru Türk kabilelerinin göç ettikleri gündenberi, doğu ve cenupdoğu Anadolu, Türk kabile ve boylarının yol uğrağı ve zaman, zaman yerleşip oturdukları bir diyar olmuştur. Hazer kıyılarından Orta Asya'dan, Anadolu'ya, garba uzanan Türk kabileleri, tarihin her devresinde burarlardan geçerek Batı Anadolu'ya vesair memleketlere yayılmışlardır) diyor. (6)

Muhtelif tarihlerin verdikleri genel bilgilere göre : Türk ve Turanî kavimle meskûn bulunan doğu illerimiz, İsa'nın doğuşundan altı yüzyıl öncesinden Milâdın 89 ncu tarihine kadar Asurler, İraniler ve en son Romalıların istilâsına uğramıştır. Bu illerdeki, Türk kavminin bir kısmı, çetin boğuşmalardan sonra türlü kabileler halinde İç Anadolu'ya göçmüş ve yurtlarından ayrılmayan diğer Türk boyları da en son Romalıların idareleri altında yine toplu bir varlık göstermişlerdir.

Halife Ömer çağında Araplarla İranlılar arasında yapılan Kadi-
siye savaşında, Hicri tarihin 90 ncı yılına kadar arkası kesilmeden
doğuya yürüyen Arap ve İslâm orduları, Aras menbalarına kadar iler-
lemiş, doğu illerindeki çeşitli milletlerin hâkimiyetine son vermiş ve
bu illerin eski sahipleri olan Türk boyları sarp dağlarda Araplara karşı
gelmişlerdir.

Milâdın 640 ncı yılında Bitlis ve havalisini fetheden Arap ku-
mandanı "lyaz-bini-Ganem" Romalıların son istilâsından sonra doğu
illerindeki Türk kabilelerinin komşuluğunda kalan Ermenileri doğu il-
lerinden sümmüş, bunları o çağda Rumların Erzincan valisi bulunan
Sempat'a, ilticaya zorlamıştır. (*)

(*) Ahmet Refik Umumi Tarihi, Cilt: 5. Sahife: 60'da Romalıların İran ve
Doğu Anadolu'yu istilâlarında, Romalılarla, Part Türkleri ve Ermeniler arasında
yapılan savaşları gösteren şu yazı vardır:

(— bu esnada Romalıların şarka istilâsı ve bilhassa Silifkelilere galebesi
üzerine (M. 190) Partların nüfuzu artmış, birinci Ferhat ile biraderi birinci Mi-
hirdat, zamanında satvet ve nüfuzları devri kemâle vasil olmuştu. Part süvarileri
ilk evvel Mihirdat maiyetinde oldukları halde Mezopotamya'da dolaşmışlardı.
Partlar Silifkelilerden yedinci Antokyo'sun, ordusunu Mezopotamya'da mağlup
etmişler, o tarihten itibaren Romalılarla hem hudut olmuşlardı. Bu esnada Partlar
Asiyayı vüstdan ilerleyen Türklere karşı memleketlerini müdafaaya mecbur olmuş-
lardı. Türklerin Yu-çi kabilesi, Hiyung-nülerin, taarruzü üzerine Çin'in şimal hu-
dudundan püskürtülerek Türkistan'a gelmiş, (130) buradan şarki İran'a dahil
olmuştu. İkinci Mihirdat, uzun bir mücadeleden sonra, garbi İran'ı Türk muha-
cematından kurtarmıştı. Bu sırada Pont Krallığının uğradığı taarruza ermeniler
de girirtar olmuş, Partların nüfuzu Suriye'ye kadar intişar etmişti. Dördüncü
Ferhat devrinden itibaren Partlar Romalılarla müsalemekârane yaşamışlar, bir-
çokları Roma'da imrarihayat ederek Roma medeniyetinin intişarına gayret eyle-
mişlerdi. Halefi üçüncü Artabanos ise Ermenistan'ı zaptedeceği sırada tabaa-
sından bir kısmı Romalılarla ittifak ederek Artabanos'u firara mecbur eylemiş-
lerdi. Hülâsa, Ermenistan, Partlarla Romalılar arasında daima münazifih bir me-
sele şeklinde kalmıştır) diyor.

Doğuya gelen bu kabilelerden Harzemli Mehmet Şah'ın maiyeti olduğu söy-
lenen bir Türk oymağı Karlova'nın Sağnis köyünde bir şehir kurmuş, bu şehir
harabesi halen mevcuttur. (7)

Erzincan havalisinin 669 M. tarihinde Arapların idareleri altına girmesiyle, Ermeniler, İslâmların adaletini Rumlara tercih ederek Erzincan ve bilhassa Trabzon'dan doğu illerimizin Muş ve Van havalisine idönerek buradaki Türk halkına sığınmışlardır.

Arap komutanlarından Haccac ile Kuteybe'nin geniş istilâları sonunda Sent nehriyle Trabzon arasındaki ülkenin tamamen Arapların eline girdiği, Türklerin tam İslâmiyeti kabul ettikleri günden itibaren, Rumların doğu illerindeki hâkimiyetleri, sona ermiş ve doğu illerimizde kalan Ermeniler kısmen sürülmüş ve kısmen de çiftçi olarak bu illerde kalmışlardır.

Milâdın sekizinci yüzyılının başında ve Emevîlerin son halifeleri Mervan-Himar çağında, Hazer Türkleri doğu illerimize şiddetli bir akın yaparak Arapları yenip, Aras menbaından Kafkas dağlarına kadar bütün doğu bölgesine hâkim olmuşlardır. Bu sırada Ebûlümüslimî Horasanî, Emevîleri ortadan kaldırırken, doğu illerinde bulunan Hazer Türk boylarından faydalanmış, "Merû"de Ebûlümüslimle çalışan birkaç Harzemli oymağı sonradan Bingöl dağlarına kadar gelmişlerdi.

Harunu Reşid'in hilâfeti devrinde birçok Türk serdari ve bermekiler, Abbâsî devletinin en büyük ricali sırasında gelmişlerdi, bunlar doğu illerimizdeki Türk nesli için bol müsamaha göstermiş, doğudaki Türk kabileler birer derebeyi gibi yaşamışlardır. Bir müddet sonra ikinci defa olarak Hazer Türkleri M. 776 tarihinde doğu illerine kat'î bir akın yaparak bu bölgeyi tamamen istilâ etmişlerdi. Bu istilâ sonunda doğudaki Ermenilerin Bizans hududuna yakın olanları Bizanslılara sığınmış ve doğu illerinde kalanlar da, Türk beylerinin idareleri altında yaşamışlardır.

Doğu illerimizde kalan o bir avuç Ermeni halkı, hiçbir akın ve haksızlığa uğramadan köylerde ve şehirlerde ekincilik ve ticaretle uğraşarak zenginleşmiş, Türk idaresi altında refah ve saadete kavuşmuşlardır. Van, Muş, Bitlis, Çapakçür, Varto, Elâzığ havalisinde azınlıkta yaşayan Ermeniler, tarihin her devrinde Türk beyliklerine, Selçuk ve Osmanlı hükümetlerine tebalık yapmış, hak ve hürriyetlerine sahip

olarak yaşamış buldukları halde, Türk'ün herhangi bir nazik durumunda yurda hiyanet etmeyi unutmamışlardır.

Varto Kasabası ve Varto Adı

Varto kasabası 1914 yılına kadar beşte aordü Türk, ve beşte biri Ermenilerle meskûndü. Ermenilerin bu ilçe merkezinde ve ilçeye bağlı Gündemir, Baskan, Dodan ve Ameran köylerinde iki bine yakın nüfusları vardı.

Varto ilçesinin kadim tarihi ve Varto adı hakkında elimizde özel bir tarih yoktur. Ancak, yukarılarda yazdığımız tarihî bilgilerden anlaşılacağına göre; Varto ilçesinin de, diğer doğu illeri gibi ilk kuruluşundan beri, Türk'ün öz yurdu ve toprağı olduğunu biliyoruz.

Hazer ve Selçuk Türkleri tarafından doğu illerimize yapılan temizlikten sonra Varto ilçesindeki Türk komşularına sığınan Ermeni halkı, 1914 yılına kadar bu kasabada kalmış, Osmanlı Devletinden ve komşuları olan Türk beylerinden birçok iyilikler görmüşlerdi. Bu iyilik ve hürriyet sayesinde memleketin ekincilik ve ticaretini ellerinde bulduran ve Türk'ün adaleti sayesinde büyük servetlere konan Ermeniler, istibdat devrindeki kargaşalıktan faydalanıp Varto, Muş ve Tatorik dağlarında kanlı isyanlar çıkarmış, Türk asker ve halkının kanlarını akıtmaktan usanmadan şekavetlerine devam etmişlerdi. Bunlar meşrutiyetin ilk gününden beri kendilerine birçok siyasî haklar ve hürriyet verildiği halde, Rusya'da kurulan Ermeni teşkilâtına katılarak gizli komiteler vücade getirmişlerdi. Bu komiteler ve doğu illerindeki bütün Ermeni nesli; Balkan Savaşı başlarken yurt ve milletimiz aleyhinde harekete geçtiler, Yer, yer kanlı ihtilâller çıkardılar. 1914 Cihan Savaşı başlayınca eli silah tutan bütün Ermeniler, Van hududunda Rus ordusuna katılmaya ve yurdun içinde isyana başladılar. Doğu illerinde hükümeti aylarca meşgul ve asayiş ihlâl ettikten sonra bütün çoluk ve çocuklarıyla 1915 yılında Rus ordusuna karışıp yurdumuzdan çekilip gittiler.

Tarihî incelemelere ve bugünkü duruma bakılırsa; Varto bir kasaba, veyahut köyün adı değil, geniş bir bölgenin adıdır. Kasabanın asıl adı "Gömgüm"dür.

Varto adının Orarto'dan geldiği söylenmektedir. Bu iddiayı çok kuvvetli olarak ileri sürebiliriz. Çünkü; genel tarihlerin verdikleri bilgilere göre; milâttan binlerce yıl önce Hiti-Halti, "Lohordo" Eti, Türk kavminin yerleştikleri, Ararat, Van gölü çevresi, doğu illerimizin bir kısmına; Asuriler (Orarto) diye ad takmışlardı. Bu bölgenin en eski yerli halkı olan bu Türkler, Van-toşpa şehrini yeniden kurmuş ve hükümet merkezi yapmışlardı. O çağda bu Türk hükümdarlarına Orarto kralları denilmekte idi. Bu krallar, İran hudutlarından iç Anadolu'ya kadar bütün araziye hüküm etmişlerdi. Bu Türk devleti yüzyıllarca Asurilerle çarpışarak zayıf düştükten sonra, milâttan altıyüz yıl önce, Ermeniler, Firikyalılarla birlik olarak doğuya gelip Orarto Türk hükümetinin saltanatına konmuş, Türklerle birlik olarak kendilerini Orarto hükümdarları ilân etmişlerdir.

Ahmet Refik. Cilt: I. Sa. 346. Umumî tarihinde; (Asuriler bu havaliye, -Orarto-, Beni-İsrail ise, -Ararat- namı verirlerdi. Hint ve Avrupayı cinsinden olan Ermeniler buraya yerleşmezden evvel, burada "Halti" namında bir kavim otururdu. Bu kavim Hititlerin bakayası idi. "Herodot"un, (alarut) tesmiye ettiği bu kavim, Van ve Toşpa şehirlerini makarrı hükümet ittihaz eylemişti) diyor.

Yine Ahmet Refik, bu tarihinin 347 nci sahifesinde :

(Orarto ahalisi, Mabutları -Haldi-nin ismini Hayık suretinde hifzetmişlerdi. Hayik ismi ile kadimen burada oturan, Hatti-Heti-Hitit, isimleri arasında bir münasebet vardı. Altıncı asra doğru Hint ve Avrupayı cinsinden olan Ermeniler, Firikyalılarla bebarebr Asyayı-Suğraya geçtikleri zaman, bu havaliye gelmiş ve Orarto'nun eski ahalisiyle birleşmişlerdi. Binaenaleyh, altıncı asırdan sonra Orarto havalisinde bulunan ahali, eski Halti-ler yani Ararat ahalisi ile, garpten gelen Ermenilerden müteşekkil idi) diye yazmıştır.

Emekli miralaylarımızdan Sayın M. Rıza : (Benlik ve Dilbirliği-miz, sayfa : 12) adlı eserinde şöyle konuşuyor :

(Tarihin ön devirlerinde Urmiye ve Van gölleri arası ve şimal mintikasına Orarto- denirdi. Beni İsrail, Ararat diyorlardı. Bâyezit şimalindeki meşhur Ağrı dağının bir adı da Ararat'tır. Buradaki Türklere çok sonra ve Milâttan altı asır evvel buralara gelen Ermeniler, bu tarihi Türk adını millî timsal yapmışlardı. Milâttan on üç asır evvel buralarda Asurileri sıkıştırarak kuvvetle, -lohüdo- Lohürdo, adlı bir Türk kavim ve hükümeti bulunduğu Asurî kitabelerinden anlaşılmıştır. Bu Türk hükümeti Asurilerin inkırazları tarihine (624 M. Ev.) kadar yani yedi asır Asurilerle çarpışmış ve 17 büyük muharebe yaparak, yenmiş ve yenilmişlerdir. Fakat yerlerinin yardımıyla istiklallerini kaybetmemişlerdir. Bir aralık Anadolu'da Hitit kalıntısı "Etiler"le birleşerek Urmiye'den Sakarya'ya kadar büyük bir Türk hükümeti kurmuşlardır.)

Erzincan tarihi II nci sahifesinde : (Orarto hükümdarları ki, Türk ihtihadına çalışan Hatti kralları idiler. Bunlara Ermenistan hükümdarları da denilmektedir) diyor.

Bunlarla beraber; daha birçok tarih ve bilgilerin belirttikleri genel görüşte : Orarto havalisi ve doğu illerimiz, eski bir Türk yurdudur. Bu iller, milâttan önce, 39-93 Ermeni prensleri Hayik ve Dikran'ın kısa bir süre ellerine geçmiş, fakat bu Türk yurdunun adı yine Orarto olarak kalmıştır. Türklere Ermeniler burada müşterek bir idare şeklinde yaşamışlar (8) ve Ermeni prensliklerinin Romalılar tarafından sona erdirilmesiyle Türkler yine doğu illerinde bağımsız derebeylikler halinde yaşamışlardır.

Biz bu görüş karşısında : Varto adının pek eski bir ad olduğunu ve bunun Orarto'dan ayrıldığını ve hatta Orarto hükümdarlarından birinin Varto bölgesine geldiğine inanabiliriz. Orarto, küçük bir lisan değişikliği ile halkın dilinde kısaltılarak ve geç konuşularak Varto olabilir. Halkın dilinde bozulmuş binlerce ad ve kelime bugün meydana gelir.

Varto adı bugün Şerafettin dağları ile Bingöl dağlarının arasında bulunan bölgeye ve ilçenin resmî adına uydurulmuştur. Kasaba merkezi-

nin asıl adı Gömgüm'dür. Gömgüm adı son çağda Selçukiler tarafından takılmıştır. Halk arasında dolaşan rivayetlere göre: M. 786 yılında Hazzer Türkleri tarafından Varto ve havalisi Ermeni ve Romalılardan istirdat edilmiş ve bu çağdan sonra bu bölgeye birçok Oğuz boyları dolmuş, Varto ve Bingöl dağları, gök çadırların kurağı olmuş, kasaba, atların kişnemesinden ve Türk ordusunun uğultusundan gümlenmiş ve bu sebepten "hakan" buraya gümgüm adını takmıştır. Ve bu kasabaya Gümgüm adını takan hakanın Köşkâr köyü üzerindeki yüce tepeye defnedilen Köşkâr-baba şehidi olduğu söylenmektedir.

Köşkâr-baba tepesi, Varto kasabasının kuzey batısına düşen ve merkeze üç saat uzakta olan Köşkâr köyü üzerindeki Bingöl dağlarındadır. Bu tepe "3000" rakımlı ve köye bir saat mesafededir. Köşkâr tepesi, dar bir vadinin içinde göklere doğru yükselmiş heybetli bir tepedir. Bu tepe Bingöllerin en yüksek noktası olan 3650 rakımlı Kah, mevkiinden akıp Köşkâr'a doğru gelen iki nehir geçidinin taşkın kolları arasındadır. Bu deli çaylar Köşkâr tepesinin etrafında birer hat çizerek aşağısında birleşir ve yalçın yakalardan Köşkâr köyüne doğru akarlar. Tepe kürekle yapılmış bir buğday yığını gibi top yuvarlak ve düzenlidir. Tepenin ucu dar ve bir harman yeri kadardır. Bu yüce noktada, beş metre uzunluğunda ve bir metre eninde büyük bir makber vardır. Bu makberin çevresi büyük taşlarla örülmüş, düzenli bir setle çevrilmiştir. İşte bu makberde yatan zata Köşkâr-baba derler.

Tepenin çevresinden dolaşarak Köşkâr köyü önünden, Varto düzüne akan bu taşkın dereye "Köşkâr nehri. Köşkâr deresi" derler. Bu nehrin Köşkâr-baba tepesiyle Köşkâr köyü arasında bulunan deresi kenarında, yalçın kayalıklarda ve nehir ağzında yapılmış pek eski mağaralar vardır. Bu mağaraların pek eski devirlere ait olduğu tahmin edilmektedir. Köşkâr köyünün vaktiyle eski bir medeniyet kurağı olduğu ve sonradan bu köyün Köşkâr-baba tarafından tekrar şenlendirildiği ve adını bu köye taktığı, ölürken sevdiği Köşkâr tepesine kaldırıldığı sanılmaktadır.

İstâmiyetten sonra Köşkâr ve civarındaki köylere yerleşen halkın Ak veyahut Karakoyunlulara mensup oymaklar olduğunu, Köşkâr-ba-

banın bunlara hükümdarlık ettiğini, bu köylerin bugünkü durumundan anlıyoruz. Çünkü bu dağ eteğinde olan Köşkâr, Keçan-Kaçan, Kışmır, Kestement, Tabak, Karaş, Sıkran köylerinin eski mezarlarında büyük bir sanatla yapılmış koc heykelleri vardır. (*)

Gerek tarih ve gerekse Varto toprağı üzerinde yaptığımız incelemelerde : Köşkâr-baba ve Varto için ortaya atılan rivayetlerin doğru olduğunu ve bu bölgenin tarihin çeşitli devirlerinde boğazına kadar Türk aşiret ve boylarıyla dolduğunu, katiyetle söyleyebiliriz. Evvelâ halkın son çağlara kadar Köşkâr-babaya fazla saygı göstermeyi, onu yedi kere ziyarete gidenlerin Hacca gitmiş gibi sayılması ve ziyaret törelerinde yapılan şenliklerin hepsi; eski Türklerin örf ve âdetleridir. Köşkâr-baba ve çevresindeki yerler, halis Türk adını taşıyor. Türkler pek eskiden atalarına tapmış ve hükümdarlarına büyük bir saygı göstermişlerdir.

(*) Son zamana kadar Varto ve Hınıs ilçelerinin bütün köyleri, Köşkâr-babayı bir mâbet ve şehit tanımışlardı. Bu halk yaz aylarında atalardan süregelen örf ve âdetlere göre güzel giyinerek, kuşanarak, gelin alayları halinde bu makberi ziyarete gelir, delikanlı, kız, gelin, erkek kadın kabileler dere geçidinde atlarını bırakır, yaya olarak Köşkâr-baba tepesine çıkar, bu makberi ziyaret ederek beraber getirdikleri, helva, söğüş, kapama ve peyniri birbirine ikram ve lokma sunarlardı. Ziyaretçiler önce şehidin başında bir fasıl ibâdet ettikten sonra, saatlerce buradan Bingöl dağlarının yemyeşil göğsünü, Köşkâr nehrinin delice akışını, Varto ovasında sararan ekin başaklarını ve karşıda Şerafettin dağlarının çimenli eteklerini temâşaya dalar, burada aldıkları yurdun saf havası ve çiçeklerin kokusu ile hür birer melek kisvesine bürünürlerdi.

Köşkâr-babayı ziyarete giderken, her aile toplu gider ve en çok genç gelinler ve kızlarla delikanlıları beraber götürmek, gayet temiz giyinmek şarttı. Köşkâr-babanın bu cihetleri vasiyet ettiğine ve hatta hiç kimsenin makber başında neşesiz olmasına razı olamayacağına itikat elilirdi. Bu şartlar altında giden ziyaretçiler, edep, erkâna son derece riayet eder, ilk önce yüreklerinde saklı olan dileklerini makberin taşını öperek şehide söyler ve biraz ibâdetten sonra ziyafetlere, daha sonra neşeli konuşmalara dalarlardı. Burada terbiyeye aykırı gitmek veya genç bir geline kötü gözle bakmak günah ve yasaktı. Fakat bazı kız ve delikanlılar; şehidin başında tanışır ve sonradan evlenir, bu muratlarının Köşkâr-babadan hasıl olduğuna itikat ederlerdi. Ziyaretçiler aşağı düzlükte at koştururken araziden davul gûmbürtüsû gibi bir ses gelirdi. Onlar şehidin gaipten saz çaldığına inanırlardı. (Bu gûmbürtünün gömgüm adıyla ilgisi olsa gerekir.)

İkincisi : Varto ilçesiyle, Varto bölgesinin eşsiz ve geniş yaylaları olan Bingöl ve Şerafettin dağları; tarihin her devrinde, Asya'dan Anadolu'ya geçen Türk göçbelerinin geçtikleri yol ve çeşitli Türk boylarının barınıp çadır kurdukları bir yer ve yurt olmuştur. Hazer kıyılarında ve Orta Asya'dan batıya uzanan Türk kabile ve oymaklarının, Bingöl dağlarından Orta Anadolu'ya geçtiklerini ve bu kabilelerden birçoğunun bu dağlara çadır kurarak en son Varto, Hınıs, Suşehri-Gökoğlan, Karlıova, Göynük, bölgelerinde yurtlandıklarını bugün bu dağlarda mevcut olan pek eski caddelerle, binlerce çadır çevirmelerinden ve yer yer, gömülen ve şehit namı altında anılan eski Türk makberlerinden anlıyoruz. Bu şehitlerden Şuşar-Suşehri, denilen Bingöllere Palandöken arkasındaki geniş ovada; yüce bir tepenin başında olan Gökoğlan şehidi ve Karlıova'nın Kartal dağlarındaki Kartal tepesinin başında olan (Kartalık şehidi) adıyla birçok eski Türk mezarları vardır. Bu makberler de Köşkâr-baba gibi ötedenberi halk için ziyaretgâh olmuş ve bunlardan dilek dileyenler muratlarına ermişlerdir.

Bingöllerin 3650 rakımlı Koh tepesinde şimdi her yanı yıkılmış bir eski kale vardır. Rivayete göre, Orarto hükümdarlarından birisi nişanlısı ölen kızının ısrarıyla bu kaleyi yapmış ve kız, dertlerini yenmek için bir kış zahiresini alarak iki hizmetçi kadınla bu kaleye girmiş, kışın Bingöl dağları; rüzgârların şiddetiyle etrafına heybet verici sedalar çalınca, kızın korkudan ödü patlayarak ölmüş ve yazdığı kısacık vasiyet kâğıdında : "Ben ne açlık ve ne de susuzluktan öldüm, dağların heybetli sesi beni öldürdü" demiştir.

Akkoyunlu Padişahı Uzun Hasan Hanın da, birçok Türk aşiretleriyle gelip, Bingöl dağlarında olan bu kalenin önündeki kaynak ve sayısız göl ve pınarlar başında çadır kurduğunu ve hatta burada hizmetçisi, bir köşede kesilmiş bir güvercin yıkarken, güvercinin elinden sağ olarak uçtuğunu ve Uzun Hasan bu pınarı arayıp bulamayınca, Mikbulak, Bingöl, diye bu dağa ad taktığını söyleyenler de vardır. Bu göllerin başında henüz tamamen dağılmamış büyük çadır çevirmeleri gözlere çarpar.

Varto adının takımı hakkında ortalıkta dolayan zayıf bir rivayete göre : Selçuk Hükümdarı Alparslan M. 1070 tarihinde Bizans İmparatoru Dördüncü Romanus'u Malazgirt'te mağlup ve esir ederek Bizans'ın doğu illerindeki hâkimiyetlerine son verirken, Malazgirt ve Varto bölgesine sayısız Türk aşiretleri dolmuş, bu halk avcılığa fazla merak göstermişler, bugün bile Varto ovasında çok miktarda bulunan toy kuşlarını avlamışlar ve bu yüzden bu kasaba ve iklimine toy-var, manasına gelen Vartoy, demişler, bu ad sonradan Varto şeklinde konuşulmuştur.

Bu ad ve kelimeler, bugün neyi ifade ederse etsin. Bunların eskiden Türk lehçesinden koptuğuna, bu kelimelerin, Zaza ve Kormanço dil bulaşıkları arasında bugünkü halkın ağzından geç ve yanlış kullandırılarak, gerçek anlamlarını yitirdiklerine inanmış bulunuyoruz. Tarih, canlı eserlere dayanarak doğu ilerimizin her karış toplağında saklı olan bir Türk kanını koklayarak, aldığımız bu canlı koku ile bu illerin pek eskiden beri Türk yurdu olduğunu görüyoruz.

Bu mukaddes toprak üzerinde Türk egemenliği uğrunda; en son Roma-Bizans ordularıyla çarpışarak yüzlerce yıl önce şehit düşen, doğunun bütün kesimlerinde yüce dağ, tepe ve geçitlerinde gömülen ve birer Türk komutanları olduğu bugünkü adlarından anlaşılan, binlerce şehit makberi vardır. Meselâ Hınıs'ta Kızılkurt şehri, Abdal-Ali, Yerli-baba, Şuşarda, Gokoğlan, Malazgirt'te Veli-baba, Karlıova'da; Kartalık baba, Tembeği şehidi, Kiği'de Bayındır baba, Kara baba vesaire.

Varto bölgesinde, eskidenberi ziyaret ve şehit olarak tanılan ve eski Türklerin atalarına ve büyüklerine saygı göstermeleri kanununa tabi tutulan ve bugün halkın dilinde şehit, ziyaret, gerçek diye söylenen, bazı yerlerde tek olarak ve bazı kesimlerde de bir yığın mezarlar dağların en yüce gedik ve tepelerinde, köylerde ve kasabalarda, pınarbaşlarında ve asırlık ağaçların gölgelerinde yatan, Kuru-baba, Hazır baba, Köşkâr baba, Mehmet Gazi, Meydan şehidi, Şeteri şehidi, Yedi kardeşler, Gül ahmet, Gül mustafa, Karaboğa şehidi, Saf-baba, Göller şehidi, Uzun şehit, bu havali Türklüğünün en canlı şehitleridir.

Doğunun bütün dağ ve ovaları; bu dağ ve ovalarda yatan şehitlerin adlarıyla anılır. Kârir-dağları, Bağır-dağı, Koşan-dağı, Gökoğlan-ovası gibi.

Bingöl dağlarının eteklerinde kurulan bütün köylerin mezarlarında eskiden yapılmış koç heykelleri vardır. (*) Bu heykellerin, Varto, Hınıs, Karlıova ve Şuşar bölgelerinde yerleşen Ak ve Karakoyunlu oymaklarına ait olduğu sanılmaktadır. Varto ilçesinde bu heykeller, en fazla, Aleviliği kabul eden halkın köylerinde ve Bingöllerin yamacında olan Kuzik (Görgü), Caneseran (Dağcılar), Şaman (Taşlı yayla), Siğiran (Dik tepeler), Köşkâr (Yarlısu), Keçan (Seki), Gülükler köylerinde göze çarpar. Bu koç heykellerinin göğüs ve yanlarında at, kılıç, kargı resimleri, kabartma şeklinde yapılmıştır.

Bugün altı ay, tamamen metrelerce kar altında bembeyaz görünen ve dokuz ay misafir kabul etmeyen, Bingöl dağlarının 3650 rakımlı uçlarındaki kalenin civarında ve bu dağların 2000-3000 rakımları arasından geçen pek eski caddenin kenarlarında, Uzun Çayır ve Şevti mıntıklarında, Kırk-pınarlar bölgesinde ve "Eski han" civarında, binlerce Türk mezarı göze çarpmaktadır. "Eski han" adını taşıyan yerde pek büyük ve yıkık bir şehir harabesi mevcuttur. Her yanı enkaz altında kalan bu eski şehir harabesinin yukarı kısmında binlerce mezar ve harabenin içinde, geniş çevirmeler, su yolları, oyulmuş taşlar, aşınmış yazılı kemerler vardır.

Bu harabenin yarım saat uzağında, bir sıra Bizans mezarları vardır. Bu şehir harabesinin bugünkü durumuna bakıldıkça : Türk atalarının, eski devirlerde bu şehri yaptıklarını ve burada yüzyıllarca barınarak Türk sanat ve medeniyetini buraya işlediklerini ve ancak bu şehrin Bizanslılarla yapılan savaşların birisinde yıkıldığını ve bu Türklerin şehir haricinde düşman ordusunu karşılayarak, burada savaştık-

(*) Üstökran bucağında muallim vekili iken ilçeye yazdığım, 1/1/1934 gün ve 8 sayılı raporla bu heykeller hakkında bilgi vermiştim. Ertesi yıl bucağa gelen bir kamyonla Hormek oymağının atalarına ait olan bu heykellerden yedi tanesi, Diyarbakır müzesine götürüldü. At, kılıç, kargı kabartmalı olan bu heykellerden birisi Hormekli Hasan Han oğlu Mehmed'in idi. (9)

larını tahmin ediyoruz. Çünkü ecnebilere ait olduğu anlaşılan mezarlar, şehirden uzak ve savaş yerinde, Türklere ait olan mezarlar da şehrin arkasındadır. O çağda Türkler İslâmiyeti kabul etmiş olmalıdırlar ki, mezarlar İslâm âdeti ile kaldırılmıştır.

Institut kurde de Paris

BÖLÜM : IV

Varto Halkı ve Kabileler

Varto ilçesinde yerli olarak beş kabile vardır. Toplu olarak birer sahada yerleşmiş bulunan bu Türk oymaklar şunlardır :

A. Cibran — B. Lolan — C. Abdalan — D. Çerkesler — E. Hor-
mek.

A. Cibranlılar :

Kadri Kemal Kop, (Doğuda Araştırmalarım) adlı eserinde bu aşiret hakkında diyor ki :

(Kamusu-İslâm, Anadolu'nun doğu vilâyetlerinde büyük bir yığın olarak yaşayan Cibranlı aşiretinin aslen Türk olduklarını yazmaktadır. Cibranlılar eskiden beylerine İlağası derlermiş. Cibranlılar, büyük Acun Savaşından önce Bulanık kazasının Karaağaç, Koçak, Akak köylerinde ve Varto kazasının Durabey, Alagöz, Kalecik, Anar, Karaş köylerinde kesafetle ve daha birçok köylerinde dağınık bir halde yaşarlardı. Kurdukları Hamidiye atlı alaylarına 31-33 numaralar verilmişti. Bu köylerin hepsini de o çağlarda, bu tarafların en zengin köyleri sayılırdı. Bu alayların merkezi, Varto kazasının o çağda merkezi olan ve 1899 nüfus yazımında 85 evli, birkaç dükkânlı ve 1933'de 735 nüfuslu ve 147 evli bulunan Gömgüm kasabası idi.)

Kadri Kemal Kop'un belirttiği gibi, Cibran aşiretinin Türk ve yakın çağ Türkleri olduğuna şüphe yoktur. Kitabımın aşağı bölümlerinde, gelecek tarihi olaylar arasında açıkladığım gibi, bu aşiret halkı, Konya, Karaman, Teke ve Ankara taraflarından Yavuz Sultan Selim'in kaldırıp, doğu illerine gönderdiği aşiretler arasında gelmiş ve bu Türk

aşiretler Şillige karşı koysun diye, doğu illerine gönderilmişti. Bu Türk aşiretler bu illerde Hali-lohordu Türklerinden olan "Kurt-baba" Baba Kürdi şubesiyle temasa gelerek onların Kormanci dilini öğrenmişlerdi.

Bu aşiretin, yaşlılarının verdikleri bilgiye göre; Hicretin onuncu yüzyılında Anadolu'dan Urfa'ya ve sonradan Viranşehir'e ve Viranşehir'den ilağaları olan Şehsuvar'ın idaresi altında göçebe olarak doğu dağlarına geldiklerini ve sonradan Varto, Bulanık ve Karlıova ilçelerindeki köylere yerleştiklerini anlatıyorlar.

Bu aşiret ağaları eskiden atalarını şöyle sayarlardı : İlağası, Şehsuvaroğlu "Budak", Budaktan Topal Haydar, Topal Haydar'dan Suvar doğmuştur. Suvar'ın, Halil, Timur, Fendi, Sincar, Maksud ve Ali adlı oğlu ve torunlarından aynı adları taşıyan birer kabile ve boy türemiştir. Asırlarca Cibranlı aşiretinin diğer ara-boylarını idare eden bu boyların hepsine Suvar oğulları denilmektedir. Suvar oğulları, tarihin her çeşit devrinde ve Hamidiye teşkilâtında bütün Cibran aşiretine başkanlık etmişlerdir.

Diğer bir görüşe göre : Cibranlıların, İkinci Bayezit devrinde Osmanlı devletinin Anadolu'daki Türk oymaklarıyla çarpıştığı sırada, padişahın bir kolu olarak birçok asf aşiretler üzerine yürüyen meşhur Şahsuvar zade Ali beyin aşiretinden oldukları ve bunların sonradan bilindiği gibi padişahın gazabına uğrayarak bu zorlama altında Teke'den Urfa'ya ve Urfa'dan Varto ve Bulanık ilçelerine gelip bu sahada yerleştikleri sanılmaktadır.

Cibranlılar, hangi zorlama ile doğu illerine gelmiş olsalar dahi, katiyetle bildiğimiz bir hakikat varsa, o da, bu kabilenin dört asır önce Anadolu'dan doğu illerine göçmüş bir Türk aşireti olduğudur. Komşularım olan bu halkın, bugünkü tip, sima, örf âdet ve ayrıldıkları araboylardaki Türkçe adlardan tamamen Türk oldukları anlaşılmıştır. Bu aşiret, asırlarca çadır altında yaşamış ve ancak H. 11 nci yüzyıl başında Varto havalisinde yurtlanmış ve ekincilik hayatına girmiştir. Bu halkın da göçebe iken hangi mezhep ve tarikata bağlı bulunduğu kestirilemez. Ancak, bu aşiret halkı, Varto, Karlıova, Bula-

nık ilçelerinde yurtlandıktan sonra, o çağda, Şafii mezhep ve Nakşî tarikatını Bağdat'tan getirip, Çapakçur, Palu, Genç, Solhan, Varto, Karlıova muhitindeki halka aşıl原因 Palolu şeyh Ali elinden Şafii ve Nakşî tarikatını kabul ederek bu aileye mürit olmuşlardır. (*) Bu halk, eski inanışlarını pek çabuk unutarak bu mezhep ve tarikatın fedaileri kesilmişlerdir.

Cıbranlı aşiretine başkanlık yapan Suvaroğulları, Şafii mezhep ve Nakşî tarikatını kabul ettikten sonra, millî varlıklarını tamamen İslâm ve Arap ülküsüne feda ederek, kendilerini taktis maksadiyle, dedeleri olan Şahsuvar'ın ve Derviş Budağın aslen Arap ve Seyyit olduklarını iddia etmek suretiyle, kendilerini Cıbran aşiretinden ayrı ve üstün görmüş, bu iddia ile kendilerini diğer aşiret eratından yüksek tutmaya ve onları kendilerine manevî ve idarî bir şekilde bağlamakta büyük başarı göstermişlerdir. Bu görüş bütün ilağaları ve aşiret eratı arasında kökleşmiş, bunlar her şeyden önce Şeyhlerine ve Nakşî tarikatının Arap hırsıyla yürüyen umdelerine bağlanarak Türklüklerini, millî varlık ve benliklerini ve öz dillerini unutarak, Osmanlı siyaseti içinde doğu illerinde esen zehirli fikirlere kapılarak, Kürtlük ve Kürdistan ülküsünü taşımışlardır.

Aşağıda, gelecek bölümlerde açıklayacağım gibi, bu türlü ve asılsız fikirlerle zehirlenen bu aşiret halkı, Türklüklerini tamamen unutarak H. 1307 yılında Osmanlı padişahı Sultan Hamid'in teşkil ettiği Hamidiye alay teşkilâtına girerek 1200 mevcutlu üç tane Cıbran aşireti atlı alayını kurmuş ve bu alayların kaymakam ve binbaşılıklarına hep Suvar oğulları geçmişlerdir.

(*) Aslen Part Türklerinin Zaza-dümbelli şubesine mensup olan Şeyh Ali, rivayete göre ilim tahsili için Bağdat'a gitmiş, Nakşî halifesi olarak yurduna dönünce, 11 nci asır hicride tarikatını bütün Zaza-dümbelli şubesıyla, Cıbran, Hasenan, İkran aşiretleriyle Kormanço şubesinin diğer boylarına aşıl原因mıştır. Asî Şeyh Saidin cedit olan bu adam, Halkî Türk soyundan kinaye olarak nesebini Arap kumandanı Halit bini Velide intisap etmek suretiyle (Halidi) olduğunu söylemiştir.

Cıbran aşiret alayları, 1914 Sihan Savaşında, doğu cephesinde büyük yararlıklar göstermişler ve fakat millî hareket ve uyanma başlayınca ve Büyük Atatürk, millî bir inan ve ülkü ile meydana çıkıp hilafet ve şeriatin temeline el uzatınca, Cıbran ağaları ve aşiret halkı, dinî akide ve şeyhleri olan Şeyh Said'in manevî tesiri altında ezilerek, derhal millî cidalin aleyhinde harekete geçmiş ve en son 1341-1925 yılında şeyhleri olan Hımslı Seyh Saitle isyan ederek ve bu irtica hadisesinin en başına geçerek, dinin şariatini, hilafetini, birer fedailerini kesilmiş ve gerçekten bu adlar altında aslı astarı olmayan Kürtlük ve Kürdistan davası için çalışmışlardı. Üçyüz yıl öncesine kadar Türkçe konuşan ve halis Türk soyundan olan bu aşiret halkı, dinî telkinat ve şeyhlerinin yanlış duygularına uyarak bilmemezlikle, mensup oldukları Türk milletine ve Türklüğe karşı koymuşlardı.

Cıbran aşireti, yaptıkları hatayı tez kavramış, büyük tecil afından sonra Cumhuriyet idaresinin şefkât dolu kolları arasına atılarak, Türklük ve millî birliklerini idrak edip, aşiret ve şekavet sisteminden hürriyet, adalet ve Türk millî birliğine geçmiş ve bugün Cumhuriyetin yüksek idare ve rejimine içten bağlanmışlardır.

Suvar oğulları, torunu Şibili oğulları, Araboy, Biliki, Aliki, Memiki, Sincar ve Teymur oymaklarına ayrılan Cıbranlı aşireti halkının, Karlıova ve Bulanık ilçeleri hariç, yalnız Varto ilçesine bağlı köylerde 35 köyleri altı bine yakın nüfusları vardır. Bu halk, bugün tamamen çiftçi ve çalışkandır. Herkes koyun ve idare sahibidir. Toprakları verimli ve boldur.

Lolanlılar :

Kadri Kemal Kop'un "Doğuda Araştırmalarım" adlı eserinde verdiği bilgiye göre, Lolan aşireti, Asya'da husule gelen bir kuraklık yüzünden Milâdın dördüncü yüzyılında ana yurtları olan Türkistan'daki Lolan şehrinde batıya göçmüş bir Türk kabilesidir. Lolan şehrinin harabesi, halen Türkistan'da mevcuttur.

H. tarihin 10 ncu yüzyılında Varto'ya gelen ve ilçenin yerli halkından sayılan bu aşiret halkı, Erzincan ve Dersim bölgelerinden Varto'ya geldiklerini ve Akkoyunlu Türklerin Karabali oymağına mensup olduklarını söylemektedirler. Bu kabile halkı, Varto'da Kalıbalkaçer, Kasım, Hırdan boylarına ayrılmış, eski örf, âdet, inanış, tip-çehre, erkek ve kadın adlarında henüz halis Türk vasıflarını saklamaktadırlar.

Ötedenberi Türk olduklarını, millî bir inanışla bilen ve tarihin her devrinde Türk hakan ve padişahlarına çiftçilik yapan ve bu sebeple aşiret sayılmayarak, Sultan Hamit tarafından kurulan Hamidiye teşkilâtına alınmayan Lolan aşireti, aşağı fasıllarda yazılacağı gibi, Hamidiye alayları devrinde Cibranlı akınlarından kendilerini korumak için silahına sarılarak kabilelerini ayakta tutmaya çalışmış ve fakat büyük zararlara uğramışlardır.

O çağda, bu kabilenin ağası bulunan Kalıbal oğullarından Mehmet ağa, Hamidiye alaylarına karşı hükümetin nüfuzuna sarılmak maksadıyla Varto meclisi idare azalığına girmiş ve yine de, Hamidiye alay kumandanlarının nüfuzları altında ezgin bir hale gelmişti. Bu aşiret halkı Meşrutiyette, büyük bir mevcudiyet göstermiş, millî mücadelede harekâtında ödevlerini yapmış, Cumhuriyet devrinde Şeyh Sait isyanında, millî kuvvetler safında çalışmış, Cumhuriyet ve Türklüğe önemli görevlerde bulunarak bu son deneme ile Türklüklerini ispat ve yurt ödevlerini yapmışlardır.

Lolan aşireti Alevîdir. Bu aşiretin bir kısmı henüz Erzincan'ın Danzik nahiyesi köylerinde oturmaktadır. Lolanlılar Erzincan bölgesinde iken, Aleviliği burada kabul ederek H. 736 yılında (Alaettini-Ertena) tarafından mürşitliği tasdik edilen Horasanlı Hacı Kureyş babaya çirak hakkında bağlanarak, Alevî-Bektaşî tarikatine girmişlerdir. O çağda Erzincan'daki aşiretleri yoklamaya gelen Sultan Alaettin, bu Horasanlı babanın seyyitlerini resmî bir şeceresi ile tasdik ederek, Lolan, Çarek aşiretleriyle birlikte o civarda bulunan birkaç Türk aşiretini daha bu babanın tekkesine lokma hakkını vermeğe bağ-

lamıştır. Bu halk yirmi yıl öncesine kadar Hacı Kureyş oğullarına çırak hakkı vermişlerdir.

Lolanlılar, Varto merkezinin 8 ve Karaköy bucağının 11 köyünde toplu olarak oturmaktadırlar. Bu aşiretin Varto'daki nüfusları üç binden fazladır.

Abdalan Kabilesi :

Bu kabile halkı, Lolanlardan önce Varto köylerine gelmişlerdir. Bunların Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Bingöl dağlarına çadır kurduğu çağlarda, Akkoyunlu Türklerden ayrılarak Hanabdal ile Varto köylerine geldikleri söylenmektedir.

Hicretin 9 ncu yüzyılının başında Varto köylerine gelip yerleştikleri sanılan Abdalan kabilesi, toplu olarak Varto ilçesinin Bingöl eteklerinde kurulan ve bu ilçenin merkez bucağına bağlı olan Gülükler, Hoşan, Kalçık adlı üç köyde otururlar. Bu kabilenin bu köylerde beş yüzden fazla nüfusları vardır. Abdalanlılar, Hınıs ve Tercan ilçelerinin çeşitli köy ve komlarında dağınık bir halde yaşayan çiftçilerdir. Bunlar, buldukları yerlerde kendilerinden seçilmiş hiç bir aşiret ağası idaresinde bir topluluk kurmamış ve tarihin her devrinde civar aşiretlerin boyunduruk ve idareleri altında yaşamışlardır.

Hamidiye alayları teşkilâtında, Abdanlılar, Varto merkezine ve Hamidiye kumandanlarına yakın oldukları için, Cibran aşiretinin nüfusları altında sıkışmış, yıllarca bu aşiret ağalarının emrinde çalışmışlardır. Bu zor şartlar altında yaşayan Abdanlılar, yapılması gereken Türkçülük ödevlerini lâıyıkıyla başaramadıkları gibi, Şeyh Sait isyanında kısmen Alevî aşiretler katılarak, hükümete yardım ve kısmen asilere katılarak milliyetlerine hıyanet etmişlerdir.

Bu aşiret halkı, ötedenberi ekici ve koyuncu olarak yaşamışlardır. Bunlar da Alevî ve Bektaşîdirler. Son çağlara kadar sadettan "Baba-Mansurlu" Seyyitlerine çırak ve lokma hakkını vermişlerdir. Bu halk, pîrlük-mürşitlik cihetinden Baba Mansurlulara ve rehberlik

kısımında, ocakları başında kalan bir aileye ve bazıları da Kureys Seyyitlerine bağlanmışlardır.

Varto bölgesinde herhangi bir kabile veya aşirete mensup olmayan tek bir halk ferdi yoktur. Yukarıda adları geçen bu kabilelerden başka, yine ilçe merkezine bağlı Kovik, Taşçı, köylerinde, Kimsorlu ve Zatişeyh köyünde Kılavısı adlı iki küçük kabile vardır. Kimsorlu kabilesinin Varto'daki nüfusları 400 ve Kılavsilerin 200'den fazladır.

Selçukiler devrinde, Alevî olan ve sonradan yine bu tarikatın bir bütünü sayılan Bektaşiliği kabul eden ve ötedenberi koyunculuk ve çiftçilikle geçinen, Kimsorlu-Kimsordu, kabilesinin Van tarihinin Türklüklerini belirttiği Şadeli aşiretinden ayrıldıkları ve bunların 300 yıl önce Kiği ilçesine bağlı Holhol köyünden Varto'ya geldikleri ve Kılavısı-Kıravaşlıların Nabiye ilçesi alanında oturan ve ırkan Türk olan Karsanlı kabilesinden ayrıldıkları söylenmektedir.

Çerkesler :

Tarihî kaynakların Moğol, Tatar ve en kökünden Türk ve Turani soydan saydığı Çeçen ve Çerkeslerin Kafkasya'dan gelen üç kabilesi, bugün Varto'nun Çaharbur, Tepe, Zirink, Aynan, Doğdap köylerinde toplu olarak oturmaktadırlar. Bunların bu köylerde bin kadar nüfusları vardır.

Sünnî ve Hanefî mezhepli olan ve henüz kendilerine mahsus eski Türk âdet ve inanışını koruyabilen Çerkes ve Çeçenler, yaşayış bakımından diğer aşiretlerden farklı ve daha medenidirler. Bunlar bu bölgede azlık buldukları için zaman zaman aşiret ve derebeylik usulünün idaresi altında ezilmiş, aşiretlerin bazı âdet ve buyruklarını kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Çerkesler, Varto ilçesine geldikten bugüne kadar, kendi aralarında seçilmiş, herhangi bir ağa veya zorbanım idaresi altında toplanmamış, her aile başıbaşına hür ve demokrat bir şekilde geçinmiş ve her zaman idareyi hükümetten beklemişlerdi. Bunlar, bazen kendi aralarında

çıkan bir adamın arkasında devlet hizmetine girmişlerdi. Çoğu sanat-kâr, azı çiftçi ve koyuncu olan bu halk, kendi aralarında Çerkes, Lezgi dilleriyle konuşur ve bu her üç şube de, birbirlerinin dillerini bilmedikleri için genel kurullarda ve birleştikleri yerlerde Türkçe konuşurlar. Çerkeslerin hepsi de Türkçeyi öz ana dilleri kadar bilir ve aile ocakları başında çoluk çocuklarıyla Türkçe konuşmayı âdet edinmişlerdir.

Emekli Miralaylarımızdan M. Rıza, eserinde çok haklı olarak bütün Çerkesler hakkında şöyle diyor :

“Bunlar, umumî yerlerde çerkesçe dilleşmezler. Bunun için millî birlikten açık bir ayrılık göstermezler ve yurda daha çok bağlıdırlar.”

Çerkesler, H. 1293 Kars seferinden sonra Kafkas ve Dağıstan'dan göçerek Varto'ya gelmişlerdir. Bunların bir kabilesi de birkaç yıl sonra Urfa'dan gelmiştir. Bu halk, Yeniçeri isyanında, hükümete sipahi olarak çalışmış ve daha sonra, Muş'ta beylerbeyi olan Alâettin Paşa oğullarının idareleri altında iki yüz kişilik bir atlı müfrezesini teşkil edip bu müfreme ile bazı aşiretlerin eşkiyası takibinde gezmişlerdir.

Çerkes ve Çeçenler, aşiretten sayılmadıkları ve bu bölgede fazla nüfusları olmadığı için İstibdat Devrinde reaya sayılmış, Hamidiye aşiret alay komutanlarının himayesine sığınarak, onlara hizmet görmüş, vergi vermiş, sıkışık bir durumda kalmış ve fakat şahsî hürriyet ve akidelerini hiç kimseye feda etmemişti. Meşrutiyet devrinde hürriyetlerine kavuşan Çerkesler, kendini toplamış, Şeyh Sait isyanında kudret ve kuvvetleri nisbetinde Cumhuriyet idaresine hizmet etmişlerdir.

Hormek Kabilesi :

Atalardan süzülüp gelen rivayet ve inanışa göre, Hormekli kabilesi Harzemlidir. Bu ad, yakın çağlara kadar Huvarzemiyân şeklinde konuşulurdu.

Bu aşiretin yaşlı adamları, soylarını anlatırken :

— Biz, Huvarzem şahı olan Mehmet Şah'ın oğullarıyız. Ebûlmüslimi Horasanî, Nesri-seyara karşı savaşıp kuvvetten düşmüş ve kendisine kement atılıp tutulacağı sırada, bizim dedemiz Mehmet Şah imdadına yetişip onu kurtarmış ve bu daha da sonuna kadar aşiretiyle birlikte Ebûlmüslimle çalışmış, Emevileri ortadan kaldırdıktan sonra Horasan'a dönmüş ve Ebûlmüslim Bağdat'ta şehit edilirken, aşiretimiz Horasan'dan Erzincan'a ve oradan Dersim eteklerine ve daha sonra Kiği ve Varto'ya yayılmıştır... derlerdi.

İstibdat devrinden önce, bu kabilemin civarında olan aşiretler, bunlara Horumbeyan, Hormekân ve Huvarzemiyân diye adlandırılırdı. Bugün Kiği ile Nazmiye ilçeleri arasından geçen Kiği nehrinin kıyısında eski Bağın kasabasına yakın Hormek adlı büyük bir köy harabesi vardır. Burası yıllarca viran bir hale geldikten sonra son çağlarda birkaç haneli bir köy olarak kurulmuştur.

Hormek aşiretinin Horasan'dan Erzincan'a ve oradan Nazmiye ilçesine ve Hormek köyüne ve daha sonra Varto ve Kiği ilçelerine dağıldıkları, bugün bu il ve ilçelerdeki bölgelerde toplu olarak yaşayan bu halkın varlığından anlaşılmaktadır. Bu gerçeklikle beraber aşağılarda örneklerini yazacağım bazı tarihî belgeler, bu görüşlerimi bir kat daha aydınlatacak ve Hormek kelimesinin aslının, Harzem adı olduğu kendisini gösterecektir.

Bu gerçeklik karşısında bile son çağlarda bu aşiretin ilağaları, kendilerini Hamidiye alaylarına karşı kudretli göstermek ve manevî bir duygu ile aşireti ve eratını kendilerine bağlatıp toplu bir idare kurmak ve kendilerini halktan üstün tutmak için — Evet, biz Harzemli Mehmet Şah'ın ana cihetinden torunlarıyız... Lâkin babamız, Hazreti Peygamberin amcası Hamza pehlivanın torunlarından Ferâmuz Şahtır. Bu zat, Ebûlmüslim'in ordusunda serdar iken Hazreti Muhammet, Şahın kızıyla evlenmiştir. Biz, bu ikisinin çocuklarıyız... Bunun için bize Ferâmuz'dan kinaye olarak Fereşat-fero oğulları denilmektedir... diye övünmüşlerdir.

Araplarda Ferâmuz Şah adlı bir kumandanın olmadığını ve bu adamın bir Türk serdar olduğunu bilmekle dahi, bu iddianın bütün inceliğiyle yine Türk soyuna doğru aktığını ve bu aşiret halkının, aşağı yukarı, bütün menkıbelerini, durum ve göreneklerini elde ettiğimiz tarih belgelerle yzleştirdince, Fero-ferişat oğullarının da bütün aşiret halkıyla birlikte Türk bir babadan olduklarını ve bu aşiretin Mehmet pehlivani Elharzeminin oğulları olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz.

1928 yılında Varto ilçesi kaymakamı olan Ankaralı Ramiz Beyin yanında gördüğümüz Harzem tarihinin 118 nci sahlifesinde :

— Selçuk Padişahı Arparslan oğlu Melikşah'ın 1069-1072 Milâdi yılında, Anadolu fethine memur ettiği akrabası, Kutalmış oğlu serdar Süleyman Şah'la beraber Mehmet Pehlivani Elharzemi adlı bir emîrin Erzincan'a geldiği ve Süleyman Şah (10) Erzincan'ı fettederken, bu zatı buraya Bey dikerek batıya doğru seferine devam ettiği ve bugünkü Hormek kabilesinin bu adamdan türediği yazılmış, bu gerçeklik meydana çıkmıştı.

Yine 1928 yılında Hınıs ilçesinin Alâgöz köyünde oturan ve Hormekli aşiretinden Hasali boyuna mensup olan Mehmet oğlu Ali'nin evinde okuduğumuz H. 950 tarihinde yazılmış küçük bir secerede : Hormek kabilesinin ilâğaları hakkında şu yazı vardı :

"İptidası Harzem deştinden gelen Mehmet Pehlivani Elharzemi, Erzincan diyarına bey olmuş ve sene fi rabiül evvel 540 tarihinde Erzenirum'da vefat eylediğinden yerine oğlu Melik Şah Bey olup, kaçan Tatar Gelünca oğlu Cafer Şah çerisini alup Sûlbüs dağına otağ kurmuş ve Cafer Şah, 629, oğlu Karazeynel 664, oğlu Beşir Bey 701, oğlu Mümin Bey 726, oğlu Zeynel Bey 769, oğlu Aynal Bey 804, oğlu Kara Yakup 835, oğlu Malhas ağa 878, tarihinde fevt olmuşlardır."

Hamailin alt kısmında, H. 1065 tarihinde yazıldığı anlaşılan diğer bir yazıda :

"Alhas oğlu Mustafa ağa, 956 senei hicriyesinde vefat edip yerine oğlu Haydar ağa ilağası oldu. Mezburun 1019 tarihinde vefa-
tıyla Hormek ilağası oğlu Gölabi'ye geçti. Bunun çağında Hormek
aşairi yurdundan civara dağıldı. Gölabi oğlu Fereşat ağa, kavmini
topladı, dedesi Kara Yakup ağanın kılıcını kuşandı, Sülbüs şehidine
çıkıp burada cenk eyledi." diye yazılıdır.

Küçük bir hamail şeklinde olan bu şecere, 950 yılında Hormekli
Alhas ağa oğlu Ali tarafından yazılmıştır. Ondan sonra yazılan ta-
rihsiz ve çeşitli el yazılarında şecerenin bulunduğu ev sahibinin de-
deleri, şecereyi yazan Alhas ağa oğlu Ali'ye kadar götürülmüş ve
şöylece sona erdirilmiştir :

Mehmet bini Hüseyin, bini Muşâil, bini Kara Ali, bini Salakal,
bini Muhammet, bini Mût, bini Gölâbi, bini Mustafa, bini Ali ağa,
bini Alhas ağa, diye 11 babasını kaydetmiştir ki, bunlara Alikân oy-
mağı derler.

Bu eski şecere ve hamailin diğer kısımlarında cenk ve nusrata
ait bazı âyetler, Arapça ve Türkçe dualar ve cin, peri şerrinden sa-
kınmak için birkaç nüsha ile birçok Türkçe gölbanklar vardır.

Bu kabilenin Türklüğü hakkında oturdukları yerlerde ve Erzincan'ın Silepür bucağıyla Nazimiye'nin Civarik, Balih, Hormek köy-
lerinde, yeniden birçok canlı eserler ve yazılı mezar taşları gözlere
çarpmaktadır. Doğu illerindeki nesil için yeni bir eser yazan emekli
Miralay M. Rıza "Birlik ve Dilbirliğimiz" adını verdiği bu eserin 23 ncü
sahifesinde :

"Hormek, Çarıklı ve Lolan aşiretleri soyca Türk olduklarını bilir
ve söylerler." diyor.

Son çağlarda Varto'nun Şarik köyünde bu aşiretle birçok Türk
kabilelerinden bilgi veren bir sülâle şeceresi meydana çıktı. Bu şe-
cere ilk önce H. 582 yılında yazılmış ve 628-1232 yılında Selçuk
Hükümdarı Alâettin'i Keykubat tarafından tasdik edilerek, Sultanlık
mühürüyle mühürlenmiştir. Başlıbaşına bir kitap dolduracak kadar

uzun olan bu şecerenin belirttiğine göre : Şecerede adları yazılı on iki Türk aşireti, Selçukîler devrinde Horasan'dan Erzincan'a, Bağın (*) ve Hüsnu Mansur kasabalarına gelmişlerdir. Bu aşiretlerin başında Alevîlik halifeleri olarak gelen Horasanlı Seyyit Mahmudi-Hayranî ve "Şahmensur baba" Hüsnu Mensur kasabasına gelirken, Şahmensurla Seyit Mahmud'un oğlu Hacı Kureyşi ve Seyit Ali adıyla anılan Derviş Beyazi, bu on iki aşiretin ağalarını Bağın'da toplayarak bu seyyitlerden mucizât istemiş, bunlardan Şah Mensur duvar yürütmüş, Hacı Kureyş ile Derviş Beyaz da fırındaki ateşe girmişlerdir (**). Sultan Alâettin bunları bu mucizelerini şecerede tespit edip silsilelerini tasdik etmiş ve bu on iki Türk aşiretini pîrlük ve mürşitlik bakımından Şah Mansurla Hacı Kureyş'e ve rehberlik makamında Derviş Beyaz'a mürit edip lokma hakkına bağlamıştır.

Tamamen Arapça ve bazı yerlerinde Türkçe ile karışık bir yazıyla yazılan bu büyük şeceredeki Sultanların resmî mühür ve yazılarına bakılırsa; Sultan Alâettin'den bir asır sonra Osmanlı Padişahı Orhangazi, bu şecereye ikinci bir şerh çekmiştir. Bu şerhte, şecere sahiplerinin soylarından ve yerlerinden bahsedildikten sonra :

"Müceddeden hazihi şeceretün fi semane mâeti-mite ve fi vakti lifeiha Bağdat, Abdullahlî Tayyip, fi vakti züllillâhi islâm, biismihi, Sultan Orhangazi."

Bu şerhten sonra Osmanlı Padişahı Murat Han, Bağın kasabasına gelip buradaki Türk aşiret ağalarıyla şecere sahiplerini huzuruna alarak, şecereye üçüncü bir şerh çekmiştir. Tasdikten sonra şecerede şöyle denilmektedir :

(*) Bağın, Karakoçan ilçesinin şimalinden geçen ve Dersim dağları eteklerinde bulunan Kîlî-pîri nehrinin geniş bir vadisinde kurulmuş pek eski bir Türk şehridir. Şecerenin anlattığına göre büyük bir kasaba olan bu yerin, enkazları içinde şimdi küçük bir köy vardır.

(**) Bu fırının yıkık duvarları son zamana kadar bu civardaki halk tarafından tavaf edilir ve büyük bir ziyaret bilinirdi.

— Ve min Hazihî elsilsileyi elşerifü feridil-dehir, vehidil-asır, elseyyit şeyh Mahmudul-halli, fi vakti Sultan Murat Han, zuhuru kerametihi, kerameten salihan. Meşruhan fi huzuru Sultan Murat Han. Dairetün bilnârilkesir. Fi kasabati Bağın.

Sultan Murat Han, Bağın kasabasına gelirken burada tarikat rehberi olan Derviş Beyaz oğullarından Ali Uyyun adlı bir zatı gösterdiği liyaketten dolayı kendisine Çapakçur ovasını vakfederek bu ovanın Abı-tahhur köyünde namına bir tekke açmıştır. Bunun için şecerede şu metin vardır :

Elmalûm velmeşhur Derviş Beyaz veledi alem, Ali-Uyyun mukayyedu ilkütügi bitekiyeti elmüstemi memaliketü Çapakçur Abi-tahhur.

Bu şecerenin Sultan Alâettin tarafından tasdik edildiği çağda, Bağın kasabasında şecere sahipleriyle birlikte Sultan'ın huzuruna gelip şeceredeki babalara, mürit denen on iki Türk aşireti içinde Hormek kabilesinin o çağda başı olan Cafer'in de adı vardır... Şecere bu aşiretleri şöyle vasıflandırmaktadır :

1 — Cafer min kabileti delisenler, elmussamma ükseü dağ. İsmühü Sülbüsen (*). Bilâkabı Hurem began.

2 — Teymur Min kabileti alân. Elmusamma burkent budan.

3 — Hüseyin Min kabileti Ba-ilyas. Elmusamma Han.

4 — Muhammet Min kabileti Millî. Elmusamma Bozkır.

5 — Abdullah Min kabileti İzol. Elmusamma üç ayak bılakabı iki bölük.

6 — Ali Min kabileti Haydar. Elmusamma Bedirkan. Yulakkabu karavel.

7 — Mustafa Min kabileti Karsan. Elmusamma hançer dik. Yulakkabu şaz.

(*) Tercümesi şöyledir: "Delsinler-Dellhasanlar kabilesinden olan Cafer ki, yüce dağ dedikleri sülbüsle anılır. Bu kabilenin lakapları Hurem-began'dır." Sülbüs dağı Hormek köyünün üstündedir.

8 — İbrahim Min kabileti Lâl. Elmusamma bayi-kara yulakkabu yürük uzun.

9 — Mahmut Min kabileti Çakır Tahir.

10 — Muhammed Min kabileti Dada. Börek uzun. İbtidası bu-
caktan gelmedir.

11 — Yusuf Min kabileti zor veliyan. Elmusamma duvardelen.

12 — Abbas Min kabileti Merdis. Elmusamma külâh dik.

Bu şecerenin verdiği bilgi de : O çağda Hormek kabilesi lâkabı-
nın Hurum-began şeklinde olduğunu göstermektedir. Azerbaycan ya-
kınlıklarında Harzem Türklerinin korudukları bir ova vardır ki, buraya
Hurum-düzü ve bu ovadaki Türk ağalarına da Hurum beyleri denilmek-
tedir. Bu kabile halkının bu ad altında Sülbüs eteklerine göçtükleri
ihtimali- vardır.

Şecerenin toplu olarak verdiği bilgilere bakılırsa, Selçuk hüküm-
darı Sultan Alâettin, tasavvuf ve Aleviliğe büyük bir önem vermiş-
tir (*) ve tarikat halifeleriyle birlikte Hicretin yedinci yılı başlarında
doğu illerine gelen birçok Türk aşiretlerini okşamış ve onlardan fay-
dalanmıştır. O çağda Erzincan ve Bağın kasabaları arasındaki verimli
yerlere yerleşen bu Türk oymaklar, sonradan Osmanlı Padişahı Or-
hangazi ve Sultan Murat tarafından bile himaye edilmiş, ancak bunlar
Yavuz Sultan Selim çağında aşağıda gelecek bölümlerde açıklaya-
cağım gibi, bu verimli ve açık yerlerden kaçıp Dersim'in karanlık
dağlarına kaçmışlardır.

Bu şecerede adları yazılı olan aşiretler, bugün bildiğimiz, pîrlük
bakımından bu babalara bağlanmışlardır.

(*) Sultan Alâettin, o çağda Şahmensure ayrı bir şecere vermiş. halen
Mazgirt ilçesinin Şöbek köyünde Seyyit Cafer oğulları yanında olan bu şecerede
yine bu on iki Türk aşiretinin adları vardır. Bunlar : Hiran aşireti Cafer'in kardeşi
olan Ali-dost oğullarıdır. Koçgiri ve İzol aşiretlerinin de Hormekli ile bir boydan
oldukları söylenmektedir. Hiran aşireti Mazgirt'in Mohundu bucağının yirmi kö-
yünde oturuyorlar.

Izol, Hayderan, Karsan, Şahveliyan, Arili, Şadili, Milan ve iki kardeş kabile olan Hormek ve Hıran aşiretleridir. Diğer üç aşiretin hangilerin olduğu bilinmemektedir.

Yukarıda sıraladığımız tarihî kaynaklar, toplu olarak gözönüne alınırsa; şecerede adı yazılı olan Cafer, Mehmet Pehlivanî Elharzemîninin torunudur. Cafer'in Erzincan'ın Silepür bucağından göçerek, o çağda Bağın kasabasına bağlı bulunan Sülbüs dağı eteğindeki Hormek, Balık ve Civarik köylerini yeniden kurduğu söylenmekte ve bu cihet Alâgöz köyünde bulunan şecereden anlaşılmaktadır. Silepür bucağında Mehmet Pehlivanî'nin kurduğu Büyük köy, Dalay ve Savşek adlı üç köy vardır. Bu köyler halen Hormek aşiretinin Alikân kabilesiyle meskündür.

Cafer ve kabilesi, Bağın civarındaki köylerde çoğalmış, aşağı bölümlerdeki tarihî olaylar arasında açıkladığım gibi buradan parçalanıp Kiği, Varto, Refahiye ve Kuruçay ilçelerine dağılmışlardır.

Mehmet Pehlivan'ın Erzincan'da ne kadar kaldığı ve burada ne gibi işler gördüğü hakkındaki elimizde hiç bir tarihî belge yoktur. Yalnız Erzincan'ın Kutulmuş oğlu Serdar Süleyman Şah tarafından zaptından bir asır sonra, Ali Menküçekle, Selçukîlerin elinde dolandığını ve nihayet Selçuk Hükümdarı Kılıç Arslan oğlu Süleyman Şah, 1181-597 tarihinde Erzincan'a gelirken, kardeşi Mugissüddin ve damatları Menküçek oğlu Fahrettin'i Behram Şah ile birleşip, toplalıkları bir ordu ile Erzurum meliki, Melik Şah bini Muhammet üzerine yürüyerek Erzurum'u Melik Şah'ın elinden aldıklarını, Erzincan tarihinin 38 nci sahifesinde okuyoruz.

Alâgözdeki küçük şeceremin verdiği bilgide :: Mehmet Pehlivanî Elharzemînin 1124-540 yılında, Erzurum'da vefat ettiği ve yerine oğlu Melik Şah'ın Bey dikildiğini kaydettiğine göre : Mehmet Pehlivan'ın Erzincan'da, Menküçek oğulları tarafından bastırılarak buradan Erzurum'a gelip Beylik kurduğunu ve burada öldüğü, sonradan valiliği elinden alınan adamın Mehmet Pehlivan oğlu Melik Şah olduğu tahmin edilmektedir.

Yine Erincan tarihinin verdiği bilgiye göre 1211-627 yılına kadar Erzurum Ali-Menkucekle, Selçuklulardan Rukneddin'i Cihan Şah elinde kalmış, Rukneddin, Harzemli Celaluddin'e yardım ettiği için Alâettin'i Keykubat, Erzurum'u bu tarihte Rukneddin'in elinden alarak ülkesine katmıştır.

Şorik köyündeki büyük şecerenin 1212-628 yılında Selçuk Sultanı Alâettin Keykubat tarafından tasdik ve şecereye Melikşah oğlu Cafer'in adı geçtiğine göre, Cafer'in babasından sonra Erzurum ve Erincan'daki kabilesini alarak Bağın kasabasına bağlı olan Sülbüs dağının eteğine gelip Hormek, Civarik ve Balık köylerini yeniden kurup arkasını bu sarp ve yalçın dağa dayamak suretiyle hayatını kurtardığı ve Sultan Alâettin bir müddet sonra Bağın havalisindeki aşiretleri yoklamaya gelirken, o gün, Hormekli kabilesinin başı bulunan Cafer'in adını bu şecerede kaydettiği anlaşılmaktadır.

Tamamen Türk olduklarını yukarıda gösterdiğimiz tarihi belgelerle sabit olan bu aşiret halkının, hangi zorlamalar altında Bağın bölgesinden parçalanıp Kiği ve Varto ve doğu illerinin diğer kesimlerine dağıldıklarını aşağı bölümlerde yazacağımız tarihi olaylar arasında açıklayacağım. Ve bu bölümlerde göstereceğim resmî kayıtlardan bilindiği gibi, Hormek halkı tarihin her çeşit devrinde Türk olduklarını bilerek millî birlik ve bütünlükten ayrılmadan zaman zaman, doğu illerinde esen herhangi yabancı fikir ve cereyanlara uymadan, bir Türk köylüsü ve çiftçisi olarak yaşamış ve istibdat devrinde Hamidiye alaylarının üstün kuvvet ve saldırıları karşısında bin türlü zorluklar altında sayısız can ve mal kaybına uğradıkları halde, hürriyet ve cesaretlerini kaybetmeden yıllarca kaba kuvvet ve istibdatla çarpışmış, meşrutiyet devrinde ve Birinci Cihan Savaşında vatan cephesine koşarak kanlarını dökmüştür.

Bu Türk halkı, büyük kurtarıcı Atatürk'ün yurt ve ulus uğrunda açtığı millî mücadele ülküsünde doğu illerinde Türklük ve Cumhuriyetin fedaileri kesilerek Şeyh Sait isyanında Varto ve Kiği bölgelerinde, henüz askerî kuvvetlerimiz yetişmemişken, haftalarca karlı bellerde

asî kuvvetlerle çarpışarak büyük yararlıklar göstermiş ve en son askerî müfrezeler emrinde millî ödevlerini sona erdirmişlerdir.

Ötedenberi kültüre bağlı bulunan ve bugün çoğu okur-yazar olan Hormek halkının Varto ilçesinin Üstükran bucağında yirmi bir köyde, 5000'den fazla nüfusları vardır. Aşiret sisteminin mevcut bulunduğu çağlarda, gerek Varto ve gerekse Kiği ile diğer kesimlerde bulunan bu kabilenin topluluğunu Kara Yakup'un ahfadından olan Fereşat-Fero oğulları idare etmiş, bu aile Hormek kabilesinin ocak başısı sayılmıştır. (*)

Institut kurde de Paris

(*) Fereşat oğulları Varto'ya gelmezden önce bu ilçedeki bu kabileyi bir müddet Sormamet oymağından Orteymur ve daha sonra Hasanhan Ali oğulları idare etmişlerdir.

Institut kurde de Paris

BÖLÜM : V

Selçukîler ve İlhanîler Devrinde Doğu İlleri, Dersim'e Sığınan Türk Aşiretleri ve Hormek Kabilesi

Hazer Türklerinin doğu illerimize yaptıkları akınlardan sonra Horasan ve Nişabur'da kuvvetlenen Selçukîlerin ilk hükümdarı Sultan Tuğrul, 1054 M. tarihinde doğu illerimize kuvvetli bir ordu ile gelerek Malazgirt kasabasını muhasara altına almıştır. (*)

Bu çağdan sonra, Selçukîlerle Bizanslılar arasında doğu illerimizde arkası kesilmeyen savaşlar başlamış ve en son, Selçuk hükümdarı Alparslan, 1072 M. tarihinde Bizans ordusunu Malazgirt'te yenerek Bizans İmparatoru Romanos'u esir etmiştir. Bu tarihten sonra Selçukîler, bütün doğu illerini ellerine alarak Anadolu'ya akmışlardır. Suriye ve Filistin'i istilâ etmişlerdir.

Alparslan oğlu Melikşah'ın Anadolu fethine memur ettiği akrabası Kutulmuş oğlu Serdar Süleyman Şah, 1072 Milâdi tarihinde Erzincan'dan Anadolu'ya geçmiş, büyük ordusuyla Anadolu'yu Bizanslılardan temizleyerek 1093 M. tarihinde Iznik şehrinde Rum Selçukîleri hükümetini kurmuştur. Bu hükümet birkaç yıl sonra bütün Anadolu ve doğu illerine tamamen hâkim olmuştur.

Bu çağda, doğu illerinde, Danişmendîler, Menküçek oğulları, Selçuk ve Harzemîlerden ve türlü Oğuz boylarından birçok Beylikler vardı. Selçukîler idaresinde olan bu Beyliklerin merkezleri, Sivas, Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır şehirleridir. Van ve Bitlis bölgelerinde dağlı

(*) Ahmet Refik Tarihi, Cilt 6, sahife 270.

Türklerin Haltı soyuna mensup Kurt-baba, Baba-kürdiler, bağımsız birer derebeyi halinde yaşıyorlardı. Çapakçur, Motki, Sason gibi sarp dağlarda, Part Türklerine mensup Dumbeli-Zaza kabileleri bulunuyordu. Bu sırada Horasan ve Nişanbur'dan ve Türkistan'dan kalkan birçok Türk bayları, Ak ve Karakoyunlular doğu illerimize akıp geliyorlardı.

Bu çağdan sonra, doğu illerimizde cereyan eden tarihî olayları ve Selçuk Sultanlarının o günkü durumlarını, yukarıda yazdığımız Hormek kabilesi faslında kısmen açıklamıştım. Diğer kısmını da tarihî olaylar sırasıyla kovalayacağım.

Selçuk Sultanları dinî ve millî bir duygu ile, batıda Ehli Salip ordularıyla yıllarca kahramanca çarpışıp Avrupa milletlerini hayret ve dehşetler içinde bırakırken, diğer taraftan Türk birliğine ve Türk'ün millî akide ve anelerine bağlı olarak, doğu illerimizdeki Türk halkına karşı iyi davranmışlardır. Doğu illerindeki Türk beylik ve aşiretleri, bu devletin sayesinde yabancı saldırılardan kurtulup istiklâline kavuştukları gibi, Türkistan ve Horasan'dan bu illere gelen Alevî ve Türkmen aşiretler de, Selçuk Sultanlarından ve en çok Alâettini Keykubat'tan himaye ve kabul yüzünü görmüşlerdi. Yukarıda gösterdiğimiz tarihî bir şecerenin metnine göre, Sultan Alâettin, Horasan'dan gelen bu Türk aşiretlerini bizzat teftiş ederek, bilim, tasavvuf ve tarikatçılığa karşı büyük bir ilgi göstermiştir.

Bu tarihî şecerede adları yazılı bulunan on iki Türk aşireti Dersim ve Erzincan civarındaki dağ eteklerine yayılmışlardı. Şecere ve Alâgöz hamailinin kaydettiklerine göre, o çağda Hormek kabilesi, Erzincan'ın Silepür bucağıyla, Nazmiye'nin Civarik, Hormek ve Balık köylerini kurmuşlardı. Hormek ilağası Cafer, H. 629'da Hormek köyünde ölmüştü.

Selçukîler devrinde Türkçe ve Dersim'in içine girdikten sonra da Zaza'ca konuşmağa başlayan Türk aşiretlerinin, o çağda hangi zorlamalar altında geniş ovaları bırakarak Dersim ve doğu dağlarının sarp bölgelerine çekildiklerini araştıralım.

Tarihî incelemelerden bilindiği gibi, Selçukîler, Horasan'dan doğu illerine gelen bu Türk aşiretlerine iyi yüz göstererek kendilerinden faydalanmışlardır. Moğolların doğu illerine akınları başlayınca, bu aşiretler Moğolların saldırılarına uğramış, onlarla çarpışarak parçalanmış ve kendilerini kurtarmak için Dersim'in sarp dağ eteklerine çıkıp burada kendilerini kurtardıkları gibi, zaman, zaman, Moğol ordusunun yollarını keserek öç almışlardır.

Bu sırada doğu bölgesi, yayık gibi çalkalanıyordu. Moğollar, 628-1212 tarihinde serhatlerden Dersim ve Erzincan ve Sivas'a doğru akıyor, zaten çökmek üzere bulunan Selçuk Devletini parçalayarak, önlere geçen Türk aşiret ve beyliklerini yıkıp geçiyorlardı. Bu sırada Erzincan, Erzurum, Palu ve havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde bulunan sayısız Türk aşiretleri bu saldırılardan kurtulmak için, en çok Dersim'in kuytu meşelerle örtülü dağlarına, Erzincan civarındaki dağlık araziye kaçıp sığınmışlardı. Erzincan şehrinde bulunan birçok oymaklar, batı Dersim'e dolmuşlardı.

Aynı yıl içinde, Moğollar tarafından sadırıya uğrayıp Diyarbakır'a doğru kaçan Celâlettini Harzemşah, (11) Palu ilçesinin Ohi bucağında, oranın yerli halkı olan Dümbeli Zaza'ları tarafından öldürülmüş ve bu hadiseyi haber alan Dersim eteklerindeki Türk kabileler, Palo'ya inerek Celâlettin'in intikamını almış ve cesedini alıp Dersim dağlarının yüce bir noktasında olan bir dağın başına defnedip bu türbeye (Sultan-baba) adını vermişlerdir.

Erzincan Tarihi; 46 ncı sahifede bu olayı şöyle anlatır :

“Celâlettin; Dersim tarafından Kürt eşkiyası eline düşüp soyulmuş ve öldürülürken, haydut Kürd'e, adını söyleyip hayatına dokunmazsa, Han yapacağını vadedmiştir. Bu vaat üzerine Kürt, Celâlettin'i çadırına götürüp, karısına muhafaza etmesini söyler. Kendisi dağa, at aramağa giderken, bu esnada çadıra elinde kargı, bir kürt gelip, (Bu Harzemli kim? Neye öldürmüyorsun?) der. Kadın da, (Kocam aman verdi, çünkü Sultandır) cevabını verir. Kürt, (Bunlar benim kardeşlerimden birini öldürdüler ve o, bundan çok kıymetli idi) der, elin-

deki kargıyı vurur ve öyle bir vurur ki, ikinciye lüzum kalmaz. Celâlettin yere serilir. Sonra Dersimliler Celâlettin'e acıyıp mezarına bir türbe yapmışlar, el'an orası Zazalarca ziyaretgâhtir. Ve pek mukaddestir. Ve Sultan baba namiyle tesmiye edilir (*).

641-1225 yılında Selçuk Hükümdarı Mûgissüddini Keyhusrev, Sivas'ın Kösedağ mevkiinde Moğolları yenmiş ise de, ardı arkası gelmeyen Moğol akınları bir türlü durdurulamamıştır. Mûgissiddini Keyhusrev, 644-1228'de vefat etmiş, doğu illerimiz ve Erzincan, tamamen Moğolların eline düşmüştür.

657-1259 yılında Moğol Hükümdarı Hülâgû, her yandan Anadolu'ya baskınlar yapmış ve Erzincan'da oğlu Yeşmut'u vali dikerek Türk boylarına sonsuz zulümler yapmış, doğu illerindeki Harzem, Selçuk ve diğer Türk aşiretlerinden canlarını kurtaranlar doğu illerimizin yüksek dağlarına, Dersim, Akçadağ, Maraş ve Sivas havalisinin sarp yerlerine sığınmışlardır. Rivayete göre, Yeşmut, Dersim Türkleri üzerine bir ordu göndermiş, bu ordu iki ay Nazimiye civarında, buradaki Türk aşiretlerle çarpışarak başarı elde edemedi geri dönmüştür.

Moğolların korkusundan, doğu illerinin yüksek dağlarına ve Dersim bölgesine Türk halkının sığındığı o çağlarda idi ki, tarikatını Türk boyları arasında sağlamak için Nişabur'dan çıkıp gelen Hacı Bektaş Velî, 680-1264'de Erzincan'dan geçerken, bir halifesini Dersim'e göndermiş, buradaki kabileler, ta Horasan'da iken Aleviliği kabul ettikleri için bu tarikatın bütün bir özü olan Bektaşiliği sevgi ile karşılamış, Hacı Bektaş'a mürit olup cıracak hakkını kabul etmişlerdir.

Bu çağda Dersim dağlarında bulunan bütün Türk aşiretleri, Türkçe konuşuyorlardı. Bunun içindir ki, Alevilik ve Bektaşilikteki Türkçe, gülbank, nefes ve âyini cem kaidelerini çabuk bellemiş ve onlara kutsal

(*) Bu tarihi yazan valî Ali Kemal, o çağlarda bile Dersim'de sığınan Türkleri kört göstermeğe çalışmaktadır. Bu halkın o çağda Türkçe konuştuğu, Celâlettin'e taktıkları Sultan-baba adıyla sabittir. Celâlettin'i mukaddes bilmeleri ve ona tapmaları bu gerçekliği aydınlatmıştır.

bir mevki vermişlerdi. Bu halk, Yavuz Sultan Selim'in devrine kadar ana dilleri olan Türkçeyi aile ocaklarında konuşmuş ve bu çağdan sonra Osmanlı padişahlarından gördükleri kötülük ve yoketme karşısında, kendilerini yabancı sanarak, Palo bölgesindeki Dümbeli-Zaza aşiretlerle temasa gelerek bunlardan Zaza dilini öğrenmişlerdi. Der-simliler bu dil halitesine sayısız miktarda eski Türkçelerini karıştırıp konuşmuşlardı.

Doğu illerinden Moğollar, İlhanîler, Ak ve Karakoyunlu Beyler tarafından elden ele geçtiği, Hicretin 7 nci yüzyılın sonlarında, Anadolu'da oldukça kuvvetli olan bir Osmanlı Devleti kuruluyor, Osmanlılar, ülkelerini genişleterek doğu illerimize doğru geliyorlardı.

Institutul kurde de Paris

BÖLÜM : VI

Osmanlılar ve Akkoyunlular Devrinde Doğu İlleri ve Dersim

Hicretin sekizinci yüzyılının başlarında Osmanlı Devleti, İç Anadolu'da gittikçe artan bir varlıkla ülkelerini genişletirken, doğu ilimizden Erzincan ve Erzurum, İlhanîler tarafından idare ediliyor, Ahlat, Diyarbakır ve Muş bölgelerinde ve doğunun diğer illerinde aşiretlerini idare eden ve birer derebeylik halinde yaşayan, çeşitli Oğuz boylarına mensup Türk kabileleriyle, Ak ve Karakoyunlular vardı.

Karakoyunlular H. 777 yılında Musul'u ellerine alarak orada bir hükümet kurmuşlardı (*).

Akkoyunlulardan Kara Osman, H. 801 tarihinde Azerbaycan, Mardin, Diyarbakır ve Erzurum'u eline geçirmiş, Erzurum'da Türkmen Beylerinden İskender bini Kara Yusuf'la yaptığı muharebede katledilmiştir. Bir müddet sonra Kara Osman'ın oğlu Cihangir, Erzurum'u zaptederek hükümet sürmüştür (**).

744 - 1328 tarihinde İlhanîlerin Erzincan valisi bulunan Alâettin Ertena ile Çobaniler bevlîği arasında Sivas - Erzincan hududunda

(*) Bu hükümeti kuran Karakoyunlu Kara Yusuf, sonradan Timur'un gazabına uğrayarak, Sultan Yıldırım Beyazıda kaçmış ve bu yüzden Timur'la Yıldırım arasında meşhur Ankara Savaşı olmuştur. Künyelahpar, cilt 3, sahife 26 -27

(**) Kara Osmanın torunlarından olan "Uzun Hasan" Diyarbakırdan Tebriz ve Horasan'a uzanan geniş bir hükümet kurmuş, bu hükümet H. 908 yılına kadar yaşamıştır. Safevi padişahı Şah İsmail, bu Akkoyunlu hükümetinin Tebrizdeki tahtına çıkmış, Akkoyunlu hükümetini inkiraza uğratmıştır. Şah İsmail, Uzun Hasan'ın kızından doğma torunudur.

şiddetli bir muharebe olmuştur. Bu savaşta Dersim'deki Türk aşiretlerinin bir kısmı, Alâettin'e yardım ederek Çobaniler valisi Şeyh Hasan'ı yenmişlerdir.

Bu sırada doğu illerinin bütün kesimlerinde oturan Türk boyları arasında Bektaşî tarikatı genişlemeğe başladığı gibi, Çorum, Yozgat, Amasya, Tokat ve İç Anadolu'nun Türk kabileleri içinde süratle yayılıyordu. H. 733 tarihinde Osmanlı Padişahı Orhangazi, Amasya'da Hacı Bektaşî Veli ile görüşerek, Bektaşî tarikatını kabul edip askerini Hacı Bektaş'a takdis ettirmişti. Hacı Bektaş, Padişahın yeni kurduğu orduya Yeniçeri adını takmıştı (*). Hacı Bektaş, bu suretle tarikatını doğu ve batı Anadolu'da kökleştirdikten sonra 737 - 1321 de Kırşehir'deki tekkesinde vefat etmiştir. Bektaşî tarikatı İkinci Beyazıt devrine kadar Yeniçeri ordusunda, Anadolu köylerinde ve İstanbul saraylarında kutsal bir tarikat olarak yaşamıştı.

(*) Ahmet Refik Umumi Tarihi cilt 6, sahife 335 de: "Orhangazi İmparatorluğunun mukadderatına hâkim olacak bu yeni teşkilâta, dinî bir mahiyet bahsetmek için Hacı Bektaşî Velîye askerini taktis ettirmişti. Hacı Bektaşî Veli, orduyu taktis etmekle beraber, adına da Yeniçerî demişti. Yeniçeriler bidayette bin kişiden ibaret ve yalnız piyadeden mürekkepti. Maaş, yevmiye bir akça idi. Fakat müddeti kıdem ve muharebede gösterilecek gayret ve şecaata göre icabında artırılacaktı. Tayinat, hükûmettendi, tekml kıta büyük bir alle telâkki edildiği için, teşkilâtı beytiyesine beyti bir mahiyet verilmiş, bu sebepten erkân ve zabıtana Çorbacı başı, Aşçı başı ve Saka başı, gibi isimler konulmuştu."

Yine bu tarihin, aynı cildin 430 uncu sahifesinde "Askerler orta kapıya gelip dururlardı. Bu sırada başçavuş, kubbei hümayunun önüne gelir, ellerini fıkarayı bektâşiye gibi niyazmendâne ikavuşturun. Bir seda ile : Allah, Allah, İllâillah, baş üryan, sine püryan, kılıç alkan, bu meydanda nice başlar kesilir, hiç soran olmaz. Allah, eyvallah.

Kahrımız kılıcımız düşmana ziyan. Kulluğumuz padişaha ayan, üçler, beşler, yediler, kırklar, Gülbankı Muhammedi, nuru nebi, keremî Ali, pirimiz sultanımız hünkâr Hacı Bektaşî Veli.. Demine, devranına hû diyelim hû.. diye gülbek çekerdi. Sonra birincinin ağa bölüğü diye çağırır. Bölükte : Kara kullukçu burda, diye cevap verir. Başçavuş haydi der demez, bölüğün bütün yoldaşları koşuc kese kapışırıldı." diye yazılıdır.

803 - 1387 tarihinde doğu illerimize doğru Aksak Timur'un orduları akına başlamıştı. Doğu illerimizin kuzey bölümlerinde bulunan birçok Türk boyları ve Akkoyunlu aşiretler, Timur'un ordusu önünden kaçarak Dersim bölgesine ve Sivas taraflarına gelmişlerdi.

804 - 1388 tarihinde Ankara ovasında Timur'la Yıldırım Beyazıt arasına yapılan büyük savaşta, (12) Osmanlı ordusu mağlûp olmuş, Timur uğradığı yerlerde Türk kabile ve boylarının üzerine bütün ağırlığıyla çökmüştü. Bu çağda doğu illerimizin çeşitli yerlerinde ve doğudaki aşiret ve beylikler arasında savaşlar başlamıştı. Bu sırada, Dersim'deki Türk aşiretleri birbirine karışmış, Nazimiye civarında bulunan Hormeklilerle Hayderan ve Alan aşiretleri arasında çetin boğuşmalar olmuş, bu çağda Hormek ilağası, Cafer'in torunlarından Kara Yakup imiş. Kara Yakup, birçok yararlıktan sonra doğu Dersim kabilelerini idaresi altına toplamış, "İlbeyi" unvanını alarak H. 835 yılında ölmüştür (*).

Timur'un orduları, doğu illerinden ve Anadolu'dan çekilince, bu iller birbirleriyle çarpışan türlü Türk idare merkezleri altında çalkalanmış ve doğu illerinin hâkimiyeti yine Akkoyunluların elinde kalmıştı.

Doğu illerindeki Akkoyunlu idaresi 878 - 1462 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte Osmanlı Padişahı büyük Fatih Sultan Mehmed'.

(*) Hormek şeceresi. Alagöz namâli. Rivayete göre, bu ilbeyi unvanı, Kara Yakubun torunu Alhas ağa devrine kadar süregelmiş, bu unvan Alhas'tan alınarak Karsan aşireti reisi Koç Yusufa verilmiş, bu yüzden bir boydan olan Hormek, Karsan aşiretleri arasına düşmanlık girmiş, Alan, Dedeman, Hayderan aşiretleri de Karsanlılara yardım etmişlerdi. Bu unvanın kendisinden alındığına meraklanan Alhas ağa, delinmiş ve bu deliliğinde Hayderan yaylasına giderken, genç bir gelin tarafından başına bir kölenk ayran dökülmüş, çadırına dönerken aşireti onu bu halde görünce çok üzölmüşler, Alhas ağayı yüz kurbanla alarak Sülbüs dağı şehidine gitmişler, Alhas, şehidin tepesinde yabancı ot yerken yuvarlanmış ve bir saat sonra akli yerine gelmiş. Ayranın Hayderan yaylasında üstüne döküldüğünü hatırlamıştır. Hormekliler, büyük bir kuvvetle Hayderan yaylasını basmış, bir çok adamlar öldürölmüş ve ağalarını esir etmişlerdir. Bu hâdise yüzünden doğu Dersim aşiretleri ikiye ayrılarak yıllarca dövüşmüşlerdir.

in ordusu, Erzincan'ın yanbaşıından geçerek Tercan ovasına inmişti. Aynı yılda Bayburt ilçesinin "Otluk-bel" gediğinde Fatih ile Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Han arasında yapılan tarihî savaşıta, Hasan Han yenilmiş ve bu bölgeyi Osmanlı ordusuna terketmişti. Uzun Hasan'ın vefatından sonra yine Tebriz'deki Akkoyunlu Sultanlar, fırsat buldukça, doğu illerimize akın yaparak buraların idaresini ellerinde bulundurmaya çalışınlardı. Diyarbakır'da Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey hâkimdi. Halil bey, Tebriz tahtına cülüs etmişti. Yakup bey, kardeşini öldürerek H. 896 da Tebriz tahtına çıkmıştı.

Bu devletin son hükümdarı olan Mehmet Mirza ibni Yusuf bey, Şah İsmaili Safavî tarafından yenilerek ortadan kaldırılmış, Şah İsmail, 908 - 1492 tarihinde Akkoyunluların Diyarbakır ve Tebriz'deki hükümetlerine son vererek Tebriz tahtına çıkmıştı (*).

Şah İsmail, İran'daki Akkoyunlu tahtına geçtikten sonra. H. 909 yılında büyük bir ordu ile doğu illerimize inerek Erzincan ovasına kadar gelmişti. Şah İsmail doğu illerinden geçerken Türk ve Türkmenler, kimi kendisinden kaçıyor ve kimi kendisine itaat ediyordu. Bu çağda Dersim aşiretleri pek seyrekli. Ancak Moğollar çağında Dersim'e sığınan yirmi kadar Türk aşireti vardı. Bunlar da aralarındaki kavgaları yatıştırıp, Şah İsmail'in herhangi bir saldırısına karşı koymak için geçitleri tutmuşlandı.

Şah İsmail, doğu illerindeki Alevileri ve en çok Dersim'deki kabileleri kendisine doğru çekmek için, söylediği birçok Türkçe deyişleri, güvendiği kimselerin ağızıyla Dersim'e sokmağa çalışıyordu. Dersim'deki Hacı Bektaş tekkesini tanımadığını ve onun, Hacı Bektaş'tan icazet alan Osmanlı Padişahı İkinci Beyazıd'a hasım olduğunu ileri sürerek, halkın Şah İsmail'e uymasına engel oluyolardı. Alevilik kaidesi üzerinde söylenen, Şah İsmail'in o günkü deyişlerinde Hacı Bektaş'tan bahsedildiği için, halk Bektaşî halifelerinin sözlerine inanı-

(*) Künnehül-ahbar Tarihi. Cilt 3, sahife 32-33 Akkoyunluların doğudaki idareleri 120 yıl sürmüştür.

yordu. Şah İsmail Doğu illerinde yarım bir hâkimiyet kurduktan sonra, Tebriz'e çekilmişti.

Bu sırada Osmanlı Padişahı İkinci Beyazıttı. Şah İsmail, bir taraftan padişah ile hoş geçinmek isterken, diğer taraftan Türk dilinden konuştuğu öz Türkçe, deyiş, nefes, koşma, gülbenk ve alevilik âyini cem türkülerini, doğu illerine ve Anadolu'nun içlerine kadar yürütüyor, Türkün bu millî inan ve tarikatı üzerinde Türk topluluğunu ve bütünlüğünün başında kendisinin bulunmasını arzu ediyordu.

Sultan Beyazıt, Şah İsmail'in saltanat ve hükümetinden endişe duyduğu halde, aleviliğe temayül gösteriyor. H. 915 yılında Hacı Bektaş tekkesi ikinci piri olan Balım Sultan'ı İstanbul'a çağırarak kendisinden (nasip) alıyor ve bu suretle Yeniçeri ordusu üzerindeki sevgisini ve Bektaşiliği kökleştirmeye çalışıyordu (*).

(*) Üstat Ziya Şakir, Mezhepler Tarihi adlı eserinin 153 üncü sahifesinden başlayarak, İkinci Beyazıtın, Balım Sultanı İstanbul'a davet edip çok büyük bir istikbal resmile kendisini kabul edip (nasip) aldığını şöylece vasıflandırmaktadır.

"Çinili köşkün hamam dairesinde birkaç Bektaşî Babası, Sultan Beyazıt'ı oturtmuşlar, tarikatın usul ve erkânı veçhile, başını kâmilen traş etmişlerdi. Sonra, bir takım dualar okuyarak abdest aldırılmışlar, iki rekât namaz kıldırılmışlardı. Daha sonra tarikat rehberi olan adam, padişahın boynuna bir ip takmıştı. (Tığibent) denilen bu ip, biraz evvel Babalar tarafından Sultan Beyazıt namına merasimle kesilip (nasip) kurbanının tüylerinde bükülerek yapılmıştı. On iki telden yapılmış olan bu ipin üzerinde yine o iki düğüm vardı. Rehber, padişahın boynuna takılmış olan ipin iki ucundan tutarak, bir koyun gibi onu meydan kapısına doğru çekmeye başlamıştı. Baş açık ve yalın ayak olan Sultan Beyazıt, bu kapiya geldiği zaman, yere eğilerek kapının eşiğine (niyaz) etmişti ve sonra yine rehberin delâletiyle içeri girmişti. Burada usul ve erkân mucibince (dört kapı niyaz)ı yaptıktan sonra" Balım Sultanın önünde yere diz çökerek beklemişti. Burada rehber, dile gelmişti. Balım Sultana hitaben :

— Hak Muhammed, Ali, on iki İmam ve hak huzurunda bir kurban getirdim. Hak görmüş, hak bilmiş, hakkı Haktan talep eder. İkrar vermesine ruhsat var mı? demişti.

Balım Sultan, gözlerini orada bulunanların üzerinde gezdirerek cevap vermişti :

Hattâ Şah İsmail'in çıkardığı bu Türkçe deyiş ve nefesler, Yeniceri ordusunda ve İstanbul saraylarında ve Bektâşi tekkelinde ve citle okunurken, bunlara kelle kesilir ve niyaz edilirdi. İkinci Sultan Beyazıt, Balım Sultan'dan nasip alırken, Şah İsmail hakkındaki şüphesini açıklamaktan kendisini alamamış ve Balım Sultan bu şüphenin yersiz olduğunu ve Şah İsmail'den kendisine zarar gelmeyeceğini beyan etmişti.

Gerçekten, Şah İsmail, Sultan Beyazıt'a ve Osmanlı hükümetine karşı içli bir saltanat ihtirasını gütmüyordu. Onun bütün maksadı, Caferî ve Alevî tarikat ve mezhebini Türkistan, İran, Azerbaycan ve doğu illeriyle İç Anadolu'daki Türklere aşılacak, manevî bir saltanat veyahut Türk topluluğuna büyük bir hizmet yapmaktı.

Şah İsmail elinde tuttuğu ülke ile uğraşiyor, Türkistan ve doğu ya doğru genişlemek için Özbek ve diğer Türk hükümetleriyle çarpışıp onları idaresi altına alıyordu.

Onun Osmanlı toprağında aradığı siyasi bir hak yoktu. Hattâ bu toprakta olan ve kendisine bağlı bulunan aşiret ve beylerin Sul-

— Ey Canlar.. Meydanda gördüğünüz şu can, yüzüstü sürünerek gelmiş, on iki imam efendilerimizin katlarına ve Muhammed - Ali yoluna girmek ister. Ne dersiniz? Yol ve erkân ile bu can'ı kardeşliğe kabul eder misiniz?

Meydanda hazır bulunanlar, derin bir sükûn içinde, hep birden başlarını yere eğmişler ve niyaz etmişlerdi. O zaman Balım Sultan, Padişah Sultan Beyazıt'a hitap ederek :

— Ey can sen on iki imam katarına, Muhammed - Ali ve hünkâr Hacı Bektâşi Veli yoluna girmek murad edersin. Velâkin bu bizim yolumuz gayet güçtür. Hak Muhammed - Aliye on iki imam ve on dört masumu-pâke iman etmek, bunların dostlarını dost, düşmanlarını düşman bilmek, bu yolda ıkrar vermek lâzım.. İkrardan dönülmez.. Gelme, gelme.. Dönme, Dönme.. Gelenin canı, dönenin başı, böylece kabul ediyor musun? demişti.

Ziya Şakir, eserinin 161 ünci sahifesinde :

Balım Sultan sağ eliyle, Sultan Beyazıt'ın omuzlarına vurarak :

— Allah, Muhammed - Ali, pençeyi âli-aba mürvetine, hürmetine, eline, beline, diline, mukayyet oll demiştir, diye yazmaktadır.

tan Beyazıt'a itaat etmelerini temine çalışıyor ve padişaha yazdığı mektuplarda ona Baba, diye hitabediyordu (*).

Bu sırada, doğu illerinde birçok Selçuk, Harzem, Ak ve Karakoyunlu aşiretler ve Elâzığ'da Zülkadir oğulları ile Van, Beyazıt ve Bitlis bölgelerinde Hacı soyuna mensup Lohorto dağılı Türk beyleri vardı. Yakın çağda Türkistan ve Horasan'dan gelen Türk ve Türkmen aşiretleri arasında Alevlilik - Bektaşilik kökleşmişken, Lohorto aşiretleri arasında Bağdat yoluyla gelen Şafii ve Nakşi tarikatı yayılıyordu. Bu teşkilâtın başında Mevlâna İdrisi Bitlisî ve Kadiri şeyhleri vardı.

Şah İsmail'in doğu illeri ve Anadolu üzerindeki manevî baskısı, 920 - 1504 yılına kadar sürmüştü ve bu müddet içinde Şah İsmail ile İkinci Beyazıt, hoş geçinmişler, fakat Trabzon valisi olan Şehzade Yavuz Selim, Şah İsmail'i ve Şiîliği çekemiyor, babasının bunlara dost olduğuna kızılıyordu. Ve H. 909 tarihinde hâkimi Zülkadir oğlu

(*) Üstat Ziya Şakir, Mezhepler Tarihi adlı eserinin 141 inci sahifesine, Şah İsmail'in, Karaman - Elmalı bölgesinin beyi olan Şahkulu'ya yazıp, Muhtar adlı bir elçi ile gönderdiği talimatı şöyle anlatıyor:

— Şahımızın üç maksadı var. Bunlardan birincisi, ehli beyt muhiplerini ve Şii mezhebi saliklerini, Arap Kavminin tesiri ve nüfuzu altından kurtarmaktır. İkincisi, muhtelif fırkalara bölünen Şiîliği tek esas üzerinde toplamaktır. Üçüncüsü, Tatarların istilâsında şuraya, buraya dağılan Şii Türk ve Türkmen aşiretlerini, ana vatanları olan Horasan'a celbederek bunların da iştirakiyle büyük bir hükümet kurmaktır.

Şimdi, Şahımızın sizden beklediği hizmet şudur: Evvelâ size tâbi olan aşiretleri, kısım kısım, bizim tarafa geçirmektir. Ancak şu var ki, Şah hazretleri Osmanlı hükümeti ile hoş geçinmek fikrindedir. Hattâ Osmanlı padişahına (Baba) diye hitap ederek bir name göndermiştir. Onun için, Şahın en mühim arzularından biri de Osmanlı hükümetiyle hiç ihtilâf çıkmaması merkezindedir. Sonra, bütün bunlara ilâveten Şahımızın hususî bir dileği daha var ki, o da şudur:

Dostumuz olan Zilkadriye hâkimi Alâüddeve'nin bir kerime-i pakizesi varmış, bunun hüsnü-cemali dillerde destanmış, genç şahımız, Cenabı Hakkın emri, ehlibeytin sünneti üzerine bu dilber nadideyi ve naşide ile izdivaç arzu buyuyorlar ve bu hususta da sizin vasıta olmanızı emrediyorlar. Hemen bu hayırlı işe de teşebbüs edeceksiniz ve neticeyi de en tez, müjdecilerle Şah Hazretlerine bildireceksiniz.

Alâüddevele kızı Benli Hatun için, Zülkadir hâkimini tedibe gelen Şah İsmail'den öç almak için Trabzondan Tebriz'e doğrularak, doğu illerini ve bazı Alevî aşiretleri çignemişti. Babasının vefatında, İstanbul'daki Osmanlı tahtına geçerek Şah İsmail, Şiflik, Alevilik ve Bektaşiliği yıkmağa karar vermişti.

Yavuz Sultan Selim tahta geçerken, Şah İsmail'in elçisi Zeynel Han'ı kaçırmış, Bektaşiliği düşürmek için Konya Mevlâna tekkesini ve mevleviliği himaye ederek, ehli sünnet akidesini kuvvetlendirdikten sonra işe başlamış ve büyük ordusuyla Anadolu'dan doğu illerine doğru harekete geçerken, Yozgat, Sivas, Tokat bölgelerinde uğradığı Alevî ve Bektaşileri kılıçtan geçirmiş, Erzincan'a yetişinceye kadar kırık bin Türk öldürmüştü. Gerek Yavuz'un ateş saçan kılıcından korkarak Sivas, Kayseri ve havalisinden ve gerekse Erzincan ve Erzurum arasında bulunan çeşitli Türk aşiretleri, bu saldırıdan kurtulmak için Sivas dağlarına, Maraş ve Akçadağ'lara ve Dersim'e sığınmak suretiyle canlarını kurtarmış oldular. Bu sırada batı Dersim de, doğu Dersim gibi Türk aşiretleriyle dolmuş bulundu. Tercan ve Erzincan civarında bulunan Çarıklı, Lotanlı, Şahdeli, Aslanuşağı, Balaban aşiretleri Dersim'e kaçıp canlarını kurtardılar (*).

Yavuz Sultan Selim, Yeniçeri ordusundaki Bektaşileri ve uğradığı yerlerdeki Alevileri öldüre öldüre, Erzincan'a ve oradan Azerbaycan'a geçerek 1504 - 920 yılının 22 ağustosunda Şah İsmail'in ordusuyla karşı karşıya geldi. Tarihin her zorlu denemesinde zaferini en başa yazan Türk ordusu ve kahraman Yavuz, bu cenkte İran ordusunu yendi.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i takip ederek İran'a girdi ve bir kıç, Tebriz'de kaldı. Ertesi yıl Bayburt ve Kelkit yolundan Erzincan'a döndü Yavuz'un doğu illerinden geçişi sıralarında, Beyazıt, Van, Bitlis bölgelerinde oturan "Kurt-baba" Babakürtlerin aşiret reisleri,

(*) Bu aşiretler Selçukiler devrinde doğu illerine gelmişlerdi. Balaban aşireti yarım asır önce Dimetokadan gelmişlerdi. Ahmet Refik, cilt 6, Osmangazi Kumandanı Balaban, Balabancıkta bir kale inşa etti. Balabanı Türkler, Dimetokadan gelmiştir. Erzincan tarihi, sahife 195.

Mevlâna İdrisî Bitlisînin önderliğiyle padişaha teslim oldular. Yavuz, bunları iyi yüzle karşılayarak ve onları İraniîik ve şîîliğe karşı kuvvetli bulundurmak için, bir takım derebeyliklerine ayırarak geniş imtiyazlar verdi. Yavuz, Türklükte millî birlik aramadığı için, soyca Türk olan bu aşiretlere o gün Kürt adını takmış ve doğu illerimizin bir kısmına "Kürdistan" diye geçmişti (13).

Tarihimin, dağlı Türklere ait kısmında belirttiğim gibi, Lohorto Türklerinin "Kürt-baba" kabilesinden olan bu aşiretler bu karanlık dağlarda öz Türkçelerini İran ve türlü dillere karıştırıp Kormanço dil yığını ile konuştukları zaman, Türkçe kelimeleri bu bozuk dilde daima geç konuşmuş, kurt-baba kelimesini sonradan Baba-Kürdi şeklinde telâfuz etmişlerdi. Yavuz bunları sünîî, şafîî ve kadîrî görünce, sevinmiş ve bunları Alevîliğe ve Türklüğe karşı hasım göstermek için ırklarını sormaya lüzum görmeden, onlara Kürt ve illerine de Kürdistan adını takmıştı... Bu aşiretlerin önderi olan Mevlâna İdrisî'nin de işine yarıyordu. O, bu adla bir camiayı nüfusu altına alıp şafîî mezhebine soktuğu bu müritleri için, bir nevi istiklâl temin edecek ve onları kurduğu tarikat üzerinde kendisine bağılıyacaktı.

Yavuz, Erzincan'da İken Kığı ve Bayburt beyleri, bu kasabalar-daki muhkem kalelerin anahtarlarını getirip, kendisine teslim etmişlerdi. Yavuz, Erzincan ve Dersim havalisindeki Alevilerin üzerine bütün ağırlığıyla basmıştı. Yukarıda yazdığım gibi, bu civardaki aşiretler artık bu bölgelerin sarp dağlarına ve Dersim'e kaçmışlardı. Dersim aşiretleri, kendilerini korumak için dağların dar geçitlerinde, Yavuz'un ordusunu karşıladılar. Yeniçerilerin isyanı, Yavuz'un bu arzusuna engel ve ordunun geri çekilmesine sebep olmuştu.

Yavuz Selim, bir taraftan şîîliği ortadan kaldırmak için İran devletini sıkı bir baskı altında bulundurarak bu vesile ile iç ve doğu Anadolu'daki Alevîlik ve Bektaşîliği ve Alevileri yok etmeğe çalışıyor, diğer taraftan büyük bir ordu ile Mısır'a inerek ehli sünneti kuvvetlendirmek ve büyük bir islâm imparatorluğunu kurmak için hilâfeti Mısır'daki Abbasi halifesi döküntüsünden zorla alıyordu. Osmanlı Padişahı Orhangazi, Birinci Murat, büyük Fatih ve İkinci Beyazıt

devrine kadar Türklük, millî bir akışla akıyor, devletin dil, kültür ve resmî işlerinde öz Türkçe töreler yürüyordu. Yavuz, hilâfeti Mısır'dan aldıktan sonra, bu siyaset tamamen değişmiş devletin resmî diline arap ve acem lisanı ve Anadolu'nun her tarafına bir fıkıh ve şeriatçilik girip yerleşmişti.

Yavuz, bu tarihten sonra, Türkün öz dil ve edebiyatına karşı çetin bir yoketme siyasetini gütmüş, Alevilerin ve Türkmenlerin kâfir ve dinsiz olduklarına halkı inandırmış ve bunlara Kızılbaş adını takarak onları sünnî Türklerin karşısında kanlı bir düşman safına yerleştirmişti. Bu yüzden doğu illerimizdeki Sünnî ve Alevî Türk aşiretleri, asırlarca birbirlerini kırıp geçirmişlerdi.

Yavuz'dan sonra, tahta çıkan bütün Osmanlı padişahları. Yavuz'un sünnî ve kızılbaş diye iki partiye ayırdıkları doğu Türk aşiretlerinden daima sünnîleri himaye ve takviye ederek, onları Alevilere ve hattâ birbirlerine saldırtmış ve Yavuz'un doğu aşiretleri üzerine bir isimhas olarak bıraktığı Kürt ve Kürdistan adını perçinlemişlerdir. Bu kanlı dâva, meşrutiyet devrine kadar süregelmişti.

Alevî ve Bektaşî Türkler, tam dört yüz yıl bu yoketme siyaseti karşısında ezilerek şeriatın acı fetvalariyle yok olup gitmişlerdi ve bu yüzden sünnî Türklere ve Türklüğe karşı derin bir kin taşıyarak onlara : Yezit Osman, diye hitabetmiş ve padişahları, halife Osman'ın soyundan bilmiş ve kendilerini de herhangi bir millet ve Türk değil, yalnız Alevî bilmişlerdi... Bu acı karşısında doğu illerindeki Zaza ve Kormanco dillerini öğrenmek zorunda kalmışlardı.

Yavuz Sultan Selim, bu kadarla kalmamış, doğu illerindeki Alevî Türkleri ve Aleviliği yoketmek ve gerekirse, Şah İsmail ile şifliğe karşı koymak için İç Anadolu'dan, Ankara, Konya ve Karaman taraflarından birçok sünnî Türk aşiretlerini, doğu illerinin Muş, Beyazıt, Van ve havalisine göndermişti. Tarihimin birinci bölümünde doğuya gelişlerini belirttiğim bu aşiretler : Celâli, Zolan, Hayderan, Hasanan, Cibran, Sıpkan hülâsa Kormanco şubesini kuran ve Sultan Hamit çağında Hamidiye süvari alaylarına giren aşiretlerdir. Bu aşiretler doğu illerimize gelirken buranın yerli halkından olan Lohorto - Kurtbaba,

yani Baba Kürdî adını alan dağlı aşiretlerle birleşerek onların Kor-
manco dilini öğrenip öz dillerini yitirmiş. onlar da Kurt Babalar gibi
kendilerini zamanla Kürt sanmışlardı.

Yavuz'un, doğu illerinde Alevî Türk ve Türkmenleri ne biçim yok-
ettiğini belirten Kadri Kemal Köp, (Doğuda Araştırmalarım) adlı ese-
rinin 50 inci sahifesinde :

"— Çaldıran'dan sonra Yavuz, Fırat'tan İmraniye'ye kadar olan
oyunları ele geçirip dönünce, yollardaki kızılbaşların yok edilmesini
istedi. Yokedilen öz Türkler ve Türkmenlerdi. Selçukilerden daha önce
doğu vilâyetlerimizin öz ahalisi olan ve oralarda medeniyet kurmuş
bulunan yüz binlerce Türkmen, bu salgından kurtulamıyarak, yerle-
rinden ve yurtlarından oldular."

Yine Kadri Kemal Köp, bu eserinin 46 ncı sahifesinde :

"— Sünnilikle şifliğin Anadolu'da karşı karşıya siyasî birer fır-
ka halinde yürüdüklerini ve nihayet bu siyasal durumdan Osmanlı
imparatorluğunun parçalanacağından korkan Yavuz'un, kızılbaşlığı
kaldırmak için meydana atılarak rast geldiği her Türk kızılbaşı öldür-
mesine rağmen, yine de bu tarikatı söküp atmadığını ve hattâ Çal-
dıran ovasında Şah İsmail ile çarpışıldığı sabahın gecesi bile Ya-
vuz'un ordusunda kızılbaş olan Yeniçerilerin dem çekerek ve on iki
telli sazlarını çalarak Şah İsmail'in "Şah-hatayi" mahlesi altında söy-
lenmiş nefeslerini okuduklarını ve bunların arasında çok kızıl taçlı
Bektaşilerin bulunduğunu ve fakat bunların nefeslerine boyun bük-
tükleri, "Şah Hatayının" Şah İsmail olduğunu bilmediklerini" hülâsa
ederek yazıyor (*).

(*) Bu ifadeden çıkacak mâna şudur ki : Yeniçeri Bektaşiler ve hattâ doğu
illerindeki Aleviler her şeyden önce Türk birliğine sadık kalmışlardır. Bu sebep-
ledir ki, bir gece önce Şah İsmail'in nefeslerine boyun bük-tükleri halde, ertesi
günü de kendisiyle çarpışmışlardır. Bu Türkler, Şah İsmail'in, Şah-Hatayi oldu-
ğunu biliyorlardı. Onlar kızılbaş, şiî ve İranî değil, Bektaşî ve Alevilerdi. (Tari-
hinin ikinci bölümünde açıkladığım gibi, Bektaşilikle alevilik, şiîlikle kızılbaş-
lıktan başkadır). Bunlar Şah İsmail'e değil, Hacı Bektaş tekkesine bağlı idiler.
Onlar ancak Anadolu'ya yayılan Şah İsmail'in alevice söylemiş deyişlerini vecitle
okuyor ve millî gayrete gelince, Şah İsmail'in İran Şahı ve Yavuz'un Türk Hakanı
ve elindeki ordunun sade Türk ordusu olduğunu bilmiş ve böylece inanmışlardır.

İster Yeniçeri Bektaşiler ve isterse doğu illerimizdeki Aleviler, o çağda nasıl düşünürlerse düşünsünler ve ne biçim hareket ederlerse etsinler, onlar gerçekten çok çetin bir durumda kalmışlarıdır. Şah İsmail, İran, Horasan ve bütün Türkistan'ı ve doğu illerindeki Alevi Türkleri birleştirip Caferî mezhebine, şîlik ve eski Türk akidesine dayanan büyük bir hükümet kurmak istiyor, Arapların Türklük üzerinde manevi baskısını ve diğer dört mezhebi kaldırmağa uğraşıyordu. Yavuz Sultan Selim ise, ehli sünnet ve bu mezhepler üzerinde kurulan şeriat yolunda bütün islâmları birleştirip, onların başı ve peygamber vekili olmak için uğraşiyor ve islâmiyeti Avrupa kıtasına yaymağa kalkışıyor ve bunun için de Roma İmparatorluğu ile Abbasi Devletinin hükmettiği bütün ülkeleri idaresi altına alıp kürrenin bu yarım top-rağında; padişah, sultan ve halife olmak istiyordu. Bunu yapmak için de ilk önce şeriata aykırı gâden Alevilik ve şîliği kaldırmak lâzımdı. İşte bu kasitle her iki taraftan çekilen kılıçlar, İç Anadolu ve en çok doğu illerindeki Alevi ve Bektaşilere saplanmış bulunuyordu. Bu bed-baht Türkler arada ne yapsalar, Şah İsmail'in (14) gözünde : Osmanlı tebaası olarak telakki ediliyorlardı. Bu zavallılar, başlarına gelen felâketi anlamış ve her iki taraftan çekilen kılıçlar arasında kırılmış, canlarını kurtaranlar her şeyden vazgeçerek doğu illerinin ve Anadolu'nun sarp dağlarına ve en çok Dersim, Akçadağ, Maraş ve Sivas ile Erzincan havalisinin kuytu meşeliklerine ve korkunç dere-lerine kaçıp gizlenmişlerdi.

Bu halk, bütün bu zulümlerin, ehli beyti sevdikleri için başlarına geldiğine inanmış, artık kendilerini hiçbir milletten değil, yalnız Alevî olarak bilmiş ve uğrunda canlarını feda ettikleri, Ali ve Aleviliğe sımsıkı bağlanmışlardı. Onların yegâne temas ettikleri ve zaman zaman, beraber dövüştükleri kimseler, komşuları Kormanço ve Zaza kabileleri olmuştu. Bunlarla konuşurken dillerinden aldıkları kelime-leri öz Türkçe dillerine karıştırıp lisanlarını bozmuşlardı (*). Son

(*) Bu gün bile dikkat edilirse, Dersim Zazalarıyla Palo ve Çapakçur Zazalarının konuştuğu Zazaca arasında büyük bir fark vardır. Dersimlilerin konuştuğu Zazacanın yüzde yetmiş Türkçedir.

çağlara kadar milliyetlerini ve dinlerini aramak, bu halkın hatır ve hayalinden geçmemiştir.

921 - 1505 tarihinde artık Dersim dağları Alevî aşiretlerle boğazına kadar dolmuştu. Yavuz Sultan Selim'in Erzincan'da vali bıraktığı Bıyıklı Mehmet Paşa, bu tarihten sonra birkaç ker'e Dersim üzerine yürümüş aşiretler, yıllarca Mehmet Paşanın kuvvetlerine karşı koyarak onları Dersim'e sokmamışlardı. Artık bu bölgede hükümetin hiçbir nüfuzu yoktu. Seyitlerin manevî buyrukları ve aşiret reislerinin idareleri yürüyüp gidiyordu. Aşiretler arasında çıkan kavga ve dövüşler, kan ve mülk dâvaları, Seyitlerle aşiret ağalarından toplanmış bir meclis tarafından hallediliyor, bu meclise (Cemaat) adı veriliyordu. Cemaatta, içtimâî ve ailevi işler de, İmam Cafer'in Türkçe'ye tecrüme edilmiş buyruk kitabının hükümlerine göre yürütülüyordu.

940 - 1524 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz fethine giderken, artık doğu illerinin hiçbir ovasında Erzurum, Van, Muş bölgelerinde tek bir Alevî Türkmen aşireti yoktu. Buradaki halk, Lohorto dağılı Türklerin sonradan Yavuz Sultan Selim tarafından doğu illerine gönderilen İç Anadolu Türk aşiretleri (Kormanço şubesi) vardı. Kanunî Sultan Süleyman ikinci defa, 945 - 1539 tarihinde İran seferine giderken, yarım Alevî olan Zülkadir oğullarından "Mehmet Han"a Kars sancağını, kardeşi Ali Beye Pasin ve Harput Beyliğini vermiş, Ali Bey Pasin'de son bir beylik kurmuş ve Pasin'de ölmüştü (*). Sultan Süleyman, bu seferinde, doğu illerinin sarp dağlarına kaçan bu Alevî ve Türkmen aşiretleri burdan çıkarıp Erzurum, Harput ve Kiği havalisinin ovalarına yerleştirmeyi buyruklamış ve o çağda padişahın adaletinden emin olan Koçgiri aşireti, Sivas'ın Zara bölgesine, Şahdeli aşireti, Palo ve Kiği taraflarına, İzol ve Hıran aşiretleri eski yerleri olan Pertek bölgesi civarına, Balaban aşireti Balaban deresine, Şahveliyân, Kimsoran, Hamoçik oymakları Tercan ovasına inmişlerdi.

* (*) Kömnehül-ahbar tarihi, cilt 3, sahife 44.

Kanunî Sultan Süleyman bu seferinde, Tebriz'e girmiş ve artık islâhatından emin olarak ordusunun bir kısmını, Diyarbakır'a çevirmişti. Bu kuvvetin başında olan Kara Ahmet Paşa, Gürcistanı temizledikten sonra, ordunun mühim bir kısmını, Diyarbakır'a götürmüştü. Kanunî Sultan Süleyman'ın yanındaki ordu, sayıca azdı. Padişah ordu ile Dicle nehri kıyılarına inerken, Şah Tahmasap bu durumdan faydalanarak, doğu illerimize kanlı bir akın yapmış, Tercan ve Erzincan'a kadar ilerlemişti. Çerkes Osman Paşa, Şahın ordusunu karşılamış, bu kuvvete Dersim'in eteklerinde, Erzincan, Tercan ovalarında bulunan aşiretler de katılarak İran ordusunu geri püskürtmüşlerdi.

1044 - 1628 tarihinde Dördüncü Sultan Murat, doğu illerine doğru sefere çıkmıştı. Padişah Erzincan'a gelirken, vaktiyle haksızlığa uğrayan, Dersim dağlarına ve türlü çetin bölgelere sığınan Türk aşiretlerinin, buradan çıkıp Türk topluluğuna karışmasını candan arzu etmiş ve hattâ Dersim eteklerinde ve Pülümür bölgesinde olan Türkmen ve Alevilerin doğu illerinin yukarı kısımlarında, daha geniş yerlere çıkmasını buyurmuş, bu buyruk üzerine o gün Balaban aşiretine mensup Hıdıkanlı kabilesi, Hınıs ilçesinin merkez kasabasına bağlı, Başköy, Meydan, Kalecik ve Çiçekli köylerine ve Kırđım deresinde bulunan Çarıklı aşiretinin (Sisan) kabilesi; yine Hınıs ilçesinin Mirseyit, Mirgezer, Sağlam, Halefan ve diğer köylerine ve Erzincan'ın Danzig bölgesinde oturan Lolan aşiretinden ayrılan Kacer ve Kasım kabileleri de Varto merkez kasabasının Halefan, Sığır, Keçan ve Karaköy bucağının Selçuk, Dirban, Kiranlık, Şeyh Pır ve İskender köylerine ve o çağda Tercan dağlarında bulunan Bütükân kabilesinin bir kısmı da Hınıs ilçesi Çavuş bucağının Karaağaç, Beyyurdu ve diğer köylerine ve Şahdeli aşiretinden ayrılan bir kabile, yine Hınıs ilçesinin Şaverdi ve Künav köylerine ve yine Şahdeli aşiretinin bir kabilesi olan Cünan kabilesi Lal oğulları da şimdilik Karlıova ilçesinin Liçik, Kayık, Akdaş köyleriyle, Korto mıntukasının Başköy ve Şılıkan köylerine gelip yerleşmişlerdi.

Bu çağda Hormek'li kabilesi, Nazimiye'nin Civarık, Balık, Hormek köylerinde ve bu aşiretin Alıkan oymağı da Gülâbi oğlu Mut'un

idaresinde olarak Erzincan'ın Silepür bucağının Büyükköy, Dalav ve Savşek köylerinde otururlardı. Bu aşiret halkı da 1044 - 1628 yılında Sultan Murad'ın buyruğu üzerine aşağıdaki bölümlere yayılmışlardı :

1 — Pircan kabilesi : Hasanhan Ali emrinde olarak Tercan ovasına ve oradan Varto ilçesinin Üstükran bucağına bağlı Rakasan, Tantan ve Küzik köyelerine.

2 — Yine bu aşiretten ayrılan (Zommamet) kabilesi, Üstükran bucağının Badan ve Civarik köyelerine.

3 — Hormek aşiretinin (Bali) kabilesi de, (15) Refahiye ilçesinin Kırıktaş, Gürelük, Alacahan köyleriyle, Kuruçay ilçesinin Halitler, Gâvuryundu ve Eskikonak köyelerine.

4 — Yine Hormek aşiretinden ayrılan Karadavut kabilesi de Üstükran bucağının merkezine gelmişlerdi.

Hormeklilerin bir kısmı yine Erzincan'ın Silepür bucağında ve bu aşiretin topluluğu ise, Balık, Civarik ve Hormek köyelerine ilağası Kara Yakub'un torunu Gülâbi ağanın emrinde kalmışlardı.

Fereşat - Fero

Fereşat, Hormekli Gülâbi ağanın oğludur. Doğum tarihinden Fereşat-Fero oğullarının büyük bir önemi vardır. Bu sebeple bu aileden biraz konu açmak faydalıdır, sanırım.

Hormek şeceresini gösteren Alâgöz hamailinde, yukarıda açıkladığım gibi şu cümle vardı. (Gülâbi ağa oğlu Fereşat, dedesi Kara Yakub'un kılıcını aldı Sülbüs dağında çadır kurdu.) dediği bu Fereşattır. Sonradan bu adamdan doğan aileye Fero oğulları denilmiştir.

Fereşat, babası Gülâbi 1055 - 1639 da Nizimiye'nin Civarik köyünde ölürken, kendisi 18 yaşında imiş ve o çağda Dersim aşiretleri durmadan birbirleriyle savaşıyorlardı. Hormek, Hıran, İzol ve Kereyşan aşiretleri birleşerek yukarı dağlardaki Hayderan, Alan, Demenan,

Arili aşiretleriyle dövüşmüşler, Fereşat, dedesi Kara Yakub'un kılıcını kuşanarak Sülbüs dağlarına çıkıp hasımlarını yenmişti.

Bu aşiret kavgalarına yine Seyitler ve Şeyh Hasan boyların ağaları aracılık yapmış, (cemaat) yaparak bu aşiretleri barıştırmışlardı. Fereşat, devlet tarafından doğu Dersim'e —mütesellim— dikilmiş ve Karsanlı Koç Yusuf'un sülâlesinden bir kızla evlenmişti. Fereşat bir gün çocuklarını denemiş, bunlardan yiğit çıkmıyacağını anlıyarak, Şeyh Hasanlı aşiretlerden Koçuşağı kabilesi reisi İbrahim ağanın kızıyla evlenmiş, Yusuf ve Mustafa adlı iki yiğit çocuk babası olmuştur (*).

Fereşat, 1119 - 1703 yılında Civarık köyünde ölmüş, yerine oğlu Yusuf ilâhası olmuştu. Yusuf ve Mustafa, babasını geçmiş yiğitlerdi. Mustafa, Tercan ovasında Faroğlu adlı bir aşiret ağası tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüş, Yusuf, topladığı bir kuvvetle Kötür köprüsü başında Faroğlu ile kardeşini öldürmüş ve köylerini yağma etmişti (**).

Alâgöz şeceresinin verdiği bilgiye göre, Yusuf, 1160 - 1744 tarihinde Hormek-Civarık köyünde ölmüştür.

Yusuf'un yerine oğlu Kara Zeynel ağa geçmiş, Kara Zeynel ağa kardeşlerinden birine Karsanlı Beylerden birisinin kızını getirmiş, bu kız kocasını sevmeyi için, babasının evine gitmiş, Kara Zeynel ağa, gelinini istemiş, vermemişler. Nihayet bir gece, yanına aldığı birkaç delikanlı ile, Karsanlı Beyinin evine dalmış, gelini dışarı çekip kılıçlamış ve bu Beyin, Hayderan aşireti ağasına nişanladığı genç kızını kaçırap, kardeşine getirmiştir.

(*) Aşiret efsanelerine göre, Fereşatın Karsanlı kadından yedi oğlu varmış, bunları denemek için onlara bir tas çorba bırakarak ellerine kaşık vermiş, bunlar dövüşmeden çorbayı bitirmişler. Fereşat: "Eyvah ocağım kördür!" diye evlenmiş ve Koç uşağından aldığı kız, bir uçurumdan yuvarlanmakta olan bir öküzün kulağından tutup havaya kaldırmış imiş.

(**) O çağda Şişhane tüfekleri yeni çıkmıştı. Far oğlu Mustafayı tüfekle öldürdüğü için, Yusuf, İstanbul'dan tüfek aldirtmiş ve bu tüfekle Far oğlu alle-sini öldürmüştür.

Bu mesele aşiretler arası bir (namus) dâvası telâkki edilmiş, doğu aşiretleri ve Hayderanlılar, Hormek köylerine akmışlar, bu köylerde mahşeri andıran kanlı savaşlar olmuş. Hıran, Kurişan, İzol ve Şeyh Hasan aşiretlerinden birkaçı, Hormeklilere yardıma gelmiş, fazla kan dökülmüş, nihayet Seyyitler ve bitaraf aşiretlerin ağaları aracı olmuş, Kara Zeynel ağa, kızı geri vermediği için, bu bölgeden çıkmaya karar verilmiş, Kara Zeynel ağa, bu kararı kabul ederek köylerini Hormeklinin Alıkan kabilesinden Güllâbi ağaya terkederek, kendisi ve kırk halkıyla 1202 - 1786 yılında Kiği ilçesinin Höşnek bucağına gelmiş, burada Zeynel, mezrasını yeniden yapmıştır.

Varto ve Kiği'de Hormekliler ve Doğu İllerindeki Resmî Beylikler

Bu sırada doğu illerinde devlet tarafından kurulmuş Beylenbeyi ve mirimiranlar vardı. Bunlardan Muş'ta Alâettin Paşa, Garzan'da Fettah Bey, Kiği'de Yazıcıoğulları meşhurdu. Erzurum ve Erzincan gibi büyük şehirlerle idare edilirdi. Yazıcıoğulları Kiği havalisini kapsıyordu.

Kara Zeynel ağa Kiği'ye geldikten sonra Dersim'liler, kızı alamadıklarına pişman olmuş, bu kızın Kara Zeynel ağadan alınıp kendilerine gönderilmesi için Yazıcıoğlu Eyyüp Beye bir mektup yazıp göndermişlerdi (*).

Yazıcıoğlu, bu mektubu alınca, fazla konmuş, kızı aldırmaq için Kara Zeynel ağa mezrasına kırk atlı göndermişti. Bu sırada Varto'daki Hormekli'lerden Şemanlı Hasanhan, otuz atlı ile Kara Zeynel ağayı görmeye gelmiş, bunlara keçiler kesilerek açık havada sofraya kurulmuş ve misafirler yemeğe oturmuşlardı.

(*) Rivayete göre bu mektup şöyle yazılmıştı. "Bizim nişanımızı Zeynel ağadan al gönder. Yoksa, Dersim dağlarından Kiği dağlarına bir tekme vurur, bütün illerinizi yıkarız. Sonra bilmedim demiyessin."

Bu sırada Yazıcıoğullarının atlıları gelmiş, kızı istemişlerdi. Hasanhan ve Hormekli'ler, kilimlerin uçlarından tutarak, sofradaki kablari birbirine karıştırmış ve kılıçlarını çekerek, gelenlere hitaben :

— Karılarımızı zorla mı alacaksınız.. Şimdi kan gövdeyi götürecekl.

Deyince, Yazıcıoğullarının atlıları inmeden, geri dönmüş, hâdiseyi Beylerine anlatmışlar ve Yazıcıoğulları, artık bu istekten vazgeçmişlerdi.

Mektuptan cevap alamıyan doğu Dersim kabileleri 1202 - 1786 yılının birinciteşrin ayında, yedi yüz kişilik bir kuvvetle Zeynel ağa mezresini basmış, burada hazır bulunan iki yüz kişilik Hormek kuvvetiyle şafakta kılıç kılıca gelmişlerdi. Savaş, akşama kadar sürmüş, Zeynel ağa kulesi tehlikeye girmiş, bu sırada Zeynel ağanın küçük oğlu 18 yaşındaki "Mustafa - Zeynel" bir hârika halinde ileri atılarak düşman saflarını altüst etmiş, Dersim'liler kaçarak Tamran köyü sırtlarına kadar Hormek kuvvetleri tarafından takibedilmiş, bu savaşta on yedi Hormek'li ve kırktan fazla Dersim'li katledilmiştir.

Zeynel ağa, bu baskından bir kış sonra, yani 1203 - 1787 yılının baharında aşiretini alarak Zeynel mezresinden Kârir dağları arasına sıkışan Kiği'nin Kârir bölgesinin (Durabey) Darabi köyüne gelip yerleşmiştir. Bu çağda, Hormek'liler Kârir bölgesinin dokuz köyünde ve Varto ilçesinin Üstükran bucağına bağlı yirmi bir köye yerleşmişlerdi. Kârir'deki Hormek'liler, Zeynel ağa ve Varto'daki Hormekliler Pircan kabilesinden Hasanhan - Ali oğulları Mehmet ve Halit ağalar tarafından idare edilirdi. Dolayısıyla Zeynel ağa, bütün Hormek aşiretinin başı ve reisi idi.

Bu sırada, Muş'ta bulunan Beylerbeyi Alâettin Paşa, Muş, Hınıs, Malazgirt, Bulanık ve Bitlis havalisinde bir yeni müstakil saltanat sürüyordu. İran Şahının bir akrabası, siyasi bir meseleden ötürü, kaçarak Alâettin Paşaya sığınmıştı. Paşa, bir gün lâf arasında :

— Şahınız, kızını bana versin!

Diye, Şahın akrabasına hitabetmiş, bu sözden çok içerliyen İran Şahının akrabası, gecenin birisinde İran'a firar edip hâdiseyi Şaha anlatmış ve affa uğramıştır.

Alâettin Paşa'nın bu sözünden fazla üzülen İran Şahı, 1210 - 1794 tarihinde, doğu illerimize kuvvetli bir ordu göndermiş, bu ordu evvelâ Van hududunda Celâlî, Zilân, Hayderan, Sıpkan aşiretlerini önüne katarak püskürtmüş. Bu aşiretler Malazgirt'e çekilerek Hasanhan'ı aşiretiyle birlikte Varto'nun Bingöl dağlarına gelip çadır kurmuşlar ve ailelerini burada yerleştirdikten sonra, Varto'daki Cibran, Hormek ve Lolan aşiretleriyle birleşip Malazgirt ovasında İran ordusunu karşılamışlardı. İran ordusu, bu aşiretleri ve Alâettin Paşa kuvvetlerini yenerek Muş ve Hınıs ovalarına inmiş, Varto'nun Üstükran bucağından geçerek (*) uğradığı yerleri talanlayıp, şimdiki Karlıova ilçesinin Kargapazar köyünde yine bu aşiretlerle bunlara katılan Yazıcıoğulları ve Kara Zeynel ağanın kuvvetleriyle karşılaşınca, buradan şimale dönerek Kurtyüzü deresi ve Şuşar bölgesi üzerinden Bingölle- rin kuzey eteklerinden Hınıs'a geçmiş, Malazgirt ovasından tekrar İran'a dönmüştür.

1211 - 1795 tarihinde, İranilerin tahrikiyle Bedirhâniler ve Van ilinin Hoşap ilçesindeki Müşkân aşireti, devlete karşı isyan etmişlerdir. Hükümet, İstanbul'dan Reşit Paşa'yı bu tedib harekâtına komutan tâyin ederek, büyük bir kuvvetle Erzurum'a göndermişti. Muş Beylerbeyi Alâettin oğlu Emin Paşa, bu havalideki aşiretleri emrine alıp bu ordu ile Van hududundaki asiler üzerine yürümüşü. Bu seferi - âma Kiği Beylerbeyi Yazıcıoğlu ile Zeynel ağa ve Varto'daki Hormek'liler ve Cibran'lılar ve Malazgirt'teki Hasanhan aşireti de katılarak, Hoşap ilçesine gitmişlerdi. Hormekliler, Kara Zeynel ağa, Cibranlılar, Teymur fendi, Hasanlılar, Fariş ağa emrindeydiler.

Bu kuvvetler Van hududundaki asileri tedip edenken, İran top- raklarına girmiş ve geri dönmüşlerdi. Bu savaşta Hormekli Mehmet Hasanhan öldürülmüş, cesedi Varto Kuzik köyüne getirilmişti (**).

(*) İraniler, bu akında Varto'nun Caneseran köyünden büyük Seyit Hasan'ın ve Badanli derviş Mikâilin birer kızını esir götürmüşlerdir.

(**) Mehmet Hasanhanın mezarına ait köç heykeli 1934 yılında Diyarbakır müzesine götürülmüştür. Mehmet, çok güzel bir delikanlı imiş. Cesedini Van'dan Vartoya kadar kargı ağaçları üzerinde getirmişlerdi.

Zeynel ağa, 1225 - 1809 yılında Darabi - Kiği köyünde öldü. Zeynel ağanın Mehmet, Ali, Mustafa Zeynel adlı üç oğlu vardı. Mehmet ağa büyükleri olduğu için babalarının yerine ilâğası olmuş ise de, aşiretin idaresi, kardeşleri Ali Nalkıran ile Mustafa Zeynelin ellerinde bulunuyordu. Bu kardeşler bütün Kiği bölgesini ellerine geçirmişlerdi. Yazıcıoğulları bunları çekemiyor ve kıskanıyorlardı. Bu sebeple, bir gün yalnız Tamran köyünden gelen Ali Nalkıran'ın (*) yoluna yirmi atlı göndermişlerdi. Bu atlıların çoğu Nalkıran'ın elinde telef olmuş, yedi kardeş olan Yazıcıoğulları şiddeti bırakarak Zeynel ağa oğullarıyla uyuşmuş, onları kendi evlerine davet edip kirvelik yapmışlardı. Yazıcıoğulları sünnetten sonra kahve fincanına ağa katıp yalnız Nalkıran ile Mustafa Zeynel'e vermişler, Nalkıran zehiri içmiş, Mustafa Zeynel şüphelendiği için kasten fincanını düşürmüştü. Ali Nalkıran, daha orada iken sancılanmış ve eve dönerek ölmüştü 1236 - 1820.

Mehmet ağa kardeşinin ölümünden fazla kederlenerek, bir ay sonra o da ölmüş, küçükleri olan Mustafa Zeynel, kardeşlerinin intikamlarını almak için kardeşi Mehmet ağanın oğlu ikinci Zeynel'i, babası yerine geçirerek kendisi beline bağladığı Kara Yakub'un kılıcı ile Kiği'nin ormanlarına dalmıştı. Mustafa Zeynel'in çeteciliği, Yazıcıoğullarına fazla zayıat veriyor ve bu Beyler evlerinden harice çıkmadıkları için hakikî intikam alınamıyordu.

Bütün Kiği bölgesi Yazıcıoğullarının zulmünden usanmış, bu Beyler, Karabaş aşireti reisi Mehmet Han'ı evlerinde kazığa gendikleri için, Karabaş aşiretinin ikinci reisi Musa, Yazıcıoğullarından kurtulmak ümidiyle, Mustafa Zeynel'i kendi köylerinden "Kereşan" a çağır-mışlar, Mustafa Zeynel buraya yirmi ev Homekli ile gitmiş, sonradan Molla Musa gizliden Yazıcıoğullarıyla uyuşarak Mustafa Zeynel'e ba-yağılıkla bir suikast yapmış ise de, onun harikulâde yiğitliği karşısın-da, hiçbir şey yapamadan Kiği'ye kaçmıştı.

(*) Rivayete göre, Ali ağa, Tamra'da bir çeyim nal büktoğü için, Yazıcıoğulları ona nalkıran lakabını takmışlar.

Mustafa Zeynel, bir yıl sonra, yedi kişilik bir çete ile İkiz yaylasını basmış, bir düğün barında olan Molla Musa ve yedi arkadaşı-
nı tutup öldürmüş ve bunların kanını bir kazan yoğurda akıtarak İkiz
yaylası altındaki kayalığa sürmüştür (*).

Ali Nalkıran'ın zehirlenmesinden sonra üç yıl geçmişti. Bu müd-
det içinde Mustafa Zeynel, geceleyin birkaç kere Yazıcıoğullarının
kapılarına kadar sokulmuş ve yüzlerce muhafızın nöbetleri karşısında
hiçbir şey yapamadan geri dönmüştü.

Yazıcıoğullarının zulümleri artmış, bunlar Kiği bölgesinin bütün
aşiret ağalarını evlerinde kazığa germiş, halkı esir gibi kullanmış ve
amcaları Mehmet Beyin Tamran köyündeki bütün arazi ve değirmen-
lerini zorla almışlardı.

Mehmet Bey, bunlardan intikam almak için, bir gece gizlice Mus-
tafa Zeynel'le görüşerek onu, konağına götürmüştü. Mustafa Zeynel,
oğlu İbrahim ve Hilâl ve yeğeni Nalkıran oğlu Selim ile Bursa'dan
yanlarına gelen Hasan Teymur, Mehmet Beyin konağına gidip yatak
dolabında saklanmışlardı.

Mehmet Bey, bizzat yeğenleri olan Yazıcıoğullarına gidip bütün
haklarından vazgeçtiğini söyleyerek, onları kendi konağına davet et-
mişti. Bu davete Yazıcıoğlu Eyyüp, Arslan, İsmail, Akit ve Halil bey-
ler icabet etmiş ve Mehmet Beyin konağına gelerek işrete dalmış-
lardı.

Gecenin saat altısında, muhafızlar istirahatete çekilmiş, Mehmet
Beyin senkârı içeri girerek elindeki boş kâğıdı Eyyüp Beyin dizine
koymuş.

— Miro, sana ferman...

Diye bağırıyordu. Bu parola üzerine, Mustafa Zeynel ve arkadaş-
ları dolaptan çıkıp Beylerin üzerine atılmışlardı.

(*) Kan yoğurda karışıp kayaya dökülünce, asırlarca izini kaybetmezmiş.
Mustafa Zeynel bu işi o maksatla yapmıştır.

Beyler, duvarda asılı bulunan silahlarına sarılarak boğaz boğaza gelmişlerdi. Yarım saat süren kanlı bir Boğuşma sonunda, beş Yazıcıoğlu katledilmiş, Mustafa Zeynel ve arkadaşları, Beylerin atlarına binerek şafakta Darabi köyüne gelmişlerdi. Mehmet Bey, sabahleyin, Beylerden sağ kalan kardeşlerden diğer birisini araştırıp samanlıkta bularak onu da öldürmüş, yedi kardeşin en küçüğü olan Küçük Mehmet Bey, kurtularak İstanbul'a. Sultan Mahmud'un huzuruna çıkmış. Büyük Mehmet Beyle, Mustafa Zeynel'in katillerine fermandan çıkarmıştı. Katledilen bu altı kardeşin mezar taşlarındaki tarihte yazıldığı gibi, bu ihâdise 1240 - 1824 yılının ağustos ayında zuhura gelmişti.

Padişah'tan çıkan bu iradei seniye üzerine Muş Beylerbeyi Emin Paşa, Palu ve Sancak mıntaka Beyleri, Kiği ve bu bölgelerden toplanan dört bin kişilik bir kuvvet, Emin Paşa emrinde olarak 1240 - 1824 yılının ikinciteşrin ayında Kiği'ye gelerek, büyük Mehmet Beyi Şeytan dağlarına kaçırıp kellesini kestikten sonra Mustafa Zeynel ve Hormek'lilerin üzerine yürümüştü.

Bu kuvvet, ilk önce, Kârîr bölgesinin Şirnan köyüne girerek burada Mustafa Zeynel'in akrabalarından Karaman oğulları Hasan ile kardeşini öldürmüş ve Hormeklilerin sığındıkları Darabi köyünü sarmıştı. Darabi, çok sarp ve çetin bir köydü. Bu köye gelecek tek yolun geçit vermez derbendi üzerinde Mustafa Zeynel ve altı oğlu bekliyordu. Diğer Hormek piyadeleri ikinci Zeynel'in emrinde olarak, Darabi'nin yalçın kayalıklarını tutmuşlardı. Muhasara tam otuz bir gün sürmüş, Emin Paşa kuvvetleri geçidin başında çok telef verdikleri halde, köye girememişlerdi. Kış ve karlar başlamış, köyün alınması için ümit kalmamıştı.

Emin Paşa, Şahdeli aşireti reisi Hacı Süleyman'ı çağırarak, onu Mustafa Zeynel'le konuşmağa göndermişti. Hacı Süleyman, derbendin başında Mustafa Zeynel ve yeğeni ikinci Zeynel ile görüşerek bu fermanın bizzat Padişah'tan çıktığını ve Padişahın fermanına itaat ederek, hiç olmazsa, köyü Emin Paşa'ya teslim edip, köyden savuşmalarını söylemişti.

İkinci Zeynel çok zeki ve idareyetli bir zattı ve aynı zamanda aşiretin başı bulunuyordu. Amcası Mustafa Zeynel :

— Şadili oğullarının sözlerine güven olmaz..

Demiş ise de, onu ikna ederek gecenin birisinde bütün aşiretiyle köyden çıkmış, Çapakçur'un Belezir meşeliğine sığınmıştı.

Emin Paşa kuvvetleri, köye girerek Zeynel ağanın ambar ve kıymetli eşyasını talan ettikten sonra, yine Hacı Süleyman'ın tahrikiyle ikinci Zeynel ve amcası Mustafa Zeynel'i Belezir meşeliğinde sarmışlardı. Çok çetin olan bu yerdeki kuşatma, bir hafta sürmüş, fazla kar ve fırtınalar olmuş, Emin Paşa, Mustafa Zeynel'i elde edemiyeceliğini anlayınca, kuvvetlerini alıp geri çekilmişti. Hormekliler bu kuşatmadan kurtulunca aflarını çıkartmak için Kuziçan'da Şah Hüseyin Beyin yanına gitmişlerdi (*).

Erzincan tarihini yazan vali Ali Kemali, bu eserinin 342 nci sahifesinde bu hâdiseyi hülâsa olarak şöylece vasıflandırmaktadır :

Yazıcıoğulları, Kiği'de iki asır derebeylik sürmüşlerdir. Bunların en meşhurları, Zalim veyahut büyük Mehmet'tir. Bu adam, Tamuran köyünde şato gibi büyük evinde oturuyormuş, hattâ meşhur şair, Ethem Pertev Paşa 1240 da, bunun konağında dünyaya gelmiş. Çünkü, babası Fenni Efendi, Mehmet Beyin kâtibi imiş. Mehmet Beyin Hopus köyünde oturan amcazadeleriyle arası açılmış, Mehmet Bey bunlara karşı silah kullanmış ise de, mağlûp olunca, bunları hile ile evine davet ederek, geceleyin hizmetçilerini teslih ederek, üçünü içeride, birisini de saklandığı samanlıktan çıkarıp öldürmüştür.

Maktul Beylerin diğer amcaları olan küçük Mehmet Bey İstanbul'a giderek Sultan Mahmut'tan, Mehmet Beyin katline ferman istemiş, Muş valisi Emin Paşa'ya götürmüş, Emin Paşa intihap ettiği

(*) Rivayete göre, Emin Paşa kuvvetleri önünden, meşeden kalkan müthiş bir ayı, Belezir gediğinin sarp yolunda Mustafa Zeynel'in üzerine düşmüş, Mustafa Zeynel bunu kucaklayıp yere devirmiş, Emin Paşa, buna hayran kalıp, kuşatmayı kaldırmış.

mütedebbir ve cesur bir zabitin maiyetine yüz süvari vererek Mehmet Beye bir baskın yapmış, Mehmet Bey Erzurum'a kaçarken şose yolu üzerinde yakalanmış, başı kesilerek Muş'a gönderilmiş. Cesedi, Bey-tahtı olan mahalde metfundur. diyor (*).

Mustafa Zeynel ve akrabası, o kış Kuziçan'da Şah Hüseyin Bey misafir kalmışlar, ertesi yıl Şah Hüseyin Beyle Balaban aşireti reisi Gülâbi ağa, İstanbul'a giderek Hormek ağalarının aflarını çıkarmışlardı.

Bu sırada Dersim aşiretleri, Şah Hüseyin Beyin konağını basmışlardı. Bunlarla konakta bulunan Mustafa Zeynel ve Hormek'liler arasında şiddetli bir çarpışma olmuş, Ali Nalkıran'ın oğlu Selim ile Mustafa Zeynel'in oğlu Hilâl, Kızılbel gediğinde öldürülmüş ve Dersim'liler büyük zayıta uğrayarak geri çekilmişlerdi. Selim, Balaban aşireti reisi Gülâbi ağanın damadı idi. Ağa, Mustafa Zeynel ve Hor-

(*) Vali Ali Kemali, bu hâdiseyi doğru olarak yazmak istememiştir. Tarihinde Mustafa Zeynel ve Hormeklilerden bahsetmemiş, Darabi köyünün dört bin kişi ve Emin Paşa tarafından otuz bir gün kuşatıldığını ve Kigideki Türk kabilelerinin o tarihteki mevcudiyetlerini kapalı geçmiştir. Biz, bu sebebi araştırırken, Ali Kemali, tarihini yazdığı sırada, Kigide Belediye Reisi ve Erzincan Meclisi Umumî âzası olan Hormekli ikinci Zeynelin torunu İskender'le, arası açılmış, bu yüzden tarihinde Kigi'deki Hormek'lilerden ve hattâ onların Şeyh Sait isyanında, bizzat Atatürk'ün büyük takdirlerine mazhar olan Cumhuriyet, ordu ve bütün muhitçe malûm olan hizmetlerinden bile bahsetmemiştir. Tarihin birçok yerlerinde aslen Türk olan aşirete Kürt demiştir.

Halbuki yüz yirmi yıl önce olan bu hâdiseyi bizzat görenler ve bilenleri, biz göndük. Bu gerçekliği hem de kısaltarak tarihimize aldık.. Onların verdikleri bilgiye göre Kigi ve Darabiye giden neferi-âm on yedi binmiş. O çağda Mehmet Beyin kapısında yüzlerce süvari beslenirdi. Muş'tan yüz atlı gidip te Mehmet Beyin kellesini kesemez.

Ne ise, maksadımız, doğunun vahşet devirlerinde geçen bu çirkın olaydan herhangi bir mâna çıkarmak değildir. Ancak tarihimizi yazarken bütün acı ve tatlı, tarihî olayları olduğu gibi gerçek yazmaktır. Geçen olaylardan bugünkü nesil, mesul olamaz ve burdan bir kın kapmaz. Bu tarihî hâdisenin yazıldığı şekilde cereyan ettiğini bugün Varto, Kigi, Hınıs, Karlıova bölgelerindeki bütün ihtiyarlar bilmektedir.

mek'lileri Balaban deresine götürmüş ve kızını ikinci defa Mustafa Zeynel'in oğlu İbrahim'e vermişti. Hormekli'ler, aklarını Erzurum valisinin elinden alarak 1241 - 1825 de tekrar Kiği'nin Darabi köyüne dönmüşlerdi.

İkinci Zeynel ile Yazıcıoğlu Mehmet Bey barışmışlardı. Bu barış şartına göre : Yalnız Mustafa Zeynel, evini alıp Varto'daki Hormekli'lerin başına gidecekti. Varto'daki Hormekli'ler, Cibran aşireti tarafından sıkışık bir hale gelmişlerdi. Bunlar bu haberi işitince, kendilerini düşmandan kurtarmak için Kiği'ye gelerek Mustafa Zeynel'i Varto'ya getirmişlerdi.

Mustafa Zeynel, Varto'ya gelirken Lolan aşireti reisi Ali ağa ile birlikte Muş Beylerbeyi Emin Paşa'yı ziyarete gitmişti. Emin Paşa, binlerce neferi-âmla ele geçiremediği Mustafa Zeynel'i karşısında görünce, çok sevinmiş ve hanımına :

— İşte, bizi Darabi köyünde bir ay durduran ve ayı ile kucaklaşarak yere indiren Mustafa Zeynel yiğidim budur.

Diye İltifat etmiş ve kendisinin rakipleri olan Yazıcıoğullarının katlinden sevindiğini imâ etmişti. Emin Paşa, Mustafa Zeynel'e birçok hediyeler vermiş ve ona ilağalık kürkünü giydirek Varto'nun Kasman köyünü kendisine vermişti. Mustafa Zeynel, yedi oğlunu ve evlerini alarak 1241 - 1826 yılında Kasman köyüne gelip Varto'daki Hormek aşiretinin idaresini eline almıştı.

Bu çağda, Yeniçeri isyanı başlamış, Padişah Yeniçerilerin yok edilmesi için doğu illerine iradei seniye göndermişti. Erzurum ilinde Yeniçeri ağası bulunan Gürcü Osman Paşa, aylıklı olarak kullandığı Çerkes Yeniçerilerle hükümete isyan edip, Erzurum hükümet konağında kuvvetli bir müdafaa hattı kurmuştu. Emin Paşa'nın emriyle, Muş, Varto, Bulanık ve Malazgirt'teki aşiretlerden mühim bir kuvvet toplanarak Erzurum'a yürümüşü. Varto'dan giden Cibran aşireti başında Mehmet Halil ve Hormek aşireti başında Mustafa Zeynel vardı.

Gürcü Osman Paşa, ilk önce hükümet neferi-âm kuvvetlerini şehrin dışında karşılaşmış, yanında beş yüzden fazla Yeniçeri kuvvetinin

yok edildiğini ve kaçırıldığını görünce, hükümet konağına kapanarak eldeki Yeniçerilerle kendisini savunmaya başlamıştı. Bir iki saat içinde, hükümet kuvvetleri, Yeniçerileri yenmiş ve hükümet konağının kapılarına dayanmışlardı. Bu acı mağlûbiyeti gören Osman Paşa, konağın balkonuna çıkarak muhasaracıların merhametlerini celbetmek için :

"— Devlet, kahpe devlet... Ben sana ne hizmetler yaptım... Bu vatan için ne emekler çektim. Sen benim mükâfatımı böyle mi ödeyecektin?" diye ağlamıştı.

Konağı kuşatan devlet kuvvetleri ve Erzurum halkı, Yeniçerilere son bir satır atarak konağın kapılarını kırıp içeriye girmiş ve Osman Paşa'yı diri olarak tutmuşlardı.

Padişahın iradei seniyesinde ve Muş Beylerbeyinin emirlerinde, Yeniçerilerin ve Osman Paşa'nın "Malı size, canı bize" denidiği için, neferi-âm kuvvetleri Erzurum'da bulunan Yeniçerilerin ve Osman Paşa'nın bütün ev, altın ve eşyalarını yağma etmişlerdi. Yalnız iki Çerkes Yeniçeri, Osman Paşa'nın iki küheylân atına binerek bütün neferi-âm atlıları tarafından takip edildikleri halde, İlice yolunda tozu dumana katarak kaçıp kurtulmuşlardı.

Osman Paşa, Varto kuvvetlerine teslim edilip, Varto'ya getirilmişti. Osman Paşa, o sırada Sünnîlerin en büyük şeyhi olan Varto'lu Şeyh Zeynelâbidin'e misafir edilmişti. Emin Paşa'dan o gün Varto'ya gelen bir mektupta, Osman Paşa'nın Varto'da öldürülmesi emrediliyordu.

Zeynelâbidin, mektubu okumuş, misafirine karşı büyük bir gönül acısını hissetmişti. Osman Paşa da, konağa girip çıkanların durumundan o gece öldürüleceğini sezdiği için gece, hayli ilerlemiş olduğu halde, bir türlü Şeyhin harem tarafına gitmesine razı olamıyordu. Şeyh, gecenin saat beşinde divandan kalkmak isterken Osman Paşa, ellerini onun cübbesinin ataklerine koyarak, yalvarırcasına :

"— Şeyhim... Fazla kederliyim, biraz daha oturalım."

Deyip, Şeyh Zeynelâbidin'in kalkmasına engel olmuştu.

Şeyhin, bölgede dehşetli nüfuzu vardı. Esasen Emin Paşa, bu idam emrinin infazını ondan rica etmişti. Arada resmî bir mesuliyet mevcut olduğu halde Şeyh, büyük misafirini kırmamış, onun birbiri ardınca :

— Şeyhim biraz daha oturalım!

Sözlerine saygı göstererek, sabaha kadar Osman Paşa'nın yanında kalmıştı. Şeyh, bu sırada bir aralık su dökmiye çıkmış, hemen cellâtlar içeriye girip, Osman Paşa'nın boynuna doladıkları iplerle Paşa'yı boğmuşlardı.

Osman Paşa, boğulduktan bir saat sonra, Muş'tan gelen bir atının Emin Paşa'dan getirdiği bir mektupta : Paşa'nın, Padişah tarafından affedildiği yazılıydı... O saatte artık Osman Paşa tenesir üzerinde ve boğazındaki ip izleri kara birer yılan gibi boğazını dolamışlardı. Şeyh Zeynelâbidin, misafirin ölümünden duyduğu üzüntü ile göz yaşlarını dökerek onu Varto'da görmüştü.

Bu sırada, Varto'daki Cibran, Lolan ve Hormek aşiretleri Bingöl yaylalarına çıkmışlardı. Bunlardan Cibran'lılar, hâlâ göçebe bir halde yaşıyor, yaz aylarında Bingöl dağlarında çadır kurarak, kışın Hormek ve Lolan köylerine gelip bu halka yüklenip ot ve yiyeceklerini paylaşıyorlardı. Bu hal, yeni Varto'ya gelen Mustafa Zeynel'e çok ağır gelmiş, Cibran'lıların kendilerine ev, köy yapmasını, yoksa Hormek köylerine bırakmayacağını bildirmişti. Bu haberden hiddetlenen Cibran ağası Mehmet Halil, 1243 - 1827 yılının yaz aylarında beş yüz atlı ile Mustafa Zeynel ve Hormek'lileri yaylalarında çevirmiş ve dövmüşlerdi. Bu dövüş bir hafta sürmüş, her iki taraf da hayli zayıfata uğramıştı.

Nihayet Karlıova ve Bulanık bölgelerindeki Cibranlılar, Mehmet Halil'e yardıma gelerek, kuvvetleri Hormek'lilerin on misli fazlasına çıkmış, Mustafa Zeynel bu durum karşısında aşiretini toplayarak Şeman kalesi altındaki Hesar deresine çekilip burada muhasara edil-

mişti. Bu muhasara kırk gün sürmüş, Mustafa Zeynel, yedi oğlu, Hormek yiğitleri ve en çok Mustafa Zeynel'in oğlu İbrahim, harikalar göstermiş, Cibran'lılar bir türlü Hesar'ı alamamıŝlar, hem Hormekliden ve en çok hücum eden Cibran'lılardan hayli adam telef olmuş, nihayet Şeyhlerin araya girmesiyle Mustafa Zeynel ve Mehmet Halil, Babin gerisindeki Cibran ağası çadırında birleşip barışmışlardı. Bu barıŝa göre; Cibran'lılara fazla zayıat veren Mustafa Zeynel'in oğlu İbrahim, Kiği'nin Kâir bölgesinde olan amcası oğlu ikinci Zeynel'in yanına gidecek ve barıŝta Mustafa Zeynel'e uymayan Üstükran'lı Ali-Hamet, barıŝtan hariç tutulacaktı. Cibran'lılar da artık Hormek ve Lolan aşireti köylerinde kıŝlamıyacak ve kendilerine ev ve yurt yapacaklardı.

Bu tarihten sonra Cibran'lılar Varto ovasında Leylek, Karakurt, Alâgöz ve sair köylerle, Şerafettin eteklerindeki boş köyleri işgal edip buralarda yurtlanmıŝlardı.

Bu barıŝtan sonra Ali-Hamet Üstükran bucağında Cibran'lılar tarafından pusuya dıŝürölerek öldürölmüş, İbrahim, bunun intikamını almak istemiş ise de, babası Mustafa Zeynel sözünü geri almayacağını ve barıŝı bozamıyacağını ileri sürmüş, bundan fazla içerenen İbrahim, gecenin birisinde, karısını ve çocuklarını alarak şimdiki Karlıova ilçesinin Kartal dağları bölgesinde olan Binkoz mezresine gitmişti. Mehmet Halil, bu bölgede olan Cibran aşireti reisi Pullak Hüseyin'e haber gönderip İbrahim'in öldürölmesini istemiş. Pullak Hüseyin, evvelâ gelip İbrahim'le kardeş olduktan sonra, yetmiş atlı ile bir gece İbrahim'in küçük evini basmıştı.

O gün, akıllara sığmıyan bir hâdisе olmuş, İbrahim tek başına bu kadar atlı ile çarpışarak arazinin durumundan ve kendi cesaretinden Allah'ın mucizesinden faydalanmış, ilağası Pullak Hüseyin ve beş kişiyi öldürüp bu atlıları Bahçe köyüne doğru sürmüş ve Mağrıp karanlığında çocuklarını alarak Kartal dağına tırmanmıŝ ve buradan amcası oğlu ikinci Zeynel'in yanına değil, kayın babası Balaban aşireti reisi Gülâbi ağanın yanına varmak için Kuziçan dağlarına çıkmıştı.

İbrahim'in yolu burada Kuziçan'ın Tüzük köyüne uğramış, Tüzük köyünde oturan Çarıklı Şeyhi Hüseyin Beyin akrabasından Deli Hasan oğlu Mustafa, eski dostu ve kirveleri olan İbrahim'in, bir hafta orada istirahat ettikten sonra, Balaban deresine geçmesini rica etmiş ve İbrahim bu dostunu kırmıyarak orada bir hafta misafir kalmıştı. Bu sırada Şeyh Hüseyin Bey ölmüş, yerine oğlu Ali Bey, Çarıklı aşiretinin başına geçmişti.

Meğerse, Deli Hasan oğlu Mustafa bir müddet önce Ali Beye karşı koymuş ve onun yakında kendisine baskın vereceğini bilmiş olduğu için İbrahim'in yiğitliğinden faydalanmak üzere İbrahim'i burada misafir alıkoymuşmuştu. Aksine, Ali Beyin kardeşi Teymur bey, bu köyü kırk kişi ile kuşatmış, İbrahim aracılık yapmış ise de, Teymur bey dinlemiyerek, hücumla başlayınca, İbrahim'in kanına dokunmuş, her iki tarafda silahlarına sarılıp tutuşmuşlardı. Bu savaşta Teymur Bey, ağır yaralanmış ve piyadeleri onun yaralı cesedini alıp Ali Beye götürmüşlerdi 1250 - 1834.

Ali Bey, bu haberleri alınca, beş yüz kişiyle köyü basmış ve Deli Hasan oğlunun adamlarını kılıçtan geçirmiş, Deli Hasan'ın Mustafası, İbrahim'le bir evde muhasara edilmişlerdi. Bunların muhasara yerinde teslim olmayacaklarını anlayan Ali Bey, kapıya giderek, Mustafa'yı affettiğine dair İbrahim'e yemin etmiş, İbrahim, bu yemine aldanarak Mustafa ile birlikte Ali Beye teslim olarak Ağaşenliği'ne gelmişlerdi.

Pülümür ve Tercan bölgelerinde İbrahim bu kanlı olaylar içinde iken Mustafa Zeynel de babasının evine, KâİR'e gidip orada ölmüştü 1250 - 1834 (*).

Mustafa Zeynel'in yerine büyük oğlu Veli ağa geçmiş, bu zat kardeşi İbrahim'in uğradığı akıbeti haber alınca, kardeşi Talu, Mahmut, Ağa, Resul'ü çağırarak gidip kirveleri Şeyh Hüseyin oğullarından İbrahim'i alıp getirmelerini söylemiş. Bunlar bir hafta içinde Ağa-

(*) Rivayete göre Mustafa Zeynel, oğullarını topluyarak: "Ben KâİRde babamın ocağına gidip orada ölmek isterim!" demiş ve gidip KâİRde hastalanarak ölmüştür.

şenliği'ne Ali beyin yanına gitmişlerdi. Teymur bey, ağır yaralı ve bil-hassa İbrahim tarafından yaralandığı için, Ali Bey, Deli Hasan'ın Mustafa'siyle birlikte İbrahim'i de zindana koymuştu. Ali Bey, bütün acısını eski dostluğa bağışlayarak ve Hormek'lilerle çarpışmayı göze almayarak kardeşlerini alıp gitmelerini Talu'ya söylemiş, Talu ve kardeşleri zindana giderek İbrahim'i almışlar, tam çıkacağı sırada, Deli Hasan'ın Mustafa'sı mırıldanarak, İbrahim'e hitaben :

"— Kardeş düşenin yâri olmaz. Dünyada artık erkeklığın sözü, andın hükmü, kardeşliğin kıymeti kalktı demektir" demiş.

Bu acı sözler, İbrahim'in kulağına bir yıldırım gibi çaktı. Erkeğin sözü, andın hükmü, insanlığın vefası öyle mi? İbrahim ellerini kardeşlerinin kollarından çekerek, yerine oturdu ve zincirleri ayağına doladı, kardeşlerine :

"— Ben artık gelmem! Ali Bey Mustafa'yı da bıraksın. Yoksa kanım Mustafa'nın kanına karışacaktır!" dedi.

Mustafa, söylediğine pişman olmuş, zindandan çıkması için İbrahim'e yalvarıyordu. Fakat iş işten geçmişti. İbrahim'in kardeşleri Ali Beyin konağına doğrulurken içeriden feryatlar, ağlamalar yükseliyordu. Dostlardan birisi onların yolunu keserek :

"— Ağalar Teymur Bey öldü. Artık sizin hayatınız tehlikelidir. Hemen savuşun." demişti.

Dört kardeş binden ahıra dalarak atlarını çekip binmiş ve Varto yoluna doğrulmuşlardı. Güneş batmak üzere idi... Çarek'lılardan birkaç piyade, arakadan tüfek sıkıyorlardı. Beş dakikalık bir müsademedен sonra, ağalar gecenin zifiri karanlıklarına dalarak, iki gecede Varto'ya gelmiş, hâdiseyi büyük kardeşleri Veli'ye anlatmışlardı. Veli ağa, İbrahim'in kurtulması için çare ararken, İbrahim ve Deli Hasan'ın Mustafa'sı (Mustafa çayırı)nda kurşuna dizilmişlerdi (*).

(*) Siyaset yerinde on iki kabile toplanmış bunlardan ancak Maskan kabilesi reisi, Molla İbrahimi öldürmüş, o günkü türepe göre (Kasas) mevkiine oturmıştır.

İbrahim, Ağaşenliği'nde öldürülmüş, Balaban aşireti reisinin kızı olan karısı, Balaban Hatun, oğullarını alarak, babasının evine gitmiş ve İbrahim'in genç kız kardeşi Fatma, Ali Bey tarafından zapt edilmişti. Ali Bey, Bu kızı kendisine nikâh etmek istemiş. kız, kardeşinin katiline teslim olmamış ve kendisini harem dairesinin bir odasında iple asarak idam etmişti.

İbrahim'in katli ve güzel Fatma'nın idamı Varto ve Kârir bölgelerindeki Hormek'liler üzerinde çok büyük tesirler yapmış, bu aşiret halkı intikam hareketine geçmişti. Fakat artık karlar yağmış, yollar kapanmıştı.

1251 - 1835 yılı baharında, İbrahim'in kardeşleri, Talu, Mahmut, Resul ve Ağa, küçük bir çete ile Maskan kabilesi reisi Mollanın yaylasını basmış, Molla ile birkaç akrabasını kılıçtan geçirmiş ve o gün orada bulunan Ali Beyin akrabalarından Ali Murat Han'ı beraber öldürmüş ve Ali'nin aşiretler arası meşhur olan kılıcını getirmişlerdi.

Bir ay sonra, yedi yüz kişilik bir Çarek kuvveti, Ali Beyin akrabasından Genem Pertekli İsmail ağanın emrinde olarak Varto'nun Küzük köyünü geceleyin basmıştı. Küzük halkı yaylada idi. Çarekçiler köyde buldukları otuz altı kişi erkek kadın ve çocukları damlariyle beraber yoketmiş ve kül etmişlerdi. Ertesi günü Hormek'lilerden beş yüz kişi, toplanarak Mustafa Zeynel, oğulları Talu, Mahmut, Resul ve Ağa'nın emrinde Çarekçileri takip ederek, üç gecede "Genem-Pertek" köyünü sarmış, İsmail ağa ile beraber kırk yedi kişiyi bu köyde yakıp kül etmiş ve köyün ağıllarında bulunan bütün hayvanatını önlerine katıp getirmişlerdi (*)

Sabahleyin bu faciayı haber alan bütün Çarek ve Kuzıçan kabileleri, Hormek'lileri takip edip Tercan ovasında bu iki kuvvet boğaz boğaza gelmişlerdi. O gün yapılan kanlı savaşta, her iki taraftan bir-

(*) Genem Pertekli İsmail ağa, o gece evine yetişmişti. Karısına : "Küzük köyünü yakarken, bir kadın alevler içinde bana bir çocuk uzatarak, Ali aşkına bunu kurtar, dedi. Ben ikisini de yaktım kül ettim." demiş, bunu dinleyen Hormekçiler hemen İsmail ağanın evine ateş vermişlerdi.

çok yiğitle, Hormekli Veli ağanın oğlu meşhur Yusuf ve Çarekli Ali beyin oğlu Hüseyin katledilmişlerdi.

Hormekliler, bu savaşta galebeyi çalarak getirdikleri talanı kurtarıp Varto'ya gelmişlerdi. Eskiden dost, kirve, kardeş ve emektar olan bu iki aşiret arasında yapılan bu düşmanlık ve vahşet, o günden sonra bitmiş ve artık tarihe karışmıştı.

Bu çağda, doğu illerindeki bütün aşiretler, birbirleriyle dövüşüyor, günde birçok insanlar katlediliyordu. Varto'daki Cibran aşireti Malazgirt'te bulunan Hasan Ali aşiretiyle, Muş ovasındaki Huytu, Bitiri ve Şigo aşiretleri birbirleriyle durmadan savaşıyor, her taraftan kanlı seller akıyordu. Doğu illeri bu şekil hâdiseler altında çalkanıırken, Osmanlı tahtına Sultan Abdülâziz geçmiş, bu sırada Mısır valisinin oğlu İbrahim Paşa'nın orduları Anadolu'ya girmiş, Osmanlı İmparatorluğunu müşkül bir duruma sokmuştu. 1255 - 1839 yılında Reşit Paşa, (Gülhane hattı)nı okuyarak tanzimat devrini açmıştı. Ruslar, bu yılda, doğu illerimizin Eleşkirt Pasinler, Malazgirt bölgeleri üzerinden Hınıs ovasına bir ordu göndermişlerdi. Erzurum'dan gelen askerî kuvvetlerimizle beraber, Malazgirt'ten, Hasanan, Hınıs'tan Zırkan, Varto'dan Cibran, Lolan ve Hormek aşiretleri Rus ordusunu Hınıs'ın Halil-Çavuş bucağında karşılayıp dövüşmüş ve Rusları hududa doğru dönmeğe mecbur etmişlerdi.

Bu sırada, Muş'ta ötedenberi Beylerbeyi olan Alâettin Paşa oğulları, Muş, Hınıs, Malazgirt, Bulanık, Varto bölgesindeki aşiretlerden birkaç kişiyi konaklarında kazığa germiş ağır vergi ve zulümleriyle halkı bizar etmişlerdi. Tanzimat devrinin kurduğu yeni idare, bu Beyliğin kaldırılmasını mucip olmuş, hükümetin emriyle Malazgirtten Hasanan aşireti ve Muş dağlarındaki kabileler, Muş'un Çiris köyü altında bulunan Alâettin Paşa oğullarının konaklarına saldırıp Alâettin oğullarını kesmiş, konakları yakıp mallarını talan etmişlerdi. Bu aileden kurtulan birkaç kişi Hınıs kasabasına sığınmış ve bu suretle Alâettin Paşaların Beyliğine son verilmişti. Bu tarihten sonra Varto'da kaymakam ve Muş'ta mutasarrıf oturmuştur.

1272 - 1856 bahar aylarında Varto, Göynük (Karlıova) bölgesinde çok şiddetli bir zelzele olmuştu. Bu bölgelerin bütün köyleri yıkılarak binadan fazla can kaybı olmuştu. En fazla zayıyat, Karlıova'nın Kargapazar, Tokliyan ve Varto'nun Zengel ve Rakasan köylerinde olmuş, hattâ Zengel'de Mustafa Zeynel'in oğlu Ağa'nın iki oğlu ve birçok komşuları enkaz altında ölmüştür.

Tanzimat devri, doğu illerinde kudretli bir islahat ve büyük bir yenilik yapmıştır. Bu çağda devlet, asayişe hâkim olarak aşiret kavgalarını durdurmuştu. Doğunun bütün bucaklarında nahiye müdürlükleri, ilçelerinde kaymakamlar, sancaklarında mutasarrıflar vardı.

Kiği - Kârir'deki Hormek kabilesinin başı olan ikinci Zeynel, tanzimat devrinde kendi köylerine birkaç dersane açmış, halkın silahlarını ellerinden alarak onları okumaya ve çiftçiliğe sevk etmişti. Varto'daki Hormek aşireti, Mustafa Zeynel oğlu Veli ağanın idaresinde çok rahat yaşıyordu. İkinci Zeynel, 1275 - 1859 tarihinde ve Mustafa Zeynel oğlu Veli ağa da 1281 - 1865 te ölmüşler, ikinci Zeynel'in yerine oğlu Aksak Ali ve Veli ağanın yerine de kardeşi "Ağa" geçmiş, hükümetin idaresi altında emin olarak civar kabilelerle hoş geçinmişlerdi. Bu sırada Üstükran bucağı yeni kurularak ilk nahiye müdürü olarak Hormekli Hasan Han Ali torunlarından Tatanlı Hüseyin ağa tâyin edilmişti. Tanzimat devrinin iyilikleri ve doğu illerindeki sakin hayat 1292 - 1876 yılına kadar devam etmişti.

Tanzimat devrinden sonra, doğu illerinde koyu bir istibdat başlamış. 1293 - 1877 yılı başında Van hududundaki Sunnî aşiretlerle Bedirhanlılar baş kaldırmış, doğudaki çeşitli kabileler birbirine girmiş ve hemen arkasından Osmanlı İmparatorluğu ile Ruslar arasındaki meşhur Kars muharebesi başlamıştı. Bu muharebede, Varto'daki Cıbran kuvvetleri, Ali ağa ve Hormek kuvvetleri, Mustafa Zeynel oğlu Talu'nun emrinde olarak aylarca Kars'ta dövüşmüşlerdi.

1295 - 1879 yılında Varto'daki Hormek aşireti ile Göynük (Karlıova) bölgesinde olan Cıbran aşireti reisi Hacı Abdi, Mahmut ağanın araları bozulmuş, Mahmut ağanın oğlu genç Ali, iki yüz atlı ile

Küzük köyünü talanlamağa gelirken, Hormekli Veli ağa oğlu Mustafa'nın elinden katledilmiş ve bu yüzden yine Hormek - Cibran savaşları baş göstermişti. Bu sırada artık ihtiyarlaşan Mustafa Zeynel'in oğulları Aga, 1305 - 1889 ve Talu 1306 - 1890 yılında vefat etmiş, asiretinin idaresi Kasman'da Talu oğlu İbrahim'in eline geçmişti. "İbrahim Talu" (16) dedesi Mustafa Zeynel'in tipinde harika bir yiğit, mert, cesur ve doğru bir adamdı. Sultan Hamid'in istibdat devri, bütün dehşetiyle Varto ve doğu illerinin bütün kesimlerinde kendisini göstermiş, Palan-döken, Şerafettin ve Bingöl dağlarında yüzlerce şaki çetesi dolaşarak kervanlar soyar, talan götürürlerdi. Yer yer, aşiretler tutuşup savaşıyorlardı. Karlıova' ve Varto'daki Cibran aşireti; İbrahim Talu üzerine yüklenip kalmışlardı. Bu cesur aşiret ağası ve akrabaları, defalarca çok üstün olan Cibran kuvvetlerini ağır zayıata uğratarak geri püskürtmüşlerdi. İbrahim Talu, bu sırada oğlu genç Zeynel'i Elâzığ'a okutmaya göndermiş ve köylerinde dersaneler açmıştı. Tam bu sırada Hamidiye alayları teşkilâtına başlanmıştı.

BÖLÜM : VII

İstibdat Devrinde Doğu İlleri — Hamidiye Alayları ve Aşiret Kavgaları

Sultan Hamit, Tanzimat Türklerine ve hattâ gúya Avrupa devletlerine karşı saltanatını konkudan çıkarmak için 1307 - 1891 tarihinde doğu illerimizde 36 adet atlı Hamidiye Alayını teşkil etmiş. bu teşkilâta : Tarihimizin yukarı kısımlarında açıkladığımız gibi, Yavuz Sultan Selim tarafından Anadolu'dan doğu illerimize kaldırılan ve sonradan Kormanço şubesi adını alan yakın çağ Türk aşiretlerini dahil etmişti.

Sultan Hamit, istibdadını yürütmek için artık temelli olarak bu aşiretlere Kürt ve doğu illerine de Kürdistan ve kendisine de Kürtlerin babası demekteydi. Vatanına ve milliyetine hiyanet eder bu padişah, doğu illerimizin Kürdistan ve buradaki aşiretlerin de Kürt olmadığını biliyordu. Onun, şahsî saltanatı uğrunda söylediği bu sözler, o gün, doğu illerinin Türklüğünü yoketmeğe kâfi gelmiş, özbeöz Türk soyundan olan doğu halkını, Yavuz'dan sonra bir kere daha felâkete sürüklemişti.

Yavuz Sultan Selim devrinden önce yazılmış tarihlerin gerçekte Kürt olarak tesbit ettiği bir millet ve doğu illerimizin coğrafi durumunda yazılmış bir Kürdistan adı yoktu. Sultan Hamit bunu biliyordu. Fakat o, Tanzimat Türklerine karşı saltanat ve istibdadını ayakta tutabilmek için, coğrafi ve idarî durumdan, istibdada elverişli olan doğu illerimizi o günkü, aşiretlerin her üç şubesinin nüfusça en kalabalığı, zengini ve azıllısı bulunan Kormanço şubesindeki aşiretleri Hamidiye teşkilâtına alarak, bunları Türklük ve gençlik cereyanlarına karşı bir kalkan gibi kullanmak istemişti.

Dördüncü Ordu Müşirliğine tâyin kılınan Çerkes Mehmet Zeki Paşa, Erzincan'a gelmiş, doğu illerimizdeki Kormanço şubesine dahil aşiretler arasında Hamidiye teşkilâtını kurmak üzere Mirliva Mahmut Paşayı Van, Malazgirt, Hınıs ve Varto'ya göndermişti.

Kormanço şubesi, Mil ve Silif adlı iki partiye ayrılmıştı. Bu partilerin her birine bir aşiret mirivalığı ile beher alay komutanına birer kaymakam rütbesi verilmişti.

Mil partisinin livası, Viranşehir bölgesindeki çöllerde bin çadırılık aşiretiyle doluşan. Milan aşireti reisi İbrahim Paşa idi. Bu Paşanın komutası altında : Varto, Karlıova, Bulank'ta oturan Cibran aşiretinden teşkil edilmiş dört Hamidiye alayı, Malazgirt bölgesinde altı adet Hasanan aşireti Hamidiye alayı, Hınıs'ın Tekman, Köksü, Hacı Ömer bölgelerinde iki tane Zırkan aşireti Hamidiye alayı, merkezi Viranşehir olmak üzere beş tane Milan aşireti Hamidiye alayı, bir tane Karaceki aşiret alayı ve Urfa'nın Süruç ilçesinde iki tane Berazan aşireti Hamidiye alayları vardı.

Silif yahut Mil partisinin livası, Patnos'ta oturan Hayderan aşireti reisi Mirliva Hüseyin Paşa idi. Bu paşanın komutası altında : Muradiye, Patnos ve Van bölgelerinde oturan beş adet Hayderan aşireti Hamidiye alayı, Ağrı'da bir Ademan ve bir Takoriyen aşiret alayı, merkezi Ağrı iki Zilan ve bir adet Celâli aşiret alayları, Eleşkirt'te bir tane Sıpkan aşiret alayı vardı. Bu aşiret alaylarına birden başlayarak 33 numara sırasıyla verilmişti. Bunlardan başka, Zilanlı Selim Paşa'ya bir mirivalık rütbesi, Babakürdü şubesinden Mistoyi Mirana paşalık verilmişti.

Her Hamidiye alayı bin iki yüz altı idi. Her alayın başında tek bir harf okumasını bilmiyen bir kaymakam dikilmişti. Bu kaymakam o aşiretin eski ağası idi. Her alayda yine aşiret ağasının akrabasından iki binbaşı ve aşiretin ileri gelenlerinden dört yüzbaşı ve sekiz mülâzim vardı. Bunların hiçbirisi okuma-yazma bilmezdi. Her alay kumandanı zorla bir kâtip bulabilmişti. Alayın bütün atları aşiret era

tının öz mallarıydı. Bu atlara o alayın damgası vurulurdu. Alay paşalarına, kaymakam ve zabitlerine padişah hazinesinden dolgun maaşlar ve hediyeler verilirdi. Eratın silâhları, kısmen bunların eşkiyalıkta kullandığı silâhlar ve kısmen de devletten verilmiş tüfeklerdi. Ümerâ ve zabitanın kılıçları ve elbiseleri devlet tarafından veriliyordu. Doğu illerindeki bu Hamidiye kaymakamlarının sayılıları, Varto'da Cibranlı Mehmut Bey, Cibranlı Sincar İbrahim Bey, Karlıova'da Cibranlı Maksut Halit Bey, Malazgirt'te Fethullah Bey, Hasananlı Halit Bey, Şıpkanlı Abdülmecit Beylerdi.

Bu aşiret liva ve kaymakamları 1309-1893 yılında Erzincan'da Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın yanında toplanarak İstanbul'da Sultan Hamid'in yanına gitmişlerdi. Sultan Hamit, bunları gözden geçirerek rütbelerini takmış ve bunların yakışıklılarına kılıçlar, paralar ihsan etmişti ve onlara :

"— Benim, kürtlerin babası olduğumu unutmayın!" diye iltifât etmişti.

Sultan Hamit, o gün, bu aşiret ağalarına verdiği geniş selâhiyet ve rütbe ile, doğu bölgesindeki şehirlileri, esnaf ve tüccarı ve doğu illerindeki çiftçi ve halk tabakasını ve bu illerde, biz Tünküz, diyenleri bu Hamidiye alaylarına birer esir gibi teslim ederek onları aşiret alaylarına soydurmış, kırdırmış ve ezdirmişti. Koskoca bir Türk İmparatoru olan bu zalim padişah, bilerek Türk ırkının düşmanı kesilmişti.

Hamidiye liva ve alay kumandanları, İstanbul'dan döndükten sonra, istibdadın en karanlık zirvesine çıkmış bulunuyorlardı. Bu aşiret ağaları, Hamidiye unvanı altında büyük bir debdebe ve saltanata kavuştuktan sonra kendilerini hiçbir kanuna tâbi tutmadan mülkiye adını alan doğudaki diğer aşiretleri, komşuları olan halkı, şehir ve kasabaları soymağa ve doğu illerini yakıp yıkmaya başladılar. Padişahın, ellerine verdiği silâh ve salâhiyetle çok amansız harekete geçtiler. Doğu illerinde, Sultan Hamid'in ve kara kuvvetin birer müstebit ve kanlı kolları gibi uzanan Hamidiye alayları, doğunun bütün dağ

ve derbentlerinde yollar kestiler, kervanlar soydular. Halkın malına ve canına kıydılar. Binlerce mâsum köylünün kanlarını döktüler ve bununla da kalmıyarak Hamidiye teşkilâtına girmiyen kabile ve aşiretlerin köylerine baskınlar verdiler, can yaktılar, mal talanladılar.

Hamidiye alaylarının İstanbul'dan aldığı kara fikirler artık doğu illerinin rengini tamamen değiştirmiş, müstakil hareket eden 36 kanlı beylik yaratmıştı. Bu beylikler, kendilerini yalnız Sultan Hamid'in Kürtleri ve oğulları, din ve şeriatın arkaları, insanların en kutsalları, Türklüğün düşmanları ve yurdun Jön Türklere karşı müdafileri sayar ve kendilerini hiç bir kanuna tâbi tutmadan doğunun diğer kabile ve halkını karşılarında köle ve kul biliyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğunun orta devrinden başlayıp Sultan Hamit çağında tamamlanan bu yıkıcı siyaset ve zehirli duygulardan doğan Hamidiye teşkilâtı, az bir müddet içinde doğudaki Türk nesli arasında müthiş bir kötülük ve nefret uyandırmış, millî birlik ve bütünlüğü çok ağır bir surette parçalamış, Hamidiye olmıyan halkı bu aşiretlere ezdirdikten sonra, menfaat ve saltanat hırsıyla deliren bu alayları ve hattâ bir alayda olan öz kardeşleri birbirine musallat ederek doğu illerimizin her yanını kanlarla sulamıştır. (17)

Sözümü gerçekleştirmek için, bu acı manzara ve kanlı boğuşmalardan birkaç örnek vereyim.

Doğudaki Hayderan aşiretinin bir alayı, Tokariyan aşireti reisi Hüseyin ağa ile (*), Eleşkirt'teki Sıpkan aşireti reisi Abdülmecit, Malazgirt'te Hasanan aşireti kaymakamı Fethullah Bey ve Halil Hasanla, ve Hasanlı Rıza Halit, Hasanlı Acem oğullarıyla, Hınıs'taki Zırkan alayı komutanı Kulihan Bey, Tekman'daki Zırkan alay kumandanı Selim beyle ve bu iki aşiret yine Hınıs'taki Çarek aşiretleriyle ve Varto'daki Cibran ikinci alay kumandanı Mahmut Bey, Cibran birinci alay kumandanı Sincar İbrahim Beyle ve Karlıova'daki üçüncü Cibran alay kumandanı Maksut Halit bey, öz kardeşi Selim ağa ile

(*) Bu savaşta, meşhur Hayderanlı Tahir han, öldürülmüştü.

ve yine bu üç Cibran aşiret alayı Varto'daki mülkiye Hormek aşireti ile, Viranşehir'deki Millan aşireti livası İbrahim Paşa, Karakeçi aşireti reisi Dirî ile, saffıharp halinde yıllarca dövüşmüşlerdi.

Savaşlarda binlerce insan ölmüş, talanlar gitmiş, köyler yıkılmıştı. Hükümet, Hamidiye alayları arasındaki savaşları durdurmak için, ya bir nasihatçi paşa gönderir veyahut bir telle müdahale ederdi. Mülkiye olan aşiretlerle Hamidiyeliler tutuşunca Hamidiye tarafını tutar, karşıdaki mülkiye aşiretini bastırmak için savaş yerine bazen birer tabur nizamiye askerini gönderirdi. Kendilerini Hamidiye alaylarına karşı müdafaa etmekten âciz olan doğu illerindeki diğer kabileler ve halk, mecburî olarak Hamidiye alay kumandanlarına ağır vergiler verir ve bunların idaresinde köle gibi yaşarlardı.

Her iki aşiret livası ve kaymakamlar, döktükleri kanlardan ötürü hiçbir mahkeme ve adalet divanında hesap vermeğe mecbur değillerdi. Bunlar, bütün aşiret halkının mukadderatlarına birer mutlak hâkimdi. Aşiretin adlî, idare, içtimaî hukuku, aşiret reisinin elindeydi. Reis, başka bir aşiretten öldürdüğü birçok adamların kanına karşılık, kendi aşiretinden ölümlerine sebebiyet verdiği bir sürü insanların kanlarını bir dehalet ve barışma ile bağışlar, evine gelen hasım aşiret ağasının bir merhabasına feda ederdi. Bir aşiretin malı, canı, ırzı, o aşiretin reisinin öz malı sayılırdı. Reis, huylandığı ve şüphelendiği bir adamı öldürebilir, bir suçluyu hapis veya affedebilirdi ve sevdiği bir kadınla buluşur, bunlar için hiçbir makam veya mahkeme, reisin hakkında tahkikat yapamazdı.

Sultan Hamid'in bu kara siyaseti, Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti altında bulunan doğu illerinde 36 derebeylikten ibaret olan bir Kürdistan yaratmıştı, bu siyaset, Türkleri Kürt diye vasıflandıran, onlara bu adla menhus bir iftihar takındıran, Türkün, malını, canını, adını, ırkını, millî varlığını hiçe satan iğrenç bir siyasetti. Bu siyaset, doğuda çok feci kötülükler yaratmış, saymakla bitmiyen bu kötülükler ve Türk düşmanlığı Meşrutiyet devrine ve Şeyh Said isyanına kadar babadan evlâda, irsi bir hastalık gibi geçmişti.

Bu tehlikeli fikir hastalığı, mevzuumuz olan doğu illeri ve bil-hassa Varto tarihinde bin türlü kanlı olaylar ve çeşitli kötülükler doğurmuş, önceden yalnız sünnilik ve alevilik gayretiyle birkaç kere dövüşen Cibran ve Hormek aşiretleri. bu son Hamidiye teşkilâtının siyaseti karşısında birbirlerini yoketmek için yıllarca çarpışmışlardı .

Bu aşiretin salâhiyeti, hayatı ve kuvvetleri arasında büyük bir fark vardı. Cibranlılar; Sultan Hamid'in müstebit alayları ve Kürdistan'ın kudretli bir aşireti, Hormekliler; mülkiye, reâya ve ahali, aşiret ve Kürt sayılmayan, bayağı bir Türkmen oymağı bilinirdi.

Cibran alayı, kumandanları ve aşiret ağaları; hükümlerini Mus ve Varto idare makamlarına yürüten ümera ve zabitan, Hormek ağaları; hükümet kapısından koğulmuş, malı, canı helâl kâfir kızılbaşlardı.

İşte birisi asalet, salâhiyet, kudret ve zorunu göstermek için köylere ve talanlara saldıran ve öbürüsü, malını, canını, namusunu ve hakkını, istibdadın kanlı pençesinden kurtarmak için çarpışan, iki aşiret çarpışıyordu.

Cibran Aşireti, Hamidiye teşkilâtında bin ikişer yüz atlı mevcutlu dört Hamidiye alayına ayrılmıştı. Bu alayların merkezi Varto olmak üzere, Şerafettin ve Bingöl dağları arasındaki geniş alanın köylerinden kurulan ve Varto merkezinde oturan Cibranlı Mahmut Beyin emrinde bir alay, ve Şerafettin'in kuzey eteklerindeki köylerden kurulup, merkezi Bağlı köyü olmak üzere Cıranlı kaymakam Sincar İbrahim'in emrinde ikinci bir Cibran aşiret alayı ve merkezi Karlıova'nın Tokliyan köyünde Göynük ovası köylerinde kurulmuş Cibranlı Maksut Halit Beyin emrinde üçüncü bir Cibran aşireti alayı, ve merkezi Bulanık ilçesinde olmak üzere Cibranlı Fezzo oğlu kaymakam Selim Beyin emrinde kurulmuş, dördüncü bir Cibran aşiret alayı teşkil edilmişti.

Sultan Hamid'in, para, rütbe, silâh ve kuvvetiyle teçhiz edilen bu dört alay, kendi bölgelerindeki halka, kasabalara ve Hamidiye ol-

mıyan diğere aşiretlere saldırarak onları kendi çiftlikleri haline getirmişlerdi. Bilhassa eskiden düşman ve kızılbaş bildikleri ve kendisinden çekindikleri Hormek aşiretini yoketmiye yeltenerek, onların Varto'daki bölgelerine, köyelerine saldırmışlardı. Bu üstün kuvvetler karşısında şaşırarak Hormekli'ler, başkanları olan Fereşat-Fero ailesinden İbrahim Talu'nun etrafında toplanmışlardı. İbrahim Talu ve akrabaları, ilâhi bir tevekkülle, canlarını ve namuslarını kurtarmak için, bu sayısız aşiret akınlarına karşı durmaya ve hiçbir kuvvete boyun eğmemeğe karar vermiş, bunlar bin zorlukla ele geçirdikleri basit silahlarla, köyelerinin mevzilerinde gece gündüz, beklemişlerdi.

1309 1893 yılının mayıs ayında Cibranlılar, İbrahim Talu'nun oturduğu Kasman köyünü basmış, İbrahim Talu ve oğlu Zeynel ve kardeşleri Veli ve Memil ve Zengeldeki amcası, Ağa oğlu Selim ve kardeşleri Kür tepesinde kuşatılmış, Cibranlı Velibilik, Memil tarafından katledilmiş ve alay kumandanı Mahmut Beyin amcası oğlu Talha. İbrahim Talu tarafından yaralanmış, beş Cibranlı öldürülmüş, Cibran süvarileri Ameran köyü üzerinden ricata mecbur edilmişti. Bu sırada Göynük'ten gelen bir tabur nizamiye askeri, savaşa karışınca, İbrahim Talu ve akrabaları devlet nüfuzuna saygı göstererek geri çekilmiş, bu durumdan faydalanan Cibranlılar, askerin himayesinde geri dönüp, dokuz Hormekli öldürmüşler ve Ameran köyünü talanmışlardı. Aynı tarihte Göynük-Karlıova bölgesinde bulunan Cibranlı Halit Beyin üçüncü Hamidiye alayı, Kârir'deki Hormek aşiretine akına başlamış, bu sırada bu aşiretin reisi ve Hösnek nahiyesi müdürü bulunan ikinci Zeynel'in torunu Küçük Ağa, hükümetten aldığı bir kuvvet ve bölgesinde topladığı aşiret eratıyla Kârir dağlarının sarp geçitlerinde Cibran aşiret alayını durdurarak onların Kârir bölgesine girmelerine engel olmuştu.

Yine bu yılda, Palah göl mevkiinde İbrahim Talu ile Cibranlı "Âmer" aralarında şiddetli bir çarpışma olmuş, arada hayli can telef olmuş, İbrahim Talu ile kardeşi Veli'nin harikulâde cesaretleri sayesinde, götürülen talan sürüleri, Cibranlılardan geri alınmıştı.

1310 - 1894 yılında İbrahim Talu ve Hormek köyleri Bingöl yaylalarına çıkmışlardı. Cibran'lılar bütün kuvvetleriyle her yandan Hormek aşiretine yüklenmişlerdi. Bu yılın temmuz ayında Karlıova'daki Cibran'lı Hatto oğullarıyla Cibran'lı Mahmut Beyin sekiz yüz seçkin atlısı, İbrahim Talu'nun Bingöl'deki Kasman yaylasını çevirerek müsademeye başlamışlardı. İbrahim Talu, kardeşleri ve oğlu Zeynel, ve Zengel yaylasındaki amcası oğlu Selim ve kardeşleri birleşerek kendilerini ve yaylalarını kurtarmış. Cibran'lı Alo-reşik ile birkaç Cibran'lı ve Hormek'li katledilmiş ve fakat Cibran'lılar İbrahim Talu tatasının bütün sığırlarını talanlayıp götürmüşlerdi.

İbrahim Talu, ardı arkası gelmiyen bu Cibran akınlarından ve saldırılarından ötürü, hükümetten yardım dilemek üzere oğlu Zeynel'i Varto kaymakamının yanına göndermişti. Cibran'lı Mahmut Bey, kaymakamın yanındaki sedirde oturmuş. Zeynel şikâyetini kaymakama yaparken, Mahmut Bey ona sıra vermeden Zeynel'e hitaben .

— Ne yapalım, sizin fermanız padişahdan çıktı. Demiş ve kapıdaki zabıta memuru, (Zeynel, Mahmut Beye karşı geldiği için) onu hükümet kapısından kovmuştu. Bu hâdiseden sonra İbrahim Talu ve Hormek'liler artık canlarından, hürriyetlerinden ve hükümetten ümitlerini keserek, bütün varlıklarıyla hem Cibran'lılara, hem de hükümete karşı koymaya yemin etmişlerdi.

Bir müddet sonra Üstükran nahiyesine Hormek'lilerin tedibi için askerî bir kuvvet gelmiş ve Cibran aşireti bu askerî kuvvetlerden faydalanarak Hormek köylerini basmış ve eskisinden fazla karşı koyma ile karşılaşarak zayıta uğramış ve geri dönmüşlerdi. Hormek'liler artık hiçbir kuvvetten çekinmiyor ve kendileri için mukadder olan ölümlü bekliyorlardı. İbrahim Talu'nun meşhur olan sürmeli tüfeğinin sesi iki günde bir Hormek dağ eteğinde yükseliyordu.

İbrahim Talu'nun bu haksızlık ve zulme karşı koyması, nahiyeye gelen yüzbaşı ve mülkiye kaymakamı gözünde bir isyan şeklinde görünmüş ve bu hal Cibran'lı Mahmut Beyin işine yaramış, Varto merkezinden Erzincan Müşirlğine ve Sadarete yağdırdığı tellerde: İb-

rahim Talu ve Hormek aşiretlerinin isyan ettiğini ihbar etmiş Varto kaymakamı bu şikâyeti tasdik ettiği için İbrahim Talu Hormek aşiretinin tedibi için Varto merkezine bir alay nizamiye askeri gelmişti.

Bu askerle birlikte bir Cıbran alayı Hormek köylerini tarıyacaktı. Fakat kânun ayları gelmiş, kadar yağmağa başlamış olduğu için askerî kuvvet Varto'da yerleşmekle meşgul bulunuyordu. Tam bu sırada İbrahim Talu'nun amcası oğlu Hormek'li Selim ağa, Caneseran köyüne gidip, halka zulüm yapan Üstükran müdürünü dövmüş, Selim ağayı ele geçirmek için Varto merkezinde oturan alaydan bir tabur nizamiye askeri, binbaşı Ziya Beyin emrinde olarak Üstükran nahiyesine gelmiş, burada Cıbran'lı binbaşı Ömer ağa, iki yüz aşiret atlısıyla bu kuvvete katılarak Zengel köyüne doğru hareket etmişlerdi.

10.12.1310 - 1894 günü karlı yolları aşarak Zengel'e giden bu kuvvetler, Selim ve kardeşleriyle maiyetinin ateşleriyle karşılaşmış ve akşam Caneseran köyüne dönmeğe mecbur olmuşlardı. Selim, aynı gece de İbrahim Talu'ya haber vererek bütün arkadaşlarıyla ailelerini alıp Bingöl dağlarının eteklerinde saklanmışlardı. İbrahim Talu, bu kar ve kış içinde aşiretinin başına bir felâket gelmemesi için, onların çeşitli yerlerde saklanmalarını ve nizamiye askerine karşı gelmemelerini tenbih ederek, kendisi de o gece Bingöl eteklerinde bulunan Kürte-gül mezresindeki bir küçük eve gidip saklanmıştı.

Caneseran köyüne dönen tabur. ertesi günü tekrar Zengel'e doğru hareket ederken, Cıvarık deresinde silahlı bir adamın Kürte-gül'e gittiğini görerek, bu piyadenin izine düşerek ansızın İbrahim Talu'nun saklandığı küçük evi kuşatmış ve ateşle karşılaşınca, ilk iş olarak evin kapısına doldurduğu bir yığın ota ateş vererek İbrahim Talu'yu ateş ve dumana boğmuşlardı.

İbrahim Talu'nun yanında üç oğlu ve silahlı on hizmetçi vardı. Bunlar ateşte yanacaklarını görünce, İbrahim Talu göğsüyle ateş ve alevleri yararak hasımlarının üzerine atılmış, fakat kapıdaki kar şepelerinde ve siviklerde mevzi alan binden fazla asker ve Hamidiyelilerin birden açılan silahlarının kurşunları arasında yere serilmiş, onu

takip eden bütün arkadaşları birbirinin üzerine cansız olarak yığılmışlardı (*).

Hürriyet şehidi kahraman İbrahim Talu'nun ölümü, aşireti arasında yıldırım hızıyla yayılmış, halk kendilerini toplayıncaya kadar asker ve Hamidiye alayı Varto'ya yetişerek zaferlerini telle Sultan Hamid'e bildirmişlerdi.

Bu feci hâdiseden ötürü Varto ve Kârir'de bulunan bütün Hormek halkı, derin bir mateme bürünmüş, o sırada Kârir'de bulunan İbrahim Talu oğlu Zeynel, babasının intikamını almağa and içmiş ve 1311 - 1895 yılı baharında Varto'ya dönerek amcası oğlu Zengel köylü Selim'i aşiretin başında bırakmış, kendisi ve 17 yaşındaki kardeşi Veli ve on beş fedai atlısıyla dağlara çıkmıştı (**).

Zeynel, ilk müsademesini Cibran'lı Kır Ahmet ağanın adamlarıyla Karaboğa tepesinde verdi. Bu müsademeye Tatan köyündeki bir bölük asker de karıştı. Zeynel'in atı vuruldu ve iki Cibran'lı katledildi, Zeynel ve Veli, küçük çeteleriyle durmadan Cibran köylerine saldırıyor, ele geçirdikleri düşmanları öldürüyor ve bu çeteleriyle ortalığı velveleye veriyorlardı. Cibran'lılar, Hormek'lilerin topluluğuna saldırmaya vakit bulamıyor, hep Zeynel'in peşinde dolaşıyorlardı.

1311 - 1895 yılı sonbaharında, yurdumuzdaki Ermeniler, Van, Muş, Çapakçur, Kiği dağlarında komiteler teşkil ederek şekavet ve fedailiğe başlamışlardı. Askerî birlikler ve Hamidiye alayları bazı yerlerde bu isyanları yatıştırmak için harekete geçmişlerdi. Kiği'de bir Ermeni köyü üzerinde, Çapakçur Zazalarıyla, üçüncü Cibran aşiret alayı komutanı Halit Beyin kuvvetleri arasında kavga çıkmış, Zazalar kendilerini toplayıncaya kadar kırk kişi ölüm vererek Zermak köyü üzerinden Çapakçur'a dönmüşlerdi.

(*) Bu cesetlerin altında yalnız İbrahim Talu'nun oğlu Ali, sağ çıkmıştı..

(**) İbrahim Talu, "Bir gün ölürsem, silahımı Veliye, evlerimi Ali'ye, aşiretin idaresini Zeynel'e veriniz" demişti.

Kış gelmiş, karlar ortalığı beyaza bürümüş, yollar kapanmış, Zeynel, Kârîr bölgesine çekilmişti. Zeynel'in takibi için gelen bir bölük asker Tatan köyünde bekliyordu.

1312 - 1896 yılında Zeynel, yine akınlarına devam etmiş, defalarca hasımlarıyla çarpışmıştı. Zeynel, aynı zamanda okumuş bir genç ve bir milliyetçiydi. Onun tanzimat Türklerine muhaberesi ve ilgisi vardı. Varto'daki kaymakam ve Hamidiye kumandanları bu ciheti bildikleri için çok fazla kendisiyle uğraşıyor ve fakat bir türlü ele geçiremiyorlardı.

1313-1897 yılında, Cibranlı Hamidiye kaymakamlarının araları açılmış ve bunlar her yerde kavgaya tutuşmuşlardı. Zeynel bu durumdan faydalanarak Göynük'deki Cibranlı kaymakamı Miralay Halit Beyle birleşip, kaymakam Sincar İbrahim Bey ve onun amcası oğlu Kör Ahmet ağanın köylerine baskın verip, birçok adamın ölümüne sebebiyet vermişti. Bu yılın sonbaharında Zeynel hastalanarak Caneseran köyüne gelip Seyit Ali'nin evinde yatmış, Tatan'da bulunan yüzbaşı Süleyman Efendi ve Hamidiye süvarileri bu haberi alarak, Zeynel'i burada kuşatmış ve ilk çarpışmada bir zaptiye vurulmuş, İbrahim Talu'nun âkibetinden ibret alan Hormek'liler Caneseran'a akarak, muhasarayı kaldırmışlar, Zeynel yalnız atına binerek çetesinin başına geçmişti.

1314 - 1898 yılı yazında : Varto'daki Cibran'lı Mahmut Beyle Cibran'lı kaymakam Sincar İbrahim'in araları bozulmuş, Mahmut Beyin atlıları Tatan köyünü talanlamış, her iki alay arasında Leylek dağında yapılan savaşta, Cibran'lı Mahmut Bey katledilmişti.

Bu sırada Varto'da bulunan bir alay nizamiye taburu. Zeynel'in derdest edilmesini, bahane ederek bir alay Hamidiye ile Hormek köylerine saldıracaklardı. Zeynel, aşiretin başından ayrılmış, çetesiyile dağlarda dolaşıyordu. Aşiretin idaresi amcası oğlu Selim'in elindeydi. Selim, cesur yiğit ve zeki bir başkandı. Başına gelecek felâketi anlamış, hiç olmazsa hükümetin takibinden aşiretini kurtarmak maksadıyla, Hormek köylerinin yirmi bir muhtariyle Erzincan Müşiri Ah-

met Zeki Paşa'nın yanına giderek Zeynel'den başka, bütün Hormek'lilerin affını çıkarmış ve dönerken Hormek köylerinden dört yüz atlı seçmiş, bunlarla kendi köylerini muhafaza etmeyi ve karşılıklı olarak Cibran'lılara saldırmayı kararlaştırmıştı.

Zeynel'in affına imkân yoktu. O bütün jurnallarda, jöntürk çetesi, istibdadın düşmanı, eşkiyayı meşhure olarak tanınmış, derdesti için her vakit Varto, Hınıs, Tercan, Göynük ova ve dağlarında kuvvetli askerî müfrezeler ve Hamidiye alayları dolaymıştı. Zeynel, bu sırada Bingöl dağlarında idi.

1316 - 1900 yılının bir yaz günü maktul Cibran'lı Mahmut Beyin kardeşi binbaşı İsmail, Zeynel'in Halitân çayırında bulunan tüccar Kotanın çadırına gideceğini haber almış, Varto'da seçtiği seksen atlıya asker elbisesini giydirerek Zeynel'in yolunda pusu kurmuştu. Zeynel, bu pusuyu farkederek savunmağa başlamış ve ilk önce bu atlıları asker sandığı için, Caneseran köyü yaylasına kadar dövüşerek geri çekilmiş, burada atlıların talana saldırdıklarını görünce, bunların Hamidiye olduğunu anlamış ve şiddetle hücumla başlayıp bu atlıları "Ger" yaylasına kadar kovalamış, dört Cibran atlısını öldürmüştü.

Selim, Erzincan'da affa uğradıktan sonra, kardeşi Mustafa, Üstükran nahiyesi müdürü olmuş ve Hormek köylerinin muhafazası için nahiyeye merkezinde bir bölük asker gelmişti. 1317 - 1901 yılının Mayıs ayında Sincar İbrahim Beyin oğlu Mehmet ve akrabası Hasan Ali kumandasındaki dört yüz atlı, Üstükran bucağına hücum ederek bu köyün malını götürmüş, köydeki bölük kumandanı yüzbaşı, talanı almak için Hamidiye'lilerin önlerine geçerken, Cibran'lı Hasan Ali tarafından kamçı ile dövülerek geri dönmüş, tam bu sırada Selim, yıldırım gibi yetişerek emrindeki kuvvetin başında bizzat ileri atılarak, Cibran atlılarını önlerine katıp, Tatan boğazına kadar sürmüş, bütün talanı geri aldığı gibi, Cibran'lılardan öldürdüğü yedi süvarinin de at ve silahlarını ganimet olarak getirmişti.

Zeynel, bu haberi Kiği'de duymuş, o da akrabalarıyla beraber çalışmak üzere affa uğramayı arzu etmiş ve Kiği köylerinde çetesini kardeşi Veli'ye teslim ederek, Ulaş oğlu Mustafa ağanın nüfuz tezeresini alıp İstanbul'a gitmiş ve fakat burada Cibran'lı işçilerinin ihbarına uğrayarak Harbiye Nazırının huzuruna götürülmüş, nüfus kâğıdını ibraz edip Mustafa olduğunu iddia etmiş, tam bu sırada Varto'dan gelen bir telde, Zeynel'in çetesiyile Bingöl'deki yaylalara saldırdığı bildirilmiş, bu muamma karşısında Harbiye Nazırı, Zeynel'i bir tabur askerle Erzurum'a teşhis için göndermiş. Zeynel, Erzincan yolunda firar ederek az bir müddet sonra kardeşi Veli ve çetesiyile birleşip dağlara çıkmıştı.

Bu hâdiseden sonra, Zeynel şiddetle aranmağa başlanarak gıyaben idama mahkûm edilmiş ve küçük çetesiyile Yavi bucağından gelirken üçüncü Cibran aşiret alayı, binbaşı Derviş Beyin (18) atlılarıyla karşılaşmış, yapılan müsademede Derviş Beyin iki amcası oğlu, Zeynel ile Veli'nin elinde katlolmuş, Zeynel Çivreş dağlarına çıkarken, burada misafir kaldığı Sileper köylü Sâdi ağanın evinde, 1318 - 1902 yılının haziran ayında üçüncü Cibran alay kumandanı Halit Beyin atlıları tarafından çevrilmiş, burada bir atlı Cibran'lıyı öldürüp kurtulmuştur.

Yine 1318 - 1902 yılının temmuz ayında, İstanbul aşiret mektebinden mezun olan, maktul Cibran'lı Mahmut Beyin oğlu Halit Bey, babası yerine ikinci Cibran aşiret alayı kaymakamı olarak aşiretinin başına geçmiş, bu adam, üçüncü Cibran alayı kaymakamı olan diğer Halit Beyle görüşerek Zeynel'in takibi için Bingöl dağlarına askerî kuvvetler tahrik ettikten sonra, bütün aşiretleriyle Varto ve Hormek köylerine ve Selim'e saldırmışlardı.

Zeynel artık dağlarda, Selim, yirmi kadar cesur akrabası ve Hormek atlılarıyla birlikte Cibran'lıların çok üstün kuvvetlerine karşı bir saffharp halinde dövüşüyordu. İlk akın 1318 yılının ikinciteşrin ayında başlamış, her iki aşiret Mengel gediğinde dövüşmüş, bu savaşta Selim'in amcası oğlu Hüseyin öldürülmüştü. Fakat Selim, Cibran kuvvetlerini Kargapazar köyü istikametine kadar püskürtmüştü.

1319 - 1903 yılı baharında, ikinci Cibran aşiret alayı. Varto'dan Hormek köylerine saldırmıştı. Leylek dağında yapılan müsademede, her iki taraftan birkaç kişi ile Selim'in yeğeni genç İbil vurulmuştu. Bu savaşlar 1321 - 1905 yılına kadar durmadan devam etmiş, her iki taraftan iki yüzden fazla yiğit öldürülmüştü. Ölenlerin iki katı Cibran'lı idi. Cibran ağalarından Hatto oğlu Şerif ve Mustafa'dan başkası savaşa gelmediği için, bunlardan bellibaşlı kimse ölmemiş, buna karşılık Selim'in akrabasından Hüseyin ve İbil gibi iki sayılı yiğit vurulmuştu.

Selim, bunların intikamlarına karşılık alay kaymakamlarından birisini öldürmek istiyordu. Fakat bu Beyler, Selim'in silahından çekinerek savaşa gelmiyor, sayısız atlılarını gönderiyorlardı. Selim, bunu bildiği için, bunların köylerine kadar hücum etmeyi düşünmüş, akrabalarından Talu oğulları Memil, Veli ve Gülâbi oğulları Ağa ve Mustafa'yı üç yüz seçkin atlı ile arkasına takarak Kargapazar köyüne defalarca hücum etmişti.

Cibran ikinci ve üçüncü alay kuvvetleri, Kargapazar'da toplanmış, Selim'in akınlarına karşı durmuşlardı. Selim, her savaşta iki yüz metre atlılarından ileri gidiyor, atından inmeden Cibran süvarilerine saldırıp elindeki dokuzlu tüfeğini makine gibi işletiyordu. Selim, 1321-1905 haziran ayında üç yüz kişilik kuvvetiyle Mengel gediğinde Cibran'lıların yedi yüz atlısıyla karşılaşmış, ilk çarpışmada bunları yerinden oynatarak önüne katmış ve büyük bir asabiyetle süvarilerinden ayrılarak üç yüz metre ileri atılıp Cibran atlı kollarının içine düşmüş ve yan ateşine tutulup atı üzerinden yere yuvarlanmıştı. Hormekliler yetişinceye kadar Cibran atlıları Selim'in cesedini alıp Kargapazar köyüne savuşmuşlardı.

Selim'in ölüm haberi, süratle bölgeye yayılmıştı. O gün askeri müfrezeler tarafından takip edilerek Tercan dağlarından Bingöllere gelen Zeynel, bu acı haberi duyunca, ertesi günü Mengel gediğinde olan Hormek kuvvetlerinin başına geçerek Kargapazar köyünü kuşatmıştı.

Selim'in cesedini almak için köyün. Hormek'liler tarafından kuşatılacağını bilen Cibran'lılar, o gece Kargapazar'a iki binden artık kuvvet yığmışlardı.

Zeynel, üç koldan köye hücum ederek bizzat köy caminin kapısına kadar ilerlemiş, bu sırada arkadaşlarından İbrahim Mitti'nin orada ve Selim'in kardeşi nahiye müdürü Mustafa'nın köy arkasında vuruluşu yüzünden, Hormek kuvvetleri geri çekildiği için, Zeynel müşkül duruma girmiş ve fakat yerinde sebat ederek köyü kurşun yağmuruna tutmuş, bu son vaziyetin hesap aşırı çıkacağını anlayan her iki aşiretin şeyh ve hocaları, araya girerek Selim'in cesedini Zeynel'e teslim edip muhasarayı kaldırmışlardı (*).

Selim'in katli, doğu illerindeki alevîleri, Hınıs'taki Çarek aşireti, Varto ve Kiği'deki Lolan ve Hormek aşiretleri üzerinde dehşetli tesirini göstermişti. Bu sırada Varto'da meclis âzası olan Lolan'lı Mehmet ağa ve aşireti savaşa karışmış, Mehmet ağanın kardeşleri Selim ve Hasan, Cibran'lılar tarafından öldürülmüştü.

Kiği'deki Hormek aşirtei reisi Küçük Ağa, akrabasından Küri-kanlı Kamer ağa, büyük bir kuvvetle üçüncü Cibran alayının Sağın köyüne inerek bu köyde birkaç kişi öldürmüş, köyü talanlamış ve kendisinin de Veli adlı yiğit bir kardeşi vurulmuştu.

Zeynel, artık askerî kuvvetlerden çekinmiyor, Hormek aşiretinin başına geçerek Selim'in intikamını almağa çalışıyordu. Selim'in katlinden iki gün sonra, ikinci alay komutanı Halit Bey'in amcası İsmail ve Hasan, yedi yüz kişilik bir kuvvetle hudutta olan Rakasan köyünü ansızın basmış, Hormek'li Musa Gedik'le üç adam öldürmüş, bu köyü talanlamıştı.

Bu müsademenin ikinci günü Zeynel ve kardeşi Veli, iki yüz elli atlı ile Gedik Mezarı mevkiinde Cibran'lıların dört yüz atlısıyla kar-

(*) Cibranlılar, Selim'in cesedini yıkayarak bir kat ipekli yatak içinde saklamış, onu bir arabaya yükletip ölüsüne saygı gösterip, uğurlamak şartıyla büyük bir âlicenaplık yapmış, arabayı köyün başında olan Zeynel'e göndermişlerdi.

sılaşmış, Veli, büyük bir heyecanla dört yüz metre ileriye atılarak düşman kolları arasına girerek, Zeynel ve atlıları yetişinceye kadar u yiğit Cibran'lıyı öldürüp silahlarını almış. Zeynel ve süvarileri Cibran'lıları Leylek köyüne kadar sürerek yedi adam öldürmüştü. Zeynel, o günün gecesinde Muzuran köyünü basmış, dört Cibran'lı daha öldürmüştü. Zeynel, ölümle kucaklaşacak ve fakat Selim'in intikamını alacaktı. arek ve Lolan aşiretleri de Zeynel'le harekete geçecek ve sayısız kanlar dökülecekti.

İkinci Cibran aşiret alay kaymakamı Halit Bey (*) bu tehlikeyi tamamen idrak etmiş, Zeynel'in aşireti başından ayrılarak tekrar dağlara çıkması için Varto merkezinden sedarete teller yağdırmış, bütün bu Őikyetlerinde İttihat Terakki Cemiyetinin bir etesi olan Zeynel'in, aşireti başına geçerek Padişah kuvvetlerine ve Hamidiye alaylarına saldırdığını ve n alınmazsa bunun bir isyan halini alacağını bildirmişti. Esasen Zeynel bu suçla sulandırıldığı için gıyaben idama mahkûm edilmiş ve iradei senniye ile (ahzu-giriftine) yakalanmasına emir verilmiş, yıllarca askerî müfrezeler tarafından takip edilmekte idi. Halit Beyin bu telleri bir hatırlama olmuş, mtesarrıfı, bir alay nizamiye askeri ile Varto ve Üstükran nahiyesine gelerek işe el koymuş, Zeynel, çetesini alarak Bingöl dağlarına çıkmış, Selim'in kardeşi Veli ile Zeynel'in kardeşi Ali ve Hormek ağaları paşa tarafından nahiyede toplattırılıp bunlar zoraki bir barışla Cibran ağalarıyla barıştırılmış ve bu suretle bu kanlı savaşlara bir son verilmişti.

Zeynel askerî kuvvetler tarafından takip edilerek Bingöl'lerde izini kaybedip kışı Kiği ve Tercan köylerinde geçirmiş, 1322 - 1906 yılı baharında bir kere Palan-döken dağlarında kendisini gösterdikten sonra atlılarını dağıtmış, kendisi, kardeşi Veli ve karısı Fatma ve oğlu kk Haydar ve hizmetçisi Hasan'la izini kaybedip Varto'nun Caneseran köyü mezresinde Seyit İbrahim'in evine gelip saklan-

(*) Halit bey Tatan msademesinde öldürülen kaymakam Mahmut beyin oğludur. Büyük harpte miralay olan, bu adam, Şeyh Sait isyanında Bitlis'de asılmıştır.

mıştı. Tam bu sırada yine Bitlis valisi ile mutasarrıf ve nizamiye alay komutanı, Zeynel'in derdesti için Varto merkezine ve Üstükran nahiyesine gelmiş, Zeynel'in izini bulamadıkları için Varto'da bir piyade taburunu bırakarak geri gitmişlerdi.

Bu yılın mayıs ayında Zeynel'in Seyit İbrahim mezresinde saklı olduğu, birisi tarafından tabur komutanına ihbar edilmiş, tabur komutanı ve Cibranlı binbaşı Kör Ahmet ağa kuvvetleriyle şafakla Seyit İbrahim'in düzlükte olan tek bir evini kuşatmış, birden içeriye otuz silahlı girmişti. Bir dakika içinde bunlarla Zeynel ve kardeşi Veli arasında korkunç ve kanlı bir müsademedен sonra; asker ve Hamidiyeliler içerde on iki ölü bırakarak dışarı kaçmış, ev sahibi Seyit İbrahim'in oğlu Hüseyin de bu meyanda öldürülmüş, dışarı kaçan neferler bir çığlık kopararak evleri kuşatan kuvvetlerin dağılmasına sebep olmuş, Zeynel ve kardeşi Veli ile hizmetçileri Hasan dışarı atılarak asker ve Hamidiye kuvvetlerinin bu şaşkın durumundan yol açarak sür'atle ilerlemiş, Veli koluna taktığı beş mızverle küçük Haydar'ı omuzlayıp evlerden uzaklaşmışlardı. Zeynel'in gebe olan karısı Fatma gidemediği için öldürülmesini kocasından rica etmiş, Veli kadının alınından kurşunlayarak yere yuvarlamış, yollarına devam etmişlerdi.

Binbaşı Cibran'lı Kör Ahmet ağanın talihi bu sefer Kürte-gül'de olduğu gibi işlememiş, o son bir gayret olarak birçok atlı ile Zeynel'in yolunu kesmiş ise de, dört nefer maiyetini ölü bırakarak geri kaçmış, Zeynel ve kardeşi ile hizmetçisi sür'atle gözlerden kaybolup Bingöl'lere tırmanmışlardı.

Bu kanlı hâdiseden sonra Bitlis valisi, ve alay komutanı sayısız kuvvetle Üstükran nahiyesi köylerine gelerek bölgenin meşelerinde ve dağlarında aylarca Zeynel'i aramış, bu meyanda Hormeklilerden yüzlerce kişiyi kızgın şişlerle dağılıyarak eziyet etmiş ve Hormek köylerinin bütün mallarını ve erzakını asker ve Hamidiye atlılarına yedirmiş, Hamidiye atlıları köyleri talanlamıştı. Vali ve alay komutanı 1322 - 1906 yılının santeşrin ayında Muş'a çekilirken, Üstükran nahiyesinin bütün köylerini çıplak, aç, sefalet içinde terketmişlerdi.

Zeynel artık bütün civar ilçelerde asker ve Hamidiye alayları tarafından aranılıyordu. Kış gelmiş, dağlar kapanmıştı. Barınacak hiçbir yer yoktu. O, son bir çare olarak Viranşehir'de bulunan Milânlı İbrahim Paşanın yanına gitmişti. Paşa, Zeynel'i kapısında görünce, sevinmiş, bir gün sonra Karakeçi aşiretine misafir giderken, Hamidiye ve Cibranlıların düşmanı olan Zeynel'i tutmalarını oğullarına ısmarlamıştı. Bu sırada çok acayip bir hadise zuhur etmiş. Arapların "Şamar" aşireti yüzlerce süvari ile paşanın çadırları kapısında olan at ve deve ılgılarını önlerine katıp sürmüşler, bütün Milân aşireti, Zeynel kardeşi Veli ve on beş atlısı bu talancılarla dövüşmüş, Zeynel ve atlıları burada da akla sığmaz bir cesaret göstererek Arapların önlerini kesmiş, beş kişi öldürerek, onların at ve silahlariyle birlikte paşanın talanını geri almışlardı. Paşa bu kavgayı işitip eve dönünce, Zeynel ve kardeşi Veli'yi kucaklıyarak gözlerinden öpmüş, ağır hediyeler vermiş, bunlar için ayrı bir çadır kurarak istirahatlerini temin etmişti.

Paşa, candan Zeynel'e hayran olmuştu. Ona büyük bir iyilik olsun diye İstanbul'a Sultan Hamid'in yanına gidip affa uğratmasını düşünmüş ve 1323 - 1907 yılı baharında İstanbul'a gitmişti. Paşanın Sultan Hamit'le arası çok iyi idi. Padişah ona oğlum diye hitabederdi. Fakat jöntürk tanıdığı Zeynel'i asla affedemezdi. Hattâ onun teslimini İbrahim Paşa'ya irade buyurmuş, paşa sür'atle eve dönerken Diyarbakır'dan Zeynel'e gizli bir haber gönderip onun hemen Viranşehir'den ayrılmasını bildirmişti.

Zeynel bu haberin mânasını biliyordu. O gece atlılarını alarak Viranşehir'den çıkmış ve hiçbir yerde saklanmaya lüzum görmeden bir hafta sonra Bingöl dağlarına çıkmıştı. Bu yıl Zeynel pek az takip edildi. Dağlarda verdiği birkaç müsademeden sonra Dersim'e gitti. 1324 - 1908 yılında Dersim'den dönerken, Sultan Hamit tahttan indirilmiş, meşrutiyet devri başlamış, ittihatçılar herkesten önce Zeynel ve akrabalarının affını telle Varto kaymakamlığına bildirmişlerdi. Zeynel ve bütün Hormek mahkûmları beş yüz atlılık bir düğün alayı gibi destelerce davul ve zurnaların sesleri arasında Varto hükümet konağı önünde saygı ile eğilip aklarını almışlardı.

BÖLÜM : VIII

Meşrutiyet Devri ve Birinci Dünya Savaşında Doğu illeri ve Varto

Sultan Hamid'in istibdadına son veren Meşrutiyet devri, oldukça Türk milli birliği kaynaşmasının birinci merdiveni sayılır. Meşrutiyet idaresinde yer alan Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvet (kardeşlik) umdeleri; derebeylik, eşkiyalık ve zorbalığın ortadan kalkmasını sağlamış, doğu illerindeki Türk köylüsüne huzur içinde bir çalışma fırsatını vermişti. Artık köyleri basacak, dağlarda kervan soyacak ve adam öldürecek hiçbir şaki çetesi ve aşiret akınları yoktu.

Varto ilçesi halkı bu devirde huzur ve güven içinde yaşıyor. affa uğrayıp evlerine dönen Hormek ve Lolan halkı aile ocağında çiftçilik ve koyunculukla uğraşp çocuklarını Varto'da yeni açılan Rüştiye mektebine gönderiyorlardı.

Doğu illerinin birçok kesimlerinde ve Varto'da, senelerden beri istibdadın fikriyle zehirlenen Hamidiye alaylarına mensup aşiretler : Babaları Sultan Hamid'in ölümüne acıyor ve içten kan ağlıyorlardı. Aşiret ağalarının, konaklarında Sultan Hamit türküsü söylenerek matem tutulurdu. Meşrutiyetin ilânından sonra Viranşehir'deki Hamidiye livası İbrahim Paşa isyan etmiş, devlet ordusu tarafından aşireti ile birlikte Şam'a kadar takibedilerek tenkil edilmişti. Malazgirt'teki Hasananlı aşiretinden Rıza Halit meşrutiyet idaresine karşı geldiği için yakalanarak Muş ceza evinde ölmüştü. Bu sıkı takip karşısında diğer Hamidiye alayları ses çıkarmadan meşrutiyet idaresine boyun eğmişlerdi.

Hamidiye alay kumandan ve ümerasının, henüz aşiret erati üzerindeki nüfuzları tamamen bâki idi. Bu teşkilât aynen kabul edilmiş,

ve ancak bütün hareketleri nizamiye askerleri gibi kanunla tahdit edilmişti. Her Hamidiye alayı başında öz alay kumandanından başka bir nizamiye binbaşısı gönderilmişti. Bu binbaşı o Hamidiye alayının hükümet kanunlarına itaata zorlayan, ve onlara askerî talim ve terbiye veren üstün bir âmir sayılırdı. Artık hiçbir Hamidiye alay kumandanı kimseyi öldüremez, ve köy talanına gitmezdi.

Bu suretle değişen doğu illerinin havası içinde yer, yer dershaneler, mektepler açılmış, memleket servet ve saadet kaynağı olmuştu. Hamidiye alay ağaları çocuklarını okutmaya vermiş, ve medenî bir şekle girmişlerdi. Bu durumdan en fazla sevinen eskiden mülkiye adı altında yaşayan halk ve köylülerdi. Bunlardan Hınıs'taki Çarekli Hasan ağalar, Varto'da Hormek'li, Zeynel, Lolan ağaları ve kâir'deki Hormek'li Küçük Ağa en başta, halka önder olmuş, köy ve bölgelelerinde bulunan okuma çağındaki çocukları yakın kasaba ve vilâyetlerin mekteplerine göndermişlerdi. Bunlardan fazla ilerleyen kâirli Küçük Ağa idi. Senelerce Hösnek nahiyesi müdürü olan bu zat, istibdat devrinde on yedi tane oğlunu ve birçok akrabasını okutmuştu. Bunlar içinde küçük oğlu Haydar, cidden ilim ve irfaniyle temiz etmiş, doğu illerinde bir yıldız gibi parlamıştı, Fitrî ve harikalı bir zekâ ve istidada sahip olan genç Haydar, Türkçülük mefkûresi uğrunda yüzlerce genç yetiştirmiş ve irşat etmişti. Haydar bununla da kalmamış, kendi bölgesini zenginleştirmek için yüzlerce işçi Amerika'ya göndermişti.

Bunlardan başka, Kiği Beyleri, Çarek'te Şah Hüseyin oğlu Haydar Bey, Hınıs kasabasındaki Alâettin oğulları, Muş eşrafından Hacı Derviş ve Muş eşrafı bir Türklük ve milliyetçilik çığırısı üzerinde yürümeğe başlamışlardı.

Bütün Hamidiye alayları zahirde meşrutiyet idaresine bağlı görünmüşlerse de, içlerinde her an bu idarenin düşmanları kesilmişlerdi. Bunlar bu hal içinde devletten aldıkları bol maaş ve yüksek rütbeleleriyle sessiz ve rahat yaşıyorlardı. Bütün doğu halkı iki yıl bu huzur ve rahatlık içinde yaşadı.

1328 - 1912 Balkan Harbi memleketin bu rahatına zehir katmış, doğu illerinde huzursuzluk belirmiş, Hamidiye alayları sıkı bir talim altına alınmıştı. Bu yılda Zeynel ve daha evvelki sene kardeşi Veli ölmüş, Hormek köylerini derin bir matem kaplamıştı. Selim'in kardeşi Veli ve Zeynel'in kardeşi Ali, Balkan Harbinde hükûmete yardım etmek üzere köylerinden asker toplamaya başlamışlardı. Hükûmetten gelen bir emir üzerine bu asker toplaması durdurulmuş, hükûmet Balkan Harbinde doğu illerindeki halk ile Hamidiye alaylarından hiçbir kuvvetin Balkanlara gitmesine müsaade etmiyerek onları doğu cephesi için yerlerinde bırakmıştı.

1330 - 1914 yılı Cihan Harbi başlamıştı. Bu savaşta doğu illerindeki Hamidiye alayları ve Varto'daki Cibranlılar Ağrı'ya, Rus ordusuna karşı gönderilmişlerdi. Hormek ve Lolan halkı, harbin ilânı gününde davullar çalınarak askere alınıp vatan müdafaasına gönderildi.

Savaş ilk yıl doğu hududunda bütün şiddetini gösterdi. Sayısız Rus ordusu karşısında intizamsız bir ordumuz ve 36 aşiret alayı vardı. Hamidiye alayları kırık silâhlarıyla aylarca Rus ordusuna karşı dövüşmüş, Cıran'lı üçüncü aşiret alay kaymakamı Maksut Halit Bey, büyük yararlıklar göstererek Pasinler'de şehit olmuş, Rus ordusu Pasinler'e kadar ilerlemişti. Pasinler'de ikinci Cibran aşiret alay kumandanı Halit Bey yaptığı fedakârlıktan ötürü miralaylığa terfi etmiş, Hasananlı aşireti büyük yararlıklar yaparak Halil-Hasan ve birçok ağaları şehit olmuş, Sipkanlı Abdülmecit Bey savaş meydanında ağır yaralanmıştı. Fakat bütün bunlara rağmen Rus ordusu her gün için ilerliyor, asker ve alaylarımızı perişan ediyordu.

1331-1915 yılı baharında Harbiye Nazırı Enver Paşa, (19) kuvvetli bir ordu ile Ağrı dağlarına gelmiş. bu orduyu Allâh ekber dağlarının fırtınalarında boğmuştu. Hamidiye alayları bu mağlûbiyetten sonra ümitlerini keserek kafileler halinde, cepheden firar ederek, yine doğu illerinin dağlarında şekavet ve soygunculuğa başlamışlardı. Bu durum karşısında mevcutları azalan alaylar cephede birleştirilmiş,

bütün Cibran alayları Miralay Halit Bey, Hasenan alayları Hasenanlı Miralay Halit Bey emrine verilmiş, bütün alaylar Mürsel Paşa fırkasına bağlanmışlardı.

Rusların 1331 - 1915 yılı yaz aylarında çok üstün kuvvetlerle yaptıkları saldırı karşısında, bu alayların bir miktarı cepheden firar ederek köylerine dönmüş, ve kendileri gibi ordudan kaçan askerlerin silâhlarını alıp soymuşlardı. Bu sırada cepheden kaçan Anadolu'dan bir çavuşla iki er, Karlıova'nın Ceban köyü meşeliğinde Cibran üçüncü alay firarilerinden yetmiş kişi tarafından kuşatılmış, çavuş ve arkadaşları bir kayalığa sığınarak silâhlarını almağa gelen Cibranlıların elebaşlarından Çirikli Musa ile dokuz arkadaşını öldürüp savuşmuşlardı.

Bu yılın sonlarında Rus ordusu Eleşkirt, Malazgirt ve Pasinler'e kadar ilerlemiş, bu ilçelerden kalkan muhacir göçleri Bingöl'lerden Varto ve Karlıova'ya akmışlardı. Doğudaki ordumuzun durumu müşküldü. En güzide ordularımız : Balkan hudutlarında, Irak ve Ege'de çarpışıyorlardı. Doğu'daki zayıf ordumuzu müthiş bir tifo hastalığı kaplamış, günde yüzlerce yiğit yokluktan can veriyordu. Cepheden firar eden ve izinli gelen doğu halkı köylerine bu salgın hastalığı getirmiş, yurdu bir kara tufan sarmıştı.

Harbin başlangıcından beri doğu illerindeki Ermeni köyleri ve fedaileri Rus'lara yardım etmiş, ordumuzda bulunan Ermeni askerleri kaçıp Rus ordusuna katılmışlardı. Rus'lar Pasin'i işgal edince, Muş, Varto, Kiği, Palu bölgelerindeki Ermeniler açık olarak isyan etmiş, çeteler halinde İslâm köylerine saldırmışlardı. Cepheden firar eden Hamidiye süvarileri ve milisler bu asilerle çarpışarak bir kısmını tenkil ve diğerlerini Rus ordusuna doğru kaçırmışlardı.

Cepheden firar eden Hamidiye atlıları yine doğunun birçok kesimlerinde köylere girerek asker kaçağı ve silah toplaması bahanesiyle halkı soymağa başlamışlardı. Kış yaklaşıyor, ordumuz Rus'ların çok üstün kuvvetleri karşısında Pasin'lerde parça parça koparak geri çekiliyordu. Ordu ve köylerdeki tifo hastalığı bütün doğu illerini

kara bir mateme büründürmüştü. Babaları harpte ölen binlerce öksüz yavru, harabe damların duvarları önünde aç ve çıplak titriyor, dilemiyor ve en son açlıktan kırılıp gidiyorlardı. Evlâtlarını kaybeden aneler, kocalarını yitiren gelinler hep kara giymişlerdi. Köylerin bütün evlerinde, hastalar hasır gibi yatmış, her köyden günde birkaç ölü çıkardı (*). Bu hastalık 1331 - 1915 ağustos'unda Varto'da bütün şiddetini gösterdi, doktorsuz ve bakımsız olan ilçe köylerinde binden fazla adam ölmüştü.

1331 - 1915 yılı son aylarında karlar yağmış, doğudan Varto ve Hınıs bölgelerine gelen Celâli, Hayderan, Sıpkan, Zilan göçmenleri, ve her sınıf kasabalı ve köylü halk, buradan Diyarbakır - Elâzığ'a, akmışlardı. Birincikânun ayında kış bütün zorunu göstermiş, yollara metrelerce kar dolmuştu. Kışlık elbise ve vesaitle mücehhez olan Rus ordusu bir koldan Erzurum'u almış, diğer cepheden Hınıs'a akmış. dağınık bir kolordumuzla, Hamidiye alay döküntülerini ric'ata mecbur ederek Varto'ya saldırmıştı. Bu sırada Varto ile Hınıs arasında bulunan "Zoru" deresinde bir Rus süvari fırkası Cibran'lı Miralay Halit Beyin emrinde olan ikinci Cibran alayını çevirmiş, fırka komutanı öldürülmüş, Rus'lardan hayli süvari yere serilmiş, Halit Beyin amcası oğlu Mustafa ile yirmi beş kişi şehit olmuş Cibran'lılar kuşatmayı yararak Varto'ya gelmişlerdi.

Rus ordusu ' Şubat 1331 - 1915 günü Varto ilçesini işgal etmişti. Bu işgal, Varto halkı için büyük bir felâket olmuş, Lolan aşiretinin bütün halkı ve köyleri Rus'ların ellerine esir düşmüş, Cibran'lılarla, Hormek'li Zeynel'in kardeşi Ali (***) ve Selim'in kardeşi Veli iki yüz ev halkıyla kalın kar tepelerini aşarak Kiği ve Çapakçur bölgelerine göçmüşlerdi.

(*) Kâirde Küçük ağa oğlu meşhur Haydar, 29 yaşında iken bu hastalıktan öldü. Bütün Hormek kabilesi ve Kiği muhiti bu harikalı genç için kara bağlamıştır. Hatırimda kaldığına göre iki ay zarfında bizim Kasman köyünden bu hastalıktan 63 kişi öldü, mezar kazacak kimse kalmamış gibiydi.

(**) Ali benim babamdır. Ben o sırada yeni Varto rüştiyesinden çıkmış, onaltı yaşlarında bir gençtim. Babam hasta ve halsiz olduğu için akrabaları onu Kâir dağlarına kadar kızakla götürmüşlerdi.

Ruslar şubat ayında Varto ve Hınıs bölgelerinde duraklamış, dağların fırtına ve tipileri yüzünden ilerleyememişlerdi. Bizim cephemiz, Kiği - Kârir dağlarında, Sığı boğazında ve Eşek-meydan'da kurulacaktı, fakat cephede asker namına hiçbir şey yoktu. Kâirli Küçük Ağanın önderliğiyle bütün bölge halkı toplanmış, buralarda birer millî cephe kurmuşlardı. Kâir dağlarında Küçük Ağa oğlu Mehmet Efendinin emrinde olan Hormek milis alayı, Karabaş bölgesinde üçüncü Cibran alayı kumandanı şehit Halit Beyin oğlu "Baba" Beyin emrindeki yarım alayı, Sığı boğazında Gökdereli Şeyh Şerif'in emrinde olan Çapakçur ve Palu Zazalarından bin kişi ile, Kiği'nin Şahdeli aşireti vardı. Solhan ve Genç Zazaları Eşek-meydan cephesini tutmuşlardı. Çapakçur'a gelen iki fırka askerimiz bu cephelerdeki millî kuvvetler üzerinde taksim edilmiş, her üç cephe de emniyet altına alınmıştı. 5 Mart 1332 - 1916.

Rus ordusu mart ayının son günlerinde üstün kuvvetleriyle bu cephelere yüklenmişti. Rus'lar on beş gün arası saldırdıkları halde, bu bir avuç kuvvetimizi yerinden kıvıldatamamış, büyük bir zayıyata uğrayarak geri çekilmişti. Millî ve askerî birliklerimiz çok muhkem olan bu cephelerde kahramanca dövüşmüş, koca Rus ordusunu Şerafettin ve Çivreş dağlarına kadar kaçırmışlardı (*).

1916 yılının nisan ayında her taraf çayır ve çimenle dolmuştu. Rus'lar ağır toplarını Şerafettin ve Çivreş dağlarına kurmuş, bu cephedeki kuvvetlerimizi toza dumana büründürmüşlerdi. Rus kıt'aları durmadan üstün kuvvetleriyle taarruz edip duruyorlardı. Kuvvetlerimiz bu müstahkem mevzilerinde ölüme, yokluğa katlanarak, mayıs ayı başına kadar yerlerinde sebat etmişlerdi.

Rus'lar karşılaştıkları bu çetin müdafaa karşısında duraklayınca; tam hazırlanarak yedi yüz bin mevcutlu bir ordu ile 15 Mayıs 1332 - 1916 günü Eşek-meydan'dan Erzincan'a kadar bütün cephemize saldırmışlardı. Bu sırada Çanakkale'de cihanı hayretler içinde

(*) Bu savaşta millî kuvvetlerimiz Rus kıtaatını Alipiran köyüne kadar sürdüler. Bu savaşta gerçek bir kahraman olan Kâirli Kamer ağanın kardeşi genç "Ağa" şehit oldu.

birakan şanlı Türk ordusu yıldırım hızıyla bu cephelere yetişerek polattan yapılmış bir duvar gibi Rus ordusunu karşılayıp durdurmuştu.

Kahraman ordumuzun ikinci ordu kumandanı Ahmet İzzet Paşa, (20) karargâhını Çapakçur'un Gazik köyünde kurmuş, ikinci kolordu komutanı Faik Paşa (21) karargâhını Sancak nahiyesinin Simsor köyüne kurarak ordu birliklerini Kârir dağları, Hacıyan boğazı ve "Eşekmeydan" cephelerine sevk etmişlerdi. Vehip Paşa, (22) üçüncü ordu ile Erzincan cephesinde bulunuyordu.

Rus ordusu ilk hücumunda kahraman ordumuzun bu yenilmez kuvvetiyle karşılaşarak on binden fazla ölü vererek şaşkın bir halde geri çekilmiş ve karşısındaki kuvvetin Çanakkale'de cihanı titreten Türk ordusu olduğunu anlıyarak ona göre tedbir almış ve bir iki hafta içinde Hınıs ve Pasinler'de bulunan 60 ve 61 inci kolordularını Kârir ve Sığı cephelerine yığıp ikinci bir saldırıya başlamışlardı.

Bu saldırı iki gün iki gece arası devam etti. Her iki ordu boğaz boğaza geldi. En son yapılan süngü boğuşmasında : Türk ordusu tarihin kendisine ayırdığı şerefli noktaya çıkarak Rus ordusunu süngüsüne takıp, Çivreş dağlarına fırladı. Burada parçalanarak, Göynük ovasına kadar kovaladı. Beş bin kişilik zayıyatımıza karşılık, Rus'ların otuz binden fazla ölüsü ve binlerce esiri vardı. Kârir dağlarında Rus çetelerinden geçilmezdi. Bu şerefli savaş, Kaluşk tepesinde ordunun başında bulunan ikinci kolordu komutanı Faik Paşa tarafından idare edilirdi. O büyük kahraman, bu şerefli vatan gazasında dürbiniyle harekâtı temaşa ve kıtalara emirler verirken alnından aldığı bir kurşunla sevgili yurdunun en yüce dağında Tanrısına kavuşurken, onun aziz ruhu, yarattığı zafer üzerinde çığlıklar kopararak Türk ordusu üstünde pervaz açtı.

Büyük şehidin cesedi Elâziğ'a kaldırılarak şehitlikte sevgili yurdun toprağına gömüldü. Yerine tayin edilen birinci fırka komutanı Cafer Tayyar Paşa, ikinci kolordunun başına geçerek çadırını Kârir dağlarına kurdu.

Rus'ların, bu savaşta yenilerek ağır kayıplar vermesi, onları ordularını pek fazla takviye etmeye zorlamıştı. Birkaç hafta içinde içe-

riden ve Kafkas'lardan sayısız Rus kıtaları sel gibi Kârir cephesine akmışlardı.

Ordumuzun birkaç misli bir Rus ordusu cephelerimizin önünde yığılmıştı. Ruslar bu kuvvetle cepheyi çözeceklerini sanarak, 5 Haziran 1332 - 1916 günü bütün kuvvetleriyle, Sığı boğazı ve Kârir dağlarının Kârir-baba, Eser-baba, Kaluşk Zerdikan, Merhik. Bayındır-baba (*) tepelerindeki ordumuza hücum ettiler.

Ordumuz ilk önce bu saldırıya karşı sabırlı davranmış, hafif bir ateşle Rus fırkalarının mevzilerimiz önüne kadar gelmesini beklemiş, Eser-baba tepesinde olan kolordú komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın emriyle bütün cephe boyunca şiddetli bir ateş açarak bu dağlarda mahşer kopmuş, iki saat süren bu kanlı çarpışma sonunda, Rus'lar ta mevzilerimize gelerek her iki ordu süngü süngüye gelmiş, sel gibi kanlar akmaya başlamıştı. Kârir dağlarında Mehmetçiklerin yıldırım haykırışı ortalığı çınlatıyordu. Son bir gayretle Rus ordusu bütün cephe kesimlerinde bozulmuş ve sür'atle kaçmaya başlamıştı. Her birisi bir yeleli arslan kesilen Mehmetçikler, düşmanı şiddetle kovalıyor, Kârir dağlarının kuytu meşelerinde yerlere seriyorlardı. Bütün yol ve geçitler Rus'ların ölüsünden geçilmez bir hale gelmişti(**). Ordumuz bütün Rus ordusunu önüne katarak ve mevzilerini sökerek, gecenin zifiri karanlığında Göynük ovasına kadar sürmüş, sayısız silah, cephane ve harp malzemesi almış, koca Rus ordusunu yarıya indirmişti (***) .

(*) Bu tepeler Kârir dağlarının en yüce noktalarıdır. Her tepenin sivri ucunda etrafı taşla çevrilmiş bir kaç eski mezar vardır. Bu mezarlar Roma'lılar çağında şehit düşen Türk kumandanlarıdır. Tepeler üzerindeki bu adlar onlarındır. Halk bu makberlere şehit der ve bunlara ibâdet ederdi. Halk bunlardan mucize görmüştür.

(**) Ben o gün Hormek milli kuvvetleriyle beraberdim. Bu savaşı bizzat gördüm ve yaşadım.

(***) 1333 - 1919 yılında hicretten dönen Kârir halkı, Rus ölülerinin yanı başında, bu meşelerde düşen binlerce silah ve cephane bulmuşlardı. Bunların büyük bir kısmı çürümüş, kullanılmaz bir hale gelmişti.

Bu zorlu savaşta tamamen yenilen Rus ordusu, Kârir dağlarından, Sığı-Hacıyan boğazından kaçararak, sürülerek Göynük ovasına ve Şerafettin, Çivreş dağlarına çekilmişti ve Eşek-meydanı cephesinden, Boğlan gediğine ricât etmişti. Rus'lar çekildikleri yerlerde tutunmak için kuvvetli mevziler yapmakta idi. Halbuki ordumuz daha ileri gidip, çok muhkem olan mevzilerini bırakamazdı. Rus'lar bunu bildiği için çekildikleri yerlerde hazırlanıyor, tekrar taarruza geçmek istiyorlardı. Bir iki hafta içinde Erzurum'dan gönderilen iki Rus kolordusu, Rus ordusunu tekrar canlandırmıştı.

Türk ordusu durmadan Kârir dağlarında Sığı boğazında ve "Hacıyan" ve Eşek-meydanı cephelerinde mevzilerini tahkim ediyordu. Millî kuvvetlerin bir kısmı salıverilmiş, Cibran alayı istirahatete çekilmiş, Hacıyan boğazında Şeyh Şerif'in milisleri ve Kârir dağlarında, Hormek milis alayı henüz, 36. veya 38. fırka komutanı Miralay Kâzım Beyin (*) emrinde çalışıyorlardı.

Bu sırada, Dersim'in güney eteklerinde bulunan Hayderan, Demenan, Ariyan aşiretleri hükümetin bu zayıf durumundan faydalanarak bahardan beri Mazgirt, Pertek ilçelerini yağma etmişlerdi. Ordu Elâzığ'a yetişince, Galatalı Miralay Şevket Bey, bu aşiretleri tedip ederek Dersim dağlarına kaçırmıştı. Bu tedip sillesinden ötürü Dersim'liler bölgelerine doğru gelen Rus'lara karşı hiçbir hareket göstermiyorlardı. Bu cephede Vahip Paşa'nın üçüncü ordusu ile Balaban aşireti reisi "Gül ağanın" beş yüz milisi vardı. Ahmet İzzet Paşa, Dersim'lileri harekete geçirmek için Kârir, Hormek aşireti reisi Küçük Ağa'yı Dersim'e göndermiş, Küçük Ağa, bir ay içinde Dersim ağalarından yirmi dört aşiret reisini Gazik'te Ahmet İzzet Paşanın yanına getirip hükümete dehalet ettirmişti (**).

(*) Eski Büyük Millet Meclisi Reisi Sayın Kâzım Paşa, (23)

(**) Bu sırada Orgeneral Salıh Omurtak Ahmet İzzet Paşanın erkânı harbiyesinde idi.

Ahmet İzzet Paşa, Küçük Ağayı bir sadakat nişanı ile taltif ederek bütün Dersim ağalarına, ayrı ayrı hediyeler vermiş, bunlar yerlerine dönerek Ovacığa doğru yürüyen bir Rus fırkasını imha etmiş ve Rus ordusuna karşı Pülümür ve Dersim dağlarında kuvvetli bir cephe kurmuşlardı (*).

Bir aydan beri, Şerafettin ve Çivreş dağlarında ve Boğlan gediğinde hazırlanmakta olan Rus ordusu nihayet, 15 Temmuz 1332-1916 günü Kârir dağlarına, Sığı ve Eşek-meydan'daki cephemize dördüncü büyük taarruzunu yaptı. Bu kuvvetli saldırıya karşı büyük bir taarruza geçen kahraman ordumuz, bir gün süren arasız ve zorlu bir karşılaşma sonunda yine Rus ordusunu yerinden oynatarak, Kârir ve Sığı boğazından Varto hududuna ve Eşek-meydanı cephesinden Muş'un ziyaret nahiyesine kadar Rusları geri çekilmeye mecbur etmiş ve bu savaşta top, tüfek ve çok miktarda harp malzemesiyle esir ele geçirmişti. Bu son hezimetten sonra artık Rus ordusu bir daha kendini toplayamamış ve ordumuza saidirmaktan vazgeçerek çekildiği yerlerde tutunmaya çalışmıştı.

Ordumuz zaferinden duyduğu güvenle cephesinde kış tedarikiyle uğraşarak, millî kuvvetlerin de Malatya ve Diyarbakır'a inmesine müsaade etmiş, Cibran alayları Urfa iline, Şeyh Şerif kuvvetleri Palu'ya, Hormek'liler de ikiye ayrılarak Kârir halkı, Küçük Ağa'nın emrinde Mazgirt ilçesinin Sorak ve Göktepe bölgesine, Varto halkı Zey-

(*) Bu kuvvetler o çağda, merhum Kâzım Orbay'ın (24) emrinde çalışıyordu. Bu aşiretlerden en fazla çalışan Balabanlı Gül ağa ve daha sonra Çarekli Mustafa bey ve Kureyşanlı Şah Haydar olmuştu. Şah Haydar bu savaşta şehit olarak ve büyük yararlıklar göstererek canını vatanına kurban vermişti.

nel'in kardeşi Ali ile Malatya ilinin Akçadağ ilçesine bağlı Kurşunlu nahiyesinin Engüzek köyüne gitmişlerdi (*).

1332 - 1916 rumî yılının kışında Ahmet İzzet Paşa karargâhını Elâzığ'a nakil etmiş, ordumuzun bir kısmı Kârir dağlarında ve Eşekmeydanı cephesinde ve Palu'nun Sekrat köyüne yerleştirilmiş, Diyarbakır'daki ordu komutanlığına Gazi Mustafa Kemal gelerek Bitlis ve Muş'u işgal etmişti.

ERMENİLERİN MEZALİMİ

18/1.Kânun/133 - 1917 günü Erzincan'da Rus ordusu ile Osmanlı ordusu arasında mütarekenâme imza edilmiş, bir müddet sonra Ruslar çekilirken, doğu illerini Ermenilerin hâkimiyetine teslim ederek bunlara sayısız cephane, yiyecek, top tüfek ve sair malzeme bırakmıştı. Ermeniler: Erzincan, Pülümür, Tercan, Erzurum, Varto, Hınıs ve Pasinler'de kuvvetli hükümet idare merkezlerini kurmuştu. Bu bölgeler halkının çoğu hicrete vakit bulamamış, Rus'ların eline esir düşerken, Ermeniler tarafından öldürülmüş, bütün mal ve yiyecekleri ellerinden alınarak sefil bırakılmış Kafkas Türkleri gayrete gelerek bu bölgelerdeki kandaşlarına sayısız miktarda zahire, elbise ve para toplayıp "iştâp" adı verilen birer heyetle göndermişlerdi. Bu iştâplar, Erzurum, Erzincan, Hınıs ve doğunun halkla meskûn bölgelerinde kurulmuştu. Bu şubeler doğu illerinde Rusların elinde kalan halkın iki yıllık yiyecek, elbise ve harçlığını vererek bunların Ermenilerin, bin çeşit saldırısından kurtarmışlardı. Rus'lar çekilirken bu iştâplar

(*) Küçük ağa, o kış Sorak köyünde ölmüş, Ahmet İzzet Paşa büyük bir kadirşinaslık yaparak bu köye kadar gelmiş, Küçük ağa oğlu Mehmet efendi ile akrabalarını alıp Elâzığ'a götürmüş, birçok iyilikler yapmıştır. Babam Ali ile biz de Varto'lu muhacirlerini alıp Akçadağ'a gitmiştik. Engüzek köyünde Yusufhan adlı bir Türk eşrafı ve akrabaları Şeyho ve Karaca bize büyük iyiliklerde bulunmuşlardı. Babam Ali 13 Eylül 1917 günü bu köyde öldü. Balabanlı dayımız Gül ağa kabilesiyle bu sırada Malatya'nın ova köylerinde idi.

da Ermenilerden korkarak birlikte gitmişlerdi ve halkın Ermenilere karşı koymasını tenbih etmişlerdi. Bu sırada Varto'daki Hormek ve Lolan halkı, Hınıs'taki Çarek aşireti köylerine göçmüşlerdi. Bunların başında bulunan Zeynel'in kardeşi oğlu Selim, Türk istâplarından aldığı direktifle Hınıs'ta bir birlik vücade getirip Ermenilere karşı koymuş, Ermeniler bu tehlikeyi anladıkları için, bin bir hile icat ederek Selim'i, amcası oğlu Haşim'le aldatıp Hınıs merkezine (mühimmat ambarlarını teslim etmek bahanesiyle) götürmüşlerdi. Ermeniler aynı gece Selim'i ve Haşim'i bayağılıkla öldürerek ertesi günü, 2 Mart 1334 - 1918 sabahı, bir tabur askerle, Hınıs'ın Başköyü deresine gelmişlerdi. Bu köyde Çarekli aşiret ağası, Başköylü Hasan ile 1321 Cibran savaşında ölen Hormekli Selim'in oğlu Haydar ve bir miktar kuvvet vardı. Haydar büyük bir cesaretle akrabasından Ali Ulaş, Hasan Faki ve Şadili Hasan Reso ile Hasan ağasının birkaç adamını alarak, Başköy deresinde Ermeni taburunun önüne geçmiş, burada büyük bir yiğitlik göstererek Ermenileri durdurmuş ve kar üzerinde birçok Ermeni leşlerini sererek onları Hınıs'a doğru püskürtmüştü.

Ermeniler aynı günde Hınıs'ın Mirseyit köylü Hasan ağa ve kabilesini basmış burada hayli insan öldürmüş, Hasan ağa ve kardeşleri silaha sarılarak kurtulmuşlardı. Varto'daki Ermeniler Bingöl eteklerinde kalan bir avuç Lolan halkı üzerine akmış, bunlar : Kemeret köyünde Lolanlı Hüseyin ağa ve akrabası tarafından püskürtülmüş ise de, Karaköy bucağında bulunan Lolan halkından erkek, kadın, çoluk, çocuk, bin kişi evlere doldurularak öldürülmüş ve yakılmıştır.

Ermeniler, iki gün sonra Varto ve Hınıs'tan çıkarken bu ilçelerdeki mühimmat depolarına zahire ve elbise yığınlarını ateşe vermişlerse de, Hınıs ve Varto halkı ellerindeki silahlı kuvvetlerle bu ilçelere yetişerek ambarları söndürmüş, sayısız miktarda silah zahire ve elbise elde etmişlerdi.

Ermeniler, artık doğu illerimizi tamamen terkederek Kars'a doğru kaçıyorlardı, çünkü Erzurum ve Mitlis üzerinden harekâta geçen askerî kıtalarımız karları yararak ilerliyorlardı. Ermeniler Erzurum,

Erzincan, Bitlis, Muş, Hınıs ve Pülümür'deki mühimmat depo ve ambarlarına ateş verip kaçıyorlardı. Bu illerden hududa kadar uğradıkları köy ve bölgelerdeki Türk halkını katli-âm, (yoketme) etmiş, gebe kadınların karnını deşerek reşimlerini yere dökmüş, memedeki çocukları süngülere takmak, kestikleri insanların derilerinden cep yapmak, gibi türlü zulüm ve vahşetler yapmış, bir aralık kadın, çocuk ve erkek kafilelerini damlara doldurup gazladıkları bir camuşu ateşleyip, bunları camuşun ayakları altında ezdirmiş ve üstelik dama ateş verip bunların hepsini kül etmiş ve henüz memede olan çocukların karınlarını yarıp tuzlatmış ve bazan bir süt emerinin kellesini keserek annesinin karnına sokmuş... İnsanlığa ve akla sığmayacak eziyetlerle doğu illerinde on binden fazla can yakmışlardı.

1334 - 1918 Nisan ayında askerî kıtaatımız doğu illerini tamamen Ermenilerin zulmünden kurtararak bütün il ve ilçelerde hükümet teşkilâtını kurdu Hicretten ötürü Malatya, Urfa, Diyarbakır, Elâzığ bölgelerine giden bütün Doğu göçmenleri yerlerine döndüler. Doğunun birçok kesimlerinde bulunan Rus ambarları üzerinde askerî kıtalar vardı. Bu çağda Varto-nun mülki teşkilâtı tam olarak kurulmuştu (*).

Bir müddet sonra doğu illerindeki askerî birlikler ve Hamidiye alayları Rasul-âyin, Midyat, Siirt istikametinde Nasturileri takip ederek İran'a girmiş, diğer tarafta Kars ve Sarıkamış'ta askerî ve millî bir cephemiz kurulmuştu. İran'a geçen Hamidiye alayları birçok İran kasaba ve köylerini talanlayarak Ali İhsan Paşa (25) ile Tebriz'e girmiş, bu alaylar 1334-1918 yılının sonbaharında terhis edilerek yerlerine dönmüş, bu alaylar tamamen ilga edilinceye kadar hükümetin hiçbir işinde kullanılmamış ve o günden itibaren devlet idaresine karşı kin beslemişlerdi.

(*) Vartoya ilk tayin edilen kaymakam Muş'lu Bedirhan efendi idi. Bu sırada Varto'nun Kasman köyünde 147. alayın üçüncü taburu oturuyordu. Tabur K. ön yüzbaşı Cemil beydi. Çok yüksek bir fazilete sahip olan bu zat, bu köyde dört ay kalmış, buradaki zahire ambarını fakir köylüye dağıtmış ve ilçenin asayişini düzelterek Midyat'a geçmişti.

1334 - 1918 yılının son aylarında bütün doğu illerinde dehşetli bir açlık başgöstermişti. 1335 - 1919 yılının baharında takattan düşen birçok köylü açlıktan ölmüştü. Fazlası otlı geçinirdi. Bu açlığın en fazlası Varto'da idi. Varto halkı ilkbaharda kervanlarla Diyarbakır, Farkın, Siverek, gibi ekin yerlerine giderek bir miktar zahire getirmiş ve bazı evler ilkbaharda birer darı veyahut çavdar tarlasını ekmişlerdi.

Doğu illeri bu yokluk ve sefalet içinde çırpınırken Ermeniler, bu yılın orta baharında Kars ve Sarıkamış cephelerinde yurdumuza saldırdılar. Bu sırada Mondros mütarekesi imzalanmış, Padişahın, "evet" demesiyle yurdumuz, parçalara ayrılmış, doğu illerimizin bir kısmı Ermenilere peşkeş çekilmişti. Ermenilerin bu mütarekenâmeye dayanarak doğu illerimize saldırmaları, esasen büyük harpte tamamen harap olan bu iller halkı üzerinde derin bir üzüntü ve ıstırap yarattı. Erzurum'dan hareket eden milli ordumuz ve Kâzım Karabekir Paşa ve kaymakam Halit Bey Sarıkamış cephesinde Ermenilerin önüne geçerek halkın telâş ve korkusunu azalttı.

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu ve ülkesi resmen çökmüş demekti. Büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa bu esareti çekemiyerek İstanbul'dan ayrılmış, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkmış, Türk milletinin sevgili yurtlarını kurtarmak için öz silahına sarılmalarını emir buyurmuştu. Bu emir üzerine doğunun birçok kesimlerinde milli birlikler kurularak şark cephesinde Ermenilerle savaşa gittikleri halde, tek bir Hamidiye alayı bu kutsal vatan savunmasına katılmak istemiyordu. Bu alayların bütünü gizliden beraberce sözleşmiş ve Kürt istiklâl fikrini yürüten Cibran'lı Miralay Halid'e (26) bağlanmışlardı. Bu zat kendisi bu savaşa katılmadığı gibi, Varto'daki Hormek ve Lolan aşiretinden kurulan yedi yüz kişilik bir milli kuvvetin cepheye sokulmamasını Kâzım Karabekir Paşa'dan (27) telle rica etmiş ve bunların cephede hiyanet yapacaklarını söyleyerek, Paşa'yı kandırıp bu millî kuvvetleri geri çevirmeye sebep olmuştu. Hormek ve Lolan aşiretleri haftalarca Varto telgraf merkezinden yüzlerce tel çektikleri halde kendilerine cepheye gitmek için izin verilmemiş; Halit Beyin orta-

ya attığı zehirli bir balgam bu halkı bu kutsal savaştan mahrum bırakmıştı.

Cıbranlı Miralay Halit ve akrabası Binbaşı Kasım bu sırada Varto hükümet teşkilâtını emirlerinde tutuyor ve istedikleri gibi hareket geçiriyorlardı. Bütün Hamidiye alay komutan ve ağaları son kararını vermişlerdi. Onlar millî kongre ve Gazi Mustafa Kemal'in kutsal ülküsü karşısında, bir hilâfet ve padişah kolu olmaktan ziyade, o günkü durumdan ve düşmanların yurdumuzu parçalara ayırmasından faydalanarak doğu illerinde bir Kürdistan ve derebeylik yaratmak için çalışıyorlardı. Bunların başında ilk önce Cıbranlı Miralay Halit vardı. Bu adam bu sebeptendir ki, o gün Türkçülük ülküsünü taşıyan Hormek ve Lolan aşiretlerini muntazam bir alay halinde tanzim ettirip doğudaki millî birliklerin karşısına diktiirmek için elinden gelen her şeyi yapmış ve yapacaktı.

Yunanlılar 1336 - 1920 yılında Anadolu'ya saldırmışlardı. Cıbranlı Halit ve diğer Hamidiye başkanları bu zehirli fikirlerini ortaya döküp millî hükümetin bu zayıf durumundan faydalanmayı düşünmüşlerdi. Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık, Hınıs ilçelerindeki Hamidiye alay kumandanları bölgelerindeki şeyh ve hocalarla görüşerek ve onlara dinin, şeriatin kalkacağını aşilayarak idareleri altındaki yerlerde Millî Kongre aleyhinde muzir propagandalar yapıp halkı zehirliyorlardı.

Cıbranlı Miralay Halit ve Hasananlı Miralay Halit'le kardeşleri, ittifaklarına aldıkları aşiretleri silahlandırıyor, onları gûya eski Kürt kıyafetiyle gezmeye ve Kürtçe okuyup yazmaya teşvik ediyor ve Cıbranlı Halit'in bizzat yazdığı (nübâra - bûcükân) adlı Kürtçe eseriyle Cezireli Molla Ahmed'in Kürtçe şiir divânı ve Ahmet haninin (memo - zin) adlı şiir ve aşk kitabı köylere dağıtılıyor ve birbirlerine kürtçe meptuklar yazıyorlardı.

Doğu illerindeki Hamidiye alayları yeni baştan dirilmiş ve Sultan Hamit çağındaki kuvvete ulaşmışlardı. Her aşiret ağasının kapısında yüzlerce silahlı hizmetkâr besleniyor, her aşiret ağası; bulunduğu ilçenin hükümet reisi ve hiçbir kanuna tâbi tutulmayan bir mut-

lak derebeyi sayılırdı. Bu ağalar yine dağlarda kervan soyar, köyle-re saldırır, birân içinde bir bölgenin asayişini bozar, Hamidiye ve kendilerine taraftar olmayan, halkı yok etmek için alaylarıyla harekete geçerlerdi.

Birçok il ve ilçelerdeki kaymakam ve üstün memurlar ya da alay ağalarından veyahut bunların fikirleriyle hareket eden kimselerden-di. Bunlar da bu aşiret ağalarının fikirlerini açığa vurmak için millî hükümetin üstlerini iğfala çalışıyorlardı.

10.8.1920 tarihinde Sevr Muahedesi imzalanmış, doğu illerinin Ermenilerle Kürtler arasında paylaştırıldığı haberi, bütün doğu ille-rine yayılmıştı. Gerçi Ermeniler, Kâzım Karabekir Paşa'nın idaresin-deki millî ordu tarafından mağîûp edilmiş, şark hududu emniyet al-tına alınmıştı. Doğu illerimizin içinde bu tehlikeden daha yıkıcı bir fikir, bu illerin her tarafını karanlığa boğuyor. İstanbul, işgal kuvvet-lerinin ayakları altında ağıyor, Yunan'lılar, güzel Anadolumuzun bü-yük bir kısmını tutmuş, yakıp yıkıyorlardı.

Bu ümitsizlik içinde bir yıldırım gibi Ankara'da parlayan Türk istiklâlinin nurlu sabah yıldızı kahraman Mustafa Kemal, Büyük Mil-let Meclisi Reisi ve Başkomutanı sıfatiyle kılıcını çekmiş, "— Türk milletini ve Türk yurdunu kurtaracağım" diye haykırıyordu. Bu ilâhi ses, yurdun her tarafında olduğu gibi, doğu illerinin de yüce dağla-rını çınlatmış, millî hükümetin aleyhinde bulunan doğudaki muhalif-leri şaşırtmıştı. Bunlar o çağda hazır bir isyana cesaret etmiyerek, haklarının kendiliğinden verileceğini birbirlerine söyliyerek siyasî ha-yata atılmış ve İstanbul'daki millî hükümetin düşmanlarıyla muhabe-reye girmişlerdi.

Bu fikir üzerinde oynayan Cibran'lı Halit, 1920 yılının yaz ay-larında İstanbul'da bulunan Kürt taâli cemiyeti reisi Abdülkadir, Hak-kârili Abdurrahim ile anlaşarak bunların vasıtasıyla Meclisteki Bitlis Mebusu Yusuf Ziya (28) ve arkadaşlarıyla anlaşmış, haklarını Cemiyet-i Akvam vasıtasıyla alacaklarına inanmışlardı. Halit Bey bir taraftan doğudaki hazırlıkları ikmal ve kuvvetlerini toplu bulunduracak ve di-ğer taraftan millî hükümeti iğfal edecekti.

Cibranlı Miralay Halit, bu sıralarda Varto, Bulanık, Malazgirt, Hınıs, Karlıova, Solhan. Çapakçur bölgelerindeki aşiret ağalarından şeyh, hoca ve köy muhtarlarından aldığı mühürlü mazbataları Kürt taâli cemiyetine (29) ve oradan gûyâ Cemiyet-i Akvamda bu iş için çalışan Mustafa-Nemrudî ile Kürt Şerif'e gönderiyordu. Cibranlı Halit ve arkadaşlarının fikirlerine göre artık bu beylik işi olmuş ve olacaktı. Fakat bölgelerinde birkaç Alevî aşireti vardı. Bu aşiretlerin ve bilhassa büyük bir mevcudiyet olan Hormekli aşireti ağalarının fikirlerini çalıp bunlardan istifade etmek lâzımdı.

Halit Bey bu sırada Varto merkezinde ve akrabası binbaşı Kasım, (30) Lolan aşiretinin Karaç köyünde oturuyordu. Bu işi gizli olarak konuşmak için kendisi Karaç köyüne gelmiş, 15 Haziran 1336 - 1920 günü Hormek ağalarını ve Lolan eşrafını bu köye davet edip uzun uzadıya bir nutuk söyledi, Cibranlı Halit, nutkunda :

"— Kürtlerin Nemrud'un neslinden ve asırlarca dünyayı ellerinde tutan ulu bir soydan olduklarını ve bunların ittifaksızlıkları neticesi olarak Türklerin boyunduruğu altına girdiklerini ve altı yüz yıldan beri Türklerin esareti altında yaşyarak uşak derecesine indiklerini ve bugün kurtuluş yıldızının doğmuş ve Türk idaresinin yıkılmış ve parçalanmış bulunduğunu, doğu illerinde yaşyayan bütün Alevîlerin de diğer doğu aşiretleri gibi Kürt ve bir soydan olduklarını ve ancak bunların bir mezhep ihtilâfı yüzünden Kürtlerden ayrılarak sebepsiz yere yıllarca birbirlerini öldürdüklerini ve artık birleşip müşterek haklarını Türklerden almanın zamanı gelmiş olduğunu, Sevr Muahedesi gereğince Kürt istiklâlinin Cemiyet-i Akvam tarafından tasdik edileceğini ve bu işi biran önce başarmak için her aşiretin silahına sarılarak Türk memurlarını kendi bölgelerinden kovmaları gerektiğini ve esasen Padişaha, asi ve şeriata mugayir olan Ankara Hükümetinin Yunanlılar tarafından yıkılmak üzere bulunduğu ve bütün Alevîlerin bu hayırlı işe katılmalarını bilhassa Hormek ağalarından beklediğini" söylemiş, binbaşı Kasım da Halit Beyin sözlerini teyit ederek birkaç ateşli kelime ile yersiz ve dipsiz olan Kürtlüğünü övmeğe başlamıştı.

Konferans odası ağzına kadar doluydu. Sedirin yanbaşımda oturan Hormekli Mustafa - Zeynel'in torunu Veli ağanın ve Zeynel'in kardeşi Halo'nun sesleri birden yükseldi :

— Halit Bey! Erkekçe konuşalım. Biz Kürt değiliz. Nemrut'la akrabalığımız yoktur. Bizim size itimadımız yoktur. Siz Hamidiye alayı oldunuz yıllarca birbirimizi kırdık. Bu defa sultan olmak isterseniz, biz de size kul olamayız. Biz beylik istemiyoruz. Bırakın kardeşler gibi yaşyalım. Diye haykırmışlardı. Biran içinde konferans salonu karışmış, ağalar kafile halinde atlarına binerek köylerine savuşmuşlardı.

Halit Bey artık bölgedeki Alevilerle uyuşamayacağını ve isyan çıkarsa bu aşiretlerin millî hükümete taraftar olarak kendileriyle çarpacaklarını anlamış, bir taraftan eldeki üstün kuvvetle bunlara saldırılmayı ve diğer taraftan bunların isyan ettiklerini Ankara Hükümetine bildirip alacağı, emir ve kuvvetle bu aşiretleri yoketmeyi düşünmüş, kardeşleri Selim ve Ahmed'in emrine verdiği beş yüz kişilik bir kuvvetle kendilerine hudut olan Lolan aşiretinin Kestemert köyüne ani bir baskın vermişti. Halit Beyin bu fikrini keşfeden Lolan'lı Hüseyin ağa, hâdiseden bir gün önce Kasman köyüne gelip bu haberi Hormek'li Hallo ile Zeynel'in oğlu Ali Haydar'a vermiş, Lolan köylerinde silah sesi çıkınca. bunlar yüz yirmi atlı ile Kestemert köyüne yetişmişlerdi. Bu sırada Cibran atlıları köyün içine kadar sokulmuşlar, Hormek atlılarıyla Cibran arasında süren çetin bir çarpışmadan sonra Cibran'lılar bozulmuş, Halit Beyin atlılarından yedi kişi öldürülmüş, Kovil köyünde bulunan Halit Beyin kardeşi Ahmed'in evi talanlanmış, Cibran'lılar Lolan köylerini terk edip Varto merkezinde toplanmışlardı.

Halit Bey, ilk tedbirinde muvaffak olamamış ve acı bir mağlubiyete düşmüştü. Bu defa ikinci tedbirini kullandı. Sahte bir şekilde millî hükümete bağlanarak günlerce Varto telgraf merkezini işgal edip Hormek aşiretinin, Halo ve Lolan ağalarının millî hükümete karşı isyan ettiklerini ve bu maksatla kendisine ve Varto hükümet merkezi-

ne saldırdıklarını, Büyük Millet Meclisine ve Erzurum'da bulunan 15 inci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya birçok tellerle bildirmişti. Halit Beyin adamı olan Varto kaymakamı, bu şikâyetleri tasdik ederek kuvvayi tedibiyenin gelmesini temin etmişti.

Kâzım Karabekir Paşa'nın emriyle : Erzurum'dan binbaşı Nazım Bey, yüz asker, iki top, dört makineli tüfek ve dört zabıt ile Muş ve Genç mutasarrıfları, Hınıs kaymakamı, Hınıs jandarmaları, Muş jandarma kumandanı binbaşı Resul Bey ve jandarmaları, Genç ve Çapakçur, jandarma kuvvetleri, Cibran'lı Miralay Halit Beyin emrinde bulunan Karlıova üçüncü Cibran alayı, Bulanık ve Varto'daki Cibran atlıları ve Hınıs'ın Tekman bölgesinde olan Zırkan alayı kumandanı kaymakam Haydar ve Miralay Madraklı Selim Beyler ve süvarileri ve Melekânlı Şeyh Abdullah'ın emrindeki Çapakçur ve Solhan Zazalarından ibaret olan 1200 kişilik bir atlı kuvveti Varto'da toplanmış ve bu harekete "Hallo isyanı" adı verilmişti.

Muş Mutasarrıfı Mustafa Fehmi Bey, ilk önce isyanın şeklini anlamak için askerî zabitan ve küçük bir kuvvetle Kestemert köyüne gelerek, Hallo ile görüşmüş ve burada köy muhtarlarını dinliyerek bunun basit bir aşiret kavgası olduğunu anlamış. bütün halk hükümete müti olduklarını beyan etmişlerdi. Hormek ve Lolan halkı arasından seçilen birkaç kişi, mutasarrıf ve zabitleri bir kenara çekerek, Halit Beyin Karaç'ta verdiği konferansı ve onun bu işi kasten tertiplemediğini ve kendisiyle beraber bütün Hamidiye alaylarının yakında isyan edeceklerini anlatmış ve bu hususta hazırladıkları mazbataları mutasarrıfa vermişlerdi.

Mutasarrıf Varto'ya dönerken, işi Kâzım Karabekir Paşa'ya tel ile bildirmiş, Halit Bey ayrıca Paşa'ya çektiği tellerde mutasarrıf ve zabitlerin, Hormek'li gençler tarafından aldatıldığını ileri sürerek eski dileklerinde ısrar etmiş, nihayet Paşa, halkın dehaletini kabul edip yalnız Hallo ve arkadaşlarının, tenkili için kat'i emirler vermişti.

1920 yılı temmuz ayının son günlerinde bin iki yüz atlı, top ve makineli tüfekle harekete geçen kuvvayi tedibiye, Üstükran nahiyesi

üzerinden Bingöllere çıkıp burada Hallo çetesiyle temasa gelerek onu Şuşar mıntıkasına püskürtüp geri dönerken, Cibran'lı Miralay Halid'in amcaları İsmail ve Hasan'la, Zirkan aşiret alay kumandanı Haydar'ın kurdukları bir plan üzerine, yaylada bulunan Hormek kabilesinin Rakasan ve Tatan halkı üzerine yüklenmiş, bunları top ateşine tutarak köylerine indirmiş, bu köylerden dokuz adam öldürmüş, üç köyün bütün eşya, mal ve davarını talanlamışlardı. Aynı günde kuvayi tedibiyeden ayrılan Cibran'lı Halid'in amcası Hasan, bir kafilie atlı ile Köşkâr deresinde Lolan gençlerinden İbrahim ve Şükrü ile karşılaşmış bunları hilâ ile işgal edip yanına çağırıdıktan sonra hemen üzerine atılarak tutmuş ve öldürmüştü.

Bu haksızlıkları bizzat gören kuvayi tedibiye kumandanı, askerini ve toplarını alarak Varto ilçe merkezine dönmüş, Hormek ve Lolan aşiretlerinin kendilerini. Hamidiye alaylarına karşı savunmalarına emir vermiş, bu durum karşısında aşiret alayları dağılmışlardı.

Muş Mutasarrıfı Muş'a ve Nazım Bey de Erzurum'a dönerken, Hormek ve Lolan muhtarlarının mazbatalarını orduya verip, Cibran'lı Halid'in, millî hükümete karşı bir isyan çıkarmak istediğini ve Kürt istiklâli için çalıştığını, Hormek ve Lolan halkının kendisine uymadıklarından hem onlara saldırdığını ve hem de onları hükümetin emriyle tedip etmek için, isyan ettiklerini iddia ettiğini anlatmışlardı. Bu durum karşısında Kâzım Karabekir Paşa Hallo için idarî bir af çıkarmış, Hallo iki hafta sonra Muş Mutasarrıfına istimân edip evine dönmüştü. Halit Bey ikinci defa, Muş adliyesinde bulunan dostlarına müracat ederek köy basması ve yedi adam öldürmesi hâdisesini adli bakımdan Muş mahkemesine vermiş, dinlettiği yüzlerce şahitle Hormek ve Lolan halkından yetmiş kişiyi giyaben idama mahkûm etmişti.

Bu hâdiseden sonra Cibran'lı Halit Beyin, millî hükümete karşı cephe aldığı kolorduca şüpheli görülmüş, bölgedeki aşiretlerin başından ayrılması düşünülmüş ve bu sebeple Erzurum'a çağrılarak miralaylık rütbesi bâki kalmak şartıyla, kolordu, divânı muhasebat komisyon reisliği ödeviyle Erzurum'da alıkonulmuştu. 19 Ağustos 1336 - 1920.

BÖLÜM : IX

Cumhuriyet Devrinde Doğu Illeri ve Varto Şeyh Sait İsyanı

Osmanlı İmparatorluğunun itilâf devletleri tarafından parçalanması, Sevr ve Mondros Muahedelerinin yurdumuz üzerinde kurduğu bölünme siyaseti yüzünden doğu illerimizde çeşitli, yalnız duygular altında kendilerini Kürt sanan Hamidiye alayları, Şafiî ve Nakşi kabilelerin ağaları arasında bağımsız bir Kürdistan kurmak fikri 1919 yılından beri uyanmış, yukarı bölümde yazdığım gibi bu zehirli fikir üzerinde çalışan İstanbul'daki Kürt taâli cemiyeti ve Cibran'lı Miralay Halit ve henüz Büyük Millet Meclisinde bulunan Bitlis Mebusu Ziya, doğu illerimizdeki birçok aşiret ağalarını, Şafiî şeyh ve hocaları kandırıp din ve şeriatî âlet ederek halkı isyana teşvik etmişlerdi.

Cibranlı Miralay Halid'in Erzurum'a kaldırılmasıyla. bu açık çalışma irtica fikrinin üzerine perde çekilerek her tarafta gizli bir isyan hazırlıkları başlamıştı. Cibran'lı Halit Erzurum kolordusunda bulunan birkaç Kerkük ve Süleymaniyeli zabıt ve Erzurum halkından beş on softa ile anlaşarak 1337 - 1921 yılında Kürt taâli cemiyeti ve Yusuf Ziya ile daha sıkı bir işbirliği yapmışlardı. Yusuf Ziya, bu muhalefetinden ötürü meclisten koğulmuş, Ankara ve İstanbul'daki muhaliflerin zehirli fikirlerini ve Kürt taâli cemiyetinin beyannamelerini alıp Erzurum'da Cibran'lı Halid'e gönderiyor, Halit, bunları inceleyip fikirlerini ekledikten sonra, birçok aşiret ağalarıyla şeyh ve hocalara gönderiyor, ağalar; hükümetin nüfuzunu kırmak için mahallî hükümet idare memurlarını daimî bir baskı altında bulundurup, dağlara çeşitli çeteler çıkarıp soygunculuk yaptırıyor, sayısız silahlı kuvvetlerle asayiş bozuyorlardı.

Kürt taâli cemiyeti ve hempaları, eskiden beri Anadolumuzun bölünmez bir parçası ve asıl bir Türk yurdu olan doğu illerimize artık tam mânasiyle Kürdistan ve bu illerdeki çeşitli Türk boylarından kopmuş aşiretlere Kürt diye hitab ediyor ve bu maksatlarına kavuşmak için, millî hükümetin dini, şeriatî, Kur'anî, hak ve hürriyeti kaldıracğını iddia ederek, ve hocaların taassuplarını körüklüyor ve bunlar vasıtasıyla mâsum halkı zehirleyip gidiyorlardı.

Halbuki bu yanlış duygular, yukarı bölümlerde açıkladığımız gibi, Padişah Yavuz çağından başlayarak Sultan Hamit devrinde tam kökleşen kara siyasetin, millî birliği sarsan, millî duyguları din ve hilâfete feda eden kötü bir rejimin sonuçlarıydı. Yavuz, Şilliği ve Şah İsmail'i durdurmak için doğu illerimizdeki "Kurt-baba" dağlı Türklere Kürt ve doğu illerine "Kürdistan" adlarını takmış, bunları takviye etmek için Anadolu'dan birçok Türk aşiretlerini kaldırıp doğu illerine göndermişti. Sultan Hamit saltanat ve istibdadını yürütmek için bu yakın çağ Türk aşiretlerine "Kormanço" adını takarak onlardan 36 derebeylik ve Hamidiye alayını kurmuş, kendilerine; "siz benim evlâtlarım ve Kürtlerimsiniz" diye yabancı fikirlere sürüklemişti. Doğu aşiretleri arasında kökleşen bu yanlış duygular, Birinci Cihan Savaşının sonlarına kadar süregelmiş ve millî mücadele devrinde Kürt taâli cemiyeti ile hempalarının işlerine yaramış, bunlar bu aslı astarı olmıyan bu adlar üzerinde halkı kandırıp isyana sevk etmişlerdi.

Asırlarca bu türlü zehirli fikirler altında inleyen birçok aşiretler Türk'lüklerini kaybederek çeşitli inanlar altında çeşitli bölümlere ayrılarak kendilerini Kürt, Seyyit, Abbasî, Halidî, Emevî silsilelere kadar götürmüşlerdi. Bu yanlış fikirler ve en çok dinî taassup, en son onları millî hükümete karşı isyana sürüklemişti. Biz isyan hâdisesini anlatırken bu konuya bir kolaylık olsun diye doğu illerimizde bu aşiretlerin ayrıldığı şubeleri ve bağlı oldukları şeyhleri ve irtica hareketinde oynadığı rolleri açıklamayı faydalı bulduk.

Kitabımın birinci bölümünde anlattığım gibi, doğu illerimizde yaşayan bu dağlı Türk aşiretleri üç şubeye ayrılmıştı. Baba-kürdiler, Kormançolar, Zazalar.

Bunlardan Hitit-Halti, Lohorto, dağlı Türk'lerden olan (Kurt-baba) Baba-kürdiler; Van ilinin güney bölümündeki kabileler, Şernak, Hakkâri, Şemdinan, Pervari, Gavaş, Cizre, Buhtan aşiretleri, Hizanlı Selâhattin ve aşireti, Garzan'da; Reşkotan, Pencinaran, Bişiri'de: Remân, Midyat'ta; Ara-boyan, aşiretleri, Sason, Kabaili ve Bitlis'in, Atmanan, Azan aşiretleri, Motikinin; Sârmî, Musî, Halinan, Bekiran kabileleri, Muş ilinin güney dağlarında oturan Huytu, Beleki, Bidiri, Şigo, Hiyan aşiretleridir (*).

Bu şubeye bağlı aşiretler tamamen Şafiî mezhep, Nakşi ve Kadiri tarikatlı idiler. Bunların en sayılı tekiyeleri; Hizan'da; Seyit Ali, Bitlis'te; Küfrevî ve Kadiri ve Norşenli Hazret tekiyeleriydi. Bu tekiyelerden başka her kabilenin birer şeyhi ve birçok hocaları vardı.

Miladın onaltıncı yüzyılında Yavuz Sultan Selim'in iç Anadolu dan doğu illerimize kaldırdığı yakın çağ Türk aşiretlerinden olan Kormançolar : Mil ve Zil adlı iki partiye ayrılmış, bunlardan Mil partisi; Viranşehir'li İbrahim Paşa oğulları (Milânlı İbrahim Paşa) ve Milân aşireti, Karakeçi kabilesi, Suruç'ta; Berazan aşireti, Varto, Bulanık, Karlıova ilçelerindeki Cibran aşiretleri, Malazgirt'te Hasanan aşireti, Hınıs, Karayazı, Tatos ilçelerindeki Zirkan, Şeyhan, Karabaş kabileleri, Eleşkirt'te; Sıpkan aşireti, Muş'ta; Seydan kabilesi ve Muş ovası halkıdır.

Zil partisine bağlı aşiretler : Ağrıda; Zilan, Celâli aşiretleri, (31) Van, Erciş, Muradiye, Patnos'da Haydaran, Ademan, Takoriyan, Mişkan aşiretleriydi (**).

Kormanco şubesine bağlı bütün kabileler Şafiî ve Nakşidirler. Birkaç boyların da Kadiri idi. Bunların en meşhur şeyh ve tekiyeleri; Asi Şeyh Said'in ecdadı olan Palu'lu Şeyh Ali tekiyesi ve Hınıs'ta Şeyh Sait, Solhan'ın Melekân köylü Şeyh Abdullah ve Eleşkirt'te

(*) Bu şubeye bağlı aşiretler Şeyh Sait isyanına karışmamış, birkaç ay sonra Batman isyanını hazırlamışlardı.

(**) Bu parti aşiretleri, Şeyh Sait isyanında hükümete taraf olmuş ve sonradan Ağrı-Zilan isyanını ve son İrtica hareketini meydana getirmişlerdi.

Şeyh Şirin tekiyeleri idi. Bu tekiyelerden başka birçok şeyh ve hocalar vardı.

İran'dan gelen Part Türklerinden olup Kadisiye savaşından sonra doğu illerimize gelen dağlı Türk'lerden Dömbeli-Zazalar : Diyarbakır, Siverek, Elâziğ, Ergani, Maden, il ve ilçelerinin bazı kesimlerindeki kabileler ile Hazzo ve Farkın beyleri, Palu halkı, Gökdere, Musyan, Okçıyan, Azan, Halilan Kabileleri Çapakçur ve Garip beyleri, Mistan, Botan kabileleri, Hini, Genç ve Darahini beyleri ve Zaza kabileleri ile Solhan ilçesinde oturan Solhan, Zikti, Ömeran, aşiretleri ve Motki Zazalarıdır.

Zaza şubesinin en büyük tekiyeleri : Palu'lu şeyh Ali tekiyesi imiş, bütün Zazalara ve Kormanço şubesine Şafiîlik ve Nakşiliği aşıl原因 bu Şeyh Ali'nin ahfadından olan asi Şeyh Sait, Kormanço şubesinin topluluğunu idare etmek maksadiyle Palu'dan gelerek Hınıs'ta ikinci bir tekiye kurmuştur. Zazaların diğer tekiyeleri, Melekânî Şeyh Abdullah ve Gökdereli Şeyh Şerif, Silvanlı Şeyh Şemsettin ve Çapakçur'un Çan şeyhleri tekiyeleri idi.

Küçük kabileler halinde yaşayan ve aşiret sistemine tam girmeyen Zazalar, kendilerini Kürt değil, en çok Halidî, Abbasî, Emevi ve Arap sanmış, doğu illerine Şafiîlik ve Nakşiliği aşıl原因 Zaza olmasından ötürü, kendilerini Kormanço ve Babakürdî şubelerinden daha kutsal görmüş ve bu dinî gayretle dinin, şeriatın ve hilâfetin fedâileri kesilmiş ve yalnız bu dinî taâssup yüzünden Cumhuriyete karşı isyan etmişlerdi.

Kürt taâli cemiyetinin icra kuvveti olan Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya, siyasî maksatlarını gizliyerek dinî kisveye bürünüp zehirli fikirlerini bu yoldan Şeyh Saitle Kormançi ve Zaza şubelerinin şeyh ve hocalarına aşıl原因lardı. İş dine ve maneviyata intikal ettiği için dinin en büyük hamisi sayılan, Cibran'lı Halid'in eniştesi ve şeyh olan Şeyh Sait, (32) emirel mücahidin adı altında isyanın başına geçerek manevî nüfuzunu kullanmıştı.

Cibran'lı Halit'le Şeyh Sait, 1338 - 1922 yılı baharında Erzurum'da g n rce bu irtica harek ti üzerinde konuŖmuŖ, Cibran'lı Halit, Ŗeyhten aldđđ fetvaları civara yayarak, Gazi Mustafa Kemal'in dini, namazı, orucu kaldırmak için padiŖaha karŖı isyan ettiğini ve halifeye itaat etmeyen Büyük Millet Meclisinin ortadan kaldırılması için gaza ve cihadın farz olduğunu bütün aŖiret ağalarına duyurmuŖtu.

29 Ekim 1923 günü Ankara'da Türkiye Cumhuriyetinin il n edildiği haberini veren Erzurum topları, Cibran'lı Halit'le Ŗeyh Sait üzerinde yıldırm tesiri g stermiŖti. Cumhuriyetin ilânı, Halifenin açıkta kalması, Cibran'lı Halit'le Yusuf Ziya'nın iŖlerine yaramıŖ, bunlar sözlerinin gerçek  ıktđđına ve bundan sonra dinin tamamen kalkacağına ve aŖiret ağa ve hocalarının s r leceklerine dair sürekli propagandalar yapmıŖ, bu haberlerden korkan birçok aŖiret ağa ve Ŗeyhleri Erzurum'da Halit Beyin konağına kadar gitmiŖlerdi. Cibran'lı Halit, bunların korkularını  ođaltmıŖ, Cumhuriyete karŖı koymaktan baŖka çare olmadđđını anlatarak, bunlarla hazırlanma kararını vermiŖti.

Cumhuriyetin ilânından sonra, sıra ile saltanat ve hilâfet kaldırılmıŖ, padiŖahlar s r lm Ŗ, Meclisteki muhalifler kođulmuŖ, Hamidiye alayları ilga edilmiŖ, Türkiye Cumhuriyeti bütün dünya tarafından tanınmıŖ, büyük İsmet PaŖa'nın Lozan'da bir harika yaratarak imzaladığı Lozan Ahitn mesinden sonra yurdun üzerindeki kara bulutlar dađılmıŖ, Kürt ta li cemiyeti par alanmıŖ, ortada bu irtica hareketinin baŖında yalnız Ŗeyh Sait, Cibran'lı Halit, Yusuf Ziya ve arkadaŖları kalmıŖtı. Bunlar neye mal olursa olsun kararlarını yürüterek kendilerine bağlı bulunan aŖiretleri arasında propaganlarına fız verecek, halkı Cumhuriyet aleyhine teŖvik edip fel ketlerine sebep olacaklardı. İrtica taraftarları gittikçe çoğalıyor, bütün aŖiretler Cibran'lı Halid'in ve Erzurum'da bulunan Kerküklü zabitlerin yardımıyla Erzurum'dan k llyetli silah ve cephane taŖıyorlardı.

1340 - 1924 yılı ilkbaharında Bitlis eski mebusu Yusuf Ziya Ankara - İstanbul yoluyla Erzurum'a gelerek Cibran'lı Halit'in evinde bir hafta misafir kalmıŖtı. Bunların burada verdikleri kararda : AŖiretler

tam silahlanıp hazırlanacak, hududumuz haricinde olan Berzan-Neyri Şeyhi Mahmut ve Simkon'un eliyle İngiliz'lerin yardımları temin edilecek ve halktan alınacak mazbatalar Suriye üzerinden Cemiyet-i Akvama gönderildikten sonra, Şeyh Sait isyan kapısını açacaktı.

Yusuf Ziya bu kararla birlikte Cibranlı Halid'in mektubunu alıp Hınıs'ın Kolhisar köyündeki Şeyh Said'in evine gelerek kararı şeyh'e imzalatmış ve aldığı bir miktar yol harçlığıyla ve şeyhin mektubu ile Göksu, Hacı-Ömer, Tekman bölgelerinde bulunan Zirkan ağalarını ve Gökoğlan bölgesindeki Şeyhkan ve Karabaş ağa ve hocalarını ziyaret edip Karlıova'da Cibran aşireti reisi Kâmil ve Baba beylere uğrayıp, Varto merkezinde bulunan Cibran'lı Halid'in amcası İsmail ve akrabası binbaşı Kasım'a misafir gelmişti.

Cibran'lı Halit, Yusuf Ziya ile işbirliği yapmaları için amcası İsmail, binbaşı Kasım, Cibran'lı Baba ve Kâmil ve Hasananlı miralay Halit Beylere, Zirkanlı Kerem, Melekânlı Şeyh Abdullah ve Solhan aşireti reisi Mehmet Ali'ye ayrı ayrı mektuplar yazmıştı, Yusuf Ziya, uğradığı bütün bu ağa, şeyh ve hocalara karar suretindeki Cibran'lı Halit'le Şeyh Said'in imzalarını gösteriyor, kendisinin din uğrunda mebusluğunu feda ettiğini, çünkü : Cumhuriyetin kanunlarına göre İslâmiyetin, dinin, namaz, oruç, Kur'an, nikâh, ırz ve namusun kalkacağını, bütün aşiret ağalarının, şeyh ve hocaları Ankara'ya sürüleceklerini ve bunlardan bu kanunlara uymayanların denize atılacaklarını ve uyanların boyunlarına birer haç takarak Rus'larla kardeş olacaklarını, anlatıp halkı korkutuyor, bu korku ile beraber bütün aşiretlerin ve halkın dinî hissiyatını zedeleyip onların Cumhuriyetin amansız düşmanları sırasına getirip karanlık bir uçuruma doğru sürüklüyordu.

Bu yılda çok şiddetlenen bu irtica hareketi, her taraftan sezilmiş, fakat isyan bölgelerinde olan idare memurları, Cibran'lı Halid'in adamları tarafından aldatılıp keyfiyet yukarılara yazılmamıştı. Bu irtica hareketini ilk önce gizli bir mektupla Gazi Mustafa Kemal'e arz eden Varto'daki Hormek aşiretinin aydınları olmuştu. Bu haberden sonra büyük kurtarıcı 1924 Ekim ayında Pasin depreminden ötürü

Erzurum'a gelmişti. Erzurum yurtseverlerinden ve idare makamından edildiği tahkikatta ve Cibran'lı Halid'in bizzat gösterdiği muhalefetten, yakında isyanın başlayacağını anlamış ve Ankara'ya dönerken Yusuf Ziya, Cibran'lı Halit ve arkadaşlarının yaklaşmalarını emir buyurmuştu.

Bu sırada Yusuf Ziya durumu anlamak için Erzurum'a gelmiş, 10 Ekim 1924 günü burada yakalanarak kuvvetli bir müfreze ile Hınıs, Varto ve Muş üzerinden Bitlis Divanı Harbi Örfisine sevk edilmiş, burada hiyanetini itiraf ederek Ankara ve İstanbul'daki muhaliflerle beraber, Cibran'lı Halit ve Hasananlı Halit'le Şeyh Said'in ve Huytu aşireti reisi Hacı Musa'nın bu irtica hareketinin başları olduğunu açıklamıştı. Hacı Musa hemen yakalanmış, Cibran'lı Halit'le diğer arkadaşlarının da yakalanmalarına emir verilmişti.

Cibran'lı Halit hiyanetini bilmekle beraber, hayatından endişe etmiyordu. Onun inanisına göre : Hükümet kendisini yakalamağa kalkarsa, Erzurum halkının bir kısmı ordudaki Kerkük'lü zabıtlar ve kıtaları ve kendisine bağlı bulunan bütün aşiretler silaha sarılıp imdadına koşacak ve kendisini kurtaracaklardı. Fakat böyle olmadı. 20.12.1924 gecesi kolordudan ayrılan bir müfreze, Cibran'lı Halid'i konağında yakalayıp aynı gece Erzurum'dan çıkarmış, bir otomobille Erciş - Van üzerinden Bitlis cezaevine göndermişti.

Bu sırada Bitlis Vali vekâletine 2'nci fırka komutanı Kâzım Paşa (*) gelmişti. Paşa, Bitlis havalisinin asayişini kurduktan sonra Şeyh Said'le Hasananlı Halid'in yakalanmasına memur edilmişti.

O çağda doğunun en güçlü ve azılı bir aşireti olan Hasananlıların yüzlerce süvarisi içinde, (vaktiyle bu aşiretin dört alayına kumanda eden) Hasananlı Halid'i yakalamak güç olacaktı. Hasananlı Halit iki tuzla ile Malazgirt köylerinin bütün âşarını kendisine alıyor, bu mühim servete sofrasında seçilmiş yüz hizmetçi ve aylıklı süvari besliyordu. Bu süvarilerden başka kendisinin bir işaretiyle harekete geçen yüzlerce Hasananlı atlısı vardı.

(*) Trakya Genel Müfettişi rahmetli General Kâzım Dirik (33).

Hasananlı Halid'in bu durumunu gözönünde bulunduran Kâzım Paşa, ilk önce Bitlis ve Muş havalisinin asayişini düzenlemek için Bitlis ceza evinde bulunan Huytu aşireti reisi Hacı Musa ile Norşinli Hazret tekiyesi sahibi Şeyh Masum ve Hizanlı Selâhattin'le görüşüp Baka-kürdi şubesinin isyana katılmalarına engel olmuş, Hacı Musa serbest bırakılmış, kardeşi Nuh Beyin o günlerde fırka mekkâresinden gaspettiği seksen yük cephaneye vesaireyi getirip Kâzım Paşa'ya teslim etmişti.

Kâzım Paşa bu suretle Muş ve Bitlis, Hizan bölgelerini irtica harekâtına katılmaktan ayırdıktan sonra, Hasananlı Halit'i yakalamak için Malazgirt'e bir alay asker göndermişti. Hasananlı Halit bu haberi alınca bütün aşiretini toplamış, alay Karlıbelleri aşır Şirvan-Şeyh köyüne girince, Hasananlı Halid'in bine yakın silahlı kuvvetleriyle karşılayarak bir misafir şeklinde kabul edilerek Hasananlı Halid'e inmiş, bu adam, alay komutanına derin bir saygı ve ikramda bulunmuştu.

Alay komutanı ertesi günü Hasananlı Halid'i fırka karargâhına davet etmiş, Halit; hükûmete karşı hiçbir kötü niyet beslemediğini ve ancak ilkbaharda Kâzım Paşa'yı ziyarete geleceğini bildirmiş, alay Malazgirt'e dönerek keyfiyeti Kâzım Paşa'ya arzetmişti. Paşa, alayın ilçe merkezinde emre intizar etmesini ve ancak süvari bir müfrezenin alaydan ayrılarak Hınıs'ın Köksu bölgesine gidip burada altı ay önce yüzbaşı ile altı neferini şehit eden Zırkanlı Kerem'i yakalayıp Bitlis'e göndermelerini emir etmişti.

Süvari müfrezesi Kerem'in köyünü sarmış, Kerem ve kardeşleri elli kişilik maiyetiyle müfrezeyi pusuya düşürüp beş neferini şehit edip Hasananlı Halid'in yanına firar etmişlerdi. Hasananlı Halit, bütün bölgelerde isyan çıkarıp Bitlis ceza evinde bulunan Cibranlı Halid'i kurtarmak için Kerem'i Varto'daki Cibranlı Halid amcası İsmail'in yanına göndermiş, Malazgirt'ten ayrılan bir tabur asker de Keremin arkasından Varto'ya gelmişti.

Cibranlı Halid'in amcası İsmail kendisinden sonra emri almak için Varto'dan Şeker adlı bir radamı Bitlis ceza evine göndermiş, Ke-

rem bu haberi beklemeye fırsat bulmadan bir gece Varto'da izini kayıp edip Karlıova bölgesindeki Cibran'lı Kâmil ve Baba ile Hatto oğullarına gelmiş, bunlar büyük bir kuvvetle Kanıreş köyünde toplanmış oldukları bir sırada, Şuşar'dan gelen bir mektup Şeyh Said'in Hınıs'tan firar ederek Şuşar, Karlıova üzerinden Solhan'ın Melekân köyüne geçeceğini ve burada son kararını vereceği haberi yazılı bulunuyordu. Kerem Şeyh Said'i beklemek üzere hemen Melekân köyüne doğru yola çıkmış, Cibran'lı Kâmil, Baba ve Hatto oğulları bütün kuvvetleriyle Kargapazar köyünde taburun yolunu kesip geri çevirdikten sonra, 30.12.1924 günü Şeyh Said'i karşılamak üzere Hınıs'ın Şuşar bölgesine doğru yola çıkmışlardı.

Şeyh Sait, Erzurum vilâyetinin emriyle 22.12.1340 - 1924 günü Hınıs merkezine götürülmüş, burada verdiği ifadesinde : Cibran'lı Halit ve Yusuf Ziya ile işbirliği yapmadığını, Yusuf Ziya'nın istediği ödünç parayı vermediği için, kendisine muğber olarak iftira isnat ettiğini, söylemişti. Hınıs kaymakamı Maksun Bey, Şeyhin manevî nüfuzu altında kalarak Erzurum iline yazdığı telde, Şeyhin doksan yaşında bir piri fani ve her türlü ihtirastan uzak mübarek bir adam olduğunu bildirip kendisini serbest bırakmıştı.

Şeyh Sait evine dönerken, Cibran'lı Halid'in yanına gönderdiği adam gelmiş ve Şeyhe getirdiği haberde : Şeyhin hemen isyan harekâtı başına geçerek Diyarbakır üzerinden Suriye ile temasa geçmesini ve her aşiretin kendi bölgesindeki hükümet merkezlerini işgal etmelerini ve kendisini hiç düşünmemelerini bildirmişti. Şeyh, Cibran'lı Halid'in bu haberini alınca : Hasananlı Halid'in ilk fırsatta bütün kuvvetleriyle Malazgirt üzerinden Bitlis'e hücum edip Halit Beyi kurtarmasını bir mektupla bildirmiş kendisi 27.12.1340 - 1924 günü Kolhisar köyünden ayrılarak Şuşar, Gökoğlan nahiyesinin Kırıkhan köyüne gelmişti. Zirkanlı miralay Selim ve bölgenin bütün şeyh ve ağaları ve Karlıova'daki Cibran'lı Baba ve Kâmil ile Hatto oğulları yüzlerce silahlı ile 4.1.1341 - 1925 günü Kırıkhan köyünde Şeyh Said'i ziyaret ederek konuşmuş ve henüz kat'i bir karara varmamışken, bir-

kaç ay önce yirmi sürü koyunla Haleb'e giden şeyhin oğlu Ali Rıza bir heybe altınla içeri girmişti.

Ali Rıza, Suriye'den dönüşünde Ankara ve İstanbul'a uğrayarak birçok muhaliflerle görüşüğünü ve doğuda isyan çıkarsa, bunların işi Cemiyet-i Akvama haber vereceklerini ve esasen doğunun hiçbir ilçesinde toplu bir askerî kuvvet olmadığından her aşiretin kendi bölgesini işgal edebileceğini, ancak babasının uğradığı yerlerde muhtarlardan birer mazbata alıp bunları Taşnak huybun (34) cemiyeti vasıtasıyla Cemiyet'i Akvama göndermesini ve ilk isyan hareketinin Diyarbakır yakınında başlamasının daha muvaffak olacağını beyan etmişti. Şeyh ve bütün meclisi Ali Rıza'nın bu sözlerini aynen kabul etmişlerdi.

Ali Rıza'nın bu ümit verici sözlerinden büyük bir cesaret alan Şeyh Said, hemen dinî bir poz takınarak, dinî bir fetvenâme yazmıştı (*).

Şeyh fetvanamesini bitirince yüzünü meclise dönderip, onlara, Cumhuriyetin mevcudiyetine karşı yapılacak bu cihadın, vakti-risalette yapılmış bütün gazalardan daha sevaplı olduğunu, cennetin artık zahmetsiz olarak bütün müvehitlerin kapılarına kadar geldiğini ve şu birkaç günlük fani dünya için boynuna haç takıp yaşamaktansa, din ve Allah uğrunda ölümün daha hayırlı olduğunu söyleyerek bu dinî vaizle meclisi ağılatmıştı.

Meclis'teki aşiret ağaları ve hocalar, Varto ve Hınıs bölgelerinde oturan Alevî aşiretlerin bu cihada katılmadıkları takdirde isyan

(*) Şeyh Saidin Diyarbakır istiklâl mhkemesinde verdiği ifadesinden anlaşılacağı gibi, Arapça olan bu fetvanâme şöyle tercüme edilmiştir.

— Kurulduğu gündenberi dini müâbini Ahmedinin temellerini yıkmağa çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal'e arkadaşlarının, Kur'anın ahkâmına aykırı hareket ederek, Allah ve Peygamberi inkâr ettikleri ve Halifeyi İslâmî sürdürdükleri için gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslâmlar üzerinde farz olduğunu, Cumhuriyetin başında bulunanların ve Cumhuriyete tâbi olanların mal ve canlarının şeriatî gurrayı Ahmediyeye göre helâl olduğu... ve saire.

işinin güçleşeceğini ve bilhassa Varto ve Kiği'deki Hormek aşiretinin ötedenberi hükümete yardım etmekte olduklarını ve bunların birkaç yıl önce bu iş üzerinde Cibran'lı Halit'le dövüşerek isyan planını bozduklarını ve bunlara bu işte büyük bir hisse ayırmak suretiyle kendilerine bir mektup yazılmasını, Şeyh Sait'ten rica etmişlerdi. Şeyh, kalemini eline alarak Varto'daki Hormek aşireti ağalarına Türkçe bir mektup yazmış, aynı gün mektubu alan üç silahlı elçi, Bingöl eteklerinden aşarak Hormek dağı eteğine gelmiş, Hormek'liler mektubu alınca : Bu iş üzerinde toplanarak verdikleri kararda bütün kuvvetleriyle isyan ordusuna karşı koyacaklarını Şeyhin elçilerine söyleyerek, bu mektubu Kasman köylü M. Şerif ile Varto kaymakamı Sırrı beye göndermişlerdi. Sırrı Bey keyfiyeti hemen Muş iline bildirip gereken tedbirlerin hükümet tarafından alınmasını sağlamıştı (*).

Şeyh Sait, Ali Rıza ve beraberindeki aşiret ağa ve hocaları Kırkan köyünden kalkarak 6.1.1341 - 1925 günü Karlıova ilçesinin bugünkü merkezi olan Kanireş köyünde Cibran'lı Kâmil beyin evine gelmişlerdi. Burada ikinci bir toplantı yapılmış, bu toplantıda Şeyh Sait, her aşiret ağasının kendi aşireti başında kalmasını ve isyan patlarsa buradaki kuvvetlerin, kendilerine uymayan Hormek aşireti üzerine yürümelerini tenbih ederek, 8.1.1925 günü Solhan ilçesine bağlı Melekân köyüne yetmişmiş, burada dayısı Şeyh Abdullah (35) ile kendisini bekleyen firari Kerem'le sabahlara kadar konuşmuşlardı.

(*) Mektup şöyle yazılmıştı :

"Hormek aşireti rüesasından Halil, Veli ve Haydar ağalara.

"Esselâmün-aleyküm, rahmetullahi ve berakâtihi, lehülhamd, velminne, hidayeti rabbanî ile dini mübini Ahmediyi kâfir olan Mustafa Kemal'in yedi zülmünden tahlis etmek gazası niyetiyle şuşara hareket edildi. Bu gaza ve cihadın mezhep ve tarikat tefrik edilmeden Lailâha-illallah, Muhammeden resulallah diyen bütün islâm müvehitleri üzerinde farz olduğundan minnelkadım memleketimizde büyük bir gayret ve şecaât sahibi olan müslüman aşiretinizin de şeriatı gurrayı Ahmediyeye ve bu cihadı ekbere itbâ, edeceğinize itimadım berkemaldir. Ya eyyühelensar, dinimizi ve namusumuzu bu mülhetlerin elinden kurtaralım, size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet bizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlarla cihat farzdır. Yacuhidü yukatilo fissebillah. 4. Kânunisanı 1341 Emirelfüchidin. Elseyit Muhammet Saidi nakşibendi.

O gece Melekân köyünde iki büyük şeyhin verdikleri karara göre :

1 — Şeyh Sait, Çapakçur, Genç, Hini, Lice, Farkın, Silvan, Hazzo, Diyarbakır Ergani bölgelerindeki aşiret ağaları şeyh ve hocalarıyla görüşecek Mardin'den Suriye'ye bir heyet gönderdikten sonra Çapakçur'a dönüp burada isyan çıkaracaktı ve Diyarbakır üzerine yürüyecekti.

2 — Şeyh Sait oğlu Ali Rıza ve firari Kerem, Melekân köyünden Şeyh Said'in fetvasının bir suretini alarak Solhan, Ömeran, Zikti aşiretlerini gezip, Boğlan gediği üzerinden Muş ovasına, buradan Kulp, Sason, Motki'ye (36) uğrayıp bu ilçelerdeki halkı ayaklandıracak, Malazgirt'te Hasananlı Halit'le birleşip Bitlis üzerine yürüyeceklerdi (*)

3— İsyân patladığı gün, Melekânlı Şeyh Abdullah, Solhan, Ömeran, Zikti aşiretlerini alarak Karlıova'nın Cibran aşireti reisi Kâmil, Baba ve Hatto oğullarıyla birlikte Varto'daki Hormek aşiretini dağıtıp Varto merkezini işgal edip, buradaki Cibran kuvvetlerini de alarak, Hınıs üzerinden Malazgirt'e girip Hasananlı Halit'in kuvvetleriyle birleşecek ve Bitlis üzerine yürüyüp Halid'i kurtardıktan sonra Irak hududunda Şeyh Mahmut'la birleşeceklerdi.

4 — İsyân patlar patlamaz, Gökdereli Şeyh Şerif Palu bölgedeki aşiretleri ve Zaza Yado'yu emrine alarak Elâziğ üzerine yürüyecek, Çan şeyhleri de Çapakçur Zaza aşiretleriyle Çapakçur'u işgal edip Kiği ve Erzincan üzerine yürüyeceklerdi.

Şeyh Sait, 9.1.1925 günü Melekân köyünden Çapakçur'un Çan köyüne giderek Şeyh Mustafa'ya misafir olup verdikleri kararı ona da tebliğ etmişti.

(*) Ali Rıza ve Kerem bu bölgeleri gezerek 27.1.1925'de Malazgirt'te Hasananlı Halit'le birleşmişlerdi.

Şeyh Sait, 12.1.1925 günü Çapakçur merkezine ve ertesi günü Simsor köyüne gidip bu bölgenin bütün ağa, hoca ve şeyhleri Mistan ve Botan kabileleri kendisini ziyarete gelmişlerdi. Şeyh, uğradığı bölgelerden Cumhuriyet hükümetini tanımadıklarına dair mazbatalar alıyor, bölgeden, bölgeye kendisine yüzlerce silahlı katılıyor, bütün halk kendisini karşılayarak ayaklarını ve eteklerini öpüyordu. Şeyhin heybesinde beş bin İngiliz altını vardı. Bu paralar Ali Rıza'nın Halep'te sattığı koyunların parasıydı. Bunlardan başka Şeyhi ziyarete gelen her kişi ona zekât adı altında bol paralar veriyordu.

Şeyh Sait bu debdebe ve büyük bir kalabalıkla 15.1.1925 günü Darahini vilâyet merkezine gelmişti. Kasaba halkı çocuklarıyla şeyhi karşılamışlardı. Vali ve hükümet erkânı, halkın taptığı bu şeyhe karşı derin bir saygı göstermişlerdi.

Şeyh Sait, Darahini merkezinde bir hafta kaldı, burada Hacı Mehmet ağa oğulları, Mudanlı Faki Hasan ve Zikti aşireti reisi Hacı Sadık ve Yusuf'la konuştu, onlara verdiği emirde isyan patlayınca vilâyet merkezini işgal etmelerini söyleyerek merkezden ayrılmıştı.

Şeyh Sait, 21.1.1925 günü Lice ilçesine varmış, buradaki kabile başlarına direktif vererek 25.1.1925 günü Hini nahiyesinde Salih Beye misafir gitmiş, burada Palu'dan gelmekte olan Şeyh Şerif'i beklemişti. Her iki şeyh, 3.2.1925 günü Hini'de görüştüler, Şeyh Sait, isyan patlayınca, Şeyh Şerif'in, Gökdere ve Palu kuvvetlerini alıp Elâziğ üzerine yürümesini emir etti ve 5.2.1925 günü Hini'den ayrılarak yüz silahlı ve birçok hocalarla Piran köyüne geldi. Nahiyeye merkezi olan bu köyde bir mülâzim ile on nefer vardı. Bunlar şeyhin maiyeti arasında beş katil mahkûmunu görüp yakalamak istemişlerdi. Şeyh, kendisine hürmeten bu katillere dokunulmamasını rica etti. Genç subay, Cumhuriyetin kanunları karşısında hiçbir hatır dinlemeyeceğini, ifade ederek katillerin teslimini istedi. Şeyhin kardeşi Abdurrahim ileri atılarak yanındaki yüz silahlı ile karakolu ateşe tutup eratin bir kısmını şehit, diğerlerini ve genç mülâzimi yaralayarak esir etti. Buradaki genç Türk mülâzimi ve on neferi tarihte herkese

nasip olmayan bir kanramanlıkla, yüz kuduruğun silahı karşısında dövülmüş ve canlarını Cumhuriyet rejimine feda etmişlerdi, onları hürmet ve takdirle yâd ediyoruz.

Bu kanlı olayın ansızın doğması Şeyh Said'in isyan planını suya düşürdü. Şeyh, artık Suriye'den Cemiyet-i Akvama bir heyet göndermekten vazgeçip Piran bucağını işgal etti. 8.2.1925.

Şeyh Sait, Piran'dan Lice'nin Serdi köyüne döndü. Burada Şeyh'in kardeşi Tahir oturuyordu. Şeyh ilk önce Darahini il merkezini işgal etmek fikrinde olduğu için Lice ilçesinin arkasından geçerek, Şaki Ömer Faro'nun köyü olan Varemerik (Genç) merkezine geldi. Şeyh'in kardeşi Tahir, 10.2.1925 günü Serdi köyünden geçen Lice postasını soydu ve Lice, Hini civarından topladığı iki yüz kişi ile 11.2.1925 günü Genç'e gelerek postadan aldığı evrak ve paraları Şeyh Said'e teslim etti.

Bu iki olaydan sonra isyan patlamış demektir. Şeyh bizzat bu irtica hareketinin başına geçerek Hinili Salih, Ömer Faro, Modanlı Faki, Hasan, Hacı Sadık, on bine yakın kuvvetleriyle 14.2.1925 günü Darahini vilâyet merkezini işgal ederek Vali ve erkânı hükümeti esir etti. Şeyh Sait o gün Mudanlı Faki Hasan'ı, Darahini valiliğine tayin ederek, Emirelmücahidin Muhammet Saidi Nakşibendi" unvanı altında Arapça yazdığı bir kanun pusulasını imzalamıştı (*).

Şeyh Sait ve arkadaşlarının Melekân köyünde verdikleri kararda isyan hareketini dört bölgeye ayırdıklarını yukarıda yazmıştım. Şimdi bu bölgelerde geçen bu irtica hareketini sıra ile yazacağım :

1 — Şeyh Said'in bizzat kumanda ettiği birinci isyan mıntıkası :

(*) Şeyh Sait bu kanun pusulasında kendisine Emirelmücahidin ve nakşibendi, ünvanını veriyor ve zimnen Halifeyi ve İslâmiyeti temsil ediyordu. Bu kanuna göre herkes bir mücahit sıfatıyla gazaya iştirak edecek, muvakkat hilâfet merkezi Darahini olacaktı. Şeyh, maddi ve manevî kuvveti kendisinde toplıyan bir Nakşi halifesi olacak, esir edilen Türk askerleri Darahiniye gönderilecek, vergiler Darahiniye gelip arkadan mücahitlere yetiştirilecekti.

Şeyh Sait, 16 Şubat 1925 günü Darahimi'den Genç'e gelerek Hacı Sadık, Ömer Faro ve güney Çapakçur'un Mistan, Botan aşiretleri kuvvetlerini alarak 20.2.1925 de Lice merkezini işgal edip Hini'ye gitti. Hinili Salih Beyin kuvvetlerini emrine alarak, Hini boğazından Diyarbakır'a doğru yürüdü. On binden fazla olan bu asi kuvvetler Hini boğazından isyan bölgesine doğru gelen bir tabur piyade-mizle karşılaşmış askerî pusuya düşürerek eratın bir kısmını şehit ve mürettebatını esir etmişlerdi.

Hini boğazını geçerken, Şeyh Sait, kardeşi Abdurrahim'in emrine mühim bir kuvvet vererek onu Maden üzerine sevk edip, kendisi Ambar nehri yolundan Diyarbakır üzerine yürüdü. Şeyhin Diyarbakır'a doğru yürüdüğünü haber alan Hazzolu Hatip beyleri, Silvan ve Farkın kuvvetleri başında olan Şeyh Şemsettin, Diyarbakır'a doğru akmış, bu kuvvetler 28.2.1925 günü Diyarbakır yakınlarında Şeyh Sait'le birleşmiş, Şeyhin irtica kuvvetleri yirmi bine yaklaşmıştı.

Şeyh Said'in sol kolunda kalan Silvan ve Farkın dağlarından kopan ayrı bir asi kuvveti, Mardin'e doğru akmış, bu sırada Midyat-taki askerî kuvvetlerimiz halk tarafından karşılanarak zayıyata uğratılıp geri püskürtülmüştü.

Hini boğazından Şeyh Sait'ten ayrılan kardeşi Abdurrahim, 29.2.1925 günü Maden ilçesini işgal ederek Siverek üzerine yürümüş, bu sırada Siverek bölgesinde Şeyh Eyyüb adlı bir Şafii Şeyhi başına topladığı beş yüz kişilik bir kuvvetle Siverek'i işgal edip, Çermik'te Şeyh Abdurrahim'le birleşmiş ve beraber Ergani üzerine yürümüşlerdi.

Şeyh Sait emrindeki yirmi bin asi ile 28.2.1925 günü Diyarbakır'ın kuzeyine düşen (Tala) mevkiinde karargâhını kurmuş, burada Diyarbakır bölgesinden kendisine istihak edecek kuvvetlerle Mardin, Ergani, Siverek, Haden üzerine sevk ettiği asilerin başarı haberlerini bekliyordu. Şeyh, yanındaki kuvvetin Diyarbakır'ı tutmağa yetmediğini biliyor, şehirdeki askerî alay ve mühimmat deposundan korkuyordu. Bu sebeple ilk önce, il merkezini uzaktan tehdit ederek müfettiş-

lik ve vilâyetle muhabereye girişip vakit kazanmak ve şehir içinde bulunan Cemil Paşa oğullarıyla diğer asilere şehir kapısını açıp içeri girmek istemişti.

Gerçekten şehir içinde bulunan asiler önemli hazırlıklar görmüş ve silahlanmışlardı. Şeyh Saîit aynı zamanda Viranşehir'de olan Milânlı İbrahim Paşa oğullarına mektup yazarak bunların Mardin kapısından Diyarbakır'a akmaları ve kendisinin kuzeyden şehri çevireceğini ve Cemil Paşa oğullarıyla şehir içindeki asilerin isyan ordusuna şehir kapılarını açmalarını bildirip, Tâlâ'da beş gün beklemişti.

Diyarbakır'da ordu müfettişi' olan Kâzım Paşa (Sayın Kâzım Orbay) Vali Cemal, (B. Cemal Bardakçı) (37) kolordu komutanı Mürsel Paşa, (38) bu önemli asi ordusu karşısında büyük bir kahramanlıkla çarpışmış, Diyarbakır'a gelecek askerî kuvvetleri beklemişlerdi.

Beş günlük yaygara ve muharebenin boşa gittiğini gören Şeyh Saîit, nihayet 2 Mart 1925 de şehre hücum emrini vermiş, asiler şehrin surlarını kuşatarak akşama kadar merkeze ateş yağdırmışlardı. Her yandan sel gibi şehre akan sayısız kudurmuş asi kuvvetler, şehirdeki bir avuç kahraman askerlerimizin bükülmez kolları karşısında duraklamışlar, Şeyh son bir çare olarak Mardin kapısında keşfettiği bir delikten geceleyin, yetmiş seçilmiş azgın asiye şehre sokarak, bu fedailer şehirdeki asilerle birleşip askerî birliklerimize karşı çok çetin bir savaş açmış, şehri kan ve ateş içinde bırakmışlardı.

Tarihin her türlü denemesinde olduğu gibi, bu zorlu savaşta dahi, yine kahraman erlerimiz ve asilkanlı subaylarımız ölümü gözlerine alarak boğaz boğaza gelen yüz elli asiye süngü ve bombalarıyla yok etmişlerdi. Diğer asiler gecenin karanlığından faydalanıp evlerine kaçmışlardı.

Bu sırada Mardin ve Siverek üzerinden gelen fırkalarımız, Ergani'yi muhasara eden Şeyh Abdurrahim ve Hazol aşireti asilerini Çermik ilçesine kovalayıp Diyarbakır'a yetmişlerdi. Bu askerî kıtaatımız, henüz Diyarbakır surları üzerinde çarpışan Şeyh Saîit'le, Ergani'den kaçan Şeyh Abdurrahim kuvvetlerini hızla kovalamış, bu

iki asi kuvveti yine Hini boğazında birleşip son bir mukavemet göstermiş, fakat askerî kuvvetlerimiz tarafından kısmen tenkil edilip dağıtılmış, Darahini hilâfet merkezine doğru kaçmışlardı.

Şeyhin ümitsiz kalan kuvvetleri Darahini'de parça parça koparak dağılmış, Genç, Palu, Çapakçur bölgelerinin en sık meşelerine kaçıp gizlenmişlerdi. Şeyh Sait yanındaki bölge şeyhleri, aşiretin ağa ve hocaları toplu olarak Darahini'yi terk edip İran'a doğru firar etmek üzere Çapakçur merkezine gelmişlerdi. Şeyh Sait Çapakçur'da durmuş, Elâzığ, Kiği, Varto'dan kaçıp Çapakçur'a doğru gelmekte olan Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif ve Çan şeyhlerinin yollarını gözlemişti. 27 Mart 1925.

2 nci isyan mıntakası :

İkinci isyan bölgesine ayrılan Elâzığ ve havalisinin işgalini üzerine alan Gökdereli Şeyh Şerif; Şaki Yado ile Çapakçur'un batı aşiretlerini, Musyan, Okçıyan, Azan kabilelerini Gökdere ve Palu Zazalarını emrine alarak 21.2.1925 günü Palu ilçesini işgal edip, Palu'nun batısındaki Zaza kabilelerini ve göçebe Beritanlı aşiretini, (39) kuvvetlerine katıp, 5.3.1925 günü Elâzığ iline yaklaşmışlardı. Elâzığ eşrafından bir kısmı, şehir içinde halka: "Bu şeyhlerin şeriâti ve hilâfeti kuracaklarını ve bunlara yardımın farz olduğunu" ileri sürerek asileri şehre almışlardı. Bu suretle kavgasız şehre giren asiler, bütün mağaza, dükkân ve zengin evleri yağma ederek para için esnafa işkence, ırz ve namusa saldıрмаğa başlamışlardı. Hükümet erkânı esir edilmiş, cezaevi boşaltılmış, asiler atlarını çekip hükümet konağı salonunda bağlamış, mühimmat ve zahire depolarını kendi aralarında yağma etmişlerdi. Bunlar şehirdeki ganimet malını görünce dinin erkânı diye tanıdıkları namazı bile unutmuşlardı.

Birtakım softa ve saf kimselerin din kurtarıcıları diye şehre aldıkları bu canilerin, karakuvvet ve irticain birer haydut ve çapulcuları olduğunu gören ve bunların mülevves ayaklarıyla İslâmiyet ve Türklüğü çiğnemek üzere meydana çıkmış birer yurt düşmanları olduğunu anlayan sayın Elâzığ gençleri; gayrete gelip ellerine geçirdik-

leri silahlarla bu asilere saldırıp onları ağır kayıplara uğratarak bir hamlede şehirden dışarı çıkarmışlardı.

Tam bu sırada şehre giren 5 inci fırka komutanı kaymakam Kâzım Bey, Elâzığ ovasında yıldırım sür'atıyla bu azgın asi kuvvetine yetişerek onları ağır kayıplara uğratıp Murat nehrine doğru kovalamıştı.

Asilerin bir kısmı Dersim eteklerine sokulmuş, buradaki Alevi aşiretlerini işe katmayı düşünmüştü. Bu sırada Dersim eteklerine misafireten gelen ve tarikat müürşidi sayıldığı için halk yanında büyük bir itimat sahibi olan Malatya ovasından Ağuçanlı Doğandede oğlu Hüseyin Efendi, Dersim aşiretlerinin bu asilere silahla mukabele etmesini söylemiş, bunun üzerine Hıran, İzol Alevîleri ve Ohi bucağından Necip ağa (40) Pertek bölgesinde asileri kuşatarak Beritanlı ussat Hacı İbrahim oğullarıyla, Çapakçur Zazalarından hayli adam öldürüp asileri Palu ovası üzerinde Kâzım Beyin fırkası önüne düşürmüşlerdi. Fırka ve bu millî kuvvetler Palu ovasında ussati tenkil ve dağıtarak asilerin bir kısmı Gökdere ve Mendo boğazına doğru kaçmış, Şeyh Şerif'le burada fırkaya pusu kurmuşlardı.

5 inci fırka Palu ovasından Çapakçur'a doğru yoluna devam ederek "Mendo boğazı"nda beş bin asinin pususuna düşmüştü 3 Nisan 1925.

Fırka komutanı Kâzım Bey bu ansızın ateş tufanı karşısında ve bu dar geçidin korkunç meşelerinde saldıran asilerin çılgınca hücumları önünde büyük bir kahramanlık göstererek, yirmi dört saat arsız süren kanlı bir boğuşmadan sonra, Mendo geçidinde yerlere serdiği yüzlerce asinin cesedi üzerinden bu gediği geçip yoluna devam etmiş, asiler parçalanarak bölgelerindeki meşelerde saklanmış, Şeyh Şerif birkaç hoca ve aşiret ağasıyla Şeyh Sait'e kavuşmak için Çapakçur'a doğru firar etmişti.

Kâzım Beyin fırkası uğradığı yerlerde temizlik yaparak 6 Nisan 1925 günü Çapakçur'a gidip burada arkadaşlarını beklemekte olan Şeyh Sait'le üç yüz atlısını Solhan'a doğru kaçırmıştı. Kâzım Bey Ça-

Çapakçur bölgesinin asayişini düzenlemiş, 8 Nisan'da Erzurum - Kurt-yüzü yoluyla Çapakçur'a yetişen sekizinci kolordu müfrezesi komutanı kaymakam Saim Bey'e bu havaliyi teslim edip Palu'ya dönmüş-tü :

3 üncü isyan bölgesi :

Bu bölgenin kumandasını idare eden Çan şeyhleri Mustafa ve İbrahim'in emrindeki asi kuvvetler : 17 Şubat 1925 günü Çapakçur ilçe merkezini işgal ederek Çanlı Şeyh Hasan'ı buraya kaymakam dikmiş, Siyakâr ve Sımsor beyleri ve Hasan Begân ile diğer Zaza kuvvetleri ve Kiği'nin Karabaş aşiretinden Simhaçlı Hasan ve aşireti, Şüküran kabilesi, Sancak bucağından Cibran'lı Avani oğullarından topladıkları iki bin kişilik bir asi kuvvetiyle 20.2.1925 günü Kiği ilçesine saldırmışlardı.

Bu asi kuvveti karşısında Kiği'deki askerî hiçbir kuvvetimiz yoktu. Şube reisi binbaşı Tahsin ve kaymakam Abdurrahim Beyler, Kiği eşrafından Zeyneloğlu ve Şakir Beylerle bütün Kiği halkı büyük bir yurtseverlikle silaha sarılarak iki yüz kişilik bir milis ve jandarma müfrezesiyle, asilerin önlerine geçip dar geçitlerde savunmaya başlamışlardı. Bu kuvvetlerimiz asilerle çarpışmakta iken, Kiği'nin Kâfir bölgesinde oturan Hormek aşireti reisi Küçük Ağa oğlu Mehmet Hulûsi Efendi, (41) üç yüz kişilik bir milis taburunu teşkil edip kendi mıntıkasında asilerin yolunu kesmiş ve kardeşi Ali Kemal ile yüz silahlıyı, Kiği üzerinde bulunan asileri arkadan vurmaya üzere Sancak bölgesine göndermişti.

Ali Kemal 27.2.1925 günü Sancak bölgesinde asilerin arkasını kesmiş, Tahsin Bey müfrezesiyle tutuşan asiler, basıldıklarını anlayınca Kiği üzerinden dönerek Sancak ovasında Ali Kemal'in kuvvetleri üzerine düşmüş, on maktul ve beş yaralı bırakarak Çapakçur'a doğru çekilmişlerdi.

Asiler Çapakçur'a dönerken ikinci defa Sağnus ve Karabaş bölgesi üzerinden Kiği'ye saldırmış, Hösnek nahiye merkezini işgal edip

müdür Hüseyin Efendi ile on dört milis jandarmasını esir etmişlerdi. Ertesi günü Kürükanlı Kamer ağa ve Maskanlı Ağa idaresinde olan iki yüz kişilik Hormek millî kuvvetleri nahiyeye merkezinde asileri kuşatarak onların Kiği üzerine varmalarına engel olup, nahiyeye merkezini asilerden geri alıp, müdür ile erlerini kurtarmışlardı 17.3.1925.

Hösnek nahiyesinden Karabaş bölgesine çekilen asiler, 28.3.1925 gününe kadar burada Hormek millî kuvvetleriyle dövüşmüş, en son asiler fazla zayıyata uğrayarak tekrar Çapakçur'a dönmek zorunda kalmışlardı.

Kiği havalisini kurtarmağa memur edilen 8 inci kolordu müfrezesi kumandanı kaymakam Sayım Bey, bir alay askerle Erzincan, Erzurum, Tercan üzerinden Hırhal ve Çivreş dağlarını aşmış 5 Nisan 1925 günü Karlova'nın Göynük bölgesinde Karabaş köylerine gelerek Hormek millî kuvvetlerini emrine almıştı. Tam bu sırada Varto ilçesinde 12 nci fırka tarafından firara mecbur edilen Karlova Cibran aşireti reisi Kâmil, Baba ve Hatto oğulları üç yüz kişilik bir asikuvvetiyle Göynük ovasında hazırlanıp Hormek millî kuvvetleriyle çarpışmak üzere Karabaş bölgesine akmışlardı. Bu asiler Simhaç köyünde Hormek millî kuvvetleriyle çarpışıp ansızın Sayım Bey müfrezesi üzerine düşmüş, top ve makineli tüfeklerin dehşeti altında dağılmış, Baba ve Hatto oğulları elli atlı ile Sığı-Hacıyan boğazından Solhan bölgesine kaçmış, Eşek-meydan'da, Diyarbakır'dan kaçıp gelen Şeyh Sait'le birleşmişlerdi.

Bu suretle sona eren üçüncü isyan bölgesinde büyük bir yurtseverlik gösteren binbaşı Tahsin ve kaymakam Abdurrahman Beylerle sayın Kiği halkının ve Hormek millî kuvvetlerinin bu yurda hizmetlerini gelecek yeni nesle bir örnek olarak göstermek için büyüklerimiz tarafından bu halka yazılan takdîrname ve belgelerden birkaçının suretlerini aynen tarihime alıyorum.

Ankara

27 Şubat 1341

Suret.

Şeriat perdesi altında Cumhuriyet ve vahdetimize vaki olan sükast teşebbüsünün karşısındaki vatanperverâne ve fedakârane hissiyatınız şayanı şükran ve takdirdi. Pek ülvî mücahedenizde aynı hissiyat ve imanla devam buyrulacağından eminim. İrtica heyet ve teşebbüslerine karşı halkımızın her taraftan gösterdikleri lânet ve nefret hisleri müvacehesinde hainlerin yakın zamanda tamamen ceza ve sezaralarını bulacaklarına itimadım katıdır. Cümleye selâm ve hürmetler.

Türkiye Reiscumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Erzurum

28 Şubat 1341

Kiği Kaymakamlığına

Kazanız ahalisinin Gazi Paşa hazretlerine keşide ettikleri telgrafnâmeler kendisine takdim ve hususiyle Kâriştilerin gösterdikleri fedakârane hidemattan, müşarünileyha hazretleri mahsus olmuş ve mahzusiyetlerini cevaben kendilerine bildirmişlerdir. Tarafımdan dahi Mâaselâm ahalinize tebliği rica ederim.

Erzurum Valisi
Zühtü

Diyarbakır

3.3.1341

Kiği Kaymakamlığına

Aynı zamanda hak ve hakikatte mevkileni bulunan Kiği'nin kıymetli mücâhitlerine ve hususiyle Hornek aşireti rüesasına tarafımdan teşekküratı mahsusamın tebliğine delâleti mahsusalarını rica ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Kâzım

Varto

31.3.1341

Kiği Kaymakamlığı vasıtasıyla Kâriş Mehmet Efendiye

Hain ve vatansız asilerin sizin mintakanıza da musallat olduklarını esefle haber aldım. Kiği'ye muvasallat eden nizamiye kuvvetlerimizle teşriki mesai ederek mintakanızı bu şerirlerden tahlis etmenizi, harbi umumide gösterdiğiniz fedakârlıklardan beklerim. Ben yakında büyük kuvvetlerle daha cenuptan hareketle asi şeyh ve ağavatın hadlerini bildireceğim. Muvafakiyet Allaha'tandır.

On Birinci Fırka Kumandanı
Mirliva Osman Nuri

Kâfir eşraf ve milis kumandanı Mehmet Hülûsi
Efendiye

Kadim kahramanlığınız bürhani olan işbu telgrafı irsal etmekle kespî fahir eylerim efendim 1.4.1341.

Kiği Kaymakamı
Abdurrahim

Suret

Çapakçur ussatının Kiği merkezine tarihi taarruzları olan 17 Şubat 1341 de Kiği'nin Kâfir, Hormek aşireti reisi Küçük Ağazâde Mehmet Hülûsi Efendi derhal ussatın harekâtı canıyanesini telin ve vak'adan bütün hükümeti mahalliyeyi haberdar ederek sūr'atle müdafaa esbabını ihzar ederek üç yüz küsur neferden teşekkül eylediği kuvayi milliye dördüncü tabur kumandanlığını deruhte ederek müdafaa ve 27 Şubat 1341 tarihinde büyük bir azmümetanetle ussatın hattı-ricatını keserek sekiz asiye esir ve hükümete teslim etmiş olduğu ve aşiretinin her tarafı ussatla muhat ve muhasara edildiği halde munanidâne sebat ve aynı zamanda Göynük cihetine geçen büyük bir asi kuvvetine taarruz ederek püskürttüğü ve iki neferinden mecruh olduğu ve ikinci bir taarruz ihtiyar ederek ussatın eline geçen Hösnek nahiyesi müdürü Hüseyin Hüsnü Efendiyle on beş nefer kuvayi milliye efradını esaretten tahlis eylediğini ve kıtaatın ileri harekâtında 8 inci kolordu müfrezesiyle birlikte taarruza geçerek, ewelce Oğnut ve Muâhhiiren Perhengük nahiyesi kuratını tathin ve nahiyeye merkezini istirdat ile nahiyeye hükümetini tesis ve Cumhuriyeti adilenin devamı şanü-şevketine yedü-tezkâr ettiği anlaşılmıştır. Kah-

raman muma-ileyh Mehmet Hulûsi ve aşireti TA. 4. efradına ussat tenkilinde berveçhi muharrer sadakat ve fedakârlığı sabk etmiş olduğundan Hükûmeti Cumhuriye namına beyanı teşekkürat ve takdiratı mübeyyin hidematı vatanperverânelerini natık işbu vesika muma-ileyha verildi.

19 Mayıs 1341

(Resmî mühür)

Kiği Kaymakamı

Abdurrahim

4 üncü isyan bölgesi asî kuvvetlerinin başı olan Melekânli Şeyh Abdullah, Hasanlı Halit, Ali Rıza ve Cibran ağaları, bütün kuvvetleriyle Solhan ve Göynük bölgelerini Varto, Malazgirt ve Muş havasını işgal edip, Şeyh Abdullah Erzurum'a saldıracak, Hasanlı Halit ile Ali Rıza Ağrı ve Bitlis'i işgal edip, Cibranlı Halid'i kurtaracaklardı. Cibranlı Halid'in istiklâl fikriyle zehirlenen en güçlü aşiretler bu bölgede idi. Bunlar Cibran'lı Halid'i kurtarıp kuvvetlerinin başına geçirecek ve Irak hududundaki aşiretler birleşeceklerdi.

Bu azılı kuvvetlerin idaresine memur edilen Melekânli Şeyh Abdullah; Solhan aşiret reisi Mehmet Ali Çeto ve Girnoslu Hacı Selim, Ömeranan ve Meneşkürt aşiretlerini alarak 19 Şubat 1341 günü Şerafettin dağlarını aşmış, şimdiki Karlıova ilçesinin Cibranlılarla meskûn olan Hasanova köyüne gelmişti. Şeyh Abdullah bu köye gelirken Göynük ovasında olan Cibranlı Kâmil, Baba ve Cibranlı Hatto oğlu Mehmet'e gönderdiği emirde : Bunların bütün atlı ve piyade kuvvetlerini alarak Mengel gediği üzerinden Varto'nun Hormek aşireti köylerini çiğneyip Varto merkezine doğru yürümelerini ve kendisinin de Şerafettin'in kuzey eteklerinde bulunan Cibran kuvvetlerini alıp Baskan üzerinden ve Leylek dağı istikametinden Varto merkezine hücum edeceğini bildirmişti.

Asiler bu tedbirde iken Varto'daki Hormek aşiretinin ileri gelenleri isyanın patladığını haber alarak 17 Şubat 1341 tarihinde Üstücran nahiyesi merkezinde toplanmış, asilere karşı koyacaklarını kararlaştırmış ve bu halktan Veli ağa, (42) Alı Haydar, M. Şerif, (43) M. Halit, Tatanlı Haydar (44) yüz kişilik bir kuvvetle Lolan aşireti

köylerine giderek kararlarını bunlara kabul ettirip Lolan'lı Kamer ve Selçuklu Hüseyin ve kuvvetleriyle Varto'nun savunmasına gitmişlerdi. Bu millî kuvvetler : 20 Şubat 1341 günü Reiscumhur, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Millet Meclisi ve Müşir Fevzi Paşa ile Diyarbakır üçüncü ordu teşkilâtından emir almış ve bizzat büyük Gazi tarafından takdir edilmişlerdi (45).

Hormekliler bütün kuvvetlerini Varto merkezine alıp kuvvetli bir savunma hattını kurmuş, bu sırada Şeyh Abdullah'ın emriyle harekete geçen Cibran'lı Kâmil, Baba ve Hatto oğulları üç yüz elli kişilik bir asi kuvvetiyle 21 Şubat 1341 günü Karlıova bölgesinden Mengel gediğini aşarak Hormek halkının Kasman köyüne girmişlerdi. Hükümet merkezi muhafazasında bulunan Hormek millî kuvvetleri bu haberi aynı günün gecesinde alarak makine başında Muş Vali Vekili Sırrı Beyden hareket emrini alıp 22 Şubat 1341 sabahı bütün kuvvetleriyle Kasman köyündeki asileri kuşatıp kurşuna tutmuşlardı. Yarım saat süren çetin bir savaş sonunda : Asiler köyde birkaç yaralı ve at bırakarak Çapanik istikametinden Baskan'a firar edip Şeyh Abdullah kuvvetleriyle birleşmişlerdi.

Bu hâdiseden ümitsizliğe düşen Şeyh Abdullah o gün için Varto merkezine taarruzdan vazgeçerek bütün kuvvetleriyle Hasanova köyüne dönmüş, buradan Varto merkezinde bulunan Cibran'lı Halid'in amcası İsmail ve mütekaif binbaşı Cibran'lı Kasım'la muhabereye girişmişti.

Kasım ve İsmail, Şeyh Abdullah'ın, Hormek köylerine uğramadan Şerafettin eteklerinden Varto merkezine saldırmasını bildirmiş ve fakat âlenen yaptıkları propagandalarda; Şeyhin mutlaka intikam almak için Hormek köyleri üzerinden Varto'ya taarruz edeceklerini söylemiş ve o sırada Varto kaymakam vekili bulunan Muş'lu Ali Efendiye elde ederek Hormek kuvvetlerini Varto merkezinden çıkarıp Mengel gediğine göndermişlerdi. Ancak bu halktan tanınmış kimselerden yirmi kişilik bir kuvvet merkezde muhabereyi temin etmek için kalmışlardı.

Kasım ve İsmail bir taraftan her gün kaymakam vekili ile temas ederek, asilerin, illâ Hormek köyleri üzerinden Varto'ya taarruz edeceklerini söyleyerek onu kolay işgal edip merkezdeki Lolan kuvvetlerini köylerine göndermeye sebep oluyor, diğer taraftan Şeyhi istikbâl ve biran önce Varto'ya getirtmek için Cıbranlı Halid'in kardeşleriyle üç yüz kişilik bir kuvvet Baskan köyüne göndermişlerdi.

Şeyh Abdullah Hasanova'da tam hazırlanarak Baskan köyüne gelip Cıbranlı Halid'in kardeşleri Selim ve Ahmet kuvvetlerini de alıp, bir gece yürüyüşüyle Varto yakınlıklarına gelmişti. Binbaşı Kasım, hâlâ kaymakamı elinde dolandırıp işgal ediyor ve hattâ Şeyhin Çapakçur'a döndüğünü iddia ediyordu. İlçe merkezinde iki seyyar yüzbaşısı ile 120 seyyar jandarma vardı. Bu jandarmaların çoğu Şeyh Said'in müritlerinden olan Diyarbakır ve Hazzo halkı idi. Bunların asilerle sözleri birdi. Kaymakam vekili o kadar aldanmıştı ki, Hormek ağalarının kuvvetlerini ilçeye getirmelerine katiyen muhalefet etmişti. Haftalarca perde altında oynanan bu acayip oyun nihayet 11 Mart 1341 akşamı kendisini gösterdi. Yatsı zamanı Varto'nun yarım saat uzağında olan Alâgöz köyünde iki bin asinin yaktıkları meşâle ve okudukları salât, selâm sesleri kazayı birbirine karıştırdı. Kasım ve İsmail evlerine kapanarak kapılarını bağladılar.

Hiçbir taraftan yardımın yetişmesine imkân yoktu. Merkezde olan Hormekli Ali Haydar, M. Halit ve Tatanlı Haydar yirmi kişilik kuvvetleriyle asilerin Varto'ya girecekleri yolun içindeki çetin mevzilere girmiş, sağ ve solda seyyar jandarmalarla takviye edilmişlerdi. Abdalanlı Kamer çavuş kırk kişilik milisini alarak, Cıbranlı Halid'in kardeşi Selim'in konağına iltica etmişti. Hormekli M. Şerif, birkaç milis ve Varto jandarmasıyla hükümet konağı karşısındaki siperlere yerleştirilmişti.

Gecenin zifini karanlıkları içinde sabaha üç saat kala, Varto'ya saldıran bütün asiler ilk önce Ali Haydar ve seyyar jandarmalar üzerine düşmüş, aslen Zaza olan jandarmalar asilere teslim olarak silahlarını mevzilerde kalan millî kuvvetlerimizle dokuz er Anadolu

neferlere çevirmiş, bu bir avuç kuvvetimiz büyük bir kahramanlık göstererek şafak söküne kadar sel gibi akıp gelen bu sayısız asi kuvvetleri önünde dövüşerek mevzilerine sebat göstermiş, Şeyh Abdullah'ın dayısı Mahmut'la beş asinin leşlerini yere sermişlerdi.

Bu mevzileri bir türlü sökemiyeceklerini anlayan asiler sağ ve soldan ilçe merkezine girip merkezi işgal ve hükümet kapısına kadar dayanmışlardı. Ali Haydar ve arkadaşları bu tehlikeli durumda mevzilerini bırakıp ilçenin içinde bulunan asiler arasında gecenin karanlığından faydalanıp hükümet konağına gelmişlerdi.

Şafak artık tamamiyle sökülmüş, asileri selât ve selâm sesleri, ilçe içinde göklere yükselmisti. Hükümet konağındaki Hormek milisleri kaymakamı erkânı hükümetle her iki seyyar yüzbaşısını atların terkisine alarak bir makineli tüfekte ve sadık Muş jandarmalarıyla Kalçık köyüne çıkmışlardı. Lolan kuvvetleri ilçenin yukarı kısmına yetişmişti. Fakat iş isten geçmiş, ilçe asilerin eline girmişti.

Kalçak köyünde toplanan millî kuvvetler ikiye ayrılmış, Ali Haydar ve Mehmet Halit otuz atlı ile kaymakam ve erkânı hükümeti alıp Hınıs ilçesine gitmiş, Veli ağa, M. Şerif ve Halil Mengel gediğindeki Hormek kuvvetleri başına geçip nahiye merkezi ve köylerini savunmaya başlamıştı. Bunlar Lolanlı Kamer kuvvetleriyle birleşip, Hınıs'taki askerî müfreze kumandanı Osman Beyle muhabere edecek ve Hınıs'tan Varto'ya gelecek askerî kuvvetlerle Varto üzerine yürüyeceklerdi.

Varto merkezini işgal eden Şeyh Abdullah, bir gün sonra Hormek ağalarına bir heyeti nasîha gönderip bunların kendilerine katıldıkları takdirde Varto ve Muş idaresini kendilerine terk edeceğini bildirmiş, Müziranlı İsa maiyetinde gelen bu heyet Hormekliler tarafından koğulmuş ve aynı gün Hınıs müfrezesi komutanına keyfiyet arz edilerek cephaneye istenmişti. Bu heyet Lolanlı Hüseyin ve Kali ağaları ve Abdulanlı İsmail'i kandırıp Şeyhe delâlete götürmüştü.

Heyetinin Hormekliler tarafından koğulduğuna içerleyen Şeyh, Cıbranlı Babanın mahiyetine verdiği üçyüz kişilik bir asi kuvvetini

Üstükran nahiyesi istikametine sevk etmiş, bu kuvvetin öncüleriyle Hormek milis karakolları arasında 13.3.1341 günü yapılan müsademe de bir asi yaralanmış, iki at ele geçmiş, asiler Leylek köyüne çekilmişlerdi.

Vesika : I.

Hınıs

14 Mart 1341

**Varto Hormek aşireti Rüesasından Ali ağazâde M. Şerif ve
Ağa oğlu Veli ağalara**

13.3.1341 tarihli raporunuzu aldım. Hissiyatı merdane ve vatanperveranemiz şayanı teşekkürdür. Makamata derhal arzedildi. Vatan hainlerinin lâyıık oldukları cezayı görecekləri zaman artık birkaç gün meselesidir. Metanetinizden hepimiz eminiz. Cesaret, gayret ve fedakârlığınız güneş gibi aşikârdır. 13 Mart 1341 de size gönderilmek üzere Ali Haydar Beye dört sandık cephaneye verilmiştir. Bugün de Ali Haydar Bey ve Çarek aşiretinden ikiyüz kişi ve jandarmalarla Varto kaymakamı vekili, Arpaderesine (*) gönderilmiştir. Onlarla irtibat tesis ederek gece gündüz arslanlar gibi asilerin üzerine hücum edip dünyayı başlarına dar ve karanlık ediniz.

Sizin zahiriniz hem Cenabı Hak ve hem de kuvvetli ve şevketli hükümeti Cumhuriyemizdir. İki güne kadar Hınıs'a piyade alayları ve topçu bataryaları geliyor. Topların ateş saçan mermileri, ussatın kalblerini çak, çak edecek müthiş gürültüleri altında köpekler gibi titreyecek ve kaçacak bir delik ararlarken, sizin arka ve yandan yapacağımız Hayderana hücumlarla, onların sizin hayvanlarınızın ayakları altında ezildiğini ve can çekiştiklerini göreceksiniz (**). Azmü-sebat, baisi felâh ve saadettir. Size son diyeceğim. Sebat ve metanettir. Alacağımız emir talimatı ayrıca yazarız. Muhaberiniz eksik olmasın. Us-

(*) Arpa deresi Hınıs ile Varto arasında önemli bir geçit.

(**) Osman bey bu raporunda on gün sonra aynen zuhura gelecek hâdiseleri bir fikir mûcizesi halinde keşfetmişti.

sat rüessasının isimlerini tesbit ediniz. Ve yaptıkları denâeti iyice tahkik ediniz. Cümlenin gözlerinden öper, muvaffakiyetler temenni ederim efendim.

Hınıs Müfreze Kumandanı
Kaymakam Osman

Vesika : 2.
(Talimatname)

Hınıs
14 Mart 1341

1 — Mıntıkamızın Çarek aşiretinden toplanan atlı ve piyade mevcudıyla, burada bulunan Hormek ve Lolan aşiretleri ağavatiyle, şimdi Arpaderesi'ne hareket edilecektir.

2 — Bu müfrezenin vazifesi : Ussatın Varto'dan Hınıs istikametine doğru muhtemel olan taarruzunu def etmek ve ussatın arkasında kalan Hormek ve Lolan aşiretleriyle irtibat tesis ederek müş-tereken yapacakları baskınlarda, ussatı tepelemek ve istihbarata son derece ehemmiyet vermek ve alacakları haberleri her gün sabah, akşam raporla bildireceklerdir.

3 — Erzurum, Sarıkamış'tan kıtaatı mürettebenin ilk kademesi olan 34 ve 35 inci alaylarla obüs bataryaları ve süvari kuvvetleri bir iki güne kadar mıntıkamıza dahil olacaklardır.

4 — Millî kuvvetlerin bulunduğu mıntikalarda hükümet aleyhine propaganda yapanlar derdest edilerek Divanı Harbe gönderilmesi için Hınıs'a sevk edileceklerdir.

5 — Her gün Arpaderesi'nden Varto istikametine kuvvetli ve cüretli keşif kolları sevk edilerek ussatın en ufak harekâtı keşif edilecek ve ussatın yerli ahalden sail sıfatiyle göndermesi muhtemel bulunan casuslar behemehal derdest edilecektir.

6 — Arpaderesi'ndeki müfrezeye iltihak eden silahlı kuvvetler, mutlaka Hormek, Lolan, Çarek aşiretlerinden olacak ve başka aşiretlerden kuvvet alınmayacaktır ve kabul edilmeyecektir.

7 — Arpaderesi'nde toplanan millî kuvvetlerimiz, her aşiret ef-
radına kendi rüesasî muhabere, emir ve nezaret edecektir. Bu kuv-
vetler Hınıs müfreze kumandanlığına bağılı bulunacaklardır.

14 Mart 1341

Hınıs Müfreze Kumandanı

Kaymakam Osman

Asilerin Varto ilçesini işgal ettikleri beş gün olmuştu. Bunlar Hormek millî kuvvetlerinin korkusundan Varto merkezini boşaltıp Hınıs'a taarruz edememişlerdi. Nihayet Şeyh Abdullah ve Cibran ağalarının verdikleri son kararda kuvvetlerin bir kısmı Hormekliler cephesinde bırakılarak, Şeyh Abdullah idaresinde olan bin kişilik bir asi kuvveti, 17.3.1341 - 1925 günü Arpaderesi'ne taarruz etti. Asiler bu çetin gedikte akşama kadar Hormekli Ali Haydar, Çarekli Haşim ve Lolanlı Hüseyin ve Hınıs jandarma kuvvetleriyle çarpışarak bir türlü yolu açamadılar ve akşam Kirs köyüne döndüler.

Asiler bu denemeden sonra Arpaderesini sökemiyeceklerine inanarak bu cepheyi arkadan çözmek için Cibranlı Halid'in kardeşleri Selim ve Ahmet'i ikiyüz kişi ile 19 Mart 1925 gecesi Varto'dan çıkardılar; bu kuvvetler Bulanık'ta Cibranlı aşiretiyle Bulanık ilçesini işgal edip Malazgirt ilçesinde Hasananlı Halid'in kuvvetleriyle birleşti. Cibranlı Halid'in kardeşleri, Hasananlı Halit ve Şeyh Ali Rızanın buradan Şeyh Abdullah'a yazdıkları mektupta: Bunların bütün kuvvetleriyle 23 Mart 1925 günü Hınıs merkezine baskın edip bu ilçeyi işgal ettikten sonra Arpaderesi'ndeki millî kuvvetleri arkadan saracaklarını ve Şeyh Abdullah'ın da, o gün bütün kuvvetleriyle Arpaderesi'ne taarruz etmesini bildirmişlerdi.

Henüz bu mektup Varto'ya yetişmeden Şeyh Abdullah, Varto'daki kuvvetinden beşyüz kişi ayırarak 19 Mart 1925 günü Sakavi nahiyesine göndermiş, bu kuvvet Muş ovasındaki Cibranlı, Felemez ve Kolotu oğullarıyla birleşip Muş üzerine yürüyecekti.

Asilerin Muş'a doğru aktığını haber alan Muş Vali Vekili Sırrı Bey, iki bölük seyyar ve bir bölük sabit ajndarma ile Muş eşrafından

Hacı Derviş, Kâmil, Hamza, Bayram, Felemez ağaların sayın Muş halkından topladığı millî kuvvetlerle Muş'un Bidiri aşireti reisi Hacı Fira oğlu Hasan ağanın kuvvetlerini Murat köprüsüne göndermiş, bu birliklerimiz köprü başında asileri tüfek ve makineli tüfek ateşine tutup ağır kayıplara uğratarak Varto'ya doğru kaçırmışlardı.

Başta 2 nci fıkra komutanı ve Muş Vali Vekili Sırrı Beyin aldığı tedbirler sayesinde, Muş ve Bitlis havalisi bu isyan salgınından kurtulmuş, bu bölgelerdeki halk isyana katılmamıştı. Murat köprüsünde yapılan savaştan sonra Cıbranlı Halit'le Yusuf Ziya Bitlis'te asılmışlardı.

Cıbranlı Halid'in asıldığını haber alan Şeyh Abdullah ve Cıbran ağaları, son bir gayretle Sarıkamış'tan gelmekte olan 12 nci fırkanın yolunda pusu kurmak için, Cıbranlı Halid'in akrabalarından Hatto oğulları Mehmet ve Reşid'i yüz atlı ile Varto'dan çıkarmışlardı. Bunlar Varto - Hasanova, Göynük, Kurtyüzü ve Şuşar bölgelerini dolaşarak Cıbran, Seyhkan, Karabaş ve Zırkan aşiretlerinden topladıkları yediyüz kişi ile 20 Mart 1341 günü Hınıs'ın Söylemez köyünde 12 nci fırkanın 34 üncü alayı, yolunda pusu kurmuşlardı.

Asilerin pususuna düşen süvari bölüğü kumandanı yüzbaşı Hailt Bey Şehit olmuş, alay kumandanı Talât Bey, ussatın mevzilerini topa tutarak onları ağır kayıplara uğratarak dağlara kırmış, yere serdiği kırk asinin ölüsünü tesbit ederek Hınıs'a doğru yoluna devam etmişti.

Varto'da bulunan Şeyh Abdullah, Hasanlı Halit'le Ali Rıza'nın mektubunu alınca, bütün kuvvetleriyle 23.3.1925 günü şafakla Arpadere'sindeki millî kuvvetlerimize yüklenmiş, akşama kadar yapılan müsademede sekiz milis yaralanmış, on asi ölmüş, Şeyh bir türlü bu gediği açamıyarak akşam Kirs köyüne dönmüştü.

İki alay ve üçbin mevcutlu olan Osman Paşa'nın 12 nci fırkası 23 Mart 1341 - 1925 günü Hınıs merkezine ve 24 Martta Arpadere'ne doğru Korçik köyüne gelmiş, Çarek aşiretini Hınıs muhafazasına çevirmiş, Hormek ve Lolan millî kuvvetlerini Varto merkezinin kuzeyinde bulunan köylere gönderip onlara şu emri vermişti :

1 — Hormekli Ali Haydar, emrine alacağı Lolanlı Kamer ve Hormek milisleriyle, 25 Mart gecesi Varto merkezi arkasından Leylek dağı eteklerinden geçip Koman -Gorgo geçidini tutacak, fırkanın, sabahleyin Arpaderesi'nden kaçıracakları asileri bu gedikte yollarını kesip pusuya düşürecekti.

2 — Hormekli M. Şerif ve Lolanlı Hüseyin emrinde olan diğer Hormek ve Lolan milisleri aynı gece Kurçik'ten Varto'nun şimalinde olan Lolan köylerine yetişecek, bunlar da Arpaderesi'nden Varto'ya doğru kaçacak asileri, yan ateşine tutup Ali Haydar üzerine düşüreceklerdi.

3 — Fırka 25 Mart sabahı Arpaderesi'nde asilere saldırıp Varto'ya doğru sürecek millî kuvvetlerin yan ve arkadan çevirmeleriyle temizliyecekti.

Kirs köyüne çekilen asilerin, fırkanın Korçik köyüne gelişinden haberleri yoktu. Bunlar 25 Mart günü şafakla tekrar Arpaderesi'ne taarruz ederken, fırkanın şiddetli ateşi ile karşılaşmış, top ve maki-neli tüfeklerin sesleri arasında neye uğradıklarını bilmeyen asiler, çil yavrusu gibi dağılıp Varto ovasından Şerafettin dağlarına doğru kaçmışlardı. Leylek dağı eteklerinde ve Lolan köylerinde olan Hormek ve Lolan millî kuvvetleri, asileri arka ve yandan çevirmiş, Goma-Gorgo geçidinde çok müşkül bir duruma sokmuşlardı.

Asiler tamamen kuşatılmış ve arkadan yetişen süvari birlikleri tarafından yakalanmak üzere iken, Han Şeref dağlarında bulunan topçu, asilerle Hormek ve Lolan milislerini tefrik etmiyerek, geçidin başında olan milisleri top ateşine tutup dağıtmış, bu suretle yolları açılan asilerden Şeyh Abdullah, Cibranlı Kasım, İsmail ve üçyüz atlı asi bu geçitten Varto nehri geçip Şerafettin dağlarına kaçmış, Cibranlı Halid'in amcası Hasan ile birçok asi azgını milisler tarafından öldürülmüş ve ussatın birçok elebaşları yakalanmış, geçide yetişen fırka süvarileri Varto bölgesini tamamen asilerden temizlemiş, Osman Paşa, karargâhını Varto'da kurarak fırka erkânı harbi Rıza Beyle takip planını çizmişlerdi.

Şerafettin eteklerinde Şeyh Abdullah'tan ayrılan Cibranlı Baba ve Kâmil yüz atlı ile Hasanova üzerinden kendi bölgeleri olan Göynük-Karlıova köylerine dönmüş, burada Söylemez Hacı Ömer'den fırka tarafından zayıyata uğratılıp kaçırılan Hatto oğullarıyla birleşip, üçyüz kişilik bir asi kuvvetiyle, Karlıova'nın Hormek'lilerle meskûn bulunan Şorik köyünü basmış, bu köyde olan Şadili aşireti reisi Süleyman ve Cunanlı Mehmet ile Tercan millî kuvvetlerine baskın vermiş, iki milis yaralanmış, Cibranlı Babanın dayısı Sabri öldürülmüş, asiler geri püskürtülmüştü.

Bu müsademedен sonra Göynük ovasına tahrik edilen Hormek milisleri Sakaviran köyünde Baba ve Kâmil kuvvetleriyle karşılaşarak asilerden Ali-Nürük adlı bir azgını öldürüp ussatları Kiği bölgesine doğru sürmüş, bu kuvvetler üçüncü isyan bölgesi bahsinde açıkladığım gibi 5 Nisan 1925 günü Karabaş mıntıkasında Kârir Hormek millî kuvvetlerine saldırıp 8 inci kolordu müfrezesi tarafından topa tutularak dağılmış, Kâmil ve Hatto oğulları elli atlı ile Sığı-Hacıyan boğazından kaçıp Eşek-meydanı mevkiinde Şeyh Sait'le birleşmişlerdi.

Fırka Varto'ya gelip yerleştikten iki gün sonra yani 27.3.1925 günü Hasananlı Halit, Ali Rıza, Cibranlı Halid'in kardeşleri, Hasananlı Ferzende, Abdalbaki, bine yakın kuvvetleriyle fırkanın arkasında kalan Hınıs merkezine baskı yapmışlardı. Hınıs müfreze kumandanı Osman Bey, tarihte herkese nasip olmayacak büyük bir kahramanlık gösterip ansızın ta hükümet konağı kapısına dayanan bu asileri makineli tüfek ateşine tutmuş, asilerin en azgınlarından yirmi yedi kişinin leşlerini hükümet konağı çevresinde üstüste yığarak çetin bir boğuşma sonunda, asileri Malazgirt'e doğru kovalamıştı.

Bu şekilde hezimete uğrayan bu asi kuvvetinden Cibranlı Halid'in kardeşleri Ahmet ve Selim maiyeti geceleyin atlarını Varto ovasında bırakıp Şerafettin mağaralarında saklanmış, Hasananlı Halit, Ali Rıza, Kerem ve arkadaşları bütün kuvvetlerini alarak Malazgirt'in Şirvanşah köyüne dönmüşlerdi.

Osman Paşa (*) 29.3.1925 günü 34 üncü alay K. Miralay Talât Beyi (***) Varto'dan Malazgirt'e göndermiş, alay 3.4.1925 de Hasananlı Halit kuvvetlerini Şirvanşeyh köyünde kuşatarak çetin bir savaş sonunda asilerin bir mikdarını tenkil etmiş, Hasananlı Halit, Ali Rıza, Kerem ve arkadaşları İran'a doğru firar etmişlerdi. Yüz elli atlıdan ibaret olan bu asileri; Karaköse'deki askerî birliklerimizle, Van bölgesinde olan Haydaran ve Ademan aşiretleri ve Muradiyeli Yusuf Bey takip ederek İran'ın Mako kasabasına kaçmışlardı (***)).

Her dört isyan bölgesinde irtica hareketi bu suretle sona erdi. Bu bölgelerden kaçan Şeyh Abdulliah, Şeyh Sait, Şeyh Şemseddin, Kan şeyhleri Hinili Salih, Çapakçur beyleri, Cibran ağaları ve isyanın bütün elebaşları üç atlı ile 3.4.1925 günü Solhan ilçesinin Kırvaz köyünde toplanmış, buradan Irak veya İran hududunu geçmeye hazırlanmışlardı.

Bu asileri yakalamak için Çapakçur'daki 8 inci kolordu müfrezesi Eşek-Meydan'a doğru ilerlemiş, on ikinci fırkanın 35 inci alayı kaymakamı Galip Bey, emrinde olan Hormek ve Lolan millî kuvvetleriyle birlikte Şerafettin'in kuzey eteklerini tutmuş, 12 nci fırkadan ayrılan büyük bir müfrezeye Boğlan gediğine tahrik edilmişti.

(*) 12 nci fırka komutanı olan Osman paşa (46) son zamanda Malatya mebusu oldu ve Ankara'da vefat etti.

(**) Talat bey sonradan Mardin hudut komutanı olan rahmetli Talat paşadır.

(***) Hasanlı Halit İran hükümetine sığınmış ve Kerem'in teşvikiyle silahını Mako kaymakamına teslim etmediği için asiler, hükümet konağı çevresinde makineli tüfeklerle çevrilmiş, bu dar yerde yapılan müsademede, Mako kaymakamı ile Hasanlı Halit'in oğlu Şemseddin, Şeyh Sait oğlu Gıyasüddin, Zirkanlı Kerem, Hasananlı Süleyman Ahmet, Abdülbaki ile yetmiş beş asi ve birkaç İran askeri ölmüş, Hasananlı Halit, Ali Rıza, Ferzende, seksen asi ile firar ederek Simkoya iltica etmişlerdi. Ali Rıza buradan Irak'a ve sonra Suriye'de Taşnak-Huybun cemiyetine karışmış. Hasananlı Halit, 25 atlı ile 1926 haberında ihtilâl çıkarmak için Malazgirt'e dönerken, arkadaşları Malazgirt kaymakamına gelip teslim olmuş, Hasananlı Halit iki arkadaşıyla Şirvanşeyh köyündeki yatağında derdest edilerek 31.7.1926 da Diyarbakır'da idam edilmiştir.

Hormek Milis Kumandanı Şerif Efendiye

Varto

6.4.1341

5.4.1341 tarihli raporunuzu aldım.

Ordularımız her taraftan asileri sıkıştırmış, ussatın bütün meşayih ve ağavati Solhan'a doğru kaçmıştır. İlayeti Hak ile ussat pek yakında kâmilen mahvedilecektir. Toplarla ve makineli tüfeklerle takviye edilmiş, büyük bir piyade müfrezesi alay kumandanı emrinde olarak 6.4.1341 tarihinde sabahleyin Varto'dan hareketle Baskan köprüsü üzerinde Selikan'a gönderildi. Bu kuvvet Selikan civarında bulunup Hormek ve Lolan millî kuvvetlerini emrine alacak, Göynük ovasını ve Tokliyan mıntıkasını tathir ve temin edecektir. Bu alay kumandanı ile derhal irtibat tesis ediniz.

Bundan başka ayrıca bir kuvvet ziyaret mıntıkasından Kalecik'e gönderildi. Bu kuvvet Boğlan gediğine doğru yürüyecektir. Kiği müfrezesi de Oğnut'a girmek üzeredir. Cenuptan ilerliyen ordularımız Darahini üzerindedirler. Tekmil aşiretinizle bu müfrezelere yardım ediniz, cümlelerin gözlerinden öperim.

12 nci Fırka Kumandanı

Mirliva Osman Nuri

Bu suretle Kırvaz'da tazyik edilen Şeyh Sait ve asilerin şeyh ve ağaları 24 Nisan 1925 günü Boğlan gediğinin sık meşelerinden geçip Muş ovasının Murat köprüsüne gelmiş, burada 34 üncü alay kumandanı Talât Beyin ateşine uğrayarak Dirik köyünde Varto istikametine dönmüşlerdi. Şeyh Sait, Varto'nun Tepe köyünde Abdurrahman Paşa köprüsünden geçip Bulanık üzerinden İran'a geçmek istiyordu.

Şeyh Sait köprüye gelirken, burada pusu kuran, bir tabur askerle Selçuklu Hüseyin'in kuvvetleri üzerine düşmüş, Şeyh, Cibranlı Kasım'ın bir planı üzerine el kaldırmadan Cibranlı Kasım, İsmail, Silvanlı Şemsettin, Melekânî Şeyh Abdullah, Çan şeyhleri İbrahim ve Hasan ve Boğlanlı Hacı Halit, Cibranlı Hatto oğulları Mehmet ve Reşitle elli kadar ussatın ağa ve hocalarıyla tabur komutanına teslim olmuştu, 27.4.1925.

Şeyh Sait'le bulunan üç yüz atının her birisi bir tarafa (kafiler halinde) dağılmış, Cibranlı Kâmil ve Baba Şerafettin eteklerinde Hormek millî kuvvetleri tarafından yakalanarak alay kumandanı Galip Beye teslim edilmişlerdi, 28.4.1925.

Şeyh Şerif, Mini'li Salih, Hacı Sadık ve birçok asi şeyh ve ağaları da Palu meşelerinde askerî müfrezelerimiz tarafından yakalanıp Çapakçur'a getirilmiş, Osman Paşa yakaladığı Şeyh Sait ve bütün asi başlarını 15.5.1925 günü Varto'dan alıp bir alay askerle Çapakçur'a götürmüş, burada bu irticacılar tamamen birleştirilip kaymakam Sayim Beyin kumandası altında Diyarbakır İstiklâl Mahkemesine sevk edilmişlerdi (*).

14 Şubat 1341 - 1925 tarihinde başlayan Şeyh Sait isyanı adındaki bu irtica hareketi 15 Mayıs 1925 günü sona ermiş, Zaza ve Kormanço şubesine bağlı bütün aşiret şeyh ve ağalarının idamları, Babakürdi şubesine mensup aşiretler üzerinde derin tesirler yaratmış, bunlar da isyana hazırlanmak için bölgelerinde bazı çeteler teşkil etmişlerdi.

(*) Bütün bu şeyh ve ağalar şeyh Sait'le birlikte Diyarbakır'da idam edilmiş, yalnız Cibranlı Kasım, şeyh Said'i iğfal edip köprüye getirip teslim ettiğini, kuvvetle iddia ettiği için kendisiyle beraber kardeşlerini ve babası Kör Ahmetle Hatto oğlu Raşidi kürtarmıştı.

Fırkanın ilk olarak Varto'ya gelişinde 35 inci alay K. muavini Tevfik beyin başkanlığında Hınıs'ta bir divanı harp açılmış, burada bazı asiler cezalarını bulmuşlardı.

Bunlardan ilk önce Muş dağlarında oturan Huytu aşiret reisi Hacı Musa'nın kardeşi Nuh bey elli atlı ile meydana çıkmış, Muş dağlarında bulunan Şigo, Huytu aşiretlerini harekete geçirmişti. Osman Paşa bu hareketi bastırmak için 19 Haziran 1925 de Varto'da binbaşı Tahsin Beyi mevki kumandanı bırakarak kendisi fırkasıyla Muş vilâyet merkezine gitmiş, 34 üncü alay komutanı Talât Beyle 1 inci tabur komutanı binbaşı Ziya Bey taburunu, asilerin üzerine tahrik etmiş, askerî birliklerimizi bu dağlardaki kabile başlarını hükümete dehaletе getirmiş, Nuh Bey'le Hacı Musa oğlu İzzet'i yüz atlı ile Sason üzerinden Hizan ve Garzan kazalarına doğru kaçırmışlardı.

Nuh ve İzzet Hizan, Garzan, Beşiri, Sosan havalisinde gezerek, buradaki aşiret ağa ve şeyhlerine hükümetin kendilerini keseceğini ileri sürmüş, buna misal olarak Şeyh Sait'le arkadaşlarının asılması nı göstererek cahil halkı kandırıp ikinci bir isyan çıkarmaya muvaffak olmuşlardı.

İlk önce Sason dağlarında oturan Bekiran aşireti bu irtica vak'asının kapısını açmış, Garzan'daki Pencinaran ve Reşkotan aşiretleriyle birleşip, 1.7.1925 tarihinde Batman köprüsü üzerinde bir alay askerimizi pusuya düşürüp ağır kayıplara uğratmışlardı. Bu asilere bir kısım Motki halkı, Hizan aşiretleri, Garzanlı Cemil - Çetto, Beşiri'de Reman aşireti reisi Emin, Mıdyat'ta Arabiyan aşireti reisi Abdülkerim ve Hacco da katılarak irtica bölgesini genişletmişlerdi.

Bitlis'te bulunan 2 nci fırka kumandanı Kâzım Paşa ve Mardin 48 inci fırka kumandanı Cemil Cahit Bey fırkalarından ve 12 nci fırkadan bir alay bu asileri birkaç gün içinde dağıtarak Cemil Çeto, Abdülkerim ve birçok aşiret ağalarını yakalayıp Diyanbakır'a göndermiş, Remanlı, Emin, Ali - Yunus oğulları ve Arabiyanlı Hacco ile bazı mürteciler, hat boyundan Suriye ve Irak'a kaçmışlardı.

İkinci isyan faslı da bu suretle sona erdikten sonra, askerî kıtalar 1925 Eylül ayında garnizonlarına dönerek, doğu illerinde kalan

Şaki çeteleriyle Nuh ve İzzet'in takibine seyyar jandarma birlikleri çıkarılmıştı (*).

Osmanlı İmparatorluğunun kurduğu sakat siyaset yüzünden asırlarca doğu illerimizde esen zehirli fikirlerin doğurduğu bu irtica hâdiselerinin bu şekilde sona ermesiyle muhtelif devirlerde bu illerde hüküm süren derebeylik, aşiret ağalığı ve sistemi, istibdat ve eşkiyalık, aslı ve astarı olmayan Kürtlük ve Kürdistan sahte adları, ortadan kaldırılmış, doğu illerinin her köşe ve bucağında Cumhuriyetin kanunları yürürlüğe girerek, fertler hürriyetlerine kavuşmuş, Cumhuriyetin yüce şefkat ve kültürü yüreklere nur doldurmuş, halk bu saadet ve hürriyet karşısında Türklüklerini ve millî varlıklarını idrak ederek millî birliğe sınımsız sarılmış ve Cumhuriyetin adaletine hayran kalarak kara kuvvete ve mürtecilere nefret yüzünü gösterip artık aşiret ve eşkiya değil, Cumhuriyetin mesut birer çiftçisi, köylüsü, Türk halkı adını almak şerefine kavuşmuştur.

Hükümet 1926 yılında doğu için bir islâhat lâhiyası hazırlamış, bununla yıllarca halkın sırtından geçinen ve manevî nüfuzlarıyla halkı zehirleyen birçok eski aşiret ağa, hoca ve şeyhlerini garba nakil et-

(*) Nuh ve İzzet, seyyar jandarma birlikleri tarafından takip edilerek 11.11.1925 tarihinde Muş ve Sason bölgesinden ayrıлып Nuh, Musul'da Neyri şeyhi Mahmud'un yanına, İzzet yirmi arkadaşıyla o kışın Kösor dağlarında saklanmıştı. 25 Mart 1926 da seyyar tabur komutanı Ali Hikmet, İzzet'i Kösor dağlarında kuşatarak birkaç erini şehit vermiş, fakat İzzet'le bütün çetesi efradının başlarını kesip Muş'a getirmişti.

Nuh bey, Neyri şeyhi Mahmud'un yanında iki yıl kalmış, 1928 baharında Kayseri'de Menfâda bulunan kardeşi Hacı Musa ile Hayderanlı Hüseyin paşa ve oğulları da Kayseri'den firar edip Şeyh Mahmud'un yanına gelmişlerdi. Şeyh Mahmud, Nuh beyi yine yanında alıkoymuş, Hacı Musa ile Hüseyin paşayı Ağrı'da isyan çıkarmağa göndermiş, Hacı Musa yolda hastalanıp ölmüş, Hacı Musa oğlu Medeni, Hüseyin paşa ile Ağrı eteklerine kadar gelmiş, burada bir pınarın başında hepsi uykuya dalmışlar. Bu sırada Medeni silahını alarak uykuda bulunan Hüseyin paşa ile oğullarını öldürüp kellelerini birinci Mufettiş İbrahim Tali beye getirip affa uğramış, şeyh Mahmud bu haberi alınca Hüseyin paşanın intikamını almak için Medeni'nin amcası olan Nuh beyi idam etmişti. Mayıs 1928.

mişti. Bu yılda Şeyh Sait isyanından artakalan ve doğunun birçok ıssız yerlerinde saklanan şaki çeteleri ilkbaharda meydana çıkmış, bu çapulculardan Midyatlı Haca ile Remanlı Emin ve arkadaşları Suriye'deki Taşnak ve Huybunla anlaşılıp bazan hudutlarımıza saldırmış, Çapakçurlu, Yado ve Hasan Beân, Çölekli Hüseyin, Kimoslu Mustafa, Cibranlı Ahmet, Abdullah, Şorikli Hasan, Çan Şeyhi Mustafa birlik olarak iki yüz kişilik bir şaki çetesini meydana çıkarmış, 1926 - 1927 yıllarında Hınıs, Varto, Muş, Solhan, Çapakçur, Kiğı, Tercan, Genç ve Lice havalisinde soygunculuk yapan, bu çetelerin takibine çıkan seyyar jandarmalar. bunları Suriye hududuna kadar takip ve yurdumuzdan ihraç etmişlerdi.

Cumhuriyetin doğu illerinde istediği sistem tam olarak kurulmuş, en ufak bir şekavet ve irtica hareketi gözlere çarpmamış, halk devlet daresine ve kanunlarına derin bir saygı göstermiş, bu verimli sonuç, 30.11.1927 günü sayın Başbakan İsmet Paşa'nın Halk Fırkası, grubuna verdiği tarihî nutukla açıklanmış, örfi idare, istiklâl mahkemeleri kaldırılmış, Büyük Millet Meclisinde çıkan 28 Mayıs 1928 tarihli kanun gereğince bütün adli ve siyasî suçlar tecil edilerek, garp-teki sürgünlerle, hariçte olan bütün mahkûmlar yurtlarına ve ocakları başına dönmüşlerdir.

BÖLÜM : X

Doğu illeri ve Varto Alevilerinde Eski Tarikat Töreleri

Şorik köyünde bulunan tarihî şecereden anlaşıldığına göre, Varto'daki Hormek, Lolan Alevileri, Hacı Bektaşî Veli'nin zuhurundan önce Horasan ve Nişabur'da kurulan Alevilik ve tasavvuf tarikatına girip Erzincan bölgesine gelmişler ve 628 - 1212 tarihinde Selçuk Sultanı Alâettin-Keykubat tarafından rehberliği tasdik edilen Derviş Beyaz'la Baba Mansur ailelerine çırak hakkına bağlanmışlardır. O çağda Alevîliği kabul eden bu halk 680 - 1264 tarihinde Hacı Bektaş'ın kurduğu Bektaşîliğin törelerini olduğu gibi tarikatlerine karıştırmışlardır.

Bu halk dahi Anadolu'daki Alevî-Bektaşîler gibi ibadetlerini Türkçe yapmış, âyin- cem meydanlarında öz Türkçe, nefes, koşma, deyiş ve gülbenk okumuşlardır. Aynı zamanda bu halk, eski Türk ataların birçok âdetlerini bu tarikat içinde bir inan haline getirmiş, meselâ Palas Kalmuklarından kalan tenâsüh faslına inanmışlardır. Bu inana göre : İnsanlar imtihan ve seyran için ervâh âleminden bu dünyaya gelir, bu fânide; her türlü bekasız ve aldatıcı eşyadan ve kötülükten ve nefsin mekrinden sakınarak ve bir mürşidi-kâmilin eteğinden tutarak kendi nefislerini karanlıktan kurtarırlarsa ve benliklerini atarak Tanrıya öz yüreklerinde görürlerse, böyleleri ölmez. Don değişir. Çünkü onlar sağlığında ölmüşler, âşık, maşukla birleşip hakkı özlerinde görmüşler, onların batın gözleri açıktır her an Cemalî İlâhî'yi görürler. Onlar hakla birleşmiş ve kendilerini unutmuşlardır. Böylece bir can dünyadan göceceği gün, gözlerini kapar ölümü taklit eder, uyur. Ruh, fâni olan cesedi terk ederek ayrı bir ceset ve canlı mahlûkun gözlerinden kayıp olup batına geçer, bir anda yıldızları, ayı, güneşi,

arş ve kürsü gezer dolaşır, her yerde hazır ve nazır olur... Toprağa gömülen ceset bile hak yolunda dünyada eridiği için çürümez. Su gibi erir, toprağa ve asıl mayasına karışır.

Dünyadaki imtihanını vermiyen, nefse ve şeytana uyup hakkın buyruğunu yerine getirmiyen, nefsinin karanlıktan kurtarmıyan eline, beline, diline mukayyet olmıyan bir adam, bu dünyada hayvanı-natrık gibi yaşar, yeryüzündeki insanları ve batın ruhlarını inciden bu adam, hakkı burada göremediği için kör ve hayvan suretlidir. O, ölürken ruhu bir hayvana girer, cesedi derhal çürür, işlediği suçlara göre bu azap devresini geçirir ruhu, hayvandan hayvana geçer, azap müddeti bitince ikinci bir defa yine insan kalıbında olarak dünyaya gelir, eğer bu ikinci gelişinde kendisini tanır, gördüğü azabı, hatırlar ve özünü idrak eder de Hakka dönerse, bağışlanır, ölürken bir insan olarak erenlere erer. Eğer kendini idrak edip Hakkı kendinde görmezse, bu ikinci ölümünde bütün ebedî hayatın sonuna kadar hayvan sıfatına girer ruhu kalıptan kalıba geçer dolaşır.

Yukarı bölümlerde açıkladığımız gibi, bu görüş Alevî ve Bektaşiler arasında türlü türlü şekillerde tefsir edilmiş, hattâ büyük gönülcü Yunus Emre bile deyişlerinin birkaçında bu türlü inanışın tesiri altında kalmıştır.

Varto'daki Aleviler Zazaca konuştukları son çağlarda bile kurdıkları ayin-cem meydanlarında Türkçe sözleşir, bu meydanlarla Türkçe şiir, nefes, mersiye, koşma, deyiş, gülbenkler birbirini kovalar, ayin-cemin manzarasında; eski Türk atalarının birçok âdet ve inanışları gözlemlere çarpardı. Ayin-cemde ince sazların ötüşü ve çeşitli makamlarla okunan Türkçe deyiş, nefes ve gülbenklerin bir Türk edeb-erkânı içinde gönüllere verdiği ruh sevgisi, insanları vecde sürükler, ilâhî ve insanî sevgiler millî ve ruhanî birlik burada kendini gösterir, kırkımız bir, birimiz kırk, gibi bir bütünlük ve bol sevgi ve yol kanunu üzerinde bütün canları bir ve müsavi gören adil bir hak ve haklı bir hürriyet vardı. Herkes yerinde diz çökmüş, derin bir sessizlik içinde cemde okunan, Abdal Pirsultan, Kaygusuz Abdal, Şahhatayi, Genç Abdal, Seyrani, Dertli gibi birçok Türk ozanlarının deyişlerini dinliyor,

sıra bunların adlarına geldi mi, sağ elini göğsüne koyarak niyaz ediyorlardı.

Ayin-cem herhangi bir büyük oda veya ev damında yapılırdı. Bu evin en üst yerinde "Pir" için bir post serilir, Pir postuna geçer otururdu. Ayin-ceme gelenler, ikişer dörder olarak bir sini üzerine koydukları bir niyazla (çörek, meyva gibi) meydanın ortasına gelerek rükûa gelir gibi eğilir, Babadan Türkçe bir gülbenk duasını alır, niyazi niyazciye teslim ederek Babanın önünde diz çöküp elini niyaz eder, boş bulduğu bir yere oturur. Ayin-ceme gelenler bu suretle meydana gelerek, sıra halinde edep ve erkânla otururlardı. Bazan meydana nasip almış kadınlar da gelir, meydanın bir tarafından saf kurarlardı. Ceme gelen her kadın ve erkek bir yol ve hakikat kardeşi sayılır, yoldan çıkan kocasına uymayan, veyahut zina ettiği işitilen kadın ve yol yezitliğini yapan, iftira ve nikâhlı kadın kaçıran, zina yapan erkek, ceme alınmazdı. Cemde şehvet ve kötü gözle bakan kadın ve erkek derhal Pir'in emriyle cemden sürülür ve artık hiçbir ceme alınmazdı.

Ayin-cem meydanlarında : Kapıcı, yoklamacı, çırağci, niyazci, süpürgeci, sakı, zakir, haberci, nöbetçi, selman gibi on iki hizmetçi vardı. Bu hizmetçiler Pir'den birer Türkçe gülbenk duâsiyle vazifelerine tâyin edilirlerdi. Bundan sonra Baba Türkçe bir gülbenkle çırağı yakar, sazı kendisi veyahut zakire verir, bütün cem "edep-erkân" nutkiyle dize gelir, ayin-cem başlardı. Bütün cem susar, derin bir aşk içinde zakirin okuduğu Türkçe deyişleri ve sazın sesini dinlerdi. Bu deyişlerden sonra birkaç düvazde imam okunur ve sonra Kul-himmet dedenin "bugün Pir bize geldi, güllerimi taz geldi. Önüsıra Kamberi, Ali Murteza geldi." deyişi ile Şah Hayatinin : "— Benim pirim Muhammed, benim şahım Muhammed, illerin Kâbesi var. Benim Kâbem Muhammed" başlıklı ilâhisi okunur, bütün cem dizde sallanarak, hak hak, Allah, Allah, sedasiyle meydanı titretir. Pir, uzun bir Türkçe gülbenk duasını okur ve fasla son verir, mümin sefası der, bütün canlar birbirini niyaz ederek, herkes bağdaş kurar, sigaralarını içer ve süpürgeci ortalığı süpürür, Pirin huzurunda rükua gelerek :

— Sûpürgeciyim, Gürûhü nacim Pir divanında durucuyum, der.
Pir ona :

— Allah, Allah, hayırlar gele, şerler defola, münkir mınafık matola, sûpürgeci Selman, kör olsun mervan, çare gelsin Ali-Şahimerdan, hizmetin hakka geçe, hak divanında yüzün akola, nuru nebi, Keremi Ali, pirimiz hünkârımız Hacı Bektaşî Veli demine hû diyelim hû. diye bir gülbenk verir.

Bu merasimden sonra sakiler su ve şerbet dağıtırlar. Cem bir miktar istirahat ve sohbet ettikten sonra, semâ faslı başlar, zakir sazını eline alarak .

“Karşımızda karlı dağlar, başı dumanlı, dumanlı ikilikle yar se-venler kabi gûmanlı, gûmanlı. Deryanın üstünde gezer kayık, kimi mesttir, kimi ayık. Bir semâ edin Tanrıya lâyük.” Ve saireden sonra : Semaya kalkacak canların adlarını deyişle söyliyerek her defasında üç kişi semâya kaldırırdı. Semâya gidenler, evvelâ meydan ortasında bir gülbenk duasını alır, birbirlerine niyaz ederek pervaz tutar ve ortada dönerler. Zakir semâ deyişlerini kesmeden okur. Bütün cem semâya saygı göstererek ayağa kalkar, Allah, Allah, sedasiyle meydan titrerdi.

Semâ faslı bir saat sürer. semâdan sonra imam Hüseyn için mersiyeler söylenerek ağlanır, pir, ceme büyük bir Türkçe gülbenk çeker, ayin-ceme son verir ve yüzünü oradaki canlara çevirip şu nasihatları verirdi :

“— Hak Muhammed - Ali huzurunda yüzünüz akola, pir divanında utanmıyasınız. Şimdi ey canlar bilmiş olasınız ki, hak ceminde ayrık, senlik ve benlik yoktur. Siz hep ana, baba, kardeşsiniz. Bu hak yolu kıldan ince, kılıçtan keskindir. Kul kusursuz olmaz, suçları Hak bağışlıya, esingiyeye. Lâkin bu yola girecekler, haram yemiyecek, yalan söylemeyecek, zina etmeyeceklerdir. Komşu hakkı Tanrı hakkıdır, komşu hakkına dokunulmaz. Gönül kırılmaz. Emanete hiyanet edilmez. Hazreti Pir buyurmuş ki : Eline, beline, diline sahip olun.

Şimdi, elinizle şer işlemeyin, elinizle komadığınız bir şeyi kaldırmayın. Dilinizle verdiğiniz sözü (ikrar) geri almayın. Yalan, gıybet, iftira, böhlan etmeyin. Belinizi saklayın, başkasının donuna girmeyin, zina etmeyin. Zina yapan adam yüzbin yıkansa temiz olmaz. Yazitle yatıp kalkmayın, herkesi bir müsayıp ve ahiret kardeşi tutun." der ve ceme müminler sefası emrini verirdi.

Bundan sonra herkes yerinde rahat oturur, sigara, su, çay ve saire içerdi. Aşçı tarafından yapılan yemekler ve kurban etleri meydana çekilir, yenilir. Sonradan niyazlar getirilerek lokma halinde dağıtılırdı. Bundan sonra ceme gelenlerin hepsi birden izin alarak evlerine dönerlerdi.

İç Anadolu'daşı Bektaşiler cem kurulurken aşka gelmek için töre ile bir mey sofrası kurar, duasını aldıktan sonra saki bu demi meydana gelen canlılara sunardı. Doğu'daki Alevilerde dem yoktu.

Bütün Alevilerde serini ver, sırrını verme, buyruğuna fazlaca riayet edilirdi. Bu sebeple cem kurulurken bacaya nöbetçi ve kapıya bekçi dikilir meydan yerine erkekler ve agâh kadınlar gelince, bu hal komşuları olan Sünniler tarafından görülmüş, bunlar tahminen bu işe türlü mânalar vermiş ve çeşitli hikâyeler uydurmuş ve en çok Alevilerin erkekli kadınlı bir eve toplanarak burada mum söndürüp birbirlerine girdikleri, asılsız bir iftira halinde ortaya atmışlardı. Aleviler bu dedikodu karşısında sabırlı davranarak, sırlarını açığa vurmamışlardı. Bu esrar, ancak Cumhuriyet devrinde bu tarikatların ilgası ve hiç kimsenin din ve mezhep için sıkıştırılmaması yüzünden meydana çıkmıştı.

Alevilerde Pir, rehber ve babanın yoldaki buyruğuna baş eğmek şarttı. Çünkü, pir, mürşit, erenler bezminin başı Muhammed, Alinin halifesi sayılırdı. Ayin-cemi, Muhammed, Ali ve kırklar icat etmişlerdi. Bunlar bu ibadetlerini ve hakikat esrarını, özünü tanımayan kimselerden ve hattâ hakikat ilmine vâkıf olmıyan diğer üç çaharyandan bile saklamış, serini ver, sırrını verme, buyruğunu tarikata bir esas olarak koymuşlardı.

Institut kurde de Paris

BOLÜM : XI

Eski Örf, Âdet, İnançlar ve Milli Oyunlar

Doğu illerindeki halkın ve en çok Alevî aşiretlerin eskiden kalma âdetlerinden birisi, rumî birinci kânun ayında yapılan (kalkağan) töresidir (*). Bu töre bugün bile unutulmamış, birçok bölgelerde oynanmaktadır. Kalkağan şenliği gecesinde köyün bütün delikanlı ve kızları bir ev boşaltarak burada el ele verip bar tutar ve sabahlara kadar oynarlardı. Bu barda, varsa davul çalınır, yoksa, delikanlılar türkü söyler oynanırdı. Bar başlamadan önce bir oğlan, kadın elbisesini giyer, yüzünü kızıl ipekle bir peçe ile örterek güzel bir gelin gibi süslenir. Ayrı bir delikanlı da, başına kalın şal ve keçe parçalarını bağlar, kafasına keçeden bir külâh geçirir, külâhin etrafını ot burmalarıyla sarar ve bu burmadan beline bir kuşak bağlar ve keçi kılından düzdüğü bir ak sakalı çenesine yapıştırır, bu adam genç bir kadınla evlenmiş, vahşi bir ihtiyara benzerlik yapar.

Bu komik ihtiyarın adı (Kalkağan) koca ve genç bir gelin kıyafetine giren delikanlı da onun karısıdır. Kalkağan karısını arkasına takarak elinde müthiş bir sopa ile evleri dolaşır. Yolda yürürken kaba, kaba, mırıldanarak ortalığı velveleye verir. Bütün köyün çapkın delikanlıları onun peşinde sıralanıp gezerler. Genç kadın kocasından gönülsüz olduğu için, arasına gizliden yüzünü arkasında dolaşan delikanlılara çevirir, onlara işaret eder, kalkağan bu işareti görünce elindeki sopa ile delikanlılara saldırır, onları sopalar, kaçıtır karısını hem sopa ile tehdit eder ve hem de kendisine hainlik yapmaması için yalvarır ve öper. Delikanlılar kalkağanın bu kılıbıklığını görünce kahka-

(*) Besim Atalay, Bektaşilik edebiyatı adlı eserinde; Kalmok Türklerinin en büyük bayramlarından birisi bu aydadır diyor.

hayı savururlar. Kalkağan bundan öfkelenerek geri döner, delikanlıları kovalar. Genç gelin meydanda yalnız kalınca, delikanlının birisi onu kaçırmak için bir tarafa saklar. Kalkağan dönüp karısını bulamayınca, küplere biner, yaygarayı koparır. Elindeki sopa ile rastgele saldırır. Nihayet karısını bir gencin yanında bulunca ona sarılır, öper hiçbir şey olmamış gibi; gelini okşar kendisini kayıp ettiği için suç işlediğini ve bu suçunun affını diler, onu tekrar peşine takarak evleri dolaşır. Delikanlılar da yine kendisini takip eder dururlardı.

Kalkağan girdiği her evin sahibi karşısında dikilerek müthiş bir sesle selâm verir ve hemen karısının elini tutarak oynar. Türlü maskaralıklar yapar. Bu oyunda delikanlıların genç geline işaret ettiklerini görünce oyunu bırakarak eiindeki sopa ile bunlara saldırır ve öfkesinden ölmüş gibi ev sahibinin önünde yere serilir. Karısı kalkağanın başı ucunda ağlar, onu ayıltır. Ev sahibi kalkağana bahşiş olarak yağ, bulgur, un verir, kalkağan bu suretle topladığı bahşişleri yanındaki delikanlılara sırtlatıp, bar evine döner. Bu evde kazanlar kurulur, aşçılar işler, bütün köyün kız ve delikanlıları sabahlara kadar bar tutar ve şarkı söyler eğlenirlerdi.

Halk, millî âdetlerin ocağa gösterdiği saygıyı unutmamış, eski Türklerde olduğu gibi doğu illerinin bütün kabile ve boyları, baba ocağına ve asırlarca önce şehit düşen atalar mezarlarına ve eski Türk bilgilerinin kurdukları ocaklara büyük bir saygı göstermiş, buralarda kurbanlar kesmiş ve ibadet etmişlerdir.

Âdetlerin en önemlisinden birisi de, ölülerin hayratıdır. Bütün köyler her yıl sonbaharda önceden ölmüşlerin hayratını verir .Bu hayrat için birkaç kurban kesilir, kazanlarda et, pilâv, helva pişirilerek bütün köy ve hattâ civar köylere okunarak dağıtılırdı. Bundan başka her köylü, Allah yolunda sadaka olarak birkaç kurban keser, etini bölerek, çiğ olarak komşulara taksim ederdi.

Doğu illerindeki halk ve en çok Alevîler; 17 rumî mart gününü yılbaşı ve bayram sayarlardı. Bunların inançlarına göre, o günün gecesinde herkes uykuda iken bütün dağlar, ağaçlar, nebat ve mahlû-

kat Tanrıya secdeye iner. O gün herkesin yıllık rızık ve mukadderatı tâyin edilirdi. Bu maksatla her evin aile reisi akşamdan evindeki nüfusların adedine göre ufak taş toplar, bu taşları ev bacasının dış kısmında yere kordu. Her taşın hangi nüfusa ait olduğunu içinden belli eder, sabah bu taşlar yoklanırken hangisinin altına kırmızı böcek girmişse, o evin rızığı, o nüfusun yüzünden verilir, diye itikat edilirdi. 17 mart sabahı herkes güzel giyinir, bayram yapar, bütün evlerde yemekler ve ziyafetler yapılır köylüye ikram edilir ve yemeğin sonunda ölülerin ruhuna bir fatiha okunurdu.

İklimi havadar olan doğu illerinin köylerinde, eskiden pek az hastalık vardı. İç hastalıklarını bilen yok gibi idi. Sıtmalar ipe bağlanırdı. Yalnız, otuz, kırk yılda, bir kere lekeli humma-tifus hastalığı salgın halinde köylere girer, insan kırımı başlardı. Halk bu hastalığın adını ve korunma çarelerini bilmez, buna (hal) hastalığı denirdi, bu hastalığın batın adamları tarafından aşılandığına ve hasta düşeceklerin adlarının batın adamları defterinde yazılı olduğuna ve hakkın fermanı olmadıkça, hiçbir kimsenin bu deftere yazılmıyacağına ve yazılanların sadaka ve Allaha yalvarışla kurtulacağına itikat edilirdi. Bunun için sağ bir adam hastadan kaçmaz, onun kaşığıyla yemek yer, hastanın terine girer ve hastayı türbe ve şehitlere götürür, bazan böylelerin hastalanmadıkları gibi, hastalar da, vardığı türbe ve ocaklarda iyileşir, halkın itikat ve inanları artar. Sadaka ve şükran kurbanları kesilir ve hiç kimse mikrobun adını bilmezdi.

Hal hastalığı sonbahar ve kış aylarında kendini gösterir, bu aylarda ölüm çoğalırdı. Yaz aylarının güzel kokulu havasında sıtmadan başka hastalık yoktu. Sıtma yüksek yerlerde değil, alçaklarda olurdu. Halk bu sebeple bahar ve yaz aylarını cennet ve kışı cehennem diye vasıflandırırdu. Baş ağrısı ve sancı için bazı otlar kullanılırdı. Çıkık ve kırık için halktan çok iyi doktorlar yetişmiş, bunlar birçok azası kırılan bir adamı ayağa kaldırabilirdi.

Hasta düşenleri görmeye gitmek ve beraber helva, bal, meyve götürmek, her komşu ve hattâ civar köylü için insanî bir borç halini

almıştı. Hastanın kuvvet bulması için yağlı yemekler ve helvalar yemeye zorlanırdı.

Ölümüne karşı herkeste sonsuz bir saygı ve korku vardı. Azrailin dolaşarak iyi ruhları şefkatle ve kötülerini hışımına alacağına inanılırdı. Herkes bu hükme karşı boynunu bükerek durur, "ölüm Allahın emridir, bir gün doğan bir gün ölür" diye teselli bulurlardı. Yalnız insanı öldüren, telin ve tedip edilirdi. Çünkü adam öldüren hakkın binasını yıkmıştı.

Ölünün ayaklarının baş parmakları ve çenesi bağlanır, gözleri yumulurdu. Bütün halk ölünün etrafında toplanır, aile halkıyla birlikte ağlardı. Ölüyü yerde bırakmamak için çabuk gömmek ve mezar kazmaya gitmek herkesin borcu idi. Cenaze merasimine bütün köylü ve hattâ civar köyler katılır, bir cenaze alayı halinde mezar başına gidilirdi. Burada matem deyişi olan (suvare) söylenir, halk ağlatılırdı. Eğer ölü bir aile başı veya kabile reisi ise, herkes kara giyer, aylarca matem tutarlardı. Kabile reisinin cenaze alayına gelen diğer bir düşman kabilesi reisi, iyi karşılanır ve hattâ iki kabile arasındaki düşmanlık kalkar, kanlar bile bağışlanırdı.

Cenaze alayı toplu olarak köye döner, ölünün komşuları tarafından konuklanırdı. Ölünün mezarı terk edilince birer avuç toprak atılır, oraya götürülen odunlar geri getirilmezdi. Ölünün evinde birkaç gün yemek pişirilmez ve işe bakılmazdı. Ölünün ev halkı, komşuları ve dostları evvelâ ziyaret ve sonra davet edilerek teselli edilirdi: Taziyeye gelen civar dostlar ve komşular, ölü ev halkının elbiselerini yıkatır ve kanalarını indirirlerdi.

Ölünün elbisesi fakirlere ve ölüyü yıkayan ve namazını kıldırarak kimselere verilirdi. Her ölünün başında mutlaka yasin okunur ve gömüldükten sonra telkin verilirdi. Ölünün fesi, saçı veyahut başka bir asârı evde saklanır, bu eşyalar yılda bir kere ortaya dökülerek matem edilirdi. Eğer ölü düşman kabileler tarafından öldürülmüş, bir aşiret ağası veya sayılı bir yiğit ise, bütün kabile halkı yıllarca candan matem tutar, mevcudiyetini intikam uğrunda harcar, intikam alınmadık-

ça, karalar indirilmezdi. Kabile şairleri, bu acı olay için hazin türküler düzer, onları yanık yanık okuyarak halkı bu intikama teşvik ederlerdi.

Doğu illeri halkının atalarından kalma âdetlerin birisi de mezar kaldırma töresidir. Asya'da eski Türk ataları tarafından düzenlenen bu töre, Rumî haziranın üçüncü günü başlar. O gün ölünün mezarı başında köy ve civar köyler halkı, toplanır, gelen her aile söğüş, kapama, helva, peynir getirir, buraya gelen bütün delikanlı ve kızlar süslü elbiseler giyer. Mezarın başına deste çiçek koyarlardı. Hazin bir töre ile mezarın üstü sökülür, yapılmış taşlar dikilir, mezara iyi bir şekil verilirdi. Bundan sonra yasin okunur, dua edilirdi. Ve daha sonra ziyaretçilerin getirdikleri yemekler birkaç sofraya konur, yemekler yenildikten sonra umumî bir fatiha ile törene son verilirdi. Mezar kaldırma töreninden sonra ölünün karısı veyahut kocası evlenebilirdi. Hiç evlenmiyen ve kocalarının hâtırasıyla yaşayan kadınlar da vardı. Kardeşin kardeş karisiyle evlenmesi içtimaî bir borç sayılırdı.

Doğu illerindeki Alevî halkında, karısını boşayan yoktu. Kocasını sevmiyen bir kadını hiç kimse kabul etmez, çünkü namus telâkki edilen bu dâva ölümle sona erebilirdi. Başkasının karısına göz koymak pek azdı. Alevîliğin bu iş üzerinde çok tesiri vardı. Zina edenler, nikâhlı kadın kaçıranlar, ayin-ceme alınmaz, köylere sokulmaz, bu gibilerle yoldaşlık edilmezdi. İmam Cafer mezhebi üzerine kesilen nikâhta boşanmak yasaktı. İntihar Allaha karşı isyan sayıldığı için hiç kimse intihar edemezdi. Bazan zorla kaçırılan genç kızlar kendilerini iple asarak intihar etmişlerdi.

Lohusa kadınlara çok dikkatle bakılırdı. Kadın doğurur doğuramaz, oğlanın göbeği yeni bir bıçakla kesilirdi. Bıçak akar bir suda yıkanarak sargıya sarılır, oğlanın başı ucuna konulurdu. Kadının sancısını durdurmak için yere biz dikilirdi. Kadın gece beklenmezse, cin, peri ve kâbusların içeri dalarak, kadının ciğerlerini koparacaklarına inanılır, bu sebeple köyün kızları lohusa evinde toplanarak sabahlara kadar bar tutar, şarkı söyler, hastayı bekler ve eğlendirirlerdi.

Kadın yedinci günü çocuğunu beşiğe kor ve kırk gün kimseye göstermezdi. Bu kırk gün içinde lohusa evinde ateş, tuz, kap gibi şeyler dışarı verilmezdi. Erkek evlâdın kızıdan büyük bir farkı vardı. Kız, el-ateşi, oğlan baba-ocağı sayılırdı. Kızlara, evlenme çağına gelinceye kadar çok iyi bakılır ve iyi beslenirdi.

Kırkını bitirmiyen bir çocuk evde yalnız bırakılmazdı. Çocuğun başı altına bir miktar ekmek konur. Yüzü örtülü bırakılırdı. Kırktan sonra çocuğa ad takılır ve kutlanırdı. Zayıf çocukların beline ve başına mavi boncuklar takılırdı. Gece sayıklayan çocuklara cin sataşmış diye başları altına hamail konur ve ip bağlanırdı. Çocuk bir yaşına gelinceye kadar saçları, tırnakları kesilmezdi. Çocukları yaşamıyanların üzerinde cinlerin bulunduğu hüküm edilir, böyleleri için kenarı Kur'an ayetleriyle yazılı tas indirilir, boy ölçüsü baba ve hocalar tarafından bağlanırdı. Yahut nefesi keskin erkere ve türbelere gidilerek teherrik alınırdı.

Büyümüş bir çocuğun vazifesi; babasının huzurunda konuşmak, sigara içmemek, babasıyla sofraya oturmamak, köy içinde haylazlık, kumarbazlık gibi şeylerden kaçınmaktı. Çocuk akrabasından ve köy halkından büyüklere karşı terbiyeli davranır, onlara saygı gösterir, yalan söylemezdi. Çocuklara babaları yüz vermez, kızlarını terbiyeli ve oğlanları hem terbiyeli ve hem de her güçlüğe karşı koyabilecek metin birer delikanlı olarak yetiştirirlerdi. Bu halk arasında zührevi hastalıklardan eser yoktu.

Doğu halkının ve Alevî aşiretlerinin en eski âdetlerinden birisi de sünnet düğünleridir. Bunun tarikatta büyük bir önemi vardır. Çünkü, Hazreti Peygamber, torunları İmam Hasan ve İmam Hüseyin'i sünnet ederek kirveliğe büyük bir kıymet vermişti. Kirvelerin aralarına imam kanı girer, kirveye hiyanet yapılmaz, çocuğunu sünnet eden kimse, ona; sevdiği ve beğendiği bir kimseyi kirve eder, kirvesini merasimle evine davet ettikten sonra komşularını ve dostlarını bir dave-tiye (mum) ile toplar, düğün evinde ve köy meydanında davullar çalınır, atlılar cirit oynar, kadın erkek bar tutar, şenlik yaparlardı. Ak-

şam bar için bir ev boşaltılır. Davetliler ve köy halkı sabahlara kadar burada davul çaldırır ve oynarlardı. Konaklarda sazlar çalınır, eğlenilirdi.

Ertesi günü çocuklar kirvenin kucığında oturtulur, sünnet edilirdi. Sünnet arasında kirve çocuğa getirdiği elbiseleri, parayı verir, sünnet yapıldıktan sonra çocuğun babası bu hediyelerin iki katını kirveye verir, mecliste bulunanlara da ayrı ayrı hediyeler verirdi. Bundan sonra şerbetler dağıtılır, meydanda birkaç kilim serilerek et, pilâv, helva, hoşaf kaplarından büyük bir sofraya kurulur, bütün davetliler ve halk yemek yer, meydanda cirit ve milli oyunlar oynanarak törene son verilir, herkes izin alarak evine giderdi.

Sünnet evinin köylüsü ve akrabası çocuğun babasına yardım eder, misafirleri konuklardı. Bazan kirvelik, birbirinden adam öldüren iki aile veya aşiret arasında olur, kirveliliğin hürmetine kanlar bağışlanırdı. Bu şekil kirveliliğin önemi artar, düğün evine yüzlerce atlı yığılır, tören bir hafta sürer, böyle bir kirvelilikte yüzlerce sarı altın harcanır, büyük masraflar yapılırdı.

Doğu illerinin bütün kabile ve boylarından düğün töreleri en başta gelir. Halk ötedenberi serbest bir şekilde birbirinden sakınmadıkları için, bir delikanlı istediği zaman bir kızı görebilir ve evlenebilirdi.

Oğlan kızı gördükten sonra, yakın bir sırdaşıyla annesine haber gönderir, annesi bu işi babasına duyururdu. Baba ilk önce yakın akrabasına ve dostuna danışarak işe başlar, ya kendisi veyahut hatırı sayılan bir adamını kızın babasına gönderir, kızın babası; annesi vasıtasıyla kızı yoklar, rızası varsa oğlan babasına, söz verirdi.

Oğlanın babası bu sözden sonra akraba ve köylüsünü topluyarak kızı istemeye gider, kız evinde büyük bir cemaat toplanırdı. Meclisin bir diyeceği olmadığını söylerdi. Ve sonra kalınığ-başlığını iki kat olarak ister, bunun bir mislini meclisin hatırına bağışlar, başlığı keser, meclise diz üstüne gelip Allahın emri der seslenirdi. Kızın babası başlığından bir miktarını Allah emri için bağışlar, dua okunur, meclis

ayağa kalkıp öpüşür, şerbet içilir, törene son verilirdi. Köy delikanlıları bar tutardı.

Kız istenildikten birkaç ay sonra oğlan kızı görmeye gider, ikinci bir nişan takardı. Oğlan, kız evinde üç gün konuklanır, kız evine getirdiği hediyeleri verirdi. Oğlan evine döneceği gün kayınbabası ona ve beraber geldiği atlılara birer hediye verirdi. Oğlanın hediyesi bir at veyahut bir tüfektir.

Kız isteme dışında olarak, kız kaçırma suretiyle evlenenler de pek çoktur. Bu işte ilk önce kız, oğlan birbirini görür, beğenir, ondan sonra oğlan bir gece içinde kızı kaçıır, akrabasından veyahut hatırı sayılan bir adamın evine götürürdü. Ev sahibi iki gün içinde etrafını dinler, kızdan gönüllü olduğunu sorar, nikâhlarını kıyardı. Gerdek gecesi ev sahibi et, pilâv dağıtır, düğün yaptırırdı.

Ev sahibi düğünü yaptıktan sonra, oğlanın babasıyla görüşür, bir alay atıyla kızın babasına giderlerdi. Kızın babası önce, kızar, öfkelenir, sent yüz gösterir, fakat oğlan tarafı bunlara katlanır, yalvarır, kızın babasının gönlünü alır, istediği başlığı verir barışırdı.

Eğer bu kaçırma başkasını zarara sokmuş, veyahut ayrı bir kabileyi ilgilendirmişse ve kız nişanlı ise, o zaman iş değişir, bazan bu yüzden iki kabile veya köy birbirine girer, ortada kanlar dökülürdü. Akranıyla kaçmıyan bir kız affedilmez, hattâ hizmetçisiyle kaçan bir ağa kızı, oğlanla birlikte öldürülürdü.

Kız istenilip nişanlısı tarafından görüldükten sonra kız, oğlan babaları görüşerek gelin getirme günü tâyin ederler.. Bu süre en çok bir yıl veya altı aydır. Düğünler sonbaharda yapılır, çiftçi bu mevsimde işlerini toplamış, atına bakmış, durumunu düzeltmiştir.

Düğün günleri yaklaşınca, oğlanın babası civar köylere (mum) denilen birer elma veya şeker parçası evlere göndererek, halkı düğüne davet eder. Bu suretle çağrılan bölgenin bütün atlıları düğün köyüne gelir, konaklara yerleşirler.

Düğüncüler, arasında hatırı sayılır ağalar ve zenginler de bulunur, bunların hizmetçileri beraber gelir, ayrıca düğüne piyade köylü de gelir, bunlar bar tutar, düğün alayı ile kızın köyüne gitmez, kız gelinceye kadar güveyi eğlendirirlerdi. Oğlan giyindirir ve eline kına yakarlardı.

Düğün alayı oğlanın köyünde toplanır, babası kendi evinden veya akrabalarında düğün alayla gitmek için iki genç gelin hazırlar, bunlara (berbû) namı verilirdi. Berbûler gelini getirmek için düğün alayıyla giderlerdi.

Düğün alayı ve berbûler binerken, düğün alayı yolda cirit oynar, türkû söyler, kızın köyüne gidilirdi. Bazan kız tarafının atlıları düğün alayını bir saatlik yoldan karşılar "hilât" verilmezse külâh kaçırlardı. Düğün alayı köye gidince düğünün başı ve berbûler kızın evine iner, diğer atlılar köye dağılır, köylü bunları gayet iyi karşılardı. Kız tarafı o akşam bar için bir ev boşaltır, kız tarafının bütün kız ve delikanlıları ve düğün alayı bu evde sabahlara kadar bar tutar ve davul çaldırırlardı ve her gün sabah akşam köyün meydanında cirit oynanırdı.

Bar evinde kız tarafı maskaralık olsun, (eşek) ister, düğüncülerden gözlerine kestirdikleri birisini eşek diye gösterirlerdi. Bu hâdise bazan gülüşmeler ve bazan kavgalarla bitirdi. Ciritten sonra her iki tarafın en iyi atları koşuya gider, hangi at çıkarsa o taraf şöhret kazanırdı. Düğünlerde bazan her iki taraf delikanlıları güreşir, ağır taş atar, mania atlar ve meclislerde şairlerini imtihan ederlerdi.

Kızın babası bir taraftan düğüncüleri idare eder, diğer taraftan kızın hazırlığıyla uğraşırdı, kızın çıkacağı sabahın akşamı, bütün köyün kız ve gelinleri, kızın odasına girer ellerine kına yakar, bar tutar ve türkû çağırırdı. Berbûler; kızın el ve ayaklarına ve düğün alayı atlılarının ellerine kına yakar, herkes kına hediyesi diye gelinin sandığına bir miktar para bırakır, bu paralar berbûler tarafından toplanarak kızı teslim edilirdi. Kızın öz kardeşi eliyle kızın kuşağını bağlarken berbûler ona münasip bir hediye verirlerdi. Kız bütün gün ve

gece ipekli perdeler arkasında berbûlerin yanında oturur ve kimseye görünmezdi.

Kızın evden çıkacağı sabah, babası kazanlar dolusu koyun ve kuzu eti, pirinç, helva ve hoşaf lar, yoğurt ve peynirleri meydanda birkaç kilim üzerine düzer, bütün düğün alayı ve köylü saf, saf bu sofraya oturur yemek yer, ayrıca bütün evlere kaplarla yemek gönderilirdi.

Yemekt en sonra bütün düğün alayı atlara binerek kızın kapısına gelir. Evvelâ gelini, sonra berbûleri bindirerek türkû ve silah sesleri arasında yola çıkarlar, kızın kardeşi veya akrabası birkaç atlı ile bunları bir saatlik yolda uğurlar, bunlar hilâtları verilerek geri çevrilirdi.

Düğün alayı oğlanın köyüne yaklaşınca, atına güvenen delikanlı, cehizin yastığını köye doğru kaçırırdı. Düğün alayından bir kafile atlı, bunu takip eder, yetişirlerse yastığı bir başkası alır köye gider, yetişemezlerse, atlı yastığı kurtarmış ve köye gitmiştir. Güvey bu atlıya bir hediye verir, at nam kazanır.

Güvey düğünün köye yaklaştığını anlayınca, komşulardan birisinin evine gider, bir sürü delikanlı etrafında toplanır, onu "elma atma" töreninden savunmak için ellerine birer sopa alırlardı.

Düğün alayı oğlanın evi kapısında atbaşı eder. Oğlan sağdıç ve delikanlılar gindikleri evden çıkar, düğün evinin siviğine gelirler. Oğlan ve sağdıç (ağızları mendillerle örtülü olarak) ellerindeki elma ve yemişleri siviğin önünde at üzerinde duran gelinin başına saçar, çocuklar bu yemişleri toplar, onlar da evvelce oturdukları eve doğru kaçarlar. Düğün evinin kapısında bir alkış tufanı kopar, kayımpeder gelinin hediyesini (hilâtını) vererek attan indirir, berbûler gelinin ayakları önünde desti kırar, onu alıp içeriye perdelerin arkasına götürürlerdi.

Gelin istirahata dalar, güvey bulunduğu evde, arkadaşlarıyla vakit geçirir, düğün alayı, inmeden meydana girip cirit oynar. Akşam

yemeğinden sonra bütün düğüncüler bir evde toplanarak çaldırır ve bar tutarlardı.

Güneş doğarken oğlanın evinde et, pilâv ve helva kazanları ortaya çekilir, iyi bir salon veya damda büyük bir sofraya kurularak yemekler yenir, yemekten sonra gelinin çeyizi açılır, geline ait eşyalar kendisine gönderilir. Çorap, heybe, çamaşır ve at çulu gibi şeyler, düğün atlılarına ve köy halkından münasip olanlara dağıtılırdı. Çehiz fazla olursa, kızın babasının kıymeti yükselirdi.

Düğüne davet edilenler, hallerine göre düğün evine, koyun, yağ, bulgur gibi şeyleri beraber getirirlerdi. Böylelerine at çulu ve çamaşır verilir. Hediyeinin en ağırı düğün alayı başına verilir. Ve düğün alayı dağılırdı.

Gelin perde arkasına geldikten sonra berbüler ellerine "çerez" sinisini alarak güveyi görmeye gidip kızın yanına getirirlerdi. Güvey gelin odasına girince gelin onu karşılar, ellerini birbirine takar, görürlerdi. Sağdıç kapıda nöbet bekler, gelin güvey murat alınca sağdıç, beş el silah atar, içeride bar tutan kızlar gülerек barı terk edip evlerine giderlerdi.

Gerdeğin sabahı, oğlanın annesi büyük bir sofraya kurar, köyün bütün kâmil kadınlarını davet eder, kızın bekâretini temiz bir bez içinde kadınlara gösterip, kızın namuslu olduğunu ispat ederdi. Bekâreti kadınlara gösterilmeyen kızın kızlığından şüphelenir, bozulan bir kız ertesi gün babasının evine geri çevrilirdi. Eğer erkek kılıbık ise, veyahut kızın geri gitmesinde bühim ve güç bir iş doğarsa, buna göz yumulsa dahi, o gelin bütün hayatında akraneları ve halk arasında namussuz olarak sayılır, kocası sırası geldikçe onu zehirler ve öldürürdü. Böyle bir kadın öldürülmezse dahi, ebediyen, kocası, annesi, babası ve öz akrabaları yanında gözden düşendi, fakat bu hâdiseler ancak binde bir ya olur veyahut olmazdı.

Bir gelin, yaşlı kadın ve erkeklerle, kocasının babası ve ağabeyisi ile konuşmaz ve onlara yüzünü göstermezdi. O ilk gün oğlan evi-

ne gelince kayın annesiyle konuşur, bir evlât gibi ona sokulur, onun hizmetinde kusur işlemezdi.

Gelinin babası ve komşuları onu ziyarete gelince, gelin kendisinden büyüklere yüzünü göstermez ve onlarla konuşmazdı. Onların hal hatır sormalarına karşı, elini göğsüne basarak saygıyla eğilir ve getirdikleri hediyeleri alır kabul ederdi. Bazan da, kayın annesi geline tercüman olur, söylediklerini ziyaretçilere anlatırdı. Gelen ziyaretçiler gelinin genç akrabaları, dostları ve çağdaşları ise, gelin bunları tatlı yüzle karşılar, kendileriyle konuşur ve yanlarında otururdu. Gelin bunların hediyelerini bir kardeş gözüyle kabul eder ve kendilerine karşılık olarak, çorap, mendil ve sarma gibi hediyeler verirdi.

Gelin huysuz tanıdığı bir akraba veyahut dost delikanlı ile konuşur, hediye alır, verir, fakat yanında oturmaz ve yüzünü göstermezdi. Gelin evde kendisinden büyük olanların yanında çocuğunu kucağına almaz ve ilk çocuğunu doğuruncaya kadar başka birisinin kız çocuğunu kucağına almazdı.

Millî inanlara gelince : Doğu illerindeki boy ve kabileler ayrı ayrı birçok inanlara katılmışlardı; bunlardan bazıları; güneş doğarken, selâvat getirir ve omuzunu öperlerdi. Ay ve güneş karşısında dua ve ibadet edilmirdi. Bilhassa Alevîler ay Ali'nin güneş Muhammed'in nurudur, derlerdi. Ay ve güneşin, yıldızların ve eşref saatinin insanlar ve insan hayatı üzerindeki tesirine herkes inanırdı, Husuf, kûsuf hâdiselerini bir gazabi-ilâhî telâkki eder, böyle hallerde kurban keser ve sadaka dağıtırlardı.

Yüce dağların uçlarına, asırlık ağaçlara, şehitlere, bir yerden akan sayısız pınarlara saygı gösterilir, bunlara gerçekler ve erenler durağı denilirdi. İyi adamların Tanrı timsali ve kötülerin şeytan mîsali olduğuna inanılır ve insanları yoldan çıkararak şeytana her konuşmada lânet söylenirdi.

Halk her türlü hastalık ve ağrının Tanrı buyruğuyla gezen batin erenleri tarafından aşılandığına, ölen ve kurtulan kimselerin adlarının batin erleri defterinde yazılı olduğuna inanırdı. Her hastanın başı ucunda bir batin erinin beklediğine hüküm edilirdi. Halkın en çok

korktukları hastalık, (Hal) yani tifüs idi. Tifüs, zatürre gibi sayıklatıcı hastalıkların hepsine birden hal denirdi. Sayıklayan hastanın "hal" adamlarıyla konuştuklarına inanılırdı. Hal bütün hastalıkların en ağırı ve kötü-dert, dedikleri (cüzam-illeti) de hastalıkların en kötüsü ve korkuncu idi. Bu illete yakalananın evine gidilmez, yanına oturulmaz, elini sürdüğü yemek ve eşya parçasına hiç kimse dokunmazdı. Cüzam illeti, Allahın şifası mümkün olmayan bir kahrı idi. Böyle bir hasta için hiçbir ümit beslenmez ve doktora götürülmez, evinde düşünür ölümü beklerdi. Diğer hastalıklarda hiç kimse birbirinden kaçmaz, sakınmaz, hasta ile beraber yatırılır, kaşığından yemek yenir, adı gayp defterinde yazılı olmadıkça hiçbir hastalığa yakalanmazdı.

Çor, vebâ gibi esrarlı hastalıklardan pek fazla korkulurdu. Birisine beddua edilirse, çor, kötüdert, yanıkara diye söylenirdi. Bu kelimeler bazan ağır yemin ve şartlarda kullanılırdı. Bunlardan başka bir de cin ve periye inanılır, saralı insanlara cinlerin musallat olduğuna hüküm edilirdi. Halkın itikadına göre, bir cin veya peri güzel bir gelini ve bir peri kızını, genç bir delikanlıyı sevdiği için, ona taşıyordu. Bunlar cin veya peri ile uyuşmadıkları için, bunlar tarafından boğazları sıkılarak köpükler içinde kalıyorlardı. Böylelerini hocalara götürüp daire indirir. Kur'anın âyetleri yazılmış tunç taşlar indirilir, boy ölçüleri bağlanır ve bazan isabet hâsıl olur, bu yüzden halkın inancı kuvvetlenirdi.

Halk günlerin iyi ve kötüsüne inanır ve bu sebeple bazan önemli işlerini tehir ederdi. Salı günü ağır ve saygılı idi bu günde önemli işler yapılmaz ve sefere çıkılmazdı. Cumartesi meşumdu, bugün günlere gidilmezdi. Pazartesi ve perşembe günleri çok uğurlu ve hayırlı sayılırdı. Cuma günleri rahmet, hayır ve ihsan günleriydi. Bütün hayrat perşembe ve cuma akşamları verilirdi. Dualar ibadetler hep cuma gecesi yapılırdı. Bu gecede hayır meleklerinin göklerden inceğine ve zikir yerinde hazır bulunacaklarına itikat edilir, bu sebeple cuma geceleri evlerin bütün köşe bucakları süpürülür, mumlar yakılırdı. İbadetler, gerdekler, cuma gecesi yapılır, köşe bucakta süprüntü bırakılmaz, soğan ve sarımsak yenilmezdi. Pazar günü alışveriş için iyi sayılırdı. Çarşamba günü tohum atılır, binalara başlanırdı.

Doğu illerindeki Sünni halk tavşanı sever ve yerlerdi. Tilki eti Şafilere helâldi. Buna mukabil Aleviler tavşandan fazla iğrenir, tavşan yolda uğura çıkınca dönerlerdi. Tilki ve kurt uğura çıkarsa, hayırlı sayılırdı. Tilkiye dokunulmaz ve avlanmazdı. Kuşların en meşumu baykuş, en müfsidi keklik ve en hayırlısı turna idi. Kırlangıç mukaddesti, hudhut, hayır bekçisi sayılırdı. Turnada İmam Ali'nin sesi vardı. Geyik Peygamberin sevdiği bir hayvandı, bunlar avlanmaz ve öldürülmezdi. Güvercin mübarek bir hayvan sayılır, fakat evlerde saklansa uğursuz sayılırdı. Horoz, sabahı haber veren hayrın elçisi idi. Fakat tavuk horoz gibi öterse derhal kellesi kesilirdi. Hayvanların en melunu domuzdu. Ayı, merdut ve habisti. Peygamber çağında sadaka vermeyen bir yahudi ayı olarak dağa çıkmıştı. Koyun mübarek, koç kurban, at; kardeş ve murattı. At ile savaş kazanılır, düşman kovalanır, at ile dar günde kaçıp kurtulunur. At ile bir sevgili kız kaçırlılır, at ile darda kalanların imdadına gidilir. Darda kalanların canına yeten Bozatalı Hızır'dır derlerdi.

Zor işlerde doru ata güvenilir, demirkır atlar mübarek ve süslü sayılır, al at, hünersiz, kula meşum, yağız huysuzdu. Bir atlı ile bir yayanın saygısı arasında çok fark gözetilirdi. Her yıl birçok atlar koşuya gönderilir, bunlardan birinci gelene herkes bir sevgi ve saygı gösterirdi. At sahibi ayrıca bir şeref kazanırdı. İyi bir at, bir koyun bir kabilenin yüzünü ağartırdı. Halk baytarları, atları çok güzel tanıyor, her atın ne kadar mesafe gideceğini biliyorlardı. Bu baytarlar, çöpleme, salım, şecere, su inme, beğe, sancı, ve göz gelmeleri, kurbağa ve domuzbaşı gibi hastalıkları ot ilaçları ve dağlarla tedavi ederlerdi.

Kurban bayramında koyun kesmek, aşure aşını vermek büyük bir hayır sayılırdı. Kânun aylarında bozatalı Hızıra ve muharremde imamlara, oruç tutulurdu. Üçler, beşler, yediler, kırklara manevî bir sevgi ve saygı gösterilir, gayip erenlerin her yerde hazır olduğuna itikat edilirdi. "Hızır cuması" kurban kesilir, ibadet edilir ve delikanlılar o gece su içmez, rüyada hangi kızın elinden su içerlerse, onunla evleneceğine inanırlardı. Bazı delikanlı veya kızlar o gecenin saba-

hında karların üzerine bir parça ekme kordandı. Karga o ekmeği hangi tarafa g6t6r6rse, o k6yden evleneceklerine inanırlardı.

Milli oyunlara gelince : Dođu illeri halkının en eski oyunlarından birisi cirit oynudur. Herkes eyl6lden sonra atını bağlayıp arpasını bol verir ve idman ederdi. D6đ6nlerde geniş meydanlarda karşı karşıya elişer ve daha fazla atlı sečilir, cirit oynarlardı. Her iki alay atlı arasında, y6z metreye yakın boř bir saha bırakılır, saflardan ayrılan bir atlı; bu boř sahanın ortasına gelerek karşıdaki alaya cirit atar ve geri d6nerdi. Karşıki alaydan çıkan bir atlı, bu athıyı kovalar, ciriti ya ona veyahut onun arkadaşlarından birisine atar, bazan isabet ettirirdi. Bu suretle başlayan cirit oyunu ortadaki hududu geçmemek 6zere saatlarca s6rer, en son her iki alaydan seçilen iyi atlar bin metrelik bir koşuya gider ve merasime son verilir.

Sonbahar aylarında k6y delikanlıları çalı oyunu oynarlardı. "Çalı" oyununda 6ç ayaklı, otuz santim y6kseklikte bir ağaç dikilir, buna korucu denilir, bir n6betçi sıra ile tutulur, k6y6n delikanlıları yirmi metreden çala sopa atarlardı. Atılan sopalar isabet etmezse, hep korucunun 6n6ne gider, hiç kimse sopasını almağa gitmezdi, bunlardan birisi isabet ettirirse, delikanlılar hep b6rden koşup sopalarını almağa başlar, bu sırada korucu el çabukluğu yapar, çalı diker ve elindeki uzun ağaçla bu delikanlıların birisini vurursa, o delikanlı korucu yerine girer, korucu yakasını siler sopa atanlara karışır.

K6ylerde bir de, gelin oyunu vardı. Bu oyunla karşı karşıya 6çer taş dikilir, delikanlılar ikiye ayrılarak bu taşlara nişan atarlardı. Hangi taraf tez taşlarını devirirse 6teki taraf binerdi. Bund6n sonra delikanlı g6reşleri başlar, buna b6t6n k6y katılır, hasmını sırt 6st6 indiren alkışlanır ve sevilirdi.

K6y delikanlıları eskiden askerlik oyununu oynar, ağaçtan ata biner ve ağaçtan kılıç ve t6fek kuşanırlar ve iki parti olarak d6v6ř6rlerdi. Partinin birisi leventler, 6tekisi askerlerdi. Bunlar saatlarca çarpışır, yorulunca dururlardı.

Doğu illerinin hemen bütün kesimlerinde eskiden çirit oyunu oynanırdı. Pek eski âdetlerden olduğu anlaşılan bu oyun, muntazam bir spordur. Bu oyun kar yağınca başlar, geniş bir meydanın altına ağaçtan bir hedef konulurdu.

Köyün delikanlıları ikiye ayrılarak karşı karşıya geçerdi. Yukarıya geçen takım aşağıda bulunan takımın önünden koşup hedefe varacaktı, fakat aşağıdaki takım, bunların önüne geçip hedefe varmadan herkes hasmına hafif bir tekme ile işaret edecek, yine bunları geri döndürecekti. Eğer aşağıdaki takımdan birisi koşu ile hasmını tutmaz, hedefe varmasına yol vermişse bu defa aşağıdaki takım yukarıya geçer, öteki taraftan tekme yerdı. Bu şekilde başlayan oyun saatlarca sürer, oyuncular ter altında kalır. Bazı meşhur oyuncular hasımlarının kafaları üstünden aşarak hedefe varırlardı. İzzetinefis dâvası olan bu oyuna bütün köylü, halkı eşraf ve ileri gelenleri temaya gelir, bunlar oyuncuları idare ederlerdi. Bu oyun seferberlikten sonra yazık ki, terk edilmiş bulundu.

Doğunun birçok kesimlerinde, kar yağınca, köy atlıları birleşerek kurt avına giderlerdi. Bu atlılar kurt sürülerini önlerine katar, akşama kadar kar içinde kovalar, kurt yorulunca ağzını açar, atlı inip kurdun ağzına soktuğu bir sopa ile ağzını bağlayarak köye getirirdi ve köyde köpeklerle gösterilerek oynatılırdı. Korkak köpekler kurdu görünce, yaygarayı koparır, kaçır ve ciğerli köpekler, hazır bağlı olan kurdun üzerine atılır, hayli bir boğuşma sonunda kurdu boğardı. Sonbahar aylarında silahla ayı avı yapılır ve kurşunla vurulurdu. Bazan ayı yaralı olduğu sırada, atlılara saldırır; pençesine geçirdiklerini yırtar ve parçalardı. Bunun için ihtiyatla hareket edilir, bilhassa yaralı ayı üzerine varılmazdı.

Yaz ve sonbahar aylarında keklük, bildircin avına giden bazı avcılar da vardı. Ödeğe fazla itibar edilmez, sonbaharda bazı bölgelerde toy kuşu avlayanlar vardı. Geyiğe, turnaya kurşun atılmazdı. Bazı kesimlerde sansar avı yapılır, küçük köpeklerle bu hayvan ininden çıkarılarak derisi ağır fiata satılırdı.

BÖLÜM : XII

Varto Halkının Konuştıkları Dil, Erkek, Kadın ve Soyadları

Kitabımızın yukarı bölümlerinde açıkladığımız gibi, Varto'da oturan halkın bir kısmı, Yavuz Sultan Selim tarafından Anadolu'dan doğuya kaldırılan yakın çağ Türklerinden olan Cibranlı aşireti ve diğer kısmı da Harzem Türklerinden olan Hormek ve Lolan Alevileridir. Yine kitabımızın birçok yerlerinde tesbit ettiğimiz gibi bu her iki kabile de Yavuz Sultan Selim'den sonra öz Türkçe dillerini, doğudaki Kurtbaba ve Dumbeli dağlı Türklerin o çağda konuştıkları Kormançi ve Zazaca ile karıştırmış ve bugün fazlası Türkçe olan bir Zaza ve Kormançi dil halitesiyile konuşmuşlardır.

Hormekliler Horasan'dan Erzincan'a ve oradan Dersim'e sığınarak 835 - 1419 yılına kadar Türkçe ve ondan sonra Zazaca konuşmağa başlamış ve Dördüncü Sultan Murat devrinde H. 1044 de Varto ve Kiği bölgelerine yayılmışlardır. Bu halk, bugün Varto Üstükran bucağının, Caneseran, Kasman, Civarık, Badan, Hamuk, Tatan, Danzig, Rakasan, Sofyan, Şaman, Şorik, Muskan, Haşhaş, Harık, Zengel, Mengel, Kuzik, Ameran, Büyük ve Küçük Üstükran, Çorşan köylerinde ve Karlıova'nın Y. Şorik, Çiftlik, Kamaşan köylerinde ve Kiği, Kâir bölgesinin Darabi, Hırçık, Kurdan, Maskan, Kürükân, Pircan, Sağıyan, Şirnan, Yekmal, Teymurtaş, Ağbinek, Çerme köylerinde ve Pülümür ilçesinin, Karagöl ve Tercan'ın Yukarı Ağuşen, Göller, Hölenk köylerinde ve Erzincan'ın Silepür bucağının Büyükköy, Dalav, Savşek köylerinde, Refahiye ilçesinin Gâvur-yurdu, Halitler, Eski-konak köylerinde ve Nazmiye'nin Civarık, Balık, Hormek, köyleriyle Hınıs ilçesinin Koşan, Suvaran, Kolink, Harabe, Karamolla köylerinde

ve Göle ilçesinin Konduk ve Gülistan köylerinde oturmaktadırlar. Bu halkın Varto ve Kiği'de bulunanları Zazaca ve Kars, Refahiye ve Ku-
ruçay'da olanları Kormanci ile konuşurlardı.

Yukarıda geçen fasıllarda kısmen belirttiğimiz gibi, herhangi bir milletin ana dili olmayan Zaza ve Kütçenin tetkikinde, bu dillerin as-
len Türkçeden kopmuş ve sonradan Zint, Kildani, Farsî ve Arap-
çadan yığılmış bir dil ve söz yığını olduğu anlaşılmaktadır. Ari
ve Midyalalı lehçelerden başlayarak Türk ve İran dilinin karışık bir
halitesi olan bu dil hakkında tarihler katî bir fikir yürütmemişlerdi.
Bazıları bu dilin Milâttan önce İran serhatlerinde yaşayan Turani bir
kavme ait olduğunu iddia etmiş ve buna, Çeçen, Çerkes, Lezgi dille-
rini misal göstermişlerdir. Fakat biz bugün bu dillerin konuşmasına
bakarak ve kelimeleri tartarak bunun asılsız ve hiçbir milletin malı
olmayan ve çeşitli milletlerin dillerine karışarak aslında Türkçe olan
bir dil olduğunu görüyor ve biliyoruz.

Bu konu üzerinde tetkikler yapan Kadri Kemal Kop, eserinde;
Zaza'ların kaçır Türk'lerinden olarak İran'dan geldikleri ve Zaza dili
yüzde altmışının öz Türkçe olduğunu ve Zaza kelimesinin Türkçede
dil anlamına geldiğini hülâsa ederek, diyor ki :

(Kürtçe konuşanların maksatlarını ifade ederken en çok Türk-
çeden istiâne ve hemen aynı kelimeleri tekrar ettikleri —dikkat olun-
masa bile— derhal fark olunur.)

Biz bugün Zaza dilini incelerken, bunun pek eski Türkçe kelime-
lerle dolu bulunduğunu ve bu dilî konuşanların ağızlarından pek çok
Türkçe kelimeler çıktığını görüyoruz. Meselâ :

Satlık, sat, salık, kalıng, sanık, tanık, yanık, çalık, kaşmer, kı-
sağı, karaç, kançık, katık, kahpe, kop, koşma, kat, kab, kaz, kurnaz,
kavaz, kayısı, sağdıç, dal, dalga dalav, damar, demli, dönek, mas-
kara, üskere, tencere, tekere, çor, şor, bor, çeper, çığır, çığ, dernek,
örnek, merék, tezek, ipek, kelek, pertek, terek, ölçek, çavdar, ambar,
boz, koz, söz, bora, hora, pun, bum, pümpar, biçim, içim, segiç, se-
çim, sorgu, burgu, sürgü, suna, turna, güvercin, ördek, gerdek, me-

lek, Őepe, lape, berân, derman, yaman, slk, Őar, bar, kent, gedik, hedik, cirit, cil, cil, çimen gibi ve bunlara benzer yüzlerce söz.

Bu halk tanzimat devrinden beri okuma ve medeniyete atılmış ve millî bütünlüğe doğru ilerlemiş, Cumhuriyet devrinde Erzurum, Kiği, Muş ve Elâziğ mekteplerinde yüzlerce genç okutmuş ve yetiŐirmiŐtir. 1928 yılında bu halkın bütün köylerinde millet mekteplerine giden yüzlerce vatandaŐ okuyup yazmayı öĖrenmiŐtir. Bu halkın aydın tabakası ocakları başında ana dil olarak Türkçe ile konuşur ve halkı tenwire çalıŐmaktadırlar. Yurtlarını ve milletlerini sevdiklerini hararetle söyliyen bu halkın, Varto ve doğu illerindeki Türk neslinin yakın bir süre içinde kendi asaletlerine ve Türk ırkına yakışmayan bu anlaşılmaz dilleri söküp atacaklarını ve ocakları başında eski dilleri olan Türkçe ile konuŐarak asırlar önce yapılan bu hatayı dzelteceklerini mit etmekteyiz.

Türk oğlunun ileride millî birlik ve bütünlükten ayrılmak acısını görmemesi, millî inancından halis kan ve ırkıdan Őphelenmemesi için Türkçe konuşması Şarttır. Bu Şart, Islâm dinindeki Şartlar kadar ve bir Türk için daha üstün bir farzdır.

Varto'da oturan bütün kabileler arasında pek çok eski Türk adları vardır. En çok aşiret boylarında bu adlar görülür. Meselâ : Cibranlılarda, torunu, Sincar, Teymur, boyları, Lolanlılarda Kaçar, Kacer, Kimsoranda, Karece, Memiş boyları, Hormeklide, Karayakup, Pircan-Pircem, Alhas, Zorteymur, Baluşağı, Arslan, Gedik ve Feraşat boyları gibi.

Buğn hâlâ bu halk arasında : Bali, Muşali, Kara-Ali, Gedik, Suli, Levent, Doğan, KeleŐ, Memiş, Dursun, Tosun, Kurt, Yiğit, Aynal, Aslan, Tek, Koç, Durmuş, Teymur, Karaca, Çenen, Kılıç, Çolak, Çakır, Yaşar, Ker, SeviŐ, Karaman gibi erkek adlarıyla, Çiçek, Beyaz, Güzel, Gll, Turna, Suna, Çeki, Sümbül, Gülsün, Gülçin, Fidan, Sevgili, Hatun, Nazlı, Gülperi, Kumru, Elmâs, ŐŐe, TezĖl, Akcan, Şeker, Sevdalı, Meal, Gazal gibi eski Türk kadınları adları pek çoktur. Cumhuriyet devrinden sonra doğanlar yüzde doksan z Türkçe adlarla adlanmışlardır.

Institut kurde de Paris

BÖLÜM : XIII

Coğrafya Bakımından Varto

Varto ilçesi : Doğuda, Hamirpet (Hanmirbey) dağları, Hınıs ve Bulanık ilçeleriyle, batıda; Mengel gediği, Palangöl, Karlıova ilçesiyle, kuzeyde; Bingöl dağları ve Hınıs ilçesinin merkez ve Gökoğlan bucaklarıyla ve güneyde : Dağları ve Muş merkez ilçesinin Sakavi ve Ziyaret bucaklarıyla çevrilidir.

Varto ilçesinin, merkez, Karaköy ve Üstükran adlı üç bucağı vardır.

Merkez nahiyesi : (Varta merkezi) Üstükran ve Karaköy bucaklarının tam ortasındadır. İlçe merkezi, Hoşan ve Köşkâr sularının çevirdiği 1750 rakımlı ve 20 km. murabbaında olan Varto ovası üzerinde kurulan, Varto-Gümgüm kasabasıdır. Merkez nahiyesi, bu ova ile beraber, kuzeyden Bingöl dağlarına ve güneyden Şerafettin dağlarına doğru yükselen 1800 - 1900 rakımlı dağ, etek, çıplak, kısmen meşeli ve arızalı arazide kurulan 50 pare köyden ibarettir.

Üstükran bucağı; Varto ilçesinin batısında, Kasman, Sofyan derelerinin ayırdığı, 1800 rakımlı Üstükran ovasıyla, Bingöl dağlarının eteklerinde kurulan, 1850 - 1900 rakımlı köylerle beraber, 23 pare köyden ibarettir. Nahiye merkezi; 15 km. murabbaında olan Üstükran ovasının ortasında kurulan Büyük Üstükran köyüdür. Nahiyenin yüz ölçüsü 200 Km. murabbaıdır.

Karaköy bucağı; Varto ilçesinin doğusunda Hamirpert ve Hanşeref dağlarının yükselttiği çıplak dağ eteklerinde kurulan 21 pare köyden kurulmuştur. Bucak merkezi, Selçuk köyünden ve Hamirpert gölünden akan geniş bir su vadisi içinde kurulan Kiranlık köyüdür.

1900 - 2000 rakımları arasında bulunan bu nahiyeye köylerinin toprağı etli, kuvvetli, ekime elverişlidir. Dağ eteklerinde bulunan köyler, kısmen sulamadan mahrumdur. Yağmurlu yıllarda çok iyi ürün veren bucağın Murat nehri kıyısına düşen köyleri, ağaçlı, meşeli ve daha verimlidir.

Varto ekiminin dörtte üçü sulak ve toprağının fazlası verimlidir. Bu verim uzun süren kışın hava şartlarına göre, bazı yerlerde bire oniki ve on, bazı yerlerde de bire sekiz, altı ve beştir. İlçe yüz ölçüsü miktarının üçte ikisi, biçilmeye ayrılan çayırlarla, merâlarından faydalanılan dağlardır. Bölgenin her yanı ot, çayır ve çimenle doludur. Hayvanlar yazın meralarla, kışın çayırların kuru otuyla beslenir.

İlçenin iklimi sert, kışı sürekli ve soğuk, kar ve kar fırtınaları pek fazladır. Yaz mevsiminin temmuz ve ağustos ayları orta derecede sıcak geçer. Birintişrin (ekim) ayının başında soğuk havalar başlar. Bahar ve yazdan fazla bir kış iklimi olan Varto bölgesinde 3-4 yılda bir kere kasım ayı ortalarında bol miktarda karlar yağarak nisan ayının son günlerine kadar bütün muhiti örter. Böyle yıllarda sonbaharda ekilen yeşil ekinler kar altında fazla kaldığı için çürür. Çiftçi tam mahsul alamaz. Bu zor şartlı yıllar hesaptan çıkarsa, normal giden yılların cümlesinde birincikânun ayının başında ilçe muhitini örten kar, ovalarda 1 - 2 metre, dağlara 3 - 4 metre kadar düşer. Bu karlar nisanın ilk haftasına kadar yerde kalır. Böyle yıllarda sonbahar ekinleri fazla zarara uğramaz, nisanın ortasında ve sonunda ilkbahar tohumları ekilir. Ekinler gelişir, sonbaharda alınacak mahsül ilçenin bütün ihtiyacını karşılar ve hattâ civarına ihracat yapılır.

Bahar ve yaz mevsiminde ve hattâ sonbaharda Varto'nun birçok kesimlerinde coşkun dereler ve çaylar çağlar, yağmurların verdikleri kuvvetle bölgenin her yanı yemyeşil bir halı gibi süslenir. İlkbaharda muhitin her küçük arkından bile sular coşkun akarken, bütün dereler taşkın sarı seller halinde ortalığı çınlatır. Derin derelerden müthiş sesler çıkar, dere kıyılarındaki kızıl ağaçlar arasında sürülerce koyun ve kuzular meleşir, sarı sellerden, yüksek ağaçların dallarında yuvalarını yapan bülbüllerin ötüşleri gönülleri hayran eder. Bingöllerin dik

yamaçlarından inen sayısız taşkın sular arasında çeşit çiçekli çayır ve çimenli arazi parçaları gözlere çarpar. Bu renkli levhalarda küme küme, koyun ve sığır sürüleri dolaşır, boğalar, camuşlar dövüşür, atlar kışner, koyunlar baharın aşkıyla inler, kuzular tatlı tatlı meleşir. Kışın arasız kar sağnakları bu güzel manzaraları değiştirir, bütün muhit, şimal buz mıntıkasına döner, haftada birkaç kere Bingöl dağlarından kopan heybetli kar kasırgaları, beyaz bir duman halinde bütün bölgeyi ve gökyüzünü kaplar, dağların müthiş bağırsı kulakları çınlatır durur.

Varto ilçesi toprağının dörtte üçü çıplak ve ağaçsızdır. Ancak ilçenin doğu hududundaki Murat nehri kıyılarında bulunan Karaköy bucağının bir kısmı köylerinde ve merkez nahiyesinin kuzeyindeki Bingöl eteklerinde kurulan birkaç köyde ve ilçenin güney hududundaki Şerafettin dağlarının eteklerinde bulunan Karameşe ve civarında ve Üstükran bucağının güneyine düşen Çapanık dağlarının yamacında olan Kasman, Ameran ve Badan köylerinde birçok pelit, kavak ve kara ağaç meşelikleri vardır. Bunlardan başka Varto ilçesi alanından geçen birçok dere kıyılarında kendiliğinden bitmiş kızıl söğüt, suphan, buzu, kavak ve kırmızı ağaçları ve ilçenin birçok köylerinde dikilmiş ve yetiştirilmiş kavak ve söğüt ağaçları vardır.

İlçe ikliminin fazla yüksek, karlı ve soğuk olması ve karların altı ay yerde kalması yüzünden, halk meyva (yemiş) ağaçlarını dikmemiş ve diktiklerini de kurutmuştur. Nisbeten sıcak ve sahil bulunan ilçe merkezinde son çağlarda bazı meyva ağaçları dikilerek semeresini vermiş, bu kasabada büyük bir azimle çalışan ve ilçe dahilinde bir mahalle teşkil edecek kadar ev ve dükkân yapan tüccar Ahlatlı İsmail Aktaş ile beraber Sadık ustanın büyük bir gayret ve yurtseverlikle yetiştirdikleri dut, vişne, erik, ceviz ağaçlarından meydana getirilmiş iki bahçe vardır. İlçe merkezinin güney kısmından geçen Varto nehri kıyılarında bulunan "Haraba Yakup" köyü sirtlarında bir miktar yabani fındık ile yabani üzüm kümeleri ve üzüm bağlarının pek eskimiş çevirmeleri gözlere çarpmaktadır. Varto nehrinin kıyılarında eski bir kale veya şehir yeri vardır. Bu bağların ve fındıkların asırlar önce

burada yaşıyan ve medeniyet kuran Türk kavmi tarafından vücade getirildiği sanılmaktadır.

Varto ilçesi merkezünün içme suları bol ve gayet iyidir. Hoşan deresinden akan büyük bir ark, ilçenin her tarafını sular. İlçe evleri taş ve kerpiçten yapılmış, yüksek ve alçak tipteki evlerdir. İlçe merkezinde iki yüze yakın aile var. İlçenin 110 köyü ve yirmi bine yakın nüfusu vardır.

Varto ilçe merkeziyle ovada kurulan köylerin hepsinde bostanlar ekilir, orta miktarda hıyar, karpuz, kavun, biber, domates, patlıcan, lâhana, kocabaşı, fasulya gibi sebzeler elde edilir. Üstükran bucağının dere köylerinde bir miktar bostan ekilir.

Varto ikliminde ekilen hububat; yazlık, kızıl buğday, güzlük toprak buğday, köse buğday, çavdar, mahlût mısır, kumdarı, akdarı, nohut, mercimektir.

Varto gölleri: İlçe hududunun doğuda Hınıs ve Bulanık ilçeleriyle birleşeceği bir noktada, Karaköy bucağının İskender köyü başında bulunan Hamirpet dağlarının 2500 rakımlı göğsünde 20 ve 30 Km. murabbaında ve tahminen 200 metre derinliğinde iki göl vardır. Bunlara (Mamirbey) Hamirpet gölleri denilmektedir. Bu göllerin suları tatlı, berrak ve soğuktur. Bunlardan çıkan sular bir dere teşkil eder. Bu dere Hamirpet gölünden İskender köyü yanından bucak merkezinden akarak Murad'a dökülür. Bundan başka Üstükran bucağının Mengel köyü ile Karlıova'nın Kargapazar köyü arasındaki Mengel geçişinde 2000 rakımlı bir noktada (Gölbahri) adlı derin bir göl vardır. Bu göl de, bir kaynaktır. Suyu mavi ve yüz ölçüsü 3 Km. murabbaıdır. Bu göllerden başka ilçenin hududuna gören Bingöl dağlarının çeşitli yerlerinde suyu lezzetli, soğuk ve birer kaynak olan birçok göller vardır. Bu göller Aras nehrinin tamamen menbaını ve Murad'ın bir kısmını teşkil eder.

Varto Alanındaki Nehir ve aylar

1 — İlçenin doğu hududunda olan Karaköy bucağı köylerinden doğu kuzeyden güney batıya doğru akarak Muş ovasına doğru giden Murat nehri.

2 — Şerâfettin dağlarından çıkıp, batıdan doğuya doğru akan ve Varto merkez bucağının bir kısım köylerini sulayarak Çarbur vadisinde Murat nehrine dökülen Baskan - Varto nehri.

3 — Bingöl dağlarının Taçcı yaylası ve civarındaki gözelerden birikmiş, kuzeyden güneye doğru akan ve ilçe merkezinin doğusundan geçerek Baskan ve Köşkâr nehirleriyle birleşen Hoşan suyu.

4 — Bingöl dağlarının Ger ve Koğ yaylalarından akıp, kuzeyden güneye doğru Alagöz geçidinde Hoşan suyunu içine alan Köşkâr nehri.

5 — Bingöl dağlarının Caneseran yaylası ve civarındaki yaylalardan çıkan ve sayısız pınar gözelerinden toplanıp, Mengel dere-sinden batıdan güney ve güney doğuya doğru Üstükran bucağı köylerinin bir kısmını sulayarak merkez bucağının Gündemir köyü civarında Varto-Baskan nehriyle birleşen Kasman nehri.

6 — Bingöl dağlarının Tatan yaylasından kuzey güneye doğru akarak Üstükran nahiyesi köylerinin birkaçını sulayan ve Tatan köyü boğazında Kasman nehriyle birleşen Sofyan suyu.

7 — Bingöl dağlarının Ali-Murat ve Şaman yaylalarından kuzeyden güneye doğru akarak Üstükran nahiyesi merkezinin sağ ve solundan geçen ve nahiye ovasındaki köylerin arazilerini sulayarak Kasman nehriyle birleşen Sorpalak çayı.

Bu nehir ve çaylardan başka, Civarın, Çor ve Harik derelerinden ve ilçenin birçok kesimlerinde pınar gözelerinden çıkan sular arkla-ra bölünerek Üstükran bucağı ile ilçenin diğer kısmındaki araziye sular.

Bu nehir, çay ve göllerin ilçe bölgesinden akmaları, kaza dağlarının zengin ve sulu bulunması yüzünden bütün Varto iklimi bol otlu, çayır ve çimenlidir. Bu zengin çayır ve merâlar, sayısız koyun, keçi ve sığır sürülerini beslemeye elverişlidir. Bundan başka bakrımış, özel çayırlarda bir metre boyunda yükselen yeşil otlar, yaz aylarında tırpanla biçilerek hayvanatın bütün kışlık yemleri elde edilir.

Varto nehirlerinin Bingöllere yakın kısımlarında alabalık ve aşağı kısımlarında sarı-balık cinsleri yaşar. İlçenin bütün ikliminde kurt, tilki, sansar, tavşan, bulunur. Dağ ve meşeli yerlerde bol ayı ve domuz vardır. Bingöllerin en yüksek kâle ve yalçın kayalıklı yerlerinde dağ keçileri, geyikler vardır.

BÖLÜM : XIV

Varto Bingöl Dağları

Varto ikliminin kuzey kısmını tamamen çeviren Bingöl dağları, 3650 ve 2000 Km. murabbaındadır. Sonbahar ve kış aylarında başı dumanlı bulunan bu dağlara her yıl ekim ayının başında beyaz karlar yağmış bulunur. Bingöllere yağın, bu karlar, her yıl mayısın sonlarına kadar yerde durur. En çok ocak ve şubat aylarında bu dağlardan kopan heybetli kar kasırgaları ve fırtınalar, bütün muhiti toza ve dumana büründürür ve gök gürültüsünü andıran bir sesle ilçe köylerine fırtınayı haber verir. Bu fırtına günlerinde kimse köyden dışarı çıkmaz ve bazan yoldan fırtınaya tutulmuş yolcular varsa ya boğulur veyahut bin müşkülâtle kurtulur.

Mayıs ayı başında Bingöllerin karları erimeye başlarken ilçenin her yanından dereler coşar, silâbeler kızıl birer şerit gibi yanyana akarak derelere dökülür. Bu sırada dağların en yüksek zirveleri ve dağ etekleri yemyeşil kesilir. Çeşitli Oğuz boylarının, Selçuk, Harzem, Ak ve Karakoyunlu beylerin eski bir çadır kurağı olan Bingöl yaylaları doğu illerinin en zengin ve gönül avlayıcı dağlarıdır. Bu dağların güney eteklerinde : Varto ilçesi, kuzey eteklerinde; Hınıs ilçesi ve Tatos ilçesinin Gökoğlan bucağının bütün köyleri ve doğusunda : Hınıs merkez bucağıyla Hınıs'ın Halil-çavuş bucağı köyleri ve batısında : Karlıova'nın Kurt-yüzü bölgesi ve merkez bucağının köyleri vardır.

Bingöllerin güney kısmındaki dik ve yüksek ve çıplak etekleri ve bu eteklerin üstünden düz görünen Bingöllerin sırtı geniş bir ova halindedir. Bu kısımda binlerce soğuk ve berrak pınar gözelerini fırtırtan çayı ve çimenli yaylalar vardır. Bu alandaki yaylalardan akan

pınar gözeleri birleşerek yalnız Varto toprağında akan akıntılarda; Mengel, Kasmen, Cıvarık, Harık, Sorpalak, Sofyan Köşkâr, Hoşan nehir ve çaylarını teşkil etmişlerdir.

Bingöllerin doğu kısmı taşlık ve sarp olmakla beraber, aşağı eteklerinde sık pelit ve kavak meşelikleri vardır. Bu meşelerin içinden derin ve korkunç dereler geçer. Bu meşelerden yukarı görünen dağların sırtları sarp ve ârızalıdır. Bu ârızalı ve çıplak arazi içinde yer, yer görülen yeşil çayır kümelerinden ve yalçın kayalardan sayısız pınarlar akar. Bu gözelerden çıkan, tatlı ve soğuk sular, bu kısımda derin ve karanlık dereler ve taşkın çaylar meydana getirmiştir. Mişko, Şahverdi, Benzer, Kurdu, Gündör dereleri adını alan bu deli çaylar, doğuya doğru akarak Hınis ovasından geçip Malazgirt - Bulanık arasında Heftrenk nehri adıyla Murat'a dökülürler.

Bingöl dağlarının kuzey cephesi çok geniş, az meyilli ve tamamen çayır ve çimenli olmakla beraber, ârızalı ve dalgalıdır. Bu kısımda binlerce göze mevcuttur. Bazan bir çayırdan yanyana kırk-elli pınar akıyor ki, bunlara (kır-pınarlar) adı verilmiştir. Bingöllerin kuzey kısmından çıkan bu sular ikiye ayrılmıştır. Kuzey doğu gözeleri; Harabe, Suvaran, Karakilise, Şeytan, Kosan, Güzeldere, Kalecik adlı yedi dere teşkil etmiştir ki, bu taşkın ve acayip dereler; Hınis merkez bucağının Çarek köylerinden akarak ilçenin yanında birleşir ilçe merkezinin şimal ve cenubundan geçerek Hınis ovasının biteceği yerde Bingöllerin doğu kısmından kopup gelen Şahverdi, Zoru deresi çayı ile birleşip "Heftrenk" adı altında Murat'a karışır. Bu nehir Murat'a karışırken Murat'tan daha kuvvetlidir. Varto ilçesi alanından Murat'a karışan sular ve yine fazlası Bingöllerden çıkan Kiği - Pertek nehri ve Heftrenk suyu hesaba katılırsa : Murat nehrinin üçte ikisini yalnız Bingöl dağları teşkil ediyorlar.

Bingöllerin kuzey ve kuzey batı kısmının Kazangölü, Koğ ve çeşit göllerle, Kıkpınarlar ve sayısız gözelerinden çıkan sular, (Şuşar) Gökoğlan bucağı bölgesinde birleşerek Aras nehrini çok kuvvetli olarak teşkil ederler. Aras nehrinin menbaı Bingölün Kazan gölüdür.

Bingöl dağlarının batı cephesi tamamen meyilli ve zengin merâ-
lardır. Bu merâ ve yeşil çayırların bağrından fışkıran tatlı ve soğuk
pınarlar, Karlıova'nın Kurt-yüzü mıntıkasında Kiği nehrinin fazlasını
teşkil ederler, bu nehrin diğer kolları Şakşak dağlarından kopar ge-
lir, bu nehir Kiği'den geçerek Pertek ilçesi alanından Elâzığ ilinin
Adiliye köyü önünde Murat nehrine dökülür.

Bingöl' dağlarının bütün pınarları soğuk, berrak ve lezzetlidir.
Bu suya alışmadan, bir kimse bir bardak suyu iki üç nefeste içemez.
Buz gibi soğuktur. Bütün gözeler kumdan kaynar. Hiçbir göze yosun
tutmaz. Asla şişkinlik vermediği gibi, hazım ve sıhhat için yegâne
ilâçtır. Bu dağların sayısız pınar ve göllerinden ötürü eski Türkler
bunlara (Mik-bulak) yani Bin-pınar, adını vermişlerdir. Bu ad sonra-
dan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Han tarafından Bingöl'e çev-
rilmiştir. Uzun Hasan küçük bir göl kaynağında, bir ördek yıkıyan
hizmetçisinin elinde bu ördeğin sağalarak uçtuğunu ve hükümdarın
bu gölü, göllerin çokluğundan ötürü bulamadığını ve bu suretle bu
dağa Bingöl adını taktığı rivayet edilmektedir. Halen Koğ kalesinin
önündeki göller üzerinde sayısız çadır çevirmeleri vardır. Bunların
Uzun Hasan'a ait olduğunu söyleyenler vardır.

Bingöl dağlarının 3650 rakımlı tepesinin başında geçmiş yüzyıl-
ların karanlığı içinde harap bir hale gelen çok eski bir kalenin aşın-
mış duvarları vardır. Bu kalenin başında yetmiş yıl önce bir üzüm
ağacı kökünün görüldüğü rivayet edilmektedir.

Bu rivayet ve efsanelere göre, binlerce yıl önce doğu illerine
hâkim olan bir Türk kiralı, kızının genç nişanlısı ölmüş, nişanlısının
ölümünden artık elini dünyadan çeken kız, babasına yalvararak bu
kaleyi yaptırmış ve bir kışlık yiyeceğini alarak iki kız hizmetçi ile bu
kaleye kapanmış, ocak ayında Bingöller korkutucu fırtınalarıyla or-
talığı çınlatırken, bu kaleden çıkan müthiş seslerden zavallı kız, faz-
la korkarak ölmüş ve yazdığı kısacık vasiyetnamesinde : "Baba, bil-
miş ol ki, ben ne açlık ve ne susuzluktan ölmedim. Ben dağların hey-
betli bağrışından korkarak öldüm." demiştir.

Bingöllerin en yüksek noktasında kurulan bu kale tepesinin seviyesinde sıra ile iki tepe daha var ki, bunların her üçüne de Koğ adı verilmiştir. Bu tepeler uzun bir keskin sırtın üzerinde birbirinden yarım saat uzaklıkta kurulmuş yalçın kayalı, uçurumlu ve korkunç tepelerdir. 6350 ve daha yüksek bir rakımda olan bu tepelere şafakta gidilince, güneşin doğuşu burada çok cazip bir manzara arzeder, güneş ilk doğarken bir kara çadır parçası gibi kara ve heybetli görünür, sonradan yükseldikçe kızılılaşır ve daha sonra sarılaşır, yükseldikçe titreye, titreye küçülür bir mızrak boyu kalkınca ziya saçar ve tabii halini alır.

Kale tepesinin her tarafı ve bilhassa kuzey cephesi 800 metre yüksekliğinde korkunç bir uçurumdur. Bu tepe ile aynı seviyede olan diğer iki tepelyi, on kilometre uzunluğunda olan keskin bir silsile birbirine bağlamıştır, bu silsile Bingöllerin üstünden 600 metre yücedir. Bu keskin silsilenin kuzey cephesi tamamen dik ve sarp bir duvar halindedir, bu yalçın seddin kıvrımlarında ve bu kıvrımların kuşattığı dalgalı araziyle uzun ve geniş çayırklar ve büyük taş çevirmeler içinde yüzlerce göl vardır. Bu göller 15 - 20 metre derinliğinde, 100 - 200 - 300 ve 500 metre murabbaında çeşitli göllerdir. Bu göllerin hepsi de, birer kaynaktır. Sular soğuk ve lezzetlidir. Her gölden bir değirmen arkı kadar su çıkar.

Bu göllerin arasındaki geniş çayırların başında, yüzlerce eski çadır yerini gösteren dikili taş ve çevirmeler vardır. Bu göllerin en büyüğü; meşhur Koğ kalesinin tâ burnuna sokulan Kazan gölüdür. Kazan gölü ile beraber, bu göllerden ve kırk-pınarlardan ve diğer gözelerden çıkan sular çeşitli derelerde birleşip Aras nehrini kuvvetli olarak teşkil ederler. Bu sahada, Şuşar, Gökdoğan bölgesi köylerinin otuza yakın yaylaları vardır.

Bu kale silsilesinin doğusunda: Hınıs merkez bucağı köylerinin yaylaları ve kalenin güneyine düşen Bingöllerin çimenli göğsünde Üstükran bucağı köylerinin yaylaları vardır. Otuz kırk yayla yeri olan bu sahanın, Karlıova hududuna kadar uzanan kısmı düz bir ova halinde-

dir. Dağın batı eteklerinde Karlıova köylerinin yaylaları, doğu ve kuzey doğu kısımlarında Hınıs'ın merkez bucağı ile Halil-çavuş bucağı köylerinin elliden fazla yaylası vardır.

Senenin yaz aylarında Bingöllerin etrafında bulunan birkaç ilçenin bütün köyleri, koyun ve sığır sürüleriyle bu dağlardaki yaylalara çıkarlar. At ılgıları çayırlarda başıboş dolaşır, kırk gün burada otlayan bir at âdeta değişir ve tanınmaz bir hale gelir. Bunlardan başka, Palu, Viranşehir, Diyarbakırdan gelen tüccarlar ve Beritali göçebeler yüzlerce aile ve çadır halkı, sayısız ticaret ve sağın koyun sürüleri, at ve deve ılgılarıyla Bingöl'ün çeşitli yerlerine konar, üç ay burada eğlenirler.

Bingöl dağları yaz aylarında birkaç şehir şenliğini andıran bir varlık ve yaşama diyarıdır. Bu hayat tazeleyici yaylalara çıkan binlerce ailenin varlığıyla baştanbaşa şenlenen Bingölleri; dirilik, esenlik, güzelliğin canlı bir timsalidir. Yeşil çayırların başından fıskıran inci bulakların üstünde büyük kara çadırlarını kuran yaylacıların her türlü kederden uzak yaşamaları ve yıldızlar kadar sık ve ışıklı olan bu yaylalarda zaman zaman yükselen, düğün ve bar şarkıları, davul ve zurna sesleri, çadır meydanlarında cirit oynayan gürbüz delikanlıların haykırıışları ve bozkırlarda yayım yayan mor koyun sürülerinin başında tutuşan çobanların kaval sesleri, kolkola takıp koyun sağmağa giden al, yeşilli gelin ve kızların terâneleri, gönülleri sevdaya sürükleyecek birer şiir levhası gibi füsünkâr ve cazibelidir.

S O N

Institut kurde de Paris

KÂZIM ÖZALP

(23) Kâzım ÖZALP; 1880'de, şimdi Yugoslavya'ya ait Köprülü kasabasında doğmuştur.

1900 yılında Harbiye Mektebi'ne girmiş, 1905'de Harp Akademisinden Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Selânik'te 36 ncı aloya tayin edilmiş, burada İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. 31 Mart isyanını bastıran Hareket Ordusuyla birlikte 1909'da İstanbul'a girmiştir. Balkan savaşlarına iştirak edip, başarılı muharebeler yapmış ve 1913'de İstanbul Merkez Kumandanlığı yardımcılığına getirilmiştir.

1914'te Binbaşı rütbesiyle Van'daki Seyyar Jandarma Alayı Kumandanlığına tayin edilmiş, Ruslara karşı savaşmış, madalya almıştır. Kaymakam olduktan sonra, 10 ncu Seyyar Jandarma Fırka Kumandanlığına atanmıştır. 10 ncu ve 3 ncü Kaf-

kas Firkaları Kumandanlıkları yapmış, Trabzon ve Batum'u Ruslar'dan geri alınca, kendisine Altın Harp Liyakat madalyası verilmiştir.

Yunanlılar'ın İzmir'i işgalinde Balıkesir'de, 61 nci Fırka Kumandanı olarak bulunduğu sırada, Balıkesir Kuvayı Milliye Teşkilâtını kurmuştur. 1920'de T.B.M.M.'ne Karesi (Balıkesir) Mebusu olarak katılmış ve B.M.M. tarafından İzmir Kuzey Cepheleri kumandanlığına getirilmiştir. Sakarya Savaşındaki başarılarından dolayı Mirlivalığa (Tümgeneral) yükselmiştir. B.M.M. tarafından önce Milli Müdafaa vekilliğine, 1924'de de Meclis Reisliğine seçilmiştir. (1.10.1925 -1.3.1935) 1935'de İkinci defa Milli Müdafaa vekilliğine getirilmiştir. 1950'de Van Milletvekili seçilmiş, 1954'de siyasetten çekilmiştir.

Milli Mücadele (1972) adlı bir eseri vardır. 6.6.1968'de Ankara'da ölmüştür. (Kâzım ÖZTÜRK, T.B.M.M. Albümü, 1970 - 1973)

(33) Tümgeneral Mehmet Kâzım DIRİK; 1881 Manastır doğumludur. 1923'de 2 nci Tümen Komutanlığı ve Bitlis valiliği görevlerinde bulunmuştur.

(24) Kâzım ORBAY, Mahmut Hamdi oğlu, 1886 İzmir doğumludur. Harbiye Mektebini 1904 yılında Teğmen olarak, Harp Akademisi'ni de 1907 yılında Yüzbaşı olarak bitirmiştir. 1914 yılında Binbaşı olmuştur. Harp süresince Başkomutan vekilinin Başyaverliği görevinde bulunmuştur. 1920'de Erzurum Doğu Cephesi Kurmay Başkanlığı yapmıştır. Kurtuluş savaşında birçok görevde bulunmuştur. 1935 yılında Orgeneral, 1944 yılında Genelkurmay Başkanı olmuştur. 1950'de emekliye ayrılmıştır. 1960 yılında Temsilciler Meclisi Başkanlığı'nı yapmıştır. 26.10.1961'de Cumhurbaşkanı kontenjanı olarak Cumhuriyet Senatosu üyesi olmuştur. 3.6.1964'de ölmüştür. (Kâzım ÖZTÜRK, T.B.M.M. Albümü, 1920 -1973)

KÂZIM ORBAY

KÂZIM KARABEKİR
(K. ÖZTÜRK, T.B.M.M.
Albumü, 1920 -1973)

(27) Kâzım KARABEKİR; 1882'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmet Emin Paşa'dır. Harp Akademisini birincilikle bitirerek, 1905'de Kurmay Yüzbaşı olmuş ve Manastır'a tayin edilmiştir. İttihat ve Terakki'nin Manastır Şubesi'ni kurmuş, bu sırada Balkan çeteleriyle çarpışmış ve başarılarından dolayı 1907'de Kolağalığına (Ön Yüzbaşı) terfi etmiş ve Harp Okulu öğretimliğine atanmıştır. Balkan Savaşlarına katılmış ve savaş sonu Erkânı Harbiye'yi Umumiye Riyaseti İstihbarat Şubesi Müdürlüğüne getirilmiştir. 31 Mart olayını bastıran Harekât Ordusu Kurmayları arasında görev almıştır.

Birinci Dünya Savaşında İran ve daha doğu'daki harekâta ve Çanakkale'de görev almış, 1915'de Albaylığa terfi etmiştir. Daha sonra Irak cephesinde 18. Kolordu Kumandanlığına atanmış, 1918'de de Bi-

rinici Kafkas Kolordusu Kumandanlığına getirilmiştir. Erzincan ve Erzurum'u Ruslar'dan geri almış ve düşman kuvvetlerini takip ederek Sovyet Ermenistan'ı velen Azerbeycan'ına kadar ilerlemiştir. Sovyet Ermenistan'ındaki insancıl davranışlarından dolayı takdir toplamıştır. Kurtuluş Savaşı başlangıcında Şark Cephesi Kumandanlığı, Kars anlaşmasında Murahhas Heyetin başkanlığını yapmıştır. Zaferden sonra Birinci Ordu Müfettişi müteakiben İstanbul Milletvekili seçilerek, 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur. 1938'den 1946 yılına kadar İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. 5.8.1946'da Meclis Başkanlığına getirilmiş ve bu başkanlığı vefat ettiği 26.1.1948 tarihine kadar sürdürmüştür.

KAZIM KARABEKİR

(19) Enver Paşa (1881 - 1922); 1899'da Harbiye Mektebinden Teğmen, 1902'de de Harb Akademisi'nden Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen liderlerindedir.

Kurmay Binbaşı iken Atatürk'le birlikte Trablusgarp (1911 - 1912) savaşına katılmıştır.

3 Ocak 1914'de Mirliya (Tümgeneral) rütbesine yükselerek Harbiye Nazırı, 21 Ekim 1914'de de "Başkumandan Vekili" ünvanıyla ordunun başına gelmiştir. Ordunun ve donanmanın yenilenmesi ve kuvvetlenmesi için büyük gayret göstermiştir.

Tacikistan'da Sovyet askerlerine karşı çarpışırken şehit olmuştur. (T. Yılmaz ÖZTUNA, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi)

ENVER PAŞA

(20) Mareşal Ahmet İzzet Paşa; 1864'de Manastır'da doğmuştur. 1937'de İstanbul'da ölmüştür.

1902'de 5 nci Ordu Kurmay Başkanı, 1908'de Genel Kurmay Başkanı ve 18 Mart 1917'de Kafkas Orduları Grubu komutanı görevlerinde bulunmuştur.

AHMET İZZET PAŞA

FAİK PAŞA

(21) Faik Paşa (1876 - Kafkasya 1916); 1899'da Harbiye Mektebini bitirmiştir. Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Sisam-Debrede'ye atanmıştır. 1909'da Üsküdar Mutasarrıflığına getirilmiştir. 1911 Balkan Savaşında Birinci Kolordu Kurmay Başkanı ve Birinci İskodra Fırkası Kumandanlıklarında bulunmuştur. Savaş sonunda rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir. 1913'te İstanbul Merkez Kumandanlığına, 1914'de de General rütbesiyle Kolordu Kumandanlığına getirilmiştir. Birinci Dünya savaşında Kafkas cephesinde şehit olmuştur.

VEHIP MEHMET PAŞA

(22) Korgeneral Vehip Mehmet Paşa; 1875'de Yanya'da dünyaya gelmiştir. 1903'de Redif 15. Diyarbakır Tümeninde görev yapmıştır.

4 Mayıs 1905'de Malatya Tugayı ile Yemen'e Gitmiştir. 1913 Tümen Komutanı, 1914'de 9 ncu Kolordu, 3. ve 2. Ordu Komutanlıklarında bulunmuştur.

25) Tümgeneral Ali İhsan Sabis; Kolordu ve Ordu Komutanlıklarında bulunmuştur. 1914 - 1918 Dünyü Savaşında Irak Cephesinde, Cephe Komutanı olarak bulunmuş ve İngiliz Kuvvetleri ni bozguna uğratarak komutanlarını esir almıştır.

ALİ İHSAN SABİS

CEMAL BARDAKÇI

(37) Cemal BARDAKÇI; Hakkı oğlu, 1886 Balıkesir / Burhaniye doğumludur. 1981 senesinde ölmüştür. 1925 yılında Elâzığ'da valilik yapmıştır.

(38) Tümgeneral Mürsel Baku; 1881 senesinde Erzurum'da doğmuş, 1945 yılında ölmüştür.

II. Süvari Tugayı, 34. Piyade Tümen, 2. Süvari Tümen, 32. Piyade Tümen, 12. Piyade Tümen, 5. Kafkas Tümen komutanlıkları, İstiklâl Harbinde 6. ve 1. Süvari Tümen komutanlıkları, Cumhuriyet döneminde 7. Kolordu Komutan vekili ve 2. süvari Tümen komutanlıklarında bulunmuştur.

MÜRSEL BAKU

(46) Emekli General Osman KOPTAGEL;
İshak oğlu, 1874 Erzincan doğumludur.
5 nci ve 6 ncı dönem Malatya Milletvekili-
đi yapmıştır. 22.11.1942'de ölmüştür.

OSMAN KOPTAGEL

OSMAN KOPTAGEL

İsmail Hakkı Paşa;
Türk Müşiri ve devlet adamı
(Kars 1818 - İstanbul 1896)

(1) 1930 yılında çıkan Oramar isyanına Sikanlı aşireti katılmamıştır. Daha sonra isyana dini bir veche verilip lâiklik ilkesi istismar edilince Sikanlı / Sipkan aşireti ile Binorik aşireti de isyana katılmışlardır.

Sipkan, Hayderan ve Zilan aşiretleri 1855 Kars Zaferine katılmışlar ve ağalarına devletimiz tarafından rütbe verilmiştir. Bu konuda Müşir Kurd İsmail Hakkı Paşa; 1856'da tesbit ettiği Kars Gezileri ve aşiret ağalarına rütbe verilmesi gereken 23 kişi arasında;

— Beyazıt'taki Sıbki (Sipkanlı / Sevkanlı) aşireti ağalarından Ali Torun Beğ, yeğeni Yusuf Ağa, amcazadesi Hüseyin Beğ.

- Eleşgert ile Beyazıt arasındaki Hoydaran Aşiret Ağası Ali Ağa,
 - Kağızman ile Keciran bölgesindeki Camadânlı Aşireti ağası Maksûd Ağa,
 - Zilanlı ve Celâlli ve Cemaldinli aşiretlerinden Kasım Ağa'yı da saymaktadır.
- (Fahrettin KIRZIOĞLU, 100 yıl dönümü dolayısıyla Kars Zaferi, İstanbul/1955)

SÜLEYMAN ŞAH

(10) Süleyman ŞAH (1072 - 1086); 1071 Malazgirt Zaferinden sonra ALPASLAN'ın bir suikaste kurban giderek ölmesi üzerine Süleyman ŞAH, Başkumandan olarak Türk Ordusu başında Anadolu içlerine girmiş ve Anadolu Selçuklu Devletinin temellerini atmıştır.

(T. Yılmaz ÖZTUNA, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi)

(11) Celâlettin HARZEMŞAH (1220-1231); Harzemşahların son Türk Hakanıdır. Gerçek bir askeri dehaya sahip çok büyük bir Kumandan olan Celâlettin HARZEMŞAH, kahramanlık ve şecaatin mümessili olarak İslâm Tarihi ve edebiyatında ün kazanmıştır. 1220 Aralıkından 1231'e kadar 11 yıl ülkesini yönetmiştir. 1215 - 1220 arasında 5 yıldan fazla GAZNE (AFGANİSTAN) umumî vekilliğinde bulunmuştur. (T. Yılmaz ÖZTUNA, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi)

CELÂLETTİN HARZEMŞAH

TIMUR (1402 - 1413)

Anadolu'ya Türk İslâm Medeniyeti getiren Batı Türkleri'nin terakkisine de gem vurmuştur. Bundan çok daha mühimi Anadolu birliği ancak 70 yıl sonra Fatih devrinin sonlarına doğru sağlanabilmiştir. Fırat'a ve Toroslar'a dayanan YILDIRIM'IN Türkiye'sini ihya etmek için Batı Türklüğü, 70 yıl mücadele vermiştir. Felâketten 115 yıl sonra YAVUZ'un ilhak ettiği Anadolu toprakları arasında Yıldırım'ın evvelce fetih ettiği yerler vardı.

Anadolu'da sağlanan Türk birliği, Ankara Savaşından sonra bir dönem lidersiz kalmasına sebep olmuştur.

(12) Ankara Meydan Muharebesi, bütün Ortaçağın (476 - 1453) en büyük meydan muharebesidir. 120.000 kadar Batı Türk askeri, 300.000 kadar Doğu Türk askeri ile vuruşmuştur. Ankara Meydan Muharebesi, aynı zamanda Anadolu topraklarında bütün tarih boyunca cerayan etmiş meydan muharebelerinin en büyüğüdür. Malazgirt'e bile Ankara Muharebesi kadar muharip katılmamıştır. Gene bu meydan muharebesi, bütün İslâm tarihinde iki müslüman ordu arasında cereyan etmiş olan muharebelerin en büyüğüdür.

Batı ve Doğu Türk hakanlarının cihan hâkimiyeti için Ankara'da çekişmesi (28 Temmuz 1402) tarihte Türk birliği açısından bir felâkettir. Doğu Türkleri'ne ne kazandırdığı tamamen meçhul olduğu gibi,

YAVUZ SULTAN SELİM

Yavuz Sultan SELİM devrinde Türk Devleti "Cihan Devleti" halini almıştır. Devlet'i Avrupa için korkulacak bir vaziyete yükseltmiştir. Donanmayı Hümâyun'a ve Türk denizcilerinin yetişmesine büyük ihtimam göstermiştir.

(T. Yılmaz ÖZTUNA, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi)

(14) Şah İsmail SAFEVİ (1500-1524) İran Türklüğünü toplayan bir Türk lider dir. Şiiliği; toplayıcı politikasına esas almıştır. Ancak Safeviler'in Şii, Osmanlıları Sünni oluşu; İran Türklüğünün Osmanlı Türklüğü ile sürekli düşman kalmasına yol açmıştır. İran Türklerinin Şii oluşu; İran'da genel nüfustaki Türk yüzdesinin çoğunlukta olmasına rağmen yönetimin zaman zaman Türk olmayan hanedanların eline geçmesine neden olmuştur. Bu hal; Osmanlıların Avrupa'ya yönelik siyasetini milli çıkarları bakımından gerektiği gibi uygulayabilmesini önlemiştir.

Şah İsmail; baba tarafından yedi göbek öncesi Hoca Kemalettin Şah'dan, ana

(13) Yavuz Sultan SELİM (1512-1520); Osmanlı padişahlarının şüphesiz en cihangiridir. Yaptığı büyük fütuhata, İslâm Halifeliğini üzerine alması Türkler'e büyük bir prestij ve münakaşa edilmez manevi güç kazandırmıştır. Türklüğün kaderini tayin eden Çaldıran Zaferi'nden sonra, Anadolu'nun birliğini kesin şekilde sağlamıştır. Türk ve İslâm birliğini gerçekleştirmiştir.

Yavuz Sultan SELİM, Türk hükümdarları içinde, askerlik dehası bakımından büyük babası Fatih'ten sonra, siyaset ve devlet adamı olmak bakımından da Fatih ve oğlu Kanunî'den sonra gelir. Fatih ve babası II. Beyazid'den sonra Türk hükümdarlarının en bilginidir. İslâm ilimlerine ve 3 büyük doğu edebiyatına fevkalade vakıftır. Türk edebiyatında Farsça'yı en iyi kullanan şairlerden biridir. Farsça Divan'ı, gerçek bir sanat eseridir.

ŞAH İSMAIL

tarafından ise dedesi Uzun Hasan'dan gelmektedir. Bu suretle, Sultan Murad'ın yalnız eniştesi değil, aynı zamanda halasının oğlu oluyordu, yani birinci derece kardeş çocukları idiler.

Hoca Kemalettin Şah ile Şah İsmail arasında Safiyettin Sadrettin Musa, Hoca Alâattin Ali, İbrahim, Şeyh Cüneyt, Haydar, Ali adlarındaki şahıslar vardır.

(Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ, Şah İsmail, İstanbul 1956)

(15) "Şeyh Said" isyanına katılmayan Güneydoğu aşiretleri arasında Ballı (Bali) Aşireti de vardır.

(Şadillili VEDAT, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Kon Yayınları, Maltepe / ANKARA)

(16) İbrahim TALU; Hormek Aşiretine mensuptur. Aslen Varto ilçesi Köprücük (Karman) köyündendir. Osmanlı-Rus harbine iştirak etmiş olup, mezarı kendi köyü olan Köprücük köyündedir.

(17) Hamidiye Alaylarının bozularak çapulculuk yapan mensupları olabilir. Dini inanç ayrıcalığından doğan taassup, bu Alaylıların çevrelerine baskı yapmalarına sebep olmuştur. Ancak, Hamidiye Alaylarının çevreye baskı yapmaları için kurulmadıkları gerçeğini de uzak tutmamak gerekir. Bu güçler uzun süre Çarlık Rusya sınırının korunmasında etkili olmuşlardır.

Hamidiye Alaylarının Çarlık Rusya'sının Ermeni Komiteleri aracılığı ile sahnelenmek istediği oyunu bozan ve geçersiz kılan güçler olduğunu kabul etmek gerekir. Düzenli orduların cephelerde savaştığı dönemde İslâm halkını Ermeni Komitacıardan bu Alaylar kurtarmıştır.

Hamidiye Alayları 1891 yılında kurulmuştur. Başlangıçta 36 adet iken giderek 56 adet olmuşlardır. Doğu Anadolu'nun sosyal, siyasî ve iktisadî hayatına yeni bir çehre kazandırmışlardır. Doğu Anadolu'daki ağalık, şeyhlik, ayan ve eşraf gibi sosyal ağırlıklı birimlerin yanısıra en büyük çelişki Hıristiyan Ermeniler ile çeşitli boydan Müslüman Türk halk arasında olduğu bu dönemde kurulmuş olmaları önemlidir. Doğu Anadolu merkezi otoritenin gerektiği kadar kontrolünde değildi. Doğu'da sonu gelmeyen yabancı devletler; ajanları, konsoloslukları, misyoner okulları, kolejleri aracılığı ile yol açıyor ve Hıristiyan halkı tahrik ediyorlardı.

II. Abdülhamit; merkezîyatçı, İslâmci, dengeci ve reformcu bir devlet politikası güdüyordu. Doğu Anadolu'da uluslararası politikanın çıkarıcıları kol geziyordu. II. Abdülhamit'in bazen sert, bazen tavizci ve bazen de ılımlı olan genel politikasının Doğu

Anadolu'ya bakış açısı, burada bir Ermeni devletinin kurulmasını, Doğu Anadolu'nun elden çıkmasını önlemeğe, Doğu Anadolu'nun da Doğu Rumeli ve Girit gibi batının bir oldu bittisi ile elden çıkmasını engellemeğe yönelikti. O dönemdeki bazı Batı Devletleri mahallî katliamları destekliyor, Müslüman halkı göçe zorluyor, daha sonra çoğunluk sağlanamamış olsa dahi Osmanlı toprakları üzerinde yeni devletler kuruyorlardı.

Doğu Anadolu'da otorite boşluğu vardı. Merkezi otoritenin doğuya yeterince ko- lu uzamıyordu. Hamidiye Alayları her şeyi halledemediği gibi gerekli ön hazırlık da yeterince yapılamamıştı. Ancak organize edilmemiş aşiretleri İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda sürekli el atıp, onları tahrik ediyordu. Ermeni devleti hayalleriyle Hırs- tiyan halk silahlandırılırken, doğudaki Müslüman Türkler haksızlığa uğruyordu. 1890 yılında yapılan aramalarda Ermeni kiliselerinde bol silah çıkınca Bab-ı Ali uyandı. II. Abdülhamit'in Panislamist politikasına uygun gelen Hamidiye Alayları, yukarıda be- lirtilen sebeplerle Ruslara ve İngilizlere karşı askeri güç oluşturma fikri de eklenince kuruldu.

Osmanlı Hükümeti, asker alma konusunu doğuda yeterince uygulayamıyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Cibranlı ve Hormekli aşiretleri büyük başarı sağ- lamıştı. Tabiat şartlarının zorluğu, lojistik destek imkânlarının sınırlılığı, bölgeyi iyi ta- nıyan ve kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılayabilen aşiret mensubu memleket evlâdını o dönem için örgütlemeye gerektirmişti. Bunların ani baskın, keşif, düşmanı yıpratma türünden imkânları vardı. Rusların Kazak Alayları, Kazakların isyanlarını önlemişti. Hamidiye Alayları ile de yabancıların Doğu'daki Dağlı Türkleri Osmanlı idaresine karşı tahrik şansları azalmış oluyordu.

Uygulama tamamen tasarlanan gibi olmamıştı. Bir takım kıskançlıklara, aşiret kavgalarına, yabancı tahriklere ilgi duymağa, mezhep taassubundan doğan ve me- zalime kadar varan sürtüşmelere yol açabiliyordu. (Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri - Bayram KODAMAN)

(18) 1930 yılında Ermeni Abraham Paşa'nın başlattığı ZEYLAN İSYANI'ndan, Derviş Bey aşireti ile Malazgirt Aşireti birlikte devlet gücünün yanında yer alarak kar- şı çıkmıştır.

(Şadillili VEDAT, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Ankara)

(2) Pir Sultan Abdal; Türk şairidir. Soyu Horasan'ın "Hoy" kentinden göçerek, Sivas'ın Yıldızeli ilçesi Banaz köyüne yerleşmiştir.

Pir Sultan Abdal, şiirlerinde halk edebiyatı geleneklerinden ayrılmamış, yabancı etkilerden uzak kalmıştır. Türkçenin günümüze kadar gelişini sağlayan usta halk ozanlarımızdandır.

(3) Hasan BASRİ; 642 yılında Medine’de dünyaya gelmiş, 728’de Basra’da ölmüştür. “Risale” adında bir eserin sahibi, ünlü sofi ve din bilginidir.

Hasan Ebu Ali Bin Muhammet; 830 yılında doğmuş, 869’da ölmüştür. Şiirleri ile meşhur Şii imamlarındandır.

Bayezit’i BİSTANİ; Bistan kasabasında doğmuş olup, IX ncu yüzyılda yaşamış ünlü Sofilerdendir.

(İslâm Ansiklopedisi’nin ilgili maddelerinden)

Yusuf HAMEDANİ; 1048 yılında doğmuş, 1140’da Merv kentinde ölmüştür. İslâm sofilerindendir.

(Tabakat’ül Kübra İmam’ı ŞARANİ)

Osman MAGRİBİ; IX. yüyl İslâm Sofilerindendir.

Ebül Hasan HURKÂNİ; X. yüzyılın son yarısı ile XI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ünlü İslâm sofilerindendir.

Muhammet Esten et Tüsi; XI yüzyılda yaşamış İslâm Sofilerindendir.

AHMED YASEVİ

(4) Ahmed YASEVİ; Orta Asya Türkleri’ndendir. Dini telkinleri ve halk edebiyatı şekilleri içinde yazdığı şiirleri ile şöhret kazanmıştır.

Ahmed YASEVİ’nin inanç ve tarikat adabında Türkler’in milli kültür, örf ve adetlerine uygun taraflar bulunmaktadır.

Türbesi Buhara yakınında YESİ şehrinde. Bir ziyaret yeri haline gelen türbesi Timur tarafından muhteşem bir tarzda yeniden yaptırılmıştır.

HACI BEKTAŞ VELİ

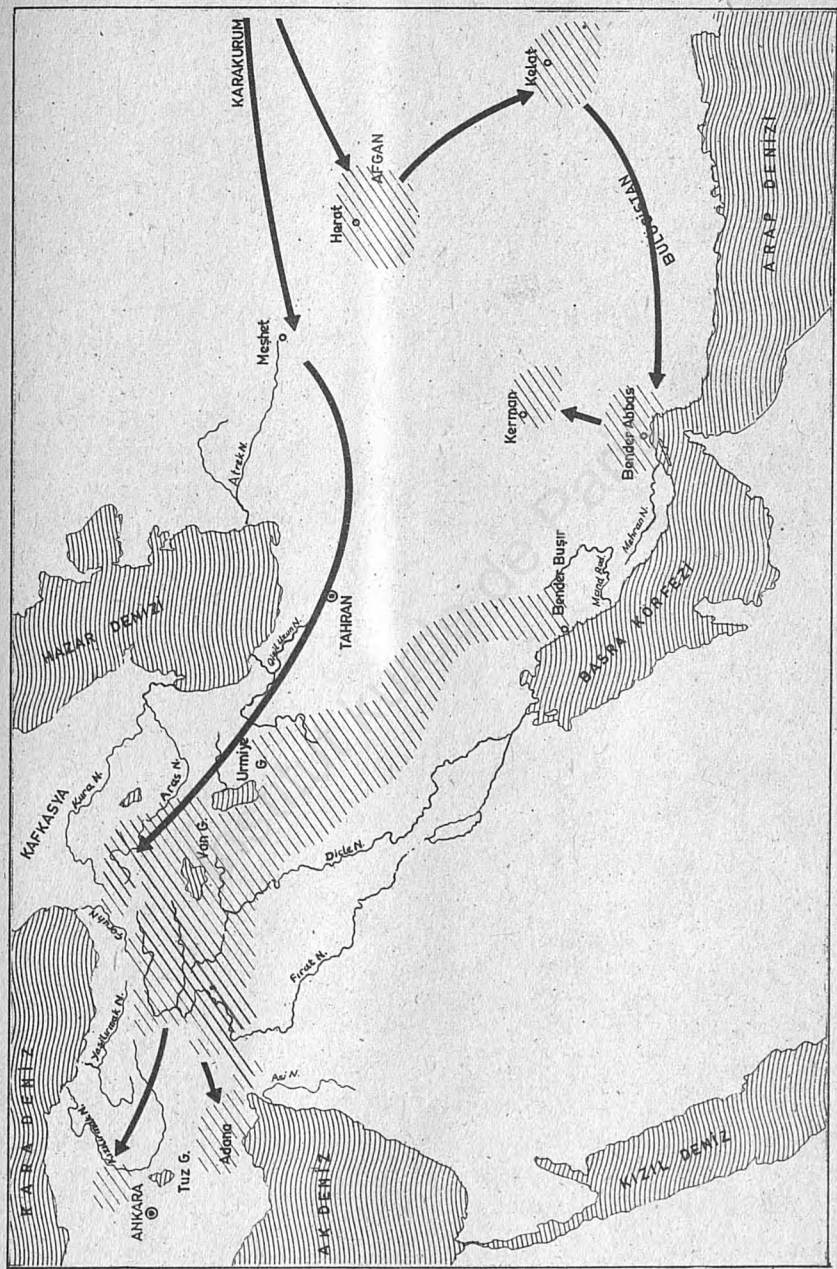
(5) Hacı Bektaş VELİ (1209-1271); "Türk birliğini korumayı" kendine görev edinmiştir. Hacı Bektaş, Türk ülküsünün büyük önderi Ahmet Yasevî'nin "Halife"si Lokman Perende'den feyz almış, Türk birliğini Anadolu'da kurmak ve Türk ülküsünü yaymak için Anadolu'ya gelmiş, zamanın fukara bir köyü olan Suluca Karahöyük'e bugünkü Hacı Bektaş ilçesi) yerleşmiştir.

Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelerek Buluca Karahöyük'e yerleştiği sıralarda Anadolu karmakarışıktı. Moğol istilâsı çevrede maddi ve manevi yıkıntı meydana getirmişti. Selçuk Devleti taht kavgaları ile zayıf düşmüştü. İç ayaklanmalar gittikçe büyüyordu ve her Türk "boy"u kendi bağımsızlığını istiyordu. Halk sahıpsizdi. İstilâdan, ayaklanmalardan, kötü yönetimden yıldırdı.

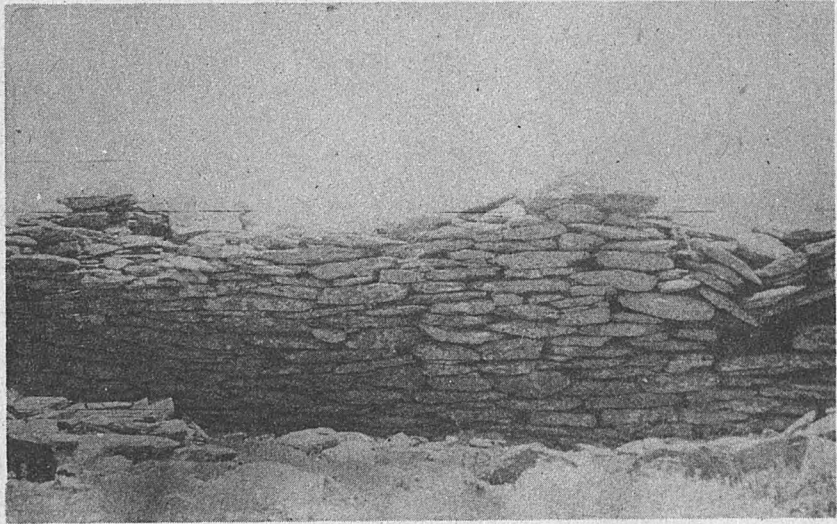
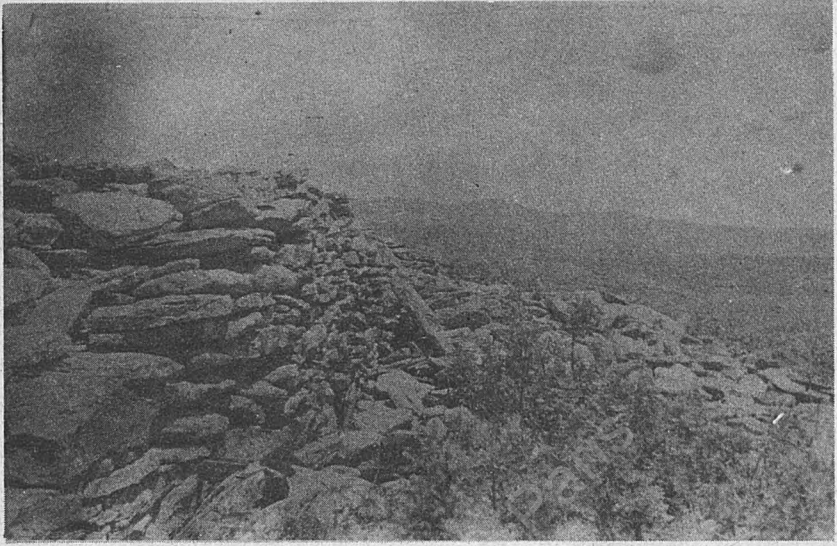
Anadolu'daki Hıristiyan unsurlar, Haçlılar'ın tesiri ile Türklüğün dağınıklığından faydalanmak için çalışmaya başlamışlardı. Kayseri'ye, Kırşehir'e, Konya'ya çok yakın "Kapodokya" da papazlar, Anadolu'daki Türk boylarının içine salmak için "Misyonerler" yetiştiriyorlardı. Göreme, Ürgüp çevresindeki kayaları oyarak kiliseler yapan Hıristiyan din adamları, milleti millet yapan en büyük iki unsur, dili ve dini yok etmek çabasında idiler. Anadolu'ya yayılan ve yerleşmeye çalışan Türk toplumu na aşağılık duygusunu aşılacak Hıristiyan "Misyoner"lerin birinci görevleri idi.

İşte Anadolu'daki bu karışıklık yıllarında, kendisine "Evliyalar Ulu"su denilen Hacı Bektaş Veli, düşünce karanlığına ışık tutmuştur. Birlik olunmasını öğütlemiştir.

Selçuklu Devleti parçalandıktan sonra, Türk birliğinin Osmanoğulları tarafından yeniden kuruluşunun iklimini hazırlamıştır. Anadolu bizimdir, ama toprağın altından, yer üstündeki boşluğa kadar hakimiyetimizi mühürleyecek mânâlara ihtiyaç vardır. Tarih mantığı, zaman içinde onları da bulup getirmiştir. Konya'da mana ikliminin Sultanı Hazreti Mevlâna... Ankara'da teşkilâtçılığın ve halkın Sultanı Hacı Bayram Veli... ve Horasan'dan fırlatılan bir ağaç kütüğünün düştüğü yere, yani Hacı Bektaş'a gelip, ileride kurulacak imparatorluk parkına bağdaş kuran Hacı Bektaş'ı Veli. Anadolu'ya bu üç saçayağının üzerinde hakim olunmuştur. Hele Hacı Bektaş'ı Veli bugün Anadolu toprakları üzerindeki birliğimizin en büyük temel taşlarından birisidir. Hacı Bektaş-ı Veli, mektubatındaki tavsiyelerinde "Bu yurtta Türkçe Konuş, Türkçe Sev ve Türkçe Yakar" demektedir. Yediyüz sene önceki büyükler büyüğü insan o noktadan bugünü görebilmiştir. (Tahir Kutsi Makal, "Hünkâr Hacı", İlhan Bardakçı, "Tarihten Bugüne", Tercüman - 1982)

KURT TÜRKLERİNİN ORTA - ASYADAN GÖÇLERİ

(7) SAGNIS köyünde Harzemli Mehmet ŞAH'ın mahiyetinde olan Türk oymaklarının kurduğu şehrin tarihi kalıntıların fotoğrafları:

(8) Anadolu'ya Hunlar ve Sakalar'la gelen İslâmiyet öncesi Türklerin. o dönemde yaşayan dinlerden Hıristiyanlığı da almış oldukları bilinmektedir.

1071'de Malazgirt'te Selçuklu ordusu ile çarpışan Bizans ordusunda Türkçe konuşan Hıristiyan dinini benimsemiş Kuman, Kıpçak ve Gagavuz Türkleri bulunmaktaydı. Aşağıdaki alıntılar bunu doğrulamaktadır.

"İki ordu arasındaki fark büyüktü. Kapadokya, Frikya, Mezopotamya kuvvetleriyle Trakyalı askerlerden başka, Ermenilerden, Gürcülerden ve ücretli Frank, Norman, Slav, Uz ve Peçeneklerden oluşan Bizans ordusu, büyük çoğunluğu piyade olarak, 100 binden aşağı değildi. - Say.: 21. - Bizans ordusunun yenilgi nedenleri arasında, Peçeneklerin Sultan Alparslan safalarına katılması vs. de öne sürülmektedir. Say.: 25" (Malazgirt Meydan Muharebesi, Doç. Dr. İbrahim KAFESOĞLU, 1959, Ankara)

"Bizans ordusunun vurucu gücünü oluşturan Oğuz ve Peçenek süvarileri, kendi kandaşlarına karşı savaş vermeyi alçaklık saymışlar ve soylu bir karar vererek, Türk Ordusu safalarına geçmişlerdir." (ALPARSLAN'dan KARABEKİR PAŞA'ya ve Günümüze Kadar Tarihi Belgelerle Ermeni Meselesi - Levon P. DABAĞYAN, SON HAVADIS Gazetesi, dizi yazı, 1981.)

"Uz ve Peçenek süvarilerinin bir kısmının ırkdaşları olan Türkler'e katılarak savaştan çekilmeleri, Bizans Başkomutanlığını iyice sarsmıştı" (Malazgirt Meydan Muharebesi, Türk Silâhlı Kuvvetleri, II. Cilt Eki)

"Bütün telkin ve baskılara rağmen Türklüğünü kaybetmeyen Hıristiyan Türkler dikkate şayandır. Bu konuda Türklüğünü kaybetmemiş, dilini ve edebiyatını sürdürmüş, fakat ortodoks Hıristiyan olmuş, inançları arasına İslâmiyetten de bazı esasları katmış olan Oğuz veya Uz Türkleri ile Gagavuzların durumları da bilinmektedir." (Türklerin Dinî Tarihçesi - Prof. Hikmet TANYU, 1978 İstanbul)

"V. A. MOSKOU, Gagavuzlar'ın tahminen 1064 yıllarında Asya'dan Avrupa'ya geçmiş Uz-Oğuz Türkleri'nden olduğunu; K. JIRECEK ise, Gagavuzlar'ın Moğol akımından sonra Bulgaristan'a yerleşmiş bulunan Kuman Türkleri'nin soyundan geldiğini öne sürmektedir."

Bu konuda ayrıca Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU (Türk Milli Kültürü, sayfa: 265). L.RASONYİ (Tarihte Türklük, sayfa: 318) W. BERTHOLD (Orta Asya'da Moğol Fütühatına kadar Hıristiyanlık, sayfa: 47-100) ve K. CZEGLEDİ (Preudo-Zacharias On The Nomads, sayfa: 148) adlı türkologlarda da bilgiler vardır.

Evliya ÇELEBİ'nin Alanya'da tesbit ettiği çok eski bir Türkçe ile konuşan bir Hıristiyan toplumun mevcudiyeti de kayda değer. Ünlü gezgin İBNİ BATUTA; Anadolu'da Türkçeden başka dil konuşmayan Hıristiyan Ermeniler'den bahsetmektedir.

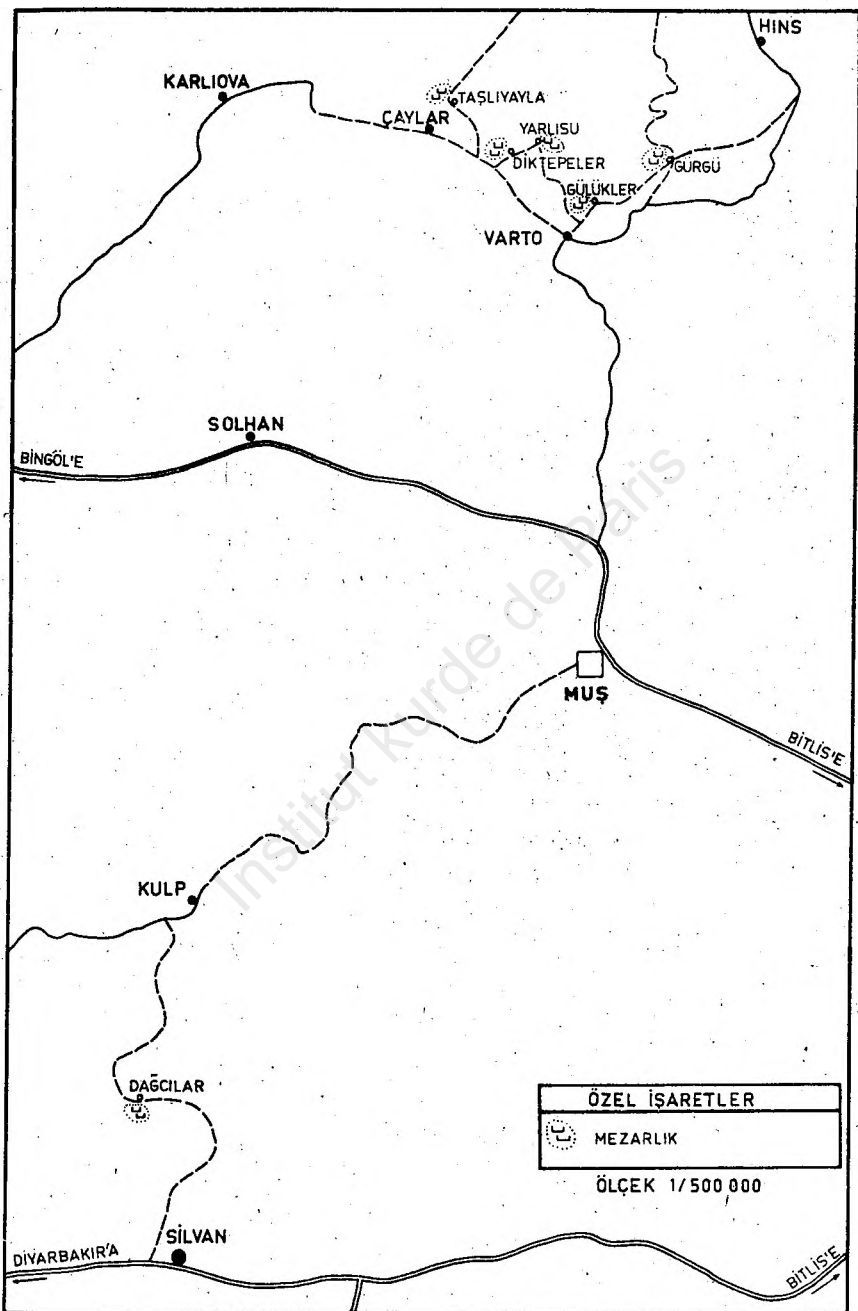
Ermeni alfabesi ile Orhun yazıtlarındaki alfabe arasında benzerlik vardır. Ayrıca Göktürkler'in kullandığı iki nokta üst üste noktalama işareti daha sonraları ilk defa Ermenilerde görülmüştür. (Ermeni Meselesi - SON HAVADIS Gazetesi dizi yazı, 1981 Levon P. DABAĞYANI Kendinden kaynaklandığı kuşkusuz olan Göktürk alfabesinin, yazıtlarda görülen aşamaya varıncaya kadar yüzlerce asır süren bir evre geçirmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Bu noktadan hareketle Doç. Dr. Fahrettin KIRZIOĞUL-LARI adlı bir Türk ailesince M.S. 405 yılında Bitlis'te düzenlendiği" hakkındaki tesbiti anlam kazanmaktadır.

Erzurum Karayazı kazasındaki "Ecinni-Cünni" mağarasındaki Ermenice metinlerin Göktürk Alfabesi ile yazılmış olabileceğine dair Herman VORY'nin 1969 yılında yaptığı bir açıklama vardır. Bu mağara hakkında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 13 Ocak 1978 tarih ve A-922 sayılı raporunun ilgili bölümleri aşağıdadır:

"Mekânların iç yüzünde ve dışındaki açık bölümlerde değişik şekillerde damga işaretleri, stilize resimler ve kitabeler bulunmaktadır. Herman VORY bunları; Oğuz damgaları, Uygur-Uruğ remizleri, eski Türk runik harfleri, hayvan ve süvâri resimleri, Ermenice yazıtlar ve belirsiz işaretler gibi gruplar halinde incelemiştir. Belki de bu kaya mekânları Hıristiyanlıktan önceki devirlerde kaya mezarlarıydı. Hıristiyanlık devrinde de bu mezarlar genişletilerek, kilise haline getirilmiştir. Kilisede hiç bir işaret ve duvar freksi yoktur. Bunun Hıristiyan yapısı olduğunu kapısındaki Ermenice kitabe göstermektedir" (Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Erzurum ve Çevresi, I. Cilt, 56. sayfa - Kuzey Anadolu'da Kayalara Hakedilmiş Eski Türk İşaretleri, Makale, Türk Et-nografya Dergisi, sayı XI., sayfa 27. Bu iki kaynağın yazarı H. Z. KOŞAY)

İslâmiyet öncesi Anadolu Türk yazıtlarına dair Bayburt Kalesinde, Ahlat'ın Arkin-lı Deresinde ve İstanbul Çemberlitaş Elçi Hanında da buluntular vardır. Bu konuda Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU çalışmalar yapmıştır.

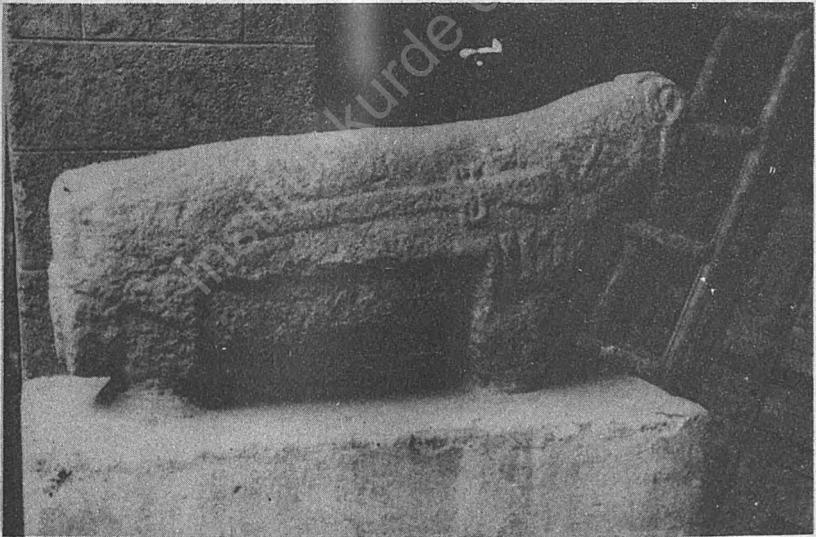
Bütün bu veriler göstermektedir ki, Ermeniler ile eski Hıristiyan Türkler arasında çok derin bir ilişki olabilir, ya da Ermeniler'e rağmen Anadolu'da Hıristiyan Türkler var olmuşlardı ve uygarlık kurmuşlardı. Bunlar ya şimdiki Ermeniler'dir veya şimdiki Türklerdir. Kars Kalesinin eteğindeki burçlarında "Eski Türk Takvimi hayvanları" işa-retini taşıyan kilise bunun canlı bir kanıtı olabilir.

VARTO YÖRESİNDE "KOÇ" HEYKELLİ MEZARLARIN BULUNDUĞU KOYLER

“Sultan Selâhattin Eyyubi, Kûr-Aras veya Aran Kûrtleri'nin Ravadlı boyundandır. Aran Kûrtleri'nin Babirakan-Babirli El-inden Kolu-Uzunoğulları önce Gregoriyan-Ermeni, 1050'den sonra da Ortodoks-Gürcü mezhebine girmişlerdir.” (Kûrtler'in Türklüğü - Doç. Dr. Fahrettin KIRZIOĞLU, 1968 Ankara) Bu konuda Doç. Dr. KIRZIOĞLU M. Fahrettin'in “Anı Şehri Tarihi” (1018 - 1236) Ankara 1982 isimli eserde, 21 Eylül 1982 tarihinde Doç. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU'nun IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde “240 - 241 Yıllarında Çen Ülkesinden Kaçan Şehzâde Momic ve Konak Kardeşler Uruğunun Taron ile Yukarı Murat Bölgesine Yerleşmesi” isimli tebliğinde yine aynı kongrede Prof. Dr. Mehmet ERÖZ'ün verdiği “Hıristiyanlaşan Türkler'e Dair” tebliğde de bilgiler bulunmaktadır.

Yukarıda açıklanan nedenlerle genelde Ermeni olarak bilinen toplumun her zaman ve tamamen Türk'ün dışında bir unsur olarak ele alınması ve incelenmesi mümkün değildir.

(9) Hormek Aşiretinden Hormekli Hasan oğlu Mehmed'in Kitabeli At, Kılıç, Kargı ve Koç kabartmalı mezar taşı.

Üstükran Köyünden (VARTO) Muş Müzesine götürülmüştür.

73 ncü sayfada sözü edilen mezar taşlarından birisi.

(26) Cibranlı Halit; Doğu Anadolu Türklüğünü bölme maksadına matuf neşriyat-
larda yazılar yazmıştır. "Nubara-Böcukan" adlı bir eserinde Kürt Türklerini ayrı bir
ırktanmışçasına Nemrut soyundan göstermiştir. Hamidiye Alaylarında Albay rütbesi
ile hizmet verirken, bölücü cemiyetlerden alıkonulması için o dönemde Erzurum 15.
Kolordu Komutanı olan Kâzım Karabekir Paşa ona, karargâhında görev vermiştir.
Uslanmayan Cibranlı Halit Şeyh Sait ayaklanması failleri arasında yangılanmış, Bit-
lis'te idam edilmiştir. (A. ÇAY, TKAE, Aralık / 1981)

Yusuf Ziya KOÇOĞLU

(28) Bitlis Mebusu Yusuf Ziya
KOÇOĞLU; Hacı Suad oğlu, 1882 Bitlis
doğumludur. 1925'de ölmüştür.

1913 yılında İstanbul'da yayınlanan
ROJA KURDA dergisinin Türkçe hazırla-
nan bölümünü Dr. Abdullah Cevdet, Vanlı
Memduh Selim, Bitlisli Yusuf Ziya ve Kemal
Fevzi düzenliyorlardı. (Dr. M. Abdülhalük
ÇAY, II. Meşrutiyet Sonrası İhanet Şebe-
keleri (1) Türk Kültürü, Sayı; 223 - 224.
Kasım / Aralık - 1981)

(29) Emperyalizm, çıkarları için Osmanlı Türk topraklarını parçalamaya başlayın-
ca Anadolu'nun birçok yerinde düşmanla mücadele için mahalli mukavemet dernekleri
kuruldu ve evvelce kurulan birçok hayır cemiyetleri yurdun kurtulmasına mücadeleci
dernekler olarak katıldılar. Bu şekilde kurulmuş Doğu Anadolu'da da dernekler vardı.
Kürt Teavün Cemiyeti gibi hayır maksadıyla kurulmuş bazı cemiyetler ise emperyalist
güçlerin eline geçip kısa zamanda kuruluş maksadının dışına çıktılar. Nitekim Kürt Te-
avün Cemiyeti bu tür bir değişimden sonra Kürt Teali Cemiyetine dönüşmüştür.

Kürt Teali Cemiyeti kurulurken başkanlığını yapan Abdülkadir Şûra-i Devlet Reisi
idi. Milli Mücadelede Doğu Anadolu'nun Ermeniler'e verilebileceği söylentileri çıkınca
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Kürt Teali Cemiyetinin temasa geçtiği bilinmektedir.

Doğu Anadolu'da bazı illerde de şubesi olan bu cemiyetin içerisinde Hariciye Vekili Said Paşanın oğlu Ferik Fuad Paşa, Ferik Hamdi Paşa gibi generaller ve jandarma albayı Mehmet Ali Bedirhan, yarbay Mehmet Emin Bey gibi askeri eşhas ve Emin Ali Bedirhan gibi adliye müfettişliğine gelebilmiş zatlar vardı. Memleket hizmetinin doruk noktasına gelmiş olmasına rağmen kişi serüvene atılıp fanatiklere alet olabiliyor ve kardeş kanının dökülmesine yol açabiliyordu.

(30__ Binbaşı Kasım (Cıbranlı Kasım); Cıbranlı aşiretindedir. Varto ilçesi Baskan köyünden Ahmet oğludur.

Harp Okulu mezunu olup, Miralay rütbesine kadar yükselmiştir. Varto'da Cumhuriyet öncesi kaymakamlık yapmıştır. 1970'de Elâzığ'da vefat etmiştir.

İç ayaklanmalarda yabancı tahriklere kapılmayıp, devlet güçleri yanında yer almıştır.

(31__ Celâli Aşiretleri, Şeyh Said isyanında yabancı tahriklere kapılmayıp, hükümet kuvvetleri yanında yer almıştır. (Şadillili Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Ankara)

·32) Emperyalist güçler tarafından doğu bölgesi halkına "Halife Sizi Bekliyor - Hilâfetsiz Müslümanlar Olmaz- Hiçbir Halife Memleketten Çıkarılmaz - Şiarımız Dindir - Şimdiki Hükümet Dinsizlik Neşretmektedir - Şeriat İsteyiniz - Kadınlar Çıplaktır - Mekteplerde Dinsizlik İlerliyor" şeklinde bildiriler dağıtmaya başlandı ve halk Cumhuriyet yönetimine karşı direnmeye çağrıldı. İşte bu emperyalist güçlerin propagandasının tesiri altında kalan Şeyh Sait ve arkadaşları tarafından Türkiye'nin doğu bölgesinin bir kesiminde (1 Şubat 1925 - 15 Nisan 1925) isyan çıkarıldı. İsyan devlet güçleri tarafından bastırıldı.)

Şeyh SAİT

Yapılan kovuşturmada, isyancıların giydikleri yabancı asker üniformaları, üzerlerinde çıkan yabancı paralar, kullandıkları Türk ordusuna ait olmayan yabancı silah ve cephane, bildirilerin Avrupa'da basılmış olduğu, delillerden isyanın yabancı bir ülkeden (İngiltere) geniş destek gördüğü ortaya çıkmıştır.

Şeyh Sait ve 47 kişi Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiştir.

Şeyh Sait idam sehpasına giderken; "Ahmet Zihni Beyin fütuhâtı islâmiye'sinde yazılıdır. Mehdi'nin hurucunda (çıkışında) Türkler 300 bin asker vereceklerdir. Demek ki Türkler kıyamete kadar islâmiyeti koruyacaklardır."

"Namazını her isteyen kılabiliyordu ve camilerde ezan okunuyordu. İbadetine kimsenin karışmadığını" itiraf etti ve "Fena yaptık. Bundan sonra iyi olur inşallah" demiştir.

(Metin TOKER, Şeyh Sait ve İsyanı, Ankara 1968)

(34) Hoybun; Şeyh Sait isyanından sonra masum halk ile askeri güçleri karşı karşıya getiren isyan liderlerinden bir kısmı yurt dışına çıkmışlardı. İngiliz Entelicons Servisi bunları 1927 yılında Ravandız'da tekrar organize etmeye başladı. İngilizler Dağlı Türkler'e vaadlerde bulunuyor ve onları teşvik ediyorlardı.

Bir seri gelişmeden sonra İngilizler Dağlı Türkler'in Kürt tabanında isyana müsait bir ortam olmadığını anladılar. Bu dönemde Ermeni Taşnak Komiteleri gemi azıya almışlar, ancak Dağlı Türkler'in gösterdiği tepki fazla varlık göstermelerini engellemiştir. İngilizler her iki isyancı kesimi müşterek gayeleri etrafında organize etmeye başlamışlardır.

Hoybun; Ermeni yurdu anlamına geliyordu. Dağlı Türkler ise (Heyben) anlamında (Benlik) karşılığında Hoybon kelimesini kullanıyorlardı. Yeni oluşturulan örgüte tarafları memnun etmek maksadıyla Hoybun, ismi konuldu.

Ermeniler ilkin yönetim kurulu seçimlerinde, daha sonra Fransızlarla yaptıkları Dağlı Türkler'in gıyabındaki anlaşma ile Dağlıları istismar ettiler. Bazı Dağlı Türkler Batı Emperyalizmi ile Ermeniler arasındaki gizli ittifakı çabuk anladılar. Ayrıca Ermeniler Ortadoğu'da ve Avrupa'da iyi organize olmuşlardı. Dağlılar, gelişmelere yeterince süratle ayak uyduramadıklarını çok geçmeden anladılar. Böylece taraflar ayrıldı ve ittifaklar bozuldu.

TAŞNAK; "Rusya Ermeniler'i Türkiye'de olup bitenleri yakından izliyerek Balkanlardaki çete örgütlerin taktiği ile Komiteler kurmaya başladılar. Rusya'daki Ermeniler birkaç gizli örgüt kurmuşlardı. Rusya'daki bu gizli teşkilatların hepsi Kirizdapor Mikaelyen ve arkadaşlarının çalışmaları sonucu birleşerek Taşnak Komitesini diğer adıyla, Ermeni İhtilâl Cemiyetleri İttifakını kurdular. İlk defa kurulan (Genç Ermenistan) ile Van'daki (Ermeni Cemiyeti Armengeon) Hınçak Komitesi ile birleşerek Rusya'dan Türkiye'ye geçen çetelere yardım gayesini güttüler."

"Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Esad URAS"

"Taşnak Komitesi, 1890 tarihinde Kafkasya'da kuruldu. Kelime manasını Truşak-bayrak'tan alır. Aynı zamanda bir derginin ismi olan Truşak, Komite'nin düşüncelerini yaymaktadır. Taşnak kelimesinin Ermenice tam olarak anlamı Taşnak Sutuyun'dur ki, komitenin asıl adı (Ermeni İhtilâl Cemiyeti İttifakıdır).

Kaynak: (Bir "Tedhiş Örgütü" ve Arkasındaki Gerçekler, Nisan / 1980, Seri Yazı, Hergün Gazetesi.)

Şeyh ABDULLAH

(35) Şeyh Abdullah ve arkadaşlarını isyana teşvik eden Emperyalist güçler Cumhuriyet yönetimine karşı direnmelerini sağlamak için, yönetimi islâmîyete karşı ve dinsiz olarak göstermekte idi. Aynı aşiretin gençlerini Türkiye Cumhuriyeti'nin birliği ve dirliğine karşı tahrik eden Dr. Heinz GSTREIN gibi batı sosyalist yazarlar, Kürtler'in zorla müslüman edilmiş hıristiyanlar olduklarını, kurtulmaları için Orta-doğu'nun islâm ve Türk, Arab, Fars olmayan tüm dini ve ırkî azınlıkları ile birleşmeleri gerektiğini savunmaktadır.

(36) Mutki (MOTKI) Aşireti, Reisleri Hacı Musa bey önderliğinde Mustafa Kemal İkinci Ordu Komutanı iken Bitlis'in Ruslar'dan kurtarılmasında büyük yararlıklar göstermiştir. Atatürk'ün sol kanadını tutan kuvvetlerle birlikte devletin safinda çatışmalara girmiştir.

(Cemal KUTAN, Bediüzzaman Saidi Nursi, İstanbul 1960)

(Dr. Heinz GSTREIN, Avukatsız Halk KÜRTLER, İstanbul, 1977)

HACI MUSA

(39) 1926 yılındaki Koçuşığı isyanında isyancılar BERİTANLI AŞİRETİ'nin yaylak ve koyunlarına el koymak isteyince Beritanlılar ve diğer bir kısım aşiretler isyancı Koçuşığı Aşiretine karşı devletin yanında direnişe geçtiler.

(Şadillili VEDAT, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar.)

(40) Necip AGA; Elâzığ / Karakocanokçular köyünde yaşamıştır. Şadilli aşiretine mensuptur. Şadilli aşiretini kendi döneminde dağınkılıktan kurtararak bir araya getirmiştir. Aşireti 1925'de yabancı tahriklere kapılan Şeyh Sait isyanında devlet güçleri yanında yer almıştır.

(41) KÜÇÜKAGAĞLU Mehmet Hulûsi Efendi; Bingöl ili, Adaklı Bucağı Sütlüce köyü Ağaköy mezraından Küçük Ağa ünvanlı Zeynel Abidin'in oğludur. Aile daha sonra Yurtsever soyadını almıştır. Şeyh Sait isyanında devlet güçleri yanında yer almış, ayrıca komşu aşiretlerinde devlet güçleri yanında yer almaları için büyük çaba göstermiştir. 1930'lu yıllarda vefat etmiş olup, mezarı Sütlüce köyündedir.

VELİ AĞA

(42) Veli Ağa (FIRAT); Ağa oğlu olup, Varto ilçesi Güzeldere (Zengel) köyündendir. 1949 yılında vefat etmiştir. Mezarı aynı köydedir. 3 erkek çocuğu Kurtuluş savaşında şehit olmuşlardır. 1925 Şeyh Sait isyanında kendi aşireti olan HORMEK Aşireti ile birlikte devlet güçleri yanında yer almıştır.

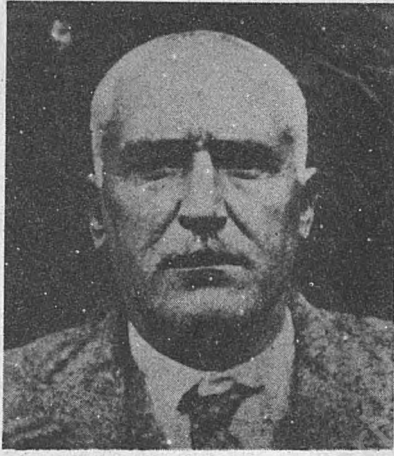
(44) Tatanlı Haydar; Varto ilçesi, Ağaçköprü köyü (Tatan) Köyü'ndendir. Babası "Haydarı Rızgo" lâkabıyla tanınan Rızgan adlı kişidir. Hormek aşiretindedir. Çocukları SARIKAŞ soyadını taşımakta olup, mezarı yine aynı köydedir. 3 erkek kardeşi Kurtuluş Savaşı döneminde Ermeniler tarafından öldürülmüş olup, mezarları Ağaçköprü köyündedir.

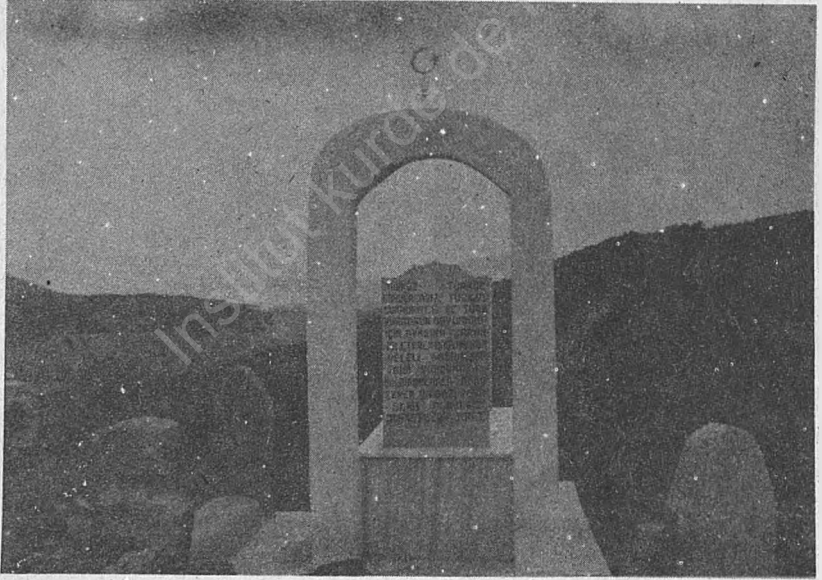
M. Şerif FIRAT ve Eşi

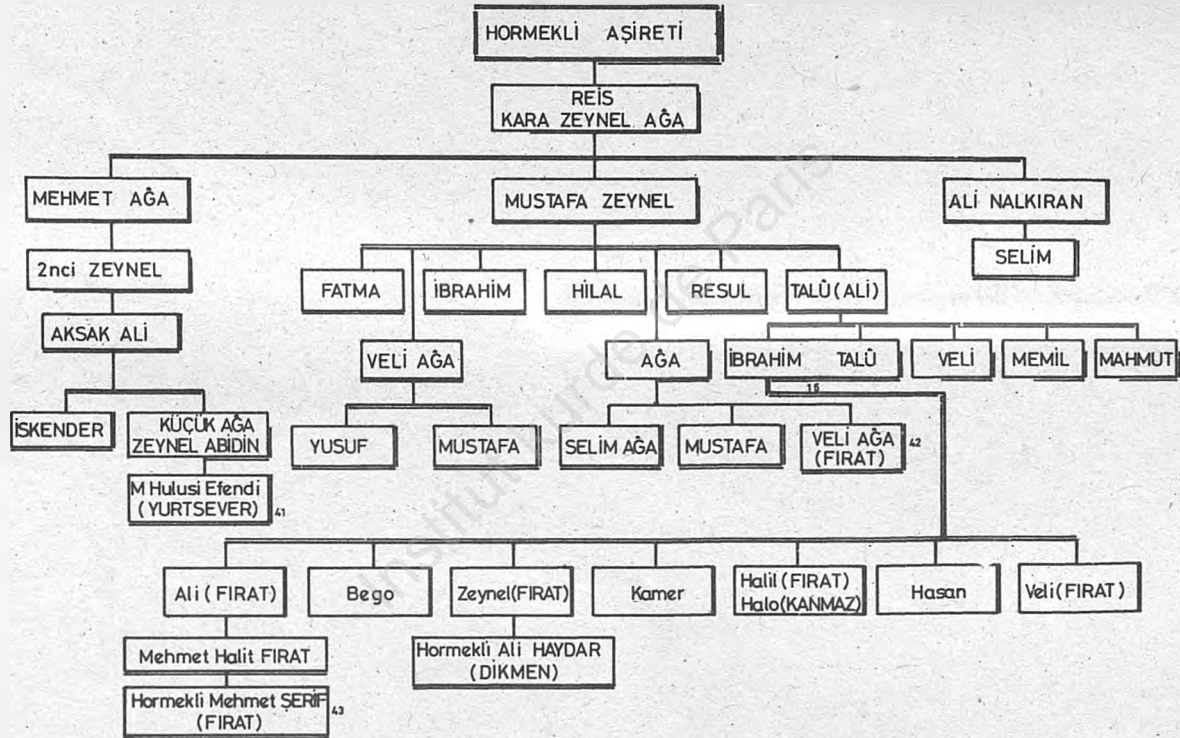
M. Şerif FIRAT ve Oğulları

M. ŞERİF FIRAT

**Mehmet Şerif Fırat'ın Varto Kasman (Köprücük)
Köyündeki mezarı.**

Institut kurde de Paris

BİBLİYOGRAFYA

1. Türk Tarihinin Ana Hatları, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul 1931.
2. Kadri Kemal KOP, Araştırma ve Düşüncelerim, İstanbul 1935.
3. Ahmet REFIK, Umumî Tarih.
4. Ali KEMALİ, Erzincan, İstanbul 1932.
5. Besim ATALAY, Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul 1921.
6. Alâeddin KEYKUBAT, Şecere.
7. Miralay M. RIZA, Benlik ve Dil Birliğimiz, İstanbul 1933.
8. Resmî Kayıtlardan Alınan Bilgiler.
9. Bizzat Müşahadelerim.
10. Hormek Şeceresi.
11. Doğu İllerindeki Türk Aşarı ve Mezarları.

İLÂVE EDİLEN NOTLARDA FAYDALANILAN ESERLER

1. 1973 Muş Yılığ, Ankara 1973.
2. Fahrettin KIRZIOĞLU, 100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi, İstanbul 1955.
3. Hayat Ansiklopedisi.
4. Meydan Ladousse.
5. Tahir Kutsi MAKAL, Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Son Havadis 1978 İstanbul.
6. İlhan BARDAKÇI, Hacı Bektaş Veli Üzerine Tarihten Bugüne, Tercüman, 19.8.1982.
7. Şadillili VEDAT, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyancılar, Cilt: 1, Ankara.
8. Dr. M. Abdülhalûk ÇAY, Türk Kültürü, II. Meşrutiyet Sonları İhanet Şebekeleri, 1, Sayı: 223 - 224, Kasım - Aralık 1981.
9. Dr. M. Şükrü SEKBAN, Kürt Meselesi, Ankara 1979.
10. Cemal KUTAY, Bediüzzan Said Nursi, İstanbul 1960.
11. T. Yılmaz ÖZTUNA, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, Hayat Kitapları 37, İstanbul 1963 - 1967.
12. Kâzım ÖZTÜRK, T.B.M.M. Albumü, 1920 - 1973, Ankara 1973.
13. Atatürk, Türk Gençinin El Kitabı, Ankara 1972.

14. Doç. Dr. Fahrettin KIRZIOĞLU, Kürtler'in Türklüğü, Ankara 1968.
15. Doç. Dr. Fahrettin KIRZIOĞLU, Anı Şehri Tarihi (1018 - 1236) Ankara 1982.
16. Doç. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde "240-241 Yıllarında Çen Ülkesinden Kaçan Şehzade MOMIK ve Konak Kardeşler Uruğunun Taron ile Lukarı Murat Bölgesine Yerleşmesi" isimli Tebliğ, İstanbul 21 Eylül 1982.
17. Prof. Dr. Mehmet ERÖZ, "Hıristiyanlaşan Türkler'e Dair" tebliğ, IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 21 Eylül 1982.

Institut kurde de Paris

ENDEKS

— A —

- Adülhaluk ÇAY, 261.
Abas Uşağı, 27.
Abbasî, 3, 7, 10, 11, 12, 39, 41, 55,
100, 162, 164.
Abbasî Halifesi Memun, 49.
Abbasî Sülalesi, 5.
Abbas Min Kabileti Merdis, 78.
Abdalanlı Kamer, 185.
Abdalan Kabilesi, 65, 70.
Abdal Ali, 62.
Abdal Pirsultan, 200.
Abdülkerim, 196.
Abdullahil Tayyip, 76.
Abdulmuttalip, 38.
Abdurrahim, 175.
Abdülkadir, 156, 261.
Abdullah Cevdet, 261.
Abdullah Min Kabileti İzol, 77.
Abı-Tahhur, 77.
Abraham Paşa, 250.
Acemce, 3, 14, 16, 17, 46.
Acem, 2, 6, 38.
Ademan Aşireti, 124, 163.
Ağrı Dağı, 2, 8, 143.
Ağrı, 5, 6, 14, 124.
Ağuşanlı, 178.
Ağuşan Köyü, 221.
Ahı (Teşkilâtı), 50.
Ahlat, 19, 89.
Ahmedî Yasevi, 50, 251.
Ahmet Hanı, 155.
Ahmet İzzet Paşa, 147, 149, 151, 240.
Ahmet Refik, 1, 57.
Ahmet Zeki Paşa, 134.
Akak Köyü, 65.
Akçadağ, 19, 24, 96, 100.
Akdaş Köyü, 102.
Akkoyunlular, 19, 28, 63, 87, 89, 91, 95.
Akkoyunlu Aşireti, 89, 91.
Akkoyunlu Türkler, 30, 70.
Aksak Ali, 121.
Aksak Teymur, 91.
Alaattini Ertena, 69, 89.
Alaattini Keykubat, 23, 28, 75, 80, 84,
199.
Alaattin Paşa, 72, 105.
Alagöz Dağları, 7.
Alagöz Köyü, 74, 79, 185.
Alagöz Şecaresi, 104.
Alagöz, 65.
Alanlı, 27, 28.
Alan Aşireti, 91, 103.
Alan Kabilesi, 77.
Alavüddeve, 31.
Aleviler (Kitabın pek çok yerinde).
Alevilik Halifeleri, 76.

- Alevilik, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 69, 97, 98, 100, 199.
- Alevi Aşiretleri, 5, 37, 101, 170, 178.
- Alevi Bektaşî Türkler, 24.
- Alevi Evlatları (Ali evlatları), 48.
- Alevi Şairler, 37.
- Alevi Türkleri, 98, 99.
- Alevi Türkmen, 101.
- Alevi Türk Kabileleri, 3.
- Alevi-Caferi, 49.
- Alhas Ağa Ali, 75.
- Alhas Oğlu Mustafa Ağa, 75.
- Alhas Aşireti, 223.
- Ali Ağa, 245.
- Alihan Kabilesi, 79, 105.
- Alihan Oymağı, 75.
- Aliki Oymağı, 68.
- Ali Bey, 101.
- Ali Cemal, 176.
- Ali Çeto (Bakın: Solhan Aşireti Reisi Ali Çeto).
- Ali Hamet (Bakın: Üstükranlı Ali Hamet).
- Ali Haydar, 183, 186.
- Ali İhsan Paşa (Sabis), 153, 242.
- Ali Kemali, 27, 37.
- Ali Menküçek, 79.
- Ali Min Kabileti Haydar, 77.
- Ali Murat Yaylaları, 229.
- Ali Nalkıran, 108, 109, 112.
- Ali Rıza, 170, 171, 172, 173.
- Ali Torun Beğ, 245.
- Ali Şahimerdan, 202.
- Ali Ulaş, 152.
- Ali Efendi, (Bakın: Muşlu Ali Efendi).
Ali-Nürük, 192.
- Allahuekber Dağları, 143.
- Alpaslan, 62, 83.
- Ambar Nehri, 175.
- Ameran Köyü, 56, 129, 221, 227.
- Anadolu Türkleri, 47, 50.
- Anadolu Türkmenleri, 48.
- Anadolu, 2, 9, 42, 47, 53, 61.
- Anar Köyü, 65.
- Anıkara, 15.
- Anı Şehri Tarihi, 258.
- Ankara Hükümeti, 157.
- Ankara, 4, 65.
- Ankuva, 2, 10.
- Arabistan, 11, 38.
- Arabiyanlı Hacco, 196.
- Arabi, 15, 37.
- Araboy Oymağı, 68.
- Aran Kürtleri, 258.
- Araboyan, 163.
- Arapça, 3, 8, 46, 222.
- Arap Deresi, 188, 189.
- Araplar, 3, 13, 54, 55, 164.
- Arap Halidi, 8.
- Arap Hars ve Dili, 7.
- Arap Şamar Aşireti, 140.
- Ararat, 57, 58.
- Aras Nehri, 54, 55, 232.
- Ara-Bayan Aşireti, 163.
- Arili Aşireti, 27, 28, 79, 104.
- Ariyan Aşireti, 149.
- Arslanuşağı Aşireti, 27, 96.

Arslan Aşireti, 223.
Asuriler, 1, 9, 53, 57, 58.
Asur Kitabeleri, 2.
Asyayı Suğra, 58.
Asya Türkçesi, 16.
Aşiret Sistemi, 10.

Atmanan Aşireti, 163.
Aynalbey (Şahıs), 174.
Aynan Köy, 71.
Azan Aşireti, 163.
Azan Kabileleri, 164, 177.
Azeri, 39.

— B —

Babailer, 48, 51.
Babakürdiler, 1, 4, 84, 99, 163, 164,
168, 195.
Baba Mansurlar, 70, 199.
Baba Oğulları, 180.
Babil, 6.
Babirakan-Babirli El'i, 258.
Badan Köyü, 221, 227.
Bağın Kasabası, 76, 77, 78, 79, 80.
Bağır Dağı, 65.
Bağır Baba, 30.
Bağlanlı Hacı Halit, 195.
Bahtan Beyleri, 11.
Bahteriyân Bölgesi, 6.
Bahtiyaruşağı, 27.
Balabanlı Aşireti, 27, 96, 101, 102, 112.
Balaban Hatun, 119.
Baluşağı, 27, 223.
Balık Köyü, 79, 80, 84, 221.
Balım Sultan, 93.
Balih Köy, 75.
Balı Kabilesi, 103, 249.
Baskan Köyü, 56, 183, 184, 185, 194.
Baskan Çayı, 56, 229.
Başköylü Hasan, 152.
Başköy, 102.
Bayazıt (II), 31, 38, 93, 97.
Bayazıdî-Bestami, 42, 50, 251.
Bayındırbaba, 30, 63, 148.

Bayındır Han, 30.
Ba-İlyas Kabilesi, 77.
Bayram Kodaman, 250.
Bedirhaniler, 10, 11, 107, 121.
Bediüzzaman Saidi Nursi, 265.
Bekiran Aşireti, 163, 196.
Bektaşiler, 17, 20, 21, 23, 27, 29, 33,
36, 37, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48,
50, 200.
Bektaşilik, 20, 23, 31, 42, 44, 45, 47,
50, 96.
Bektaşî Babaları, 133.
Bektaşî Edebiyatı, 47.
Bektaşî Tarikatı, 20, 25, 32, 42, 43, 47.
Bektaşî Türkler, 20, 23, 24, 36.
Beleki Aşireti, 163.
Belh Tekiyeleri, 41.
Belh (Şehri), 6.
Beni İsrail, 57.
Benli Hatun, 96.
Benzer Deresi, 232.
Bezaran Aşireti, 4, 163.
Beritanlı Aşireti, 177, 178, 266.
Bermekiler, 49.
Bert Hold, 255.
Berzan-Neyri Şeyhi Mahmut, 166.
Beşirbey (şahıs), 74.
Beşiri (Kasaba), 14.

Beylerbeyi Alaattin Paşa, 106.
Bezkaruşağı, 27.
Bıyıklı Mehmet Paşa, 101.
Bidiri Aşireti, 163.
Bidiri Aşireti Reisi Hacı Fıra, 190.
Biliki (Oymak), 68.
Binbaşı Kasım (Cıbranlı Kasım), 157,
166, 184, 185, 195.
Binbaşı Kör Ahmet Ağa, 139.
Binbaşı Tahsin, 179, 180, 196.
Bingöl Dağı, 59, 61, 63, 70, 152, 227,
228, 230, 231, 232, 233, 234, 235.
Bingöl Yaylası, 231.
Bingöl, 62, 159, 230, 232, 233, 234, 235.
Birinci Murat, 97.
Bişiri (Kasaba), 163.

Bitiri Aşireti 120.
Bitlis Divanı Harbi Orfisi, 167.
Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, 156, 161, 261.
Bitlis, 55, 95, 163, 168, 172, 183,
190, 196.
Bizans Ordusu, 255.
Boğazköy, 2, 9, 10.
Boğlan (Gediği) 172, 194.
Botan Aşireti, 175.
Botan Kabileleri, 164, 173.
Buhtan Aşireti, 163.
Bulanık, 6, 14, 65, 66, 115, 124, 155,
156, 163, 225, 232.
Bütükahinli Uşağı, 27.
Bütükan Kabilesi, 102.
Büyükköy Köyü, 79, 221.

— C —

Caferi Mezhebi, 22, 40, 94, 100.
Cafer Min Kabileti Delisenler, 77.
Caferi Sadık, 41, 49.
Caferli Aşireti, 27.
Cafer Şah (Tatar Gelünca oğlu), 74.
Cafer Tayyar Paşa, 147, 148.
Çakır Tahir Kabilesi, 78.
Canesaran Yaylası, 229.
Canesaran Köy, 63, 131, 133, 134,
138, 221.
Carek Aşireti, 188.
Celalettini Harzemşah, 85, 246.
Celali Aşireti, 5, 8, 98, 107, 124, 163,
262.
Celali Göçmenleri, 145.
Cemal Bardakçı, 176, 242.
Cemil Cahit, 196.
Cemal Kutan, 265.

Cemil Çeto (Garzanlı), 196.
Cemiyeti Akvam, 156, 157, 166, 174.
Cengiz Bey, 9.
Cerablüs (Kasaba), 10.
Cezireli Molla Ahmet, 155.
Cıbran Aşireti, 5, 73, 66, 67, 68, 113,
115, 127, 128, 129, 130, 132, 135,
163, 166, 172, 180, 189, 190, 221,
223, 250.
Cıbranlılar, 66, 107, 115, 128, 129,
130, 132, 134, 135, 136, 137, 138,
140, 143, 144, 158.
Cıbranlı Ahmet, 192, 198.
Cıbranlı Alo-Reşik, 130.
Cıbranlı Amer, 129.
Cıbranlı Avni Oğulları, 179.
Cıbranlı Baba, 146, 166, 169, 179, 180,
184, 186, 192, 195.

Cıbranlı Halit (Miralay Halit), 129, 132, 133, 135, 137, 138, 143, 144, 145, 146, 154, 155, 156, 159, 161, 261.
Cıbranlı Hattooğlu, 130, 133, 169, 180, 185, 190.
Cıbranlı Hatto Mehmet, 190, 195, 183.
Cıbranlı Hatto Reşit, 190, 195.
Cıbranlı Kamil, 166, 169, 171, 172, 180, 183, 184, 192, 195.
Cıbranlı Kasım (Bakınız, Binbaşı Kasım), 262.
Cıbranlı Kaymakamı Halit Bey, 133, 138.
Cıbranlı Mehmet Halil, 115.
Cıbranlı Kör Ahmet, 132, 139.
Cıbranlı Mahmut Bey, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134.
Cıbranlı Maksut Halit Bey, 125, 126, 128, 143.

Cıbranlı Sincar İbrahim Bey, 125, 126, 128, 133.
Cıbranlı Velibilik, 129.
Cıbranlı Yusuf Ziya, 164, 165, 166, 167, 169, 190.
Cıbran Ağaları, 68, 183, 189, 193.
Cıbran Aşiret Alayı, 68, 127, 128, 129, 131, 132, 135, 136, 137, 145, 149.
Cıbran Dağları, 192.
Cıbran Savaşı, 152.
Cıbran, 5, 98, 165.
Cihangir, (Uzun Hasan'ın torunlarından), 89.
Civarık Köyü, 75, 79, 80, 84, 221.
Cizre Beyleri, 10, 11.
Cizre, 14.
Cünan Kabilesi, 102.
Czegledi, 255.

— Ç —

Çahabur (Köy), 71.
Çakır Tahir Kabilesi, 78.
Çaldıran Ovası, 3, 20, 99.
Çaldıran Zaferi, 4, 7.
Çaldıran, 99.
Çal (Kasaba), 10.
Çanlı Şeyh Hasan, 179, 195.
Çan Şeyhi İbrahim, 179, 195.
Çan Şeyhi Mustafa, 179, 198.
Çan Şeyhleri, 10, 172.
Çapakçur Dağları, 132.
Çapakçur Zazaları, 132, 178.
Çapakçur, 5, 24, 55, 71, 84, 146, 147, 159, 164, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 182, 185, 193, 195, 198.

Çapanık Dağı, 184.
Çarekli Hasan Ağa, 142.
Çarek Aşireti (Kabilesi), 69, 119, 188, 190.
Çarıklı Aşireti, 27, 75, 96, 102.
Çarıklı Şeyhi Hüseyin, 117.
Çeçen, 71, 72, 222.
Çelebiler, 51.
Çerekli Haşim, 189.
Çerekli Haydar Bey, 25.
Çerkesler, 65, 71, 72, 222.
Çerkes Mehmet Zeki Paşa, 124.
Çerkes Osman Paşa, 102.
Çermek Köyü, 221.
Çermik (Coğrafi isim) 175, 176.
Çiftlik Köyü, 221.

Çin, 2.
Çipniler, 48.
Çirikli Musa, 144.
Çiriş Köyü, 120.
Çivrişe Dağları, 146, 147, 180.

Çobaniler Beyliği, 89.
Çobaniler Valisi Şeyh Hasan, 89, 90.
Çorşan Köyü, 221.
Çöleklî Hüseyin, 198.

— D —

Doğdap Köyü, 71.
Dağıstan, 72.
Dağlı Aşiretleri, 11.
Dağlı, Türk Aşiretleri, 4.
Kalav (Köy), 79.
Danişmendliler, 83.
Danzig Köyü, 69.
Danzig Nahiyesi, 69.
Darabi Köyü, (Durabey), 108, 113, 221.
Darahani, 173, 174, 175, 177, 194.
Daraki Köyü, 221.
Dada Kabilesi, 78.
Deli Hasan Oğlu Mustafa, 117, 118.
Deli Şükrü Baba, 35.
Delisenler Kabilesi, 72.
Demenanlı Uşağı, 27, 28.
Demenan Aşireti, 103, 149.
Dersim Aşireti, 27, 92, 96, 101, 149, 178.
Dersim, 19, 21, 24, 28, 29, 69, 96, 101, 102.
Dertli (Ozan), 200.

Derviş Beyaz, 28, 76, 77, 199.
Derviş Bey, 135.
Derviş Bey Aşireti, 250.
Derviş Budağ, 67.
Dikran, 58.
Dırık Köyü, 194.
Diyarbakırlı Cemil Paşa, 10.
Diyarbakır, 7, 14, 89, 102, 150, 153,
154, 170, 172, 175, 180, 184, 185.
Dodan (Köy), 56.
Doğandedeoğlu (Ağuçanlı) Hüseyin
Efendi, 178.
Dr. Fric, 16.
Dr. Sipi Çiše, 9.
Durabey, (Köy), 65.
Dümbeli Dağı, 221.
Dümbeli Şubesi, 7.
Dümbeli Zazaları, 84, 85, 87, 164.
Düzgünbaba (Yatır), 30.

— E —

Ebuali-Hasan, 41.
Ebubekir (Halife), 39.
Ebulhasani Hurkani, 42, 251.
Ebumüslimi Horasani, 49, 55, 73.
Ecinni-Cünni, 256.

Elaziğ, 14, 55, 147, 151, 153, 164,
172, 173, 177.
Eleşkirt, 5, 6, 14.
Elharzemin Oğulları, 74.
Elmalı Tekiyesi, 46.

Emeviler, 12, 28, 29, 41, 48, 55, 162.
Emin Ali Bedirhan, 262.
Emin Paşa (Bakın: Muş Beylerbeyi Alaa-
tin Oğlu Emin Paşa).
Emirelmücahidin Muhammet (Saidi Nak-
şibendi), 174.
Engüzek Köyü, 151.
Enver Paşa, 143, 240.
Erciş, 5, 14.
Erdebil Tekiyesi, 31, 37.
Erdebil, 41, 50.
Ergani, 6, 7, 172, 175, 176.
Eric (Kasaba), 6.
Ermeniler, 2, 54, 55, 56, 57, 58, 64,
132, 151, 152, 153, 154, 156.
Ermenistan, 58.
Ermeni Halkı, 56.
Ermeni Hükümeti, 2.

Ermeni Teşkilâtı, 56.
Erzenilrum, 74.
Erzincan Müşirliği, 133.
Erzincan Tarihi (Eser), 58, 85.
Erzincan, 19, 45, 69, 89, 92, 96, 97,
100, 101, 102, 221.
Erzurum, 89, 101, 145, 149, 151, 154,
179, 180, 183.
Esad Uraz, 264.
Eser Baba (Tepe), 148.
Eskihan, 64.
Eski Konak Köyü, 221.
Eşek Meydanı, 146, 149, 192, 193.
Ethem Pertev Paşa, 111.
Etiler, 2, 57, 58.
Eti Türkleri, 6, 10, 57.
Evliya Çelebi, 256.

— F —

Fahrettin Kırzioğlu, 245, 258.
Faik Paşa, 147, 241.
Farsî, 15, 16, 17, 37, 222.
Fariş Ağa (Şahıs), 107.
Farkın Beyleri, 10, 164.
Farkın, 14, 154, 172, 175.
Fatih Sultan Mehmet, 21, 31, 91, 92.
Fatimiye (Hanedan), 40.
Fazıl İbni Muhammedil-Tusi, 42.
Felemes (Oğullar), 189, 190.
Fenni Efendi, 111.
Feramuz Şah, 73, 74.

Feraşet Aşireti, 223.
Feraşet-Fero, 73, 74, 81, 103.
Ferik Fuad Paşa, 262.
Ferhatuşağı, 27.
Ferik Hamdi Paşa, 262.
Fero Oğulları, 103, 104.
Feridun Fazıl Tülbençî, 249.
Fettah Bey, 105.
Fıçık Köyü, 102.
Fırat, 20.
Frank, 255.

— G —

- Gadirhum (Mevkii), 39.
Gagavuz, 255.
Galip Bey, (35 A.K. Kaymakam), 193.
Garzan, (Ilçe), 14, 163, 196.
Gavaş, (Kasaba), 163.
Gavur Yurdu Köyü, 221.
Gavuşağı, 27.
Gaziantep, 8.
Gazik Köyü, 149.
Gazili, 28, 29.
Gazi Mustafa Kemal, 154, 184.
Gazne (Afganistan), 246.
Gedik Aşireti, 223.
Genç Abdal (Ozan), 200.
Genç, 7, 14, 67, 159, 174, 177.
Genem Perteli İsmail Ağa, 119.
Genem Pertek Köyü, 119.
Gerda (Kavim ismi), 9.
Ger-Koğ Yaylaları, 229.
Geylan (Kasaba), 50.
Gildani (Kavim), 8.
Girnoslu Hacı Selim, 183.
Goma-Gorgo Gediği, 191.
Goto-Hitit Türkleri, 9.
Gotto (Kavim), 9.
Gökdereli Şeyh Şerif, 146, 173,
177, 178.
Gökdere Boğazı, 178.
Gökdere Kabileleri, 164.
Gökdere, 177, 178.
Gökoğlan Ovası, 61, 63.
Gökoğlan Şehidi, 61.
Gökoğlan, 61, 169, 225.
Göktepe, 150.
Göktürk Alfabeti, 256.
Gölbahri (Göl), 228.
Göller Köyü, 221.
Göller Şehidi, 63.
Gömgüm, 57, 59, 65.
Göndür Deresi, 232.
Göynük Ovası, 61, 149, 182, 183, 190,
192, 194.
Guyan Beyleri, 10.
Gülabioğlu Fereşat Ağa, 75, 103.
Gülabiuşağı, 27.
Gülabi Ağa, 75, 103, 105, 116.
Gülabi Oğlu Ağa, 136.
Gülabi Mustafa, 136.
Gülahmet (Şehitlik), 63.
Gülistan Köyü, 222.
Gülmustafa (Şehitlik), 63.
Gülükler (Köy), 70.
Gündemir (Köy), 56.
Gürcistan, 102.
Gürcüler, 255.
Gürcü Osman Paşa, 113.
Güzeldere, 232.

— H —

- Haccac, 50.
Haca Ahmadi Yasevi, 22, 50.
Hace-Yusuf ül Hamedani, 42.
Hacı Bektaş Veli, 42, 50, 86, 199, 202,
252.
Hacı Betaş Tekkesi, 182.

- Hacı Bektaş, 23, 90, 92.
Hacı Derviş (Muş eşrafından), 142, 190.
Hacı İbrahimoğulları, 178.
Hacı Kureysi, 76.
Hacı Kureyş Oğulları, 70.
Hacı Musa, 265.
Hacı Musaoğlu İzzet, 196.
Hacı Sadık, 173, 174, 175, 195.
Hacıyan Boğazı, 149.
Hakkâri Abdurrahim, 156.
Hakkâri, 14, 163.
Halep, 170, 173.
Halhol Köyü, 71.
Halidi, 10, 11, 162, 164.
Halidi Seyyit, 5.
Halit Bey (Bakın: Cibranlı Miralay Halit).
Halid Bini Velid, 10, 12.
Halinen Kabileleri, 164.
Halil Mengel, 186.
Halil (Suvaroğlu), 66.
Halinan (Kabile), 163.
Halitler Köyü, 221.
Haltı Soyu, 95.
Haltiler, 1, 2.
Haltı Dağı, 10.
Haltı Lohorta Dağlı Türkleri, 6, 13.
Haltı Türkleri, 2, 6.
Haltı, 1, 6, 57, 58.
Haltı-Lohordu, 4, 9, 12, 13.
Hamidiye Alayları, 5, 25, 67, 69, 70, 72, 73, 80, 122, 123, 124, 132, 138, 141, 142, 143, 145, 153, 154, 158, 161, 162.
Hamirpert Dağları, 225, 228.
Hamoçık Oymağı, 101.
Hampiret Gölü, 225.
Hamşeref Dağı, 225.
Hamuk Köyü, 221.
Hamza Pehlivan, 73.
Hanabdal, 70.
Han Şeref Dağları, 191.
Haraba Yakub Köyü, 227.
Haraba Daresi, 232.
Harabe Köyü, 221.
Harik Suyu, 232, 229.
Harik Köyü, 221.
Harput, 101.
Harumbeyan (Aşiret), 73.
Harunu Reşit, 55.
Harzemli Mehmet Şah, 73, 254.
Harzemli Oymağı, 55.
Harzem Türkleri, 20, 221.
Harzem, 19, 28, 83.
Hasali (Boy), 74.
Hasananlı Abdülbaki, 192.
Hasan Ebu Al Bin Muhammet, 41, 251.
Hasananlı Ali Rıza, 192.
Hasan Basri, 41, 251.
Hasananlı Ferzende, 192.
Hasananlı Halid, 125, 167, 183, 190, 192, 193.
Hasananlı (Aşiret), 5, 28, 29, 98, 107, 120, 124, 163.
Hasanan Aşiret Kaymakamı Fethullah Bey, 126.
Hasanhan Alioğulları, 106.
Hasanova (Köy), 183, 190, 192
Hasan Begân, (Hasan Bean) (Şahıs), 179, 198.

- Hasan Faki, 152.
 Hasan Teymur, 109.
 Hasan-ı Basri, 41.
 Hasan Oğlu Mehmet, 259.
 Haşaşa Köyü, 221.
 Hatayı (Ozan), 43.
 Hatay, 2, 10.
 Hatti, 57.
 Hatti-Hitit Türkleri, 1.
 Hatto Oğlu şerif, 136.
 Hatto Oğulları, 169, 172, 180.
 Haydaran Aşireti, 5, 79, 91, 98, 103, 105, 107, 126, 149, 163, 245.
 Haydar Ağa, 75.
 Haydar Kabilesi, 77.
 Haydaranlı, 27.
 Haydaran G cmenleri, 145.
 Hayık, 58.
 Hazer Türkleri, 55, 56, 83.
 Hazer, 53, 56, 61.
 Hazırbaba, 63.
 Hazollu Hatip Beyleri, 175.
 Hazol Aşireti, 28, 176.
 Hazzo Beyleri, 10, 164.
 Hazzo, 7, 14, 172, 185.
 Heinz Gstrein, 265.
 Heftrenc Suyu, 232.
 Herman Vory, 256.
 Hermek Aşireti, (Bakın: Hormek)
 Hezar Deresi, 115.
 Heti, 57.
 Hıdıkanlı Kabilesi, 28, 102.
 Hıdır Paşa, 33.
 Hınçak Komitesi, 264.
 Hınıslı şeyh Said, 68.
 Hınıs, 5, 6, 14, 21, 62, 63, 70, 74, 102, 106, 120, 145, 151, 152, 163, 168, 170, 172, 186, 188, 189, 190, 192, 198, 225, 228.
 Hıran, 28, 79, 105, 178.
 Hıran Aşireti, 27, 79, 101, 103.
 Hırdan, 69.
 Hırhal Dağları, 180.
 Hınılı Salih (Minili Salih), 174, 195.
 Hını Boğazı, 175, 177.
 Hikmet Tanyu, 255.
 Hını, 172, 173, 174, 175, 177.
 Hırdan (Karabali Oymağının Boyu), 69.
 Hitit, 2, 10, 57, 58.
 Hitit-Halti, 57.
 Hiti, 61.
 Hizan Aşireti, 196.
 Hizan, 14, 163.
 Hoca Kemalettin şah, 248.
 Horasanlı Hacı Kureys, 69.
 Horasanlı Seyit Mahmudi Hayrani, 76.
 Horasan, 19, 38, 41, 49, 76, 95, 199, 221.
 Hormekan (Aşiret), 73.
 Hormekli Aşireti, 27, 28, 73, 75, 79, 91, 103, 106, 107, 108, 110, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 137, 141, 157, 158, 160, 171, 172, 250.
 Hormekli Ali Haydar, 9, 101, 185.
 Hormekli G labi Ağa, 75, 103.
 Hormekli Kabilesi, 65, 72, 74, 84, 102, 121, 159.
 Hormekli Mustafa Zeynel, 108, 121, 157.
 Hormekli Selim Ağa, 131, 134.
 Hormekli M. Halil, 185, 186.

Hormek Aşiret Reisi Küçük Ağa, 129,
137, 142, 149, 179.
Hormek İlağası Cafer, 84.
Hormek Köyleri, 75, 102, 134, 135,
139, 183, 184, 185, 221.
Hoşan (Köy), 70.
Hoşan Suyu, 229, 232.
Hoşap, 10.
Hoy, 250.
Hölenk Köyü, 221.
Hönek Nahiyesi, 105, 129, 142, 179, 180.
Hoybon (Bakın: Taşnak-Hoybun), 263, 264.
Hurufu (Tarikat), 50.
Hunlar, 255.

Hurum Beyleri, 78.
Hurum-Began, 73.
Huvarzemiyân (Harzemi Aşiret), 72, 73.
Huytu Aşireti, 120, 163, 167, 168,
196.
Huytu Aşiret Reisi Hacı Musa, 196.
Hüseyin Efendi, 180.
Hüseyin Ağa (Bakın: Tokariyan Aşireti
Reisi Hüseyin Ağa).
Hüseyin Beğ, 245.
Hüseyini, 24.
Hüsnü Mansur, 76.
Hüseyin Min Kabileti Ba-İlyas, 77.

— I —

İbn Batuta, 256.
İbni Belitan, 30.
İbrahim Kafesoğlu, 255, 256.
İbrahim Mıftı, 137.
İbrahim Min Kabileti, Lâl, 78.
İbrahim Paşa Oğulları, (Milanlı İbrahim
Paşa), 163.
İbrahim Talu Oğlu Zeynel, 132.
İç Anadolu, Türk Aşireti, 101.
İbrahim Talu, 129, 130, 131, 249.
İkinci Bayazıd, 31, 38, 92, 93, 97.
İkinci Dikran, 6, 8, 56, 58.
İkiz Yaylası, 109.
İlhaniler, 19, 47, 87, 89.

İlhan Bardakçı, 252.
İmam'ı Şarani, 251.
İmraniye, 99.
İraniler, 3, 13, 21, 31, 46, 53, 54.
İran Dili, 2.
İran, 1, 2, 6, 13, 16, 20, 39, 41, 47.
İsmail Hakkı Paşa, 245.
İrak, 1.
İttihat Teraki Cemiyeti, 138.
İvaz-Bini-Ganem, 54.
İzollu, 27, 28.
İzol Aşireti, 4, 79, 103, 105, 178.
İzol Kabilesi, 77, 78, 79.

— K —

K. Jirecek, 255.
Kabaali, 163.
Kaçan-Keçan (Köy), 63.

Kaçar Aşireti, 223.
Kadisiye Savaşı, 3, 54, 106, 164.

- Kafkasya, 1, 71, 72.
 Kafkas Dağları, 2, 55.
 Kafkas Türkleri, 151.
 Kalmansır, 27, 28, 29.
 Kalçık Köyü, 170, 186.
 Kalecik Deresi, 232.
 Kalecik, 65, 102.
 Kalibalkaçer (Boy), 69.
 Kali Ağaları, 186.
 Kaluşk Zerdikan (Tepe), 148.
 Kamışan Köyü, 221.
 Kanber Oğlu, 35.
 Kanireş Köyü, 169, 171.
 Kanuni Sultan Süleyman, 101, 102.
 Karabağ Ovası, 7.
 Karabalıuşağı, 27.
 Karabalı Oymağı, 69.
 Kara Zeynel Ağa, 104, 105, 107.
 Karabaş Ağa, 166.
 Karabaş Aşireti, 108, 179, 180, 190, 192.
 Karaağaç, 65.
 Karababa, 63.
 Karabaş Kabilesi, 163.
 Karaboğa Şehidi, 63.
 Karadavut Kabilesi, 103.
 Karagöl Köyü, 221.
 Karakali Uşağı, 27.
 Karayakup Boyu, 223.
 Karakeçi Kabilesi, 163.
 Karakeçi, 4.
 Karakilise Deresi, 232.
 Karakoyunlular, 19, 28, 30, 65, 87,
 89, 95.
 Karaköse, 14, 193.
 Karaköy Bucağı, 70, 225.
 Karaman Yaylıları, 8.
 Karaman, 4, 65.
 Karameşe Dağı, 227.
 Karamolla Köyü, 221.
 Karaş (Köy), 60, 65.
 Karayazı, 6, 163.
 Karazeynel, 74.
 Kara Ahmet Paşa, 102.
 Kara Osman, 89.
 Kara Yakup, 74, 81, 91, 108.
 Kardanlı, (Aşiret), 27.
 Karece Aşireti, 223.
 Kargamış, 2, 10.
 Kargapazar, 136.
 Karir Baba, 148.
 Karir Bölgesi, 106, 110, 119, 129.
 Karir Cephesi, 147.
 Karir Dağları, 63, 106.
 Karir Köyü, 222.
 Karlova İlçesi, 6, 14, 61, 62, 63, 66,
 67, 107, 115, 163, 169, 192, 225.
 Karanlı Beyi, 104.
 Karanlı Koç Yusuf, 104.
 Karan Kabilesi, 71, 77.
 Karan, 28, 77, 79.
 Kars, 152, 153, 222.
 Kartalık Baba, 61, 63.
 Kartal Dağları, 116.
 Kasım Ağa, 245.
 Kasım Boyu, 69, 102.
 Kasman Köyü, 113, 122, 129, 150,
 174, 221, 227.
 Kasman Nehri, 225, 229.
 Kaygusuz Abdal, 200.
 Kayık Köyü, 102.

- Kaymakam Abdurrahim Bey, 179.
- Kayseri, 4.
- Kazan Gölü, 232.
- Kazıcıoğulları (Yazıcıoğulları), 109.
- Kâzım Bey (5. Fırka Komutan Kaymakamı), 149, 178, 237.
- Kâzım Karabekir Paşa, 154, 156, 159, 160, 239.
- Kâzım Orbay, 176, 238.
- Kazım Öztürk, 237, 238.
- Kâzım Paşa (İkinci Fırka Komutanı), 167, 168, 196, 237.
- Keçan (Köy), 60, 63.
- Keçekuşağı, 27.
- Kelhisar Köyü (Kolhisar), 169.
- Kemah Kalesi, 32.
- Kemal Fevzi, 261.
- Kerbela, 49.
- Kerem'in Köyü, 168.
- Keremi Ali, 202.
- Kereyşan Aşireti, 103.
- Kerkük, 2, 161.
- Kemeret, (Köy), 60.
- Kiği Halkı, 71, 179.
- Kiği Dağları, 132.
- Kılavısı, (Kabile), 71.
- Kıpçak, 255.
- Kırıkan Köyü, 169, 171.
- Kırklar, 41.
- Kırmanç (Bakın: Kormanço, Kormançı).
- Kırşehir, 42.
- Kırvaz (Mevkii), 194.
- Kızılbaşlar, 17, 30, 31, 48, 99, 100.
- Kızılbey, 112.
- Kızılkurt, 62.
- Kiği Nehri, 232.
- Kiği, 21, 63, 73, 79, 80, 101, 111, 171, 179, 180, 192, 222, 223.
- Kiği Beylerbeyi Yazıcıoğlu, 107, 142.
- Kildani (Kavim), 222.
- Kimsoran Aşireti, 101, 223.
- Kimsoran Oymağı, 101.
- Kimsorlu (Kimsordu), 27, 71.
- Kirnoslu Mustafa, 198.
- Kirs (Köy), 189.
- Kirvaribeyleri, 10.
- Kışmir, (Köy), 60.
- Kaçak, 65.
- Koçgiri Aşireti, 28, 101.
- Koçgırlı Mustafa, 25.
- Koçuşağı Isyanı, 266.
- Koçuşağı Kabilesi, 27, 104, 266.
- Koç Gölü, 232.
- Koh Tepesi, 61.
- Kobatlı Aşireti, 28.
- Kolink Köyü, 221.
- Kolotu (Oğulları), 189.
- Koluuzunoğulları, 258.
- Konduk Köyü, 222.
- Konya, 4, 65.
- Kormançolar, 4.
- Kormançı Dili, 1, 2, 3, 5, 8, 14, 16, 25, 62, 66, 99, 100, 123, 124, 162, 164.
- Koşan Deresi, 232.
- Koşan Dağı, 63.
- Koşan Köyü, 221.
- Kovik (Köy), 71.
- Köksu Bölgesi, 168.

- Köşkarbaba, 59, 60, 61, 63.
 Köşkar Deresi, 59, 60.
 Köşkar Köyü, 59, 60, 63, 225.
 Kulhümmet, 43.
 Kulp, 172.
 Kuman, 255.
 Kulihan Bey (Bakın: Zirkan Alay Komutanı Kulihan Bey).
 Kul-Himmat Dede, 201.
 Kunt, 16.
 Kurdan Köyü, 221.
 Kurdu Deresi, 232.
 Kureyşani, 27.
 Kureyş Seyyitleri, 71.
 Kurişan Aşireti, 27, 105.
 Kurmesali Uşağ, 27.
 Kurşunlu Nahiyesi, 151.
 Kurtyüzü (Bölge), 190.
 Kurt Baba Aşireti, 84.
 Kurt Baba, 4, 12, 66, 96, 98, 99, 221.
 Kurubaba, 63.
 Kuruçay, 79.
 Kussiler, 1.
 Kuteybe, 50, 55.
- Kuzican Dağları, 116.
 Kuzican Kabilesi, 112, 119.
 Kuzik Köyü, 63, 221.
 Küçük Ağa (Hormekli), 179, 142.
 Küçük Haydar, 139.
 Kürdistan, 4, 11, 12, 21, 29, 67, 68, 97, 98, 123, 155, 161, 162, 197.
 Kürikanlı Kamerağa, 180.
 Kurikan Köyü, 221.
 Kür-Aras, 258.
 Kürtçe, 12, 31, 155, 222.
 Kürte-Gül (Köy), 139.
 Kürt Baba Şubesi, 2.
 Kürt Dili (Bakın: Kürtçe).
 Kürt Şerif (Şerif Hüseyin Paşa), 157.
 Kürt Teali Cemiyesi, 156, 157, 161, 162, 164, 165.
 Kür Tepesi, 129.
 Küzük Köyü, 119.
 Kussi, 1.
 Kürttürkleri, 261.
 Kürt Teavün Cemiyeti, 261.
 Kürt Teali Cemiyeti, 261.

— L —

- L. Rasonyi, 255.
 Laçınışağı, 27.
 Lâl Kabilesi, 78.
 Lertikli Aşireti, 28, 29.
 Levon P. Dabağyan, 255.
 Lezgi, 72.
 Leylek Dağı, 183, 191.
 Lice, 7, 172, 173, 175, 198.
- Lohordo, 9, 57, 58, 98, 101.
 Lohorto Aşiretleri, 95.
 Lohorto Türkleri, 9, 10, 16.
 Lohorto-Kurtbaba, 2, 98.
 Lohûrdo (Bakın: Lohordo).
 Lolan 27, 65, 68, 69, 70, 102, 137, 141, 142, 143, 152, 158, 160, 190, 191.
 Lolanlı Hüseyin Ağa, 152, 158, 189, 191.

Lolanlı Kamer, 184, 186, 91.

Lolan Alevileri, 221.

Lolan Aşireti, 65, 68, 69, 75, 96, 102,

137, 138, 145, 154, 157, 158, 160, 188.

Lolan Şehri, 68, 69.

Lozan Andlaşması, 165.

— M —

Maden, 7, 14, 175.

Mağribi, 41.

Mahmut Min Kabileti Çakır Ta-
hir, 78.

Maksut, 66.

Maksud Ağa, 245.

Maksuduşağı, 27.

Malatya, 150, 153, 178.

Malazgirtli Fethullah Bey, 125.

Malazgirt, 6, 14, 19, 62, 124,
149, 168, 169, 183, 189.

Malazgirt Aşireti, 250.

Malhas Ağa, 74.

Maraş, 19, 24.

Mardin, 7, 8, 14, 172, 175, 196.

Maskanlı Ağa, 180.

Maskan Kabilesi, 2, 22.

Maverayı Nehir, 53.

Mazgirt, 28, 150.

Mehdi, 39.

Mehmet Şah, 73.

Mehmet Ağa, 108.

Mehmet Ali Bedirhan, 262.

Mehmet Bini Alhas Ağa, 75.

Mehmet Bini Ali Ağa, 75.

Mehmet Bini Gülabi, 75.

Mehmet Bini Hüseyin, 75.

Mehmet Bini Kara Ali, 75.

Mehmet Bini Muhammed, 75.

Mehmet Bini Muşali, 75.

Mehmet Bini Mustafa, 75.

Mehmet Bini Mut, 75.

Mehmet Bini Salakal, 75.

Mehmet Gazi, 63.

Mehmet Eröz, 258.

Mehmet Emin, 262.

Mehmet Han, 101.

Mehmet Hulusi Efendi, 179, 266.

Mehmet Mirza İbni Yusuf, 92.

Mehmet Pehlivanlı Elharzemi,
74, 79.

Mehmet Hasanhan, 107.

Melekanlı Şeyh Abdullah, 10, 159, 172,
183, 195.

Melekan Köyü, 7, 169, 172, 174.

Melikşah, 74, 79, 83.

Memanlı Aşireti, 28.

Memiki Oymak, 68.

Memiş Aşireti, 223.

Memo-zin, 155.

Memduh Selim, 261.

Mendo Boğazı, 178.

Mengel Köyü, 221.

Mengel (Çayı), 183, 225, 229, 232.

Menküçek (Oğulları), 79, 83.

Merdıs Kabilesi, 78.

Merhik (Tepe), 148.

Mervani-Himar (Emevi Halifesi), 55.

- Metin Toker, 263.
 Meşhed, 40.
 Meşrutiyet, 72.
 Mevlana Celalettini-Rumî, 23.
 Mısır, 97.
 Midyatlı Haca, 198.
 Midyat, 14, 163, 175, 196.
 Mikbulak (Dağ), 62.
 Milanlı İbrahim Paşa, 140, 176.
 Milan Aşireti, 4, 79, 124.
 Milli Kabilesi, 77.
 Milli Kongre, 155.
 Mil Partisi, 6, 7, 124, 163.
 Miralay Cafer Tayyar (Bakın: Cefer Tayyar).
 Miralay Halit Bey (Bakın: Cibranlı Halit Bey).
 Miralay M. Rıza, 9, 15, 20, 58, 72, 75.
 Miralay Talat Bey, 193.
 Mirliva Mahmut Paşa, 124.
 Misko Deresi, 232.
 Mistan Aşireti, 175.
 Mistan Kabileleri, 164.
 Mistayi Miran Paşa, 124.
 Mişkan Aşireti, 163.
 Moğollar, 19, 71, 85, 92.
 Mondros Mütarekesi, 154, 161.
 Motiki Kabilesi, 163, 265.
 Motki, 5, 6, 84, 172, 196.
 Mudanlı Faki Hasan, 173, 174.
 Muğısıddün, 79.
 Muğısüddini Keyhüsrev, 86.
 Muhammed Bahauddin, 23.
 Muhammed Estem Et Tusi, 42, 251.
 Muhammed Min Kabileti Dada, 78.
 Muhammed Min Kabileti Milli, 77.
 Munzur Dağları, 30.
 Muradiyeli Yusuf Bey, 193.
 Murat Han, (I. Murat), 76, 77, 97.
 Murat Köprüsü, 190, 194.
 Murat Nehri, 227, 229, 232.
 Musi (Kabile), 163.
 Muskan Köyü, 221.
 Mustafa Kemal Paşa, 154.
 Mustafa Nemrudi, 157.
 Mustafa Zeynel, 108, 115, 116, 117, 119.
 Mustafa Min Kabileti Karşan, 77.
 Musul, 89.
 Musyan Kabileleri, 164, 177.
 Muşlu Ali Efendi (Varto Kaymakam Vekili), 184.
 Muş Beylerbeyi Alaattin Oğlu Emin Paşa, 107, 110, 111, 113.
 Muş Dağları, 2, 56, 132, 196.
 Muş, 5, 6, 14, 55, 89, 101, 160, 168, 171, 183, 186, 190, 196, 198, 223, 225, 259.
 Muzuran Köyü, 138.
 Mümin Bey, 74.
 Mürsel Paşa, (Baku), 176, 243.
 Müşir Fevzi Paşa, 184.
 Müşir Mehmet Zeki Paşa, 125.
 Müşkan Aşireti, 107.

— N —

Nabiye İlçesi, 71.
Nakşi Kabileleri, 161.
Nakşi Tarikatı, 5, 7, 67, 95, 163.
Nazimiye, 75, 86, 91.
Necip Ağa, 178, 266.
Nemrud Nesli, 157, 261.
Nesimi, 43.

Nesri-Seyara, 73.
Nişabur, 19, 41, 49, 84, 199.
Noksanı (Ozan), 43.
Norşinlı Hazret Tekiyesi, 168.
Nuh Bey, (Huytu Aşiret Reisi Hacı
Musa'nın Kardeşi), 196, 197.
Nübara Bücükân (Eser), 155, 261.

— O —

Ocakzadeler, 51.
Oğnut (Köy), 194.
Oğuz Boyları, 19, 28, 59, 255.
Ohı Bucağı, 85, 178.
Okçıyan Kabileleri, 28, 29, 177.
Orarto, 2, 4, 9, 13, 57, 58, 59.
Oramar İsyanı, 245.

Orhangazi, 78, 90, 97.
Osman Mağribi, 41, 251.
Osmanlı İmparatorluğu, 3, 5, 8, 11, 13,
20, 151, 154, 161.
Osman Bey, 186.
Osman Paşa (Osman Koptagel), 113, 114,
115, 190, 191, 193, 195, 196, 244.

— O —

Ömeranan Aşireti, 183.
Ömeran, 172.

Ömer Fara, 175.
Özbek, 94.

— P —

Palah Göl, 129.
Palandöken Dağları, 61, 122, 138.
Palangöl, 225.
Palas Kalmukları, 199.
Palolu Şeyh Ali, 5, 7, 10, 67.
Palo, 7, 14, 24, 67, 85, 87, 101, 173,
177, 178, 195.
Part Türkleri, 2, 5, 6, 7, 8, 13, 24, 84, 164.
Pasinler, 101, 151.
Patnos, 5, 6, 14.
Pencinaran Aşireti, 163, 196.

Pecenek, 255.
Pertek Nehri, 149, 232.
Pervari, (İlçe), 2, 163.
Pilvenk Aşireti, 28.
Piran (Köy), 173.
Pir Sultan Abdal, 250.
Pircan Kabilesi, 103, 106, 223.
Pircan Köyü, 221.
Prof. Veber, 16.
Pullak Hüseyin, 116.
Pülümür, 102.

— R —

Rabı (Lisan), 16, 17.
Rafizi, 24.
Rakasan Köyü, 121, 221.
Ran Şeyhleri, (Çan Şeyhleri), 7.
Ravadlı Boyu, 258.
Refahiye, 79.
Remanlı Emin, 198.
Reman Aşireti, 163
Reskütan Aşireti, 163, 196.
Resul Bey, 6.
Reşkütan, 163.

Raja Kurda, 261.
Romalılar, 2, 53, 54, 58, 59.
Romanus, 62, 83.
Roma-Bizans (Romalılar), 58.
Rumeli, 42.
Rum Selçukileri, 83.
Ruslar, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 153.
Rutanlı Aşireti, 27.
Rükneddin, 80.

— S —

Sadeli Aşireti, 71.
Sadi Ağa, 135.
Safevi, 41, 50.
Sağıyan Köyü, 221.
Sağnus (Bölge), 179.
Saidi Nakşibendi, 174.
Said Paşa, 262.
Saim Bey, 179.
Sakavi Nahiyesi, 189, 225.
Sakarya, 2, 8.
Sakalar, 255.
Sakaviran (Köy), 192.
Sancak Bucağı, 179.
Sarıkamış, 153, 188, 190.
Sarik Köyü, 85.
Sarmi (Kabile), 163.
Sarunluşağı, 27.
Sason, (Ilçe), 2, 5, 6, 84, 163, 172, 196.
Savsək, (Köy), 79.
Sayim Bey, 180.

Selahattin Eyyubi, 258.
Selçukiler, 3, 20, 28, 56, 59, 71, 76,
83, 84, 85.
Selikan (Köy), 194.
Selim (Bakın: Zirkanlı Miralay Selim).
Sent Nehri, 55.
Serdar, Süleyman Şah, 79, 83.
Serman Ray, 39.
Seteri Şehidi, 63.
Sevr Muahedesi, 157, 161.
Seydan Kabilesi, 163.
Seyhkan Aşiretleri, 190.
Seyit Ali, 76,
Seyit İbrahim, 139.
Seyrani (Ozan), 43, 200.
Seyit Kemal Uşağı, 27.
Sığı Boğazı, 146, 148, 150.
Sığı Hacıyan Boğazı, 149, 180, 192.
Sıkran (Köy), 60, 61.

- Sıpkan Aşireti (Sıkanlı Aşireti), 98, 107, 163, 245.
- Sırrı Bey, 190.
- Sigo Aşireti, 196.
- Siirt, 10.
- Silepur Bucağı, 75, 79, 84.
- Silif Partisi (Kırmanç Boyu), 124.
- Silvanlı Şemsettin, 195.
- Silvan, 172, 175.
- Simhaçlı Hasan, 179.
- Simhaç Köyü, 180.
- Simkon, 166.
- Simsar Köyü, 147, 173.
- Simsor Beyleri, 179.
- Sincar Boyu, 223.
- Sincar Dağları, 7.
- Sincar İbrahim Beyinoğlu Mehmet, 134.
- Sincar, 66, 68.
- Sıpkanlı Abdülmecit Bey, 143.
- Sıpkan (Aşiret), 5, 98, 245.
- Sirnan Köyü, 110, 221.
- Sirvanşeyh Köyü, 193.
- Sivas, 101.
- Siverek, 7, 154, 175.
- Siyakar Beyleri, 179.
- Sofyan Köyü, 221.
- Sofyan Suyu, 225, 232.
- Solhan Aşiret Reisi M. Ali Çeto, 183.
- Solhan Aşireti, 164, 183.
- Solhan Kabileleri, 163.
- Solhan Zazaları, 10.
- Solhan, 14, 67, 182, 183, 194.
- Sorak (Mevkii), 150.
- Sorpalak Çayı, 229, 232.
- Sultanbaba, 30.
- Sultan Abdülaziz, 120.
- Sultan Akalımı, 36.
- Sultan Alaattin, 69, 76.
- Sultan Baba, 30, 86.
- Sultan Hamid, 5, 26, 67, 98.
- Sultan Murad, 25, 50, 78, 102.
- Sultar Orhan, 50.
- Sultan Tuğrul, 83.
- Suranlı (Aşireti), 28.
- Suriye, 166, 170, 172, 198.
- Suruç, 6.
- Suşar, 61, 62, 63, 169, 190, 234.
- Suşehri, 61.
- Suvaran Deresi, 232.
- Suvaran Köyü, 221.
- Suvar Oğulları, 67, 68.
- Süküran Kabilesi, 179.
- Sülbüs Dağı, 74, 78, 79, 103, 104.
- Süleymaniye, 2, 161.
- Süleyman Şah, 73, 79, 246.
- Süleyman (Bakın: Şahdeli Aşireti Reisi Hacı Süleyman).

— \$ —

- Şadili Aşireti, 27, 28, 79, 192, 266.
- Şadili Hasan Reso, 152,
- Şadillili Vedat, 249, 250, 262.
- Şahdeli Aşireti Reisi Hacı Süleyman, 110.
- Şahdeli Aşireti, 71, 96, 101, 102, 146.
- Şahmansur Baba, 76.

- Şahveliyan Oymağı, 27, 79, 101.
 Şahverdi Deresi, 232.
 Şah Hayati, 99, 200.
 Şah Hüseyinoğlu Haydar, 142.
 Şah Hüseyin Bey, 111.
 Şah İsmail Safevi, 3, 4, 5, 92, 93, 94,
 96, 98, 99, 100, 162, 248.
 Şakir Bey, 179.
 Şaki Ömer Faro, 174, 175.
 Şaki Yado, 177, 198.
 Şamanilik, 22, 25, 42.
 Şaman Köyü, 63, 221.
 Şaman Yaylası, 229.
 Şarikli Hasan, 198.
 Şavsek Köyü, 79.
 Şehsuvarzade Ali Bey, 66.
 Şahveliyanlı Aşireti, 27.
 Şah Mansur, (Şahıs), 76.
 Şemanlı Hasanhan (Şahıs), 105.
 Şeman Kalesi, 115.
 Şemdinan, 2, 14, 163.
 Şenkal Ovası, 7.
 Şerafettin Dağı, 59, 61, 122, 146, 149,
 183, 184, 191, 192, 195, 229.
 Şernak Kasabası, 14, 15, 63.
 Şavti (Mıntıka), 64.
 Şeyhan Kabilesi, 163.
 Şeyhkan Aşireti, 166.
 Şeyh Abdullah Tekiyesi, 163.
 Şeyh Abdullah, 164, 172, 189, 190,
 191, 192, 193, 195, 265.
 Şeyh Abdurrahim, 175, 176.
 Şeyh Ali Tekiyesi, 163.
 Şeyh Ebülkasımı Gürgani, 41.
 Şeyh Eyyüb, 175.
 Şeyh Hasan Aşireti, 104, 105.
 Şeyh Hasan, 27, 28.
 Şeyh Lokmanlı Horasanı, 42.
 Şeyh Mahmudanlı, 27.
 Şeyh Osman, 41.
 Şeyh Sait İsyanı, 10, 72, 80, 262.
 Şeyh Sai Tekeyesi, 163.
 Şeyh Sait, 6, 7, 10, 68, 80, 163, 164,
 165, 166, 167, 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 175, 176, 177,
 178, 263.
 Şeyh Şemsettin, 164, 175.
 Şeyh Şerif, 149, 150, 164, 172, 173,
 177, 178.
 Şeyh Yusuf ül Hanedani, 50.
 Şeytan Deresi, 232.
 Şilikan Köyü, 102.
 Şıpkanlı Aşiret Reisi Abdülmecit Bey,
 125, 126.
 Şıpkan, 98.
 Şıbılı Oğulları, 68.
 Şigo Aşireti, 120, 163.
 Şığıran (Köy), 63.
 Şırvan Şeyh Köyü, 168.
 Şorık Köyü, 80, 192, 199, 221.
 Şuşar (Köy), 62.

— T —

Tahir Kutsi Makal, 252.
 Tahtacılar, 48.

Takoriyan Aşireti, 124, 163.
 Tala, (Mevkii), 176.

- Talat Bey, (Paşa), 193.
 Talorik Dağları, 56.
 Talu Oğulları Memil, 136.
 Talu Oğulları Veli, 136.
 Talu, (Şahıs), 118.
 Tamran Köyü, 106, 108, 111.
 Tanzimat, 123.
 Tapak, (Köy), 61.
 Taşçı, (Köy), 71.
 Taşçı Yaylası, 229.
 Taşnak-Huybun Cemiyeti, 170, 198,
 263, 264.
 Tatanlı Haydar, 183, 185, 266.
 Tatanlı Hüseyin Ağa, 121.
 Tatan Boğazı, 134.
 Tatan Köyü, 133, 221.
 Tatarlar, 20, 71.
 Tatar Gelünca oğlu Cafer Şah, 74.
 Tatos (Mevkii), 6.
 Tebriz, 101, 102.
 Teke (Mevkii), 4, 65, 66.
 Tembeği, 63.
 Tepe (Köy), 71.
 Tercan Ovası, 92, 101, 102.
 Tercan, 21, 70, 117, 138, 151, 180,
 198.
 Teymur Fendi, 66, 107.
 Teymurtaş Köyü, 221.
 Teymur Bey, 66, 117, 118.
 Teymur Boyu (Cibranlı), 223.
 Teymur Min Kabileti Alân, 77.
 Teymur (Oymak), 68.
 Timurlenk, 21.
 Tokariyan Aşireti Reisi Hüseyin Ağa, 126.
 Topal Haydar, 66.
 Toşpa Şehri, 2, 57.
 Trabzon, 55.
 Turani, 1, 53, 71.
 Tus, 49.
 Türkistan, 11, 19, 38, 41, 49, 50,
 94, 95.
 Türkmençe, 16.
 Türkmenler, 3, 21, 47, 48, 92, 98, 99,
 100, 102.
 Türkmen Alevileri, 21.
 Türkmen Aşireti, 1, 5, 8, 25, 101.
 Türkmen Celali Aşireti, 8.
 Türkmen Oymağı, 8.
 Türk Aşiretleri, 4, 7, 8, 13, 20, 62, 69,
 162, 163.
 Türk Kabileleri, 53.
 Türk Kızılbaş, 99.
 Türk Oymakları, 8, 65, 66.
 Tüzük Köyü, 117.

— U —

- Ulaşoğlu Mustafa Ağa, 135.
 Umraniye, 20.
 Urfa, 8, 66, 72.
 Uruğ, 256.
 Urmiye, 58.
 Uygur, 256.
 Uz, 255.
 Uzunçayır, 64.
 Uzun Hasan Han, 2, 21, 31, 62, 70.
 Uzun Şehid, 63.

— U —

Üstükranlı Ali-Hamet, 116.

Üstükran Bucağı, 81, 106, 134, 139,
159, 183, 221, 225.

— V —

Van Gölü, 1, 58.

Van, 5, 14, 55, 95, 101.

Varemerik (Genç), 174.

Vartolu Şeyh Zeynelabidin, 114.

Varto Gölü, 228.

Varto Nehri, 227.

Varto Ovası, 62.

Varto, 5, 6, 55, 56, 57, 63, 66, 69, 70,
71, 73, 79, 80, 102.

Vehip Mehmet Paşa, 147, 241.

Veliğa, 117, 118, 183, 186, 266.

Veli Baba, 62.

Viranı (Ozan), 43.

Viranşehir, 5, 6, 66, 176.

— Y —

Yado, 177, 198.

Yakın Çağ Türk Aşiretleri, 4, 5.

Yakın Çağ Türkleri, 1, 16.

Yakup Bey, 92.

Yavuz Selim, 1, 2, 3, 4, 8, 12, 20, 47,
65, 87, 96, 98, 99, 101, 221, 248.

Yazıcıoğlu Eyüp Bey, 105.

Yazıcıoğulları, 105, 106, 107.

Yedi Kardeşler, 63.

Yekmal Köyü, 221.

Yerli Baba, 62.

Yesi, 251.

Yeşmut (Şahıs), 87.

Yezidiler, 6, 7, 44.

Yezid Osman, 98.

Yılmaz Öztuna, 248.

Yunanlılar, 155, 156, 157.

Yunus Emre, 200.

Yusuf Ağa, 245.

Yusuf Min Kabileti. Zor Veliyan, 78.

Yusuf Hanedanı, 42, 251.

Yusuf Ziya (Bitlis Mebusu), (Bakınız : Cib-
ranlı Yusuf Ziya), 156, 161, 261.

— Z —

Zahidi Geylan, 41, 50.

Zap Nehri, 2.

Zara Kabilesi, 101.

Zazaca, 6, 14, 15, 21, 25, 31, 62, 84.

Zazaların Girmos Ağaları, 11.

Zazaların Zikkı Ağaları, 11.

Zazalar, 1, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 98,
100, 162, 164, 195.

Zaza Kabileleri, 7, 100.

Zaza Yado, 172.

- Zaza Dömbeli Aşiretleri, 5, 6, 7, 13, 24.
Zengel Köylü Selim (Bakın: Selim).
Zengel Köyü, 121, 221.
Zernak Beyleri, 10.
Zer Veliyan Kabilesi, 78.
Zeylan İsyanı, 250.
Zeynel Bey, 74, 266.
Zeyneloğlu Bey, 179.
Zeynel Han, 96.
Zırkan Ağaları, 10.
Zırkan Alay Kumandanı Kulhan Bey, 126.
Zırkan Aşireti, 120, 159.
Zırkı Kabileleri, 164.
Zıktı Aşireti, 172.
Zılanlı Selim Paşa, 124.
Zılan Aşiretleri, 5, 107, 163, 245.
Zılan İsyanı, 6.
Zılan Aşiret Alayı, 124.
Zil Pantisi, 6, 163.
Zimtekli Aşireti, 28, 29.
Zint (Milliyet), 8, 222.
Zirink, (Köy), 71.
Zırkanlı Miralay Selim, 169.
Zırkan Ağaları, 10.
Zırkan Aşiretleri, 190.
Zırkan Kabilesi, 163.
Ziya Bey, 96.
Zolan Aşireti, 98.
Zorzetmet Kabilesi, 103.
Zor Veliyan Kabilesi, 78.
Zoytemur Aşireti, 223.
Zölkadir, Oğulları, 31, 95.
Zümrei Rafiziye, 36.

Institut kurde de Paris

S Ö Z L Ü K

(Kitaptaki Anlamları Bakımından)

— A —

Acem : İranlı
ağavat : ağalar
ahfâd : torunlar
ahkâm : hükümler
ahvâl : durumlar
akallm-i Rum : Rum ülkeleri
âkıbet : sonuç
akîde : inanılan şey, itikat, iman
âlem : kâinat, cihan
alenen : açıkça

aleyh : karşı, onun üzerine
ârzî : geçici
ârif : bifen, anlayışlı kimse
asabiyet : sinirlilik
ashâb : Peygamberimizin maiyeti
âsî : isyan eden, başkaldıran
asil : soylu
âşikâr : bellirli
âza : üye
azap : dayanılmaz acı

— B —

bâde : içki
bahis : konu
bâis-i felâh : kurtuluş sebebi
bâkî : kalıcı, dâimî
bâtil : boş, doğru olmayan, eskimiş
bâtın : iç, gizli
bedîl : güzel, örnek
beka : bulunduğu halde kalma
ber vechî âti : aşağıdaki gibi

ber vechî bâlâ : yukarıdaki gibi
bezm'i elest : ruhların yaratıldığında
Allah'ın huzurunda yapılan ilk
toplantı
bilhassa : hususiyle
binâenaleyh : bunun üzerine
Birinci Kânun : Aralık ayı
bîtaraf : tarafsız
bûrhan : delil

— C —

câmia : topluluk
cefâ : eziyet
celb etmek :: çağırarak, getirmek
cemâl : güzellik, güzel
cemâl-i ilâhî : Allah'ın güzelliği

Cemiyet-i Akvâm : Milletler Cemiyeti
(Eski Birleşmiş Milletler Teşkilâtı)
cenup : güney
cephâne : her türlü mermi
cereyan etmek : sürüp gitmek

cevher : öz
cidâl : mücadele, kavga
cihâd : dîn uğruna yapılan savaş,
mücadele etme

cismânî : bedenen
cûlûs : tahta çıkma, hükümdar olma
cûr'et : cesaret

— D —

debdebe : gösteriş
defn etmek : ölü gömmek
dehâlet : yaptığınan pişman olanın,
pişmanlığını yöneticiye duyurup
emrine girmesi
delâlet : aracılık
denâet : alçaklık, âdilîk
derdest etme : tutuklama

deruhte : üstlenme
deşt : çöl
dîdâr : görünü
dîhâveren : babayığitler
dirâyet : yetenek
diyar : memleket
düstur : kanun, kâide

— E —

ebedî : sonsuz
ecdâd : cedler, atalar
edâ : tarz, üslûp, şive
edât : takı
edep, erkân : yol yordam
efrâd : fertler
ehl-i beyt : Peygamberimizin âilesi
ehl-i hâl : hâl ehli (gönül adamı)
el-mâlûm : bilinen
el pençe divan durmak : hazırol va-
ziyetinde olmak
emir-ül-mücâhidîn : mücadele eden-
lerin başkanı
emsâl : örnekler

enkaz : yıkıntı
erkân : ileri gelenler, komutan veya
âmirin çevresindekiler
ervâh : ruhlar
ervâh âlemi : ruhlar dünyası
esbâb : sebepler
esef : üzüntü
esrâr : sırlar
eşkiya-i meshûre : önlü eşkiya
esrâf : ileri gelen kişiler
eşref : çok şerefli
ezcümle : hülâsa olarak
ezel : başlangıcı olmayan zaman

— F —

fâcia : âfet, musîbet, çok kötü
hâdis
fânî : geçici olan
fârisî : Farsça
farz : yapılması gerekli iş

fasil : bölüm
fazilet : iyi ahlâk, değer, irfan
fedâl : kendini bir gaye uğruna
adayan
ferâgat : el çekme

ferman : padişahın yazılı emri
fert : kişi
feryat : bağırp çağırma
fetvâ : bir mesele ve dâvâ hakkın-
da müftû tarafından verilen hü-
küm, karar
fetvânâme : dinî hüküm vesikası
fevt : ölüm
fezâ : uzay

fıkıh : İslâm hukuku
firka : parti, askerî terim olarak
tümen, gurup
fisk : kötü huyluluk, fitne, günah
işleme
filhakika : gerçekten
fi : içinde
fûsunkâr : büyüdü, çekici

— G —

garb : batı
gasb : haksız ele geçirme
gazâ : din uğruna yapılan savaş
gazab-ı ilâhî : Tanrı'ya âit hiddet
gazap : öfke, hiddet
gâzî : düşmana karşı harbe giden;
harpte yaralanan asker

gıybet : arkadan söylemek, çekıştir-
mek
gûlbank : Allah'a övünç sözleri, dua
gûlistan : gül bahçesi
gürûh : yığın
güzide : seçkin

— H —

hâkimiyyet : egemenlik
Hâlik : Yaratan, Tanrı
halita : alaşım, karma
halk etmek : yaratmak
hamâil : muska gibi dâima üstte
taşınan şey
hâmî : himaye eden, koruyucu
hâmil : yüklü, üstünde yük bulunan
Harb-i Umumî : Birinci Dünya Savaşı
hâricî : dışa âit
hârikulâde : normalin üstünde
hars : kültür
haşin : sert ve kırıcı
hat çizerek : sınır belirterek

hatt-ı ric'at : savaşta geri çekilme
yeri
hayvân-ı nâtik : insan
hempâ : taraftar, ayakdaş
hıfz etmek : muhafaza etmek
hiyanet : iyiliğe karşı yapılan kötölük
hicret : göç
hidemât : hizmetler
himâye : koruma
hisse : pay
hissiyat : duygular
hitab etmek : birine karşı konuşmak
hod : kendi
hurâfe : asılsız şeyler
huzur : rahat

İlki : hayvan sürüsü
İstilah : deyim
İbâre : cümle
İbret : ders alınması gerekli durum
İcâzet : izin verme
İcrâât : yapılan işler
İçtimâî : sosyal
İdrak : anlayış, kavrayış
İftihar : öğünme
İğfâl etme : yaniltma, aldatma
İhlâl : bozma, zedeleme
İhrâç : çıkarma, dışarıya atma
İhtiras : tutku
İhtişam : zenginlik, büyüklük
İhtiyâr etmek : isteyerek yapmak
İhzâr : hazır ve mevcûd hale getirme
İkinci Teşrin : Kasım ayı
İkram : sunma
İkrar : kararlaştırma, dil ile söyleme,
kabul, tasdik
İlga : kaldırma, bozma
İlticâ : sığınma
İltihak : katılma
İmâmet : imamlık
İmhâ : yok etme
İmtiyaz : ayrı olma, üstünlük
İnâyet-i Hakk : Allah'ın yardımı, lutfu
İnkıraz : çökme
İntihab : seçim

İntikal : bir yerden bir yere geçme
İntikam : öc alma
İntişar : yayılma
İntizam : düzgünlük, tertip
İntizâr : bekleme
İrâde-i seniye : padişah buyruğu
İrfân : bilme, anlayış, kültür
İrsâl : gönderme
İrsî : miras olarak kalan, soydan
İrşâd : doğru yolu gösterme
İrtibat : bağlantı
İrtica : gericiilik, geriye dönme
İsm-i has : has ism
İsnad : suç yükleme
İstibdad : baskı idaresi
İstihbarat : haber alma
İstikamet : doğruluk, dürüstlük, yön
İstilâ : zorla ele geçirme
İstîman : yaptığından korkup aman
dileme, yalvarma
İstirdad : el koyma
İştirak : ortaklık
İtaat : emre uyma
İtikat : inanç
İtimat : güven
İttifak : uyuşma, birleşme
İttihâd : birlik, bir olma
İzah : açıklama
İzzet-i nefis : onur

Kadim : eski
Kâfir : hıristiyan, İnkâr eden
Kâinat : uzaydaki bütün âlemler
Kâmil : olgun
Kâmilîen : tamamen
Kânun ayları : Aralık ve Ocak ayları

Kasd : niyet, tertip, tasavvur
Katar : konvoy
Katiyet : kesinlik
Katletmek : öldürmek
Katliâm : toptan öldürme
Kelâm : söz

kemâl : olgunluk
kerâmet : pek doğru fikir, lutuf,
evliyâda görülen üstün hal
kesâfet : yoğunluk
ketm : saklama
keyfiyet : nitelik
kitaât-ı mürettebe : tertip edilmiş
kit'alar, birlikler

kisve : elbise; bir kişinin kılığına
- maddî ve mânevî olarak - girme
kudsiyyet : kudsilik, mukaddeslik
Kuvây-ı milliye : Kurtuluş Savaşımız-
daki gönüllü kuvvetler, ordu
Kuvây-ı Te'dibiye : âsileri bastırarak
kuvvetler

— L —

lâyiha : taslak
livâ : tugay

liyâkat : bir işe lâyük olabilme

— M —

maasselâm : selâmlarımla
mağlub : yenilmiş
mahlas : takma ad
mahlûk : yaratık
mahlûkat : yaratıklar
mahsus : hususî
mahsusiyet : duygulanma
maşer : ölümlerin dirilip ayağa kal-
kacakları yer ve zaman, kalaba-
lık
maiyet : âmirin emrinde olan
makamat : makamlar
makber : mezar
mânevî : içe, ruha âit
mâsûm-i pâk : temiz, saf kişi
mâşuk : sevgili
mavzer : tüfek
mazbata : tutanak
mecruh : yaralı
mekûre : ölkü
medfun : gömülmüş
meftun : bir şeye aşırı tutku duyma
mekân : yer
mekkâre : yük taşıyan hayvan
mekr : hile, aldatma

menba : kaynak
menhuz : uğursuz
menkibe : kahramanlık hikâyesi
mensub : bir yere veya şahsa bağlı
olan
menşe : kaynak
menzil : mesâfe, konak
merdân : insanlar, erkekler
merek : yem deposu
mersiye : ağıt
mertebe : basamak, derece, rütbe
meskûn : içinde oturulan
mest olmak : kendinden geçmek
meşrûtiyyet : bir hükümdarın baş-
kanlığı altında parlamento ida-
resi
metânet : sağlamlık
metrûk : terk edilmiş
mevcûd : varlıklar
mevcûdiyyet : varlık
mezâl : yer, savaş için tutulan yer
mey : içki
meyân : ara
mezbur : adı söylenmiş
mıntaka : bölge

mikdar : adet
milis : silâhlı halk gücü
minnet : cömertlik, lûtf, teşekkür
mîraç : göğe yükselme, çıkılacak yer
mirlivâ : tuğgeneral
muâhede : antlaşma
muannidâne : inat edercesine
mûcibince : gereğince
mûcizât : mûcizeler
mugayyir : aykırı
muğber : kırgın
muhabbet : sevgi
muhâbere : haberleşme
muhâfız : koruyan
muhârebe : savaş
muharrer : yazılı
muhâsara : kuşatma
muhât : kuşatılmış
muhit : çevre
muhkem : sağlam
muhtelif : çeşitli
mukadderat : Allah tarafından takdir olunmuş işler
mukaddes : kutsal
mukayyed : bağlı, kayıtlı
mûlâzim : teğmen
mumâileyh : adı geçen
musallat etme : birinin başına bir şeyi salma
musavat : eşitlik
mutasarrıf : vali yardımcısı
mutî : itaat eden, emirlere uyan
mutlak : kesin

muvaffak : başarılı
muvaffakiyet : başarı
muvaahhid : Tanrı'nın birliğine inanan
muzır : zararlı
mûbarek : bereketli, hürmetli, mukaddes
mûbeyyin : doğrulayan
mûcehhez : donatılmış
mûcerred : soyut
mûdafaa : savunma
mûddet : süre
mûfreze : askerî birlik
mûfrit : aşırı
mûhimmat : askerî malzeme
mûkâfat : iyilikle karşılama, ödül
mûnâfik : iki yüzlülük eden
mûrettebat : bir silahı kullanan ekip
mûrid : tarikat öğrencisi
mûrşid-i kâmil : olgun kişi, şeyh
mûrşid : irşâd eden, yol gösteren
mürteci : gerici
mûsâdeme : silahlı çatışma
mûsâmaha : hoşgörü
mûstahkem mevki : sağlamlaştırılmış yer
mûstebit : baskı idaresi yürüten
mûşârûn ileyh : adı geçen, saygıdeğer kişi
mûtârekenâme : silah bırakış antlaşması
mûtedebbir : tedbirli
mûteehhil : ehliyetli
mûteşekkil : oluşmuş

— N —

nâci : kurtulmuş, selâmet bulmuş
nâhiye : bucak
nakib : reis, derviş, dede
nâme : mektup
nasâih : nasihatlar

nâsib : kismet, pay
nâtık : söyleyen
nebat : bitki
nefer :: er
nefret : tikslenme

nesil : soy, sülâle
neseb : soy sop, şecere
neşir : yayma
nevbahar : ilkbahar
nevî : tür
nezâret : gözetme
nihayet : sonuç olarak

niyaz : duâ
nizâmiye askeri : silahlı kuvvetler
askeri
nusret : yardım, zafer
nübüvvet : peygamberlik
nûfûz :: sızma
nûmûne : örnek

— Ö —

örfî idâre : sıkıyönetim

— P —

pîr : yaşlı adam
pîri fânî : gün görmüş yaşlı kişi

piyâde : yaya

— R —

râkım : bir yerin yükseklik derecesi
rakib : aynı şeyi isteyen kişi
reâya : köylüler
Rebîûlevvel : Hicrî takvimde bir
ay adı
rehber : kılavuz
resul : kitap sahibi peygamber
rızık : azık, nafaka yiyecek
ricâl : erkek yöneticiler

ric'at : geri çekilme
rivâyet : söylenti
riyâ : iki yüzlülük
rûesâ : reisler, ileri gelenler
rûkû : namazda elleri dizlere daya-
yıp eğilme hareketi
rûşdiye mektebi : ortaokul
rûtbe : memuriyette derece, makam

— S —

saâdet : mutluluk
sadaka : Tanrı rızası için fakirlere
verilen şey
sadâkat : dostluk, bağlılık
sadâret : Başbakanlık
sâdik : bağlı, doğru
saffharb : savaşta cephe
sâil : dilenci
sâir : başka
sâkt : içki sunan

salâhiyet : yetki
saltanat : padişahlık, devlet, hü-
küm sürme
sebat : yerinde durmak, dayanmak
secde : namazda yüzü yere koymak
sefer : savaşa gitme
sefil : alçak, düşkün
semâ : mevlevî dervişlerin hususî bir
usulle dönerek yaptıkları zikir
ser : baş

serdar : lider
serhad : sınır
serkâr : başçeken
seyyâr : gezici
silsile : şecere, soy
sipahi : atlı asker
siper : korunacak yer

softa : müteassıp kimse
suikasd : öldürmeğe teşebbüs
sur : şehri korumak için etrafa çekilen büyük koruma duvarı
suret : şekil, biçim, kopya
sûr'at : hız
suvari : atlı

— Ş —

şafak : güneş doğmadan önceki alaca karanlık
şâhit : tanık
şakî : eşkıya
şan : ün
şâyân-ı şükran : teşekkürde değer
şecere : soy kütüğü
şefkat : acıyarak ve koruyarak sevme
şehâdet : tanıklık

şekavet : eşkıyalık
şer : kötülük
şerh : açıklama
şerîr : kötü kişi
şevket : büyüklük
şimal : kuzey
şive : ağız
şûra : meclis, komisyon, kurul

— T —

taarruz : saldırı, sataşma
taassup : muhafazakâr
tâat : Tanrı emirlerine baş eğme
tâbir : deyim
tahkikat : inceleme
tahlis : kurtarma
tahrîk : harekete getirme
taht : hükümdar koltuğu
tâife-i bâğiye : eşkıya tayfası
tâkat : dayanma gücü
takdirât : takdirler
takdîs : mukaddes tutma, kudsîyyet verme
tâkip : izleme
taksim : bölme
takviye : kuvvetlendirme, pekiştirme
talan : yağma
tâlib : istekli
tanzim : düzeltme

tanzimat : yenileme, ıslah, düzenleme
tasdik : gerçekleştirme, gerçek olduğunu söyleme
tathir : temizleme
tavaf : etrafını dolanma
tay : eş, denk, at yavrusu
tayin etme : bir göreve yerleştirme, belirleme
teb'a : uyruk
tebliğ : duyurma
tecil : geri bırakmak
tedip : ayaklanmayı bastırma
teessûs eden : kurulan
tefrik etmek : ayırmak
tefsir : yorum, açıklama
tekmil : bütün
tekye (tekke) : tarikat mensuplarının toplantı yeri
tel : telgraf

telâffuz : söyleme
telâkki : alma, kabul etme, öyle say-
ma
telef : kayba uğramak
telefat : kayıp verme
telin : alçaltıcı biçimde kınama
telkinat : telkinler
temas : birbirine değme, dokunma
temâşâ : seyretme
temayül : bir tarafa eğilme, bir şeye
kimseye ilgi duymak
temenni : dilek
temin : sağlama
tenâsüh : ruhun ölümden sonra baş-
ka cisme girmesi
tenbih etmek : uyandırma, gafletten
kurtarma

tenezzül : inme, aşağılama, gerileme,
gönül alçaklığı, kibirsizlik
tenkil : isyanı bastırma
terfi : rütbece yükselme
terklisine alarak : atın arkasına bin-
direrek
tesis : temelleştirme, temel atma,
kurma
teslih : silahlandırma
tesmiye : isimlendirme
teşci : cesaret verme, gayrete ge-
tirme
teşekkûrat : teşekkürler
teşrik-i mesal : işbirliği
teşvik : şevk ve arzusunu artırma
tılsım : çare, tedbir, fevkalâde kuv-
vet ve tesir
timsal : örnek

— U —

uhuvvet : kardeşlik
ulvî : yüce
umde : prensip, ilke
ummân : açık deniz

unvan : kazanılmış ad, mahlas
usaat : isyancılar
usul-erkân : yol yordam

— Ö —

ûmerâ : âmirler

— V —

vahdet : birlik
vahdet-i vücud : (bir tasavvuf terimi)
Allah'ın varlık birliği
vadetmek : söz vermek
vak'a : olay
vakfetmek : adamak
vakt-i risâlet : Peygamberlik devri
vasıf : bir şahıs veya şeyin sahip ol-
duğu hal ve sıfat

vecd : kendinden geçercesine bir
şeyden duygulanma
vefat :: ölüm
velâkin : fakat
veliahd : hükümdarın ileride yerini
alacak kimse
vezin : şiir ölçüsü
virân : harap, yıkım halinde

— Y —

yârân : dostlar
yâdû tezkâr : anma

yegâne : biricik

— Z —

zâbit : subay
zâbitân : subaylar
zabt : ele geçirme
zâhir : dış görünüş
zahire : tarla ürünü yiyecek madde-
leri
zâkir : zikreden, anan
zam û metânet : yaptığı işten dön-
memek, direnmek
zaptiye : jandarma

zât : yüksek kişilik
zâyat : mal ve can kaybı
zifiri karanlık : koyu karanlık
zihâ : yasak cinsi münasebet
ziyade : fazla
ziynet : süs takısı
zuhur etmek : ortaya çıkmak
zulûm : eziyet, haksızlık
zûmre : halkın belli bir kesimi
zürriyet : doğum

DOĞRU — YANLIŞ CETVELİ

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
72	12	1070	1071
84	10	1069-1072	1072-1092
93	7	1072	1071
101	5	804-1388	1402
101	20	878-1462	1473
106	22	1504-920	1514
112	11	1044-1628	1632
165	11	1336-1920	15 1919
100	7	737-1321	1271

Mayıs

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

1. İzzettin KERKÜK, Kerkük Üzerine Söylenmiş Şiirler, Ankara 1963, Ayyıldız Matbaası, 80 s., 2,5 TL. (Tükenmiştir.)
2. Prof. Ahmed ATEŞ, Şehriyar ve Haydar Baba'ya Selâm, Ankara 1964, Ankara Üniversitesi Basımevi, 80 s., 2,5 TL. (Tükenmiştir.)
3. Doç. Dr. Şükrü ELÇİN, Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy tiyatrosu), Ankara 1964, Ayyıldız Matbaası, 83 s., 5 TL.
4. Doç. Dr. Muharrem ERGİN, Dede Korkut Kitabı (Metin Sözlük), Ankara 1964, Ankara Üniversitesi Basımevi, 217 s., 10 TL. (Tükenmiştir.)
5. Halil Fikret ALASYA, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara 1964, Ayyıldız Matbaası, 224 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)
6. Prof. Dr. Cevat GÜRİSOY - Prof. Dr. Halil İNALCIK - Doç. Dr. Ercüment KURAN - Halil Fikret ALASYA, Kıbrıs ve Türkler, Ankara 1964, Ayyıldız Matbaası, 150 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)
7. Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU, Yaratılış ve Türeyiş - Türk Destanı, Ankara 1965, Ayyıldız Matbaası, 244 s., 10 TL. (Tükenmiştir.)
8. Yrjö RAEVUORI (Çeviren: Aydın YEĞEN), Sadri Maksudi ve Türk-Fin Münasebetleri. (1. basılış: Ankara 1965, Ayyıldız Matbaası, 40 s., 1 TL; 2. basılış: Ankara 1966, Ankara Üniversitesi Basımevi, 40 s., 1 TL.; 3. basılış: Ankara 1968, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1 TL. (Tükenmiştir.)
9. Prof. Dr. Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi, 448 s., 35 TL. (Tükenmiştir.)
10. (Türkçe:) Prof. Dr. Oktay ASLANAPA, Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı, İstanbul 1965, 11+76 s., siyah-beyaz 106 resim, 42 renkli resim, 25 TL. (Tükenmiştir.)
(Almanca:) Prof. Dr. Oktay ASLANAPA, Türkische Fliesen Und Keramik in Anatolien, İstanbul 1965, 11+76 s., siyah-beyaz 106 resim, 42 renkli resim, 25 TL. (Tükenmiştir.)
11. Etem ÜNGER, Türk Marşları, Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 336 s., 650 TL. (Ciltli)
12. Etem Ural ARATAN, Kâşgar Ağzından Derlemeler, Ankara 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi, 78 s., 10 TL. (Tükenmiştir.)
13. T.K.A.E. Konferansları I. (1964), Ankara, 1965, Ayyıldız Matbaası, 88 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)

14. (İngilizce :) Emel ESİN, Aspects of Turkish Civilisation in Cyprus, Ankara 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi, 81 s., 9 renkli resim, kuşe gömlek, 25 TL. (Tükenmiştir.)
15. A. Battal-TAYMAS, Kazan Türkleri, Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 240 s., 1 harita 15 TL. (Tükenmiştir.)
16. Hüseyin BAYKARA, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri, Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 200 s., 9 resim, 1 harita, 15 TL. (Tükenmiştir.)
17. Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 208 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)
18. Prof. Dr. Ahmet TEMİR, Fr. W. Radloff'un Eserlerinden Seçmeler (Basılmaktadır.)
19. T.K.A.E. Reşit Rahmeti ARAT İçin, Ankara 1966, Ankara Üniversitesi Basımevi, LII+12+454 s., 30 TL. (Tükenmiştir.)
20. Doç. Dr. Ercüment KURAN, Avrupa'da Osmanlı İnkâmet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri, Ankara 1968, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 71 s., 10 TL. (Tükenmiştir.)
21. Mehmet ÖNDER, Anadolu Efsaneleri, Ankara 1966, Ankara Üniversitesi Basımevi, 143 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)
22. Bilâl ŞİMSİR, Contributions a l'Histoire des populations Turques en Bulgarie, Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 86 s., 10 TL.
23. Akdes Nimet KURAT, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 92 s., 8 resim, 2,5 TL. (Tükenmiştir.)
24. Akdes Nimet KURAT, Çaka Bey, (3. basılış), Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 62 s., 1 harita 2,5 TL. (Tükenmiştir.)
25. T.K.A.E. Türk Dili İçin I., Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 240 s., 100 TL.
26. Müstecip ÜLKÜSAL, Dobruca ve Türkler, Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 256 s., 1 harita, 15 TL. (Tükenmiştir.)
27. T.K.A.E., Türk Dili İçin II., Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 192 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)
28. T.K.A.E., Türk Dili İçin III., Ankara 1966, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 192 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)
29. T.K.A.E., Türk Dili İçin IV., Ankara 1967, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 192 s., 5 TL. (Tükenmiştir.)
30. T.K.A.E. Türk Dili İçin V., Ankara 1967, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 96 s., 100 TL.
31. T.K.A.E., Türk Dili İçin VI., Ankara 1968, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 222 s., 10 TL. (Tükenmiştir.)

32. Dr. Baymirza HAYIT, Die Wirtschaftsprobleme Turkestans. Ein Beitrag zur Wirtschaftskunde Turkestans mit einem Rückblick auf ihre jüngste Vergangenheit, Ankara 1968, Ankara Üniversitesi Basımevi, 232 s., 13 harita, 60 TL.
33. El-Câhiz (Çeviren : Ramazan ŞEŞEN), Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, 108 s., 10 TL. (Tükenmiştir.)
34. Bilâl N. ŞİMŞİR (Hazırlayan), Rumeli'den Türk Göçleri, Emigrations Turques des Balkans. Turkish emigrations from the Balkans, (Belgeler-Documents, I), Ankara 1968, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 820 s., 50 TL. (Tükenmiştir.)
35. Bilâl N. ŞİMŞİR (Hazırlayan), Rumeli'den Türk Göçleri, Emigrations Turques des Balkans, Turkish emigrations from the Balkans (Belgeler-Documents, II), Ayyıldız Matbaası A. Ş., CLXXXII+832 s., 500 TL.
36. Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri. The First International ong Cress of Cypriot Studies. Der erste Internationale Kongress der Zypriotischen Studien. Le premiér Congres International des Studes Cypriotes, Ankara 1971, Ayyıldız Matbaası A. Ş., XX+368 s.+Index. 19 pafta, 500 TL.
37. Dr. Baymirza HAYIT, Turkestan Zwischen Russiand und China, Amsterdam, Profilo-Verlag 1970, 556 s., 5 harita DM. 97.10 (Tükenmiştir.)
38. İsmet BİNARK-Nejat SEFERCİOĞLU, Doğumunun 95. Yılıönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası. Kitap-Makele, Ankara 1971, XXVIII+200 s., 20 TL. (Tükenmiştir.)
39. Prof. Dr. Lâzlo RÂSONYI, Tarihte Türklük, Ankara 1971, Ayyıldız Matbaası A. Ş., VII+418 s., 40 TL. (Tükenmiştir.)
40. Fevziye A. TANSEL, Ömer Seyfeddin'in Şiirleri, Ankara 1972, Ankara Üniversitesi Basımevi, 86 s., 20 TL. (Tükenmiştir.)
41. CUMHURİYETİN 50. YILINA ARMAĞAN. Ankara 1973, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 238 s., 400 TL.
42. Dr. Mubahat KÜTÜKOĞLU, Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838), Ankara 1974, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 150 s., 300 TL.
43. Adile AYDA, Etrüksler Türk mü idi?, Ankara 1974, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 92 s., 1 pafta ve resimli. (Tükenmiştir.) harita. 150 TL.
44. Dr. Nasim Zia, Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Ada'da Kurulan İngiliz İdaresi, Ankara 1975, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 195 s., 300 TL.
45. İlmî Heyet, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 1452 s., 1 harita, 280-320-360 TL. (Tükenmiştir.)

46. Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU, Türk Millî Kültürü, Ankara 1976, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 413 s., 40 TL. (Tükenmiştir.)
47. Prof. Dr. Reşit Rahmeti ARAT, Kutadgu-Bilig İndeksi, İstanbul 1977, 500 TL.
48. Şükrü ELÇİN, Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu), Ankara 1977 (İkinci baskı), Ayyıldız Matbaası A. Ş., 111 s., 300 TL.
49. Halîl Fikret ALASYA, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara 1977 (İkinci baskı), Ayyıldız Matbaası A. Ş., 240 s., 200 TL.
50. Prof. Dr. Sırrı ERİNÇ-Prof. Dr. Talip YÜCEL, Ege Denizi-Türkiye ile Komşu Ege Adaları, Ankara 1978, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 112 s., 300 TL.
51. XVI. Milletlerarası Altaistler Konferansı-1973-Tebliğler, Ankara 1979, Ayyıldız Matbaası A. Ş., 260 s., 300 TL.
52. M. Şerif FIRAT, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 4. basılış : Ankara 1981, 288 s.,
53. Şükrü Mehmet SEKBAN, Kürt Sorunu, 4. basılış : Ankara 1981, 47 s., siyah-beyaz iki resim, üç renkli harita.
54. Şükrü Kaya SEFEROĞLU, Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri : Kürtler, Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A.Ş., XI+132 s., siyah-beyaz iki resim, üç renkli
55. Ş. Kaya SEFEROĞLU - H. Kemal TÜRKÖZÜ, 101 Soruda Türkler'in Kürt Boyu, Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A.Ş., XIV+117 s., 200 TL.
56. Nazmi SEVGİN, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri (Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi), Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A.Ş.
57. Süleyman SABRİ, Van Tarihi ve Kürtler Hakkında İncelemeler, Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A.Ş.
58. Kadri Kemal KOP (SEVENĞİL), Araştırma ve Düşüncelerim, 2. Baskı, Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A. Ş., X+70 s., 125 TL.
59. Halîl Kemal TÜRKÖZÜ, Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi, Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A. Ş., XII+116 s., Siyah-beyaz 70 resim, 250 TL.
60. Kadri Kemal KOP (SEVENĞİL), Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu, 2. baskı, Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A. Ş., XIV+69 s., 150 TL.
61. M. Salih SAN, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Ankara 1982, Ayyıldız Matbaası A. Ş., XII+212 s. 15 harita, 275 TL.
62. İsmet PARMAKSIZOĞLU, Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler, Ankara 1983, Ayyıldız Matbaası A. Ş., XVI+128 s. 150 TL.
63. Edip YAVUZ, Doğu Anadolu'da Dil-Onomastik İlişkileri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1983, Ayyıldız Matbaası A. Ş., XVI+96 s. 100 TL.
64. Doç. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma, Ankara 1983, Ayyıldız Matbaası A. Ş. X+74 s. 100 TL.
65. Prof. Dr. Mehmet ERÖZ, Hıristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983, Ayyıldız Matbaası, A. Ş., XI+71 s. 100 TL.

Institut kurde de Paris

Mehmet Şerif FIRAT; 1894 yılında Varto'da doğmuştur. 1909 yılında başladığı ortaokulu, aile sorunları nedeniyle bitiremeyerek, 1912 yılında okuldan ayrılmıştır.

Birinci Dünya Savaşında Doğu Anadolu'nun bir kesiminin Rus işgali altına düşmesi nedeniyle, 1915 - 1918 yılları arasında yöre halkı ile birlikte ve ailece göçmen olarak Malatya'nın Akçadağ ilçesi, Engüzek Köyünde kalmış ve burada bir süre öğretmenlik ve vergi memurluğu yapmıştır.

1918 yılında Ruslar'ın yenilerek geri çekilmesi üzerine, memleketi Varto Kasman Köyüne dönmüştür. Burada 1926 yılına kadar Milis Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmıştır. Ancak aşiretler arası geçimsizlik sonucu bir

şahsın milislerce vurulması ve çıkan kargaşa nedeniyle, bazı ağalarla beraber Mehmet Şerif FIRAT da 1926 yılında Isparta iline gönderilmiştir. 24 Şubat 1928 tarihinde geri dönmüş ve 1929 yılında Kasman (Köprücük) Köyü Millet Mektebi öğretmeni olarak göreve başlamıştır. 1933'de Muş ilinde katıldığı öğretmenlik imtihanını kazanarak Üstükran (Çaylar) Köyüne öğretmen vekili olarak atanmıştır.

1934 yılında Bingöl Karlıova ilçesi Yazı İşleri Müdürlüğüne naklen tayin edilmiş, 1935'de bu görevden ayrılarak kendini tarihi araştırmalara adanmıştır. 1946 yılında basında, sosyal konuları içeren "VARTO MEKTUBU" adlı yazıları çıkmıştır. İlk eseri olan "DOĞU İLLERİ VE VARTO TARİHİ"ni 1948 yılında İstanbul Saka Basımevinde bastırarak yayınlamıştır. 1949 yılında bir cinayete kurban gitmiştir.

Yazarın "Doğu İlleri ve Varto Tarihi" isimli eserinin dışında 1949 yılında yayınladığı "Bingöllerin Sesi" isimli şiir kitabı ile "Tarihi Bir Gün" isimli romanı ve "Hayat ve Hâtratım" isimli II ciltlik yayımlanmamış kitapları vardır.

Altı bölümden oluşan "Bingöllerin Sesi" isimli kitap tamamen Atatürkçü coşku ile yazılmış, bir kitaptır.

İSTEME ADRESİ
CAN YAYINLARI

Karaköy Yaşıkçeşme Sok. No: 21 Ortaklar
İçişleri Bakanlığı Karşılığı - İstanbul
Tel: 135 23 00 00 / 22 54
Galata - Y. D. No: 10016

